

University of Groningen

Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1981

Koeneman, A. A.; Koole, Rudolf; Lucardie, Anthonie

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1982

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Koeneman, A. A., Koole, R., & Lucardie, A. (editors) (1982). *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1981*. Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN

JAARBOEK 1981

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE PARTIJEN
HOGE DER A 10
9712 AC GRONINGEN
TEL.: 050 - 115386

Colofon

© 1982 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen

redactie: A.A. Koeneman, R.A. Koole, A.P.M. Lucardie
eindredactie: R.A. Koole
typewerk: A.H. Rookmaker
druk- en bindwerk: Centrale Reproductiedienst Rijksuniversiteit Groningen (februari/maart 1982)

Dit Jaarboek kan men *bestellen* door f15,00 over te maken op giro 826171 t.n.v. Rijksuniversiteit Groningen onder vermelding van "Jaarboek 1981 DNPP 084503".

VOORWOORD

Dit Jaarboek ziet er anders uit dan in het verleden het geval was. De nadruk ligt nu meer op de inhoudelijke bijdragen van de verschillende auteurs, terwijl het verslaggedeelte in ruimte is beperkt.

De nieuwe opzet valt samen met de nieuwe, verbeterde behuizing van het Centrum en met het herstel van de (minimale) personeelsformatie van 3,5 plaatsen. In 1979 en 1980 moest gewerkt worden met 2,5 formatieplaatsen, terwijl prof. dr. I. Lipschits tijdelijk met de leiding van het Centrum was belast.

Op 15 februari 1981 trad ik in dienst als Hoofd van het Documentatiecentrum en nam vanaf die datum de leiding van prof. Lipschits over.

Op deze plaats wil ik prof. Lipschits graag danken voor de vele werkzaamheden, die hij ten behoeve van het Centrum heeft verricht. Vanaf 1973 toen hij het Centrum (aanvankelijk een ZWO-project) oprichtte, heeft hij met succes het belang ervan aangetoond en de zaak van het Centrum verdedigd. De sinds 1975 verschenen Jaarboeken getuigen zowel van het moeizame institutionaliseringsproces als van een belangrijke wetenschappelijke produktie. De goede afloop van het eerste en de kwaliteit van de tweede zijn het werk van prof. Lipschits.

Dit Jaarboek is samengesteld door de staf van het Documentatiecentrum, die het met volledige inzet verzorgde. Ik hoop dat door de nieuwe, uitgebreide en gevarieerde opzet dit Jaarboek een bijdrage kan leveren aan de bestudering van de Nederlandse politieke partijen.

Groningen, 11 februari 1982

R.A. Koole

INHOUD

<i>Voorwoord</i>	I
<i>Inhoud</i>	II
R.A. Koole, <i>Politieke partijen: de leden en het geld.</i> Een vergelijkend onderzoek naar de ledentallen en de inkomsten van Nederlandse politieke partijen	1
J.A.O. Eskes, <i>Partijverboden. De lessen van Weimar</i>	96
L. Koeneman en J. Keukens, <i>Verboden politieke partijen in Nederland 1930-1981. Een literatuur- overzicht naar aanleiding van het verboden verklaren van de Nederlandse Volksunie</i>	116
A.P.M. Lucardie, <i>Waar blijft Nieuw Rechts in Nederland?</i> Een voorstudie over de continuïteit van het sociaal-economisch denken in de VVD	138
A.H.M. Dölle, <i>De Staatkundig Gereformeerde Partij</i>	158
R.A. Koole, <i>'Ik heb m'n rode das maar thuisgelaten...'</i> Beschouwing bij en letterlijke tekst van het buitengewoon congres van de PvdA over de kabinetsformatie, 19 september 1981 te Utrecht	188
L. Koeneman, <i>Het partijgebeuren. Greep uit de partij- politieke gebeurtenissen van het jaar 1981</i>	246

<i>Jaarverslag 1981 DNPP</i>	292
<i>Mededelingen van de Werkgroep Nederlandse Politieke Partijen</i>	298
<i>Schenken en aangeschafte werken</i>	300
<i>Te bestellen publikaties</i>	310
<i>Auteurs</i>	312

Errata Jaarboek 1981 DNPP

Na het ter perse gaan van dit Jaarboek zijn inzake het onderzoek naar partij-financiën inmiddels van de kant van DS'70 meer definitieve gegevens ontvangen. Dit leidt tot de volgende noodzakelijke wijzigingen.

- p. 89: onder 'partijapparaat': 2e zin moet zijn: Het wetenschappelijk instituut verricht formeel geen werkzaamheden voor het partijsecretariaat en heeft een eigen gescheiden begroting, personeelsbezetting, bestuur, etc.
- p. 90: onder 'wetenschappelijk bureau': f35.000 moet zijn f25.000; f20.000 moet zijn f12.000. Aan overheidssubsidie werd f15.000 ontvangen. Particulieren schonken f3000.
- p. 90: onder 'jongerenwerk': f40.000 moet zijn f49.000.
DS'70 schonk f8000 à f9000.
- p. 90: onder 'openbaarheid financiën': de financiële jaarverslagen zijn openbaar.

Verder:

- p. 55: onder 'vormings- en scholingsaktiviteiten': laatste zin moet zijn: Van het budget (f192.714) werd f78.036 aan salariskosten besteed; de overheidssubsidie bedroeg f140.000.
- p. 128: onder IV: Kluwer, Deventer moet zijn: Tjeenk Willink, Zwolle.

POLITIEKE PARTIJEN: DE LEDEN EN HET GELD

Een vergelijkend onderzoek naar de ledentallen en de inkomsten van Nederlandse politieke partijen¹

R.A. Koole

I. Over partijfinanciering

De afhankelijkheid van gespreide financiële bijdragen van de leden is een voorwaarde voor het democratisch functioneren van een politieke partij.

Voor deze stelling valt veel te zeggen. Immers, partijen die niet (meer) in staat zijn tot fondsenwerving bij de aanhang hebben blijkbaar politieke overtuigingskracht verloren en zijn zo gedoemd te verdwijnen of hun politieke koers te verleggen. 'Ledenverlies', en daarmee verlies aan inkomsten, wordt in de pers vaak als een signaal van de achterban gezien. Dit geldt evenzeer voor vakbonden of omroepen als voor politieke partijen.

Die afhankelijkheid van bijdragen van leden moet dan natuurlijk wel gespreid zijn. Eén of enkele grote geldschieters onder de leden kunnen het democratische proces binnen de partij evenzeer vertroebelen als substantiële financiering van buitenaf. Een ten dode opgeschreven partij kan zo kunstmatig in leven gehouden worden, terwijl de invloed van de (externe) geldschieter dan vaak niet alleen meer financieel is, maar zich gemakkelijk kan uitbreiden tot inhoudelijke kwesties. Een beperkte groep kan zo het beleid van een partij 'sturen'.

In de Verenigde Staten, waar de politieke partij nog slechts één van de vele actoren bij verkiezingen vormt, is de zogenaamde 'fundraising' één van de belangrijkste activiteiten van de kiescomités geworden. Volgens H.E. Alexander, specia-

list op het gebied van politieke financiering, is het zelfs een voorwaarde: "Money - lots of it - is essential to the smooth conduct of our system of free elections".² Men beweert wel dat het miniscule verlies van Hubert Humphrey tegen Richard Nixon in 1968, veroorzaakt door een duidelijke onderfinanciering van de campagne van eerstgenoemde, een authentiek voorbeeld is van een presidentsverkiezing die beslist werd door dollars. Het principe van 'one person, one vote' dat ten grondslag hoort te liggen aan het Amerikaanse politieke systeem, botst hier echter duidelijk met de ongelijke verdeling van de geldmiddelen. Door de hoge kosten, verbonden aan deze campagnes, moest vooral de zakenwereld worden aangesproken, waardoor een groot gevaar voor misbruik ontstond. In de jaren '70 is gepoogd dit gevaar te verkleinen door enerzijds wettelijke grenzen aan de campagnekosten te stellen en anderzijds tot overheidsfinanciering over te gaan. Hierdoor werden de verkiezingen van 1976 minder beïnvloed door "Big Money" dan enige verkiezing daarvoor. Ondanks deze verbetering is de situatie nog lang niet ideaal. Vooral de 'zittende' kandidaten worden bevoordeeld en de invloed van speciale belangengroeperingen is nog steeds groot. Op z'n Amerikaans is er een speciale lobby, "Common Cause", die probeert hier verbetering in aan te brengen, waarbij onder andere gedacht wordt de overheidsfinanciering via politieke partijen te laten verlopen, zodat deze versterkt zouden kunnen worden.³

Hoewel het Amerikaanse politieke systeem in vele opzichten niet te vergelijken is met het Nederlandse, zijn de vragen die in dit verband gesteld worden in wezen dezelfde. Het moderne partijwezen en de moderne vorm van campagne voeren vereisen de beschikbaarheid van steeds grotere sommen geld. Moet men nu verlangen dat dit geld geheel wordt opgebracht door individuele leden in de vorm van contributies en relatief kleine giften om het democratisch en onafhankelijk functioneren van partijen veilig te stellen? Of is ook finan-

ciering door derden (overheid, vakbonden of de zakenwereld) toegestaan?

In werkelijkheid bestaat er in Nederland een mengvorm van beide opties. Hierbij moet worden gezegd dat financiering vanuit het bedrijfsleven niet plaatsvindt, althans binnen het kader van dit onderzoek niet kon worden geconstateerd. Er is een consensus, waardoor deze vorm van financiering 'vies' wordt gevonden. In het verleden is dit wellicht anders geweest. Echter de conclusie van Janda, in zijn overzichtswerk van politieke partijen, dat de VVD voor twee-derde gefinancierd werd door fondsen uit het zakenleven, waardoor er bovendien voor andere partijen uit die hoek weinig overschoot, doet erg onzorgvuldig aan.⁴

De genoemde mengvorm van financiering van politieke partijen in Nederland omvat aan de ene kant financiering door individuele aanhangers en aan de andere kant overheidsfinanciering. Formeel echter vindt nauwelijks overheidsfinanciering aan politieke partijen plaats. Alleen op indirecte wijze, in de vorm van het beschikbaarstellen van zendtijd (en daarvoor bestemde financiële middelen) en van aanplakborden bij verkiezingen, steunt de overheid politieke partijen, terwijl giften en contributies aan politieke partijen aftrekbaar zijn voor de belastingen.

De overige overheidssubsidiëring vindt plaats middels 'doeluitkeringen', meestal aan speciale stichtingen, gelieerd aan de partijen. Deze vormd van subsidiëring, waarbij het zetelaantal in de Tweede Kamer als criterium geldt, en die mede afhankelijk is van eigen inkomsten, is in de jaren '70 ontstaan. De voornaamste doeluitkeringen komen ten goede aan de wetenschappelijke bureaus, het kader- en vormingswerk en het jongerenwerk.⁵ Bij verschillende partijen bestonden dit soort activiteiten al voor de jaren '70, bij andere zijn ze juist door deze uitkeringen ontstaan. Het zijn in feite partij-activiteiten. Het verrichten van studies,

het 'vormen' en informeren van de achterban, het organiseren van de jongeren: het zijn activiteiten, die al bestaan sinds er partijen zijn. Doordat nu aparte rechtspersonen zich met dit werk bezighouden, krijgt de partij meer ruimte zich op andere zaken te concentreren. Bovendien is het onderscheid tussen dit soort activiteiten en het overige partijwerk vaak moeilijk hard te maken: een wetenschappelijk bureau, dat zich bezighoudt met het opstellen van een verkiezingsprogram; een medewerker kader- en vormingswerk, die secretariaatswerkzaamheden verricht; jongeren, die de verkiezingsaffichage verzorgen.

Waterdichte schotten zijn er vrijwel niet. Het niet overgaan tot directe financiering van politieke partijen heeft echter te maken met het vraagstuk van de erkenning van de publieke functie van politieke partijen.

De term 'politieke partij' komt in de wet niet voor. Juridisch gezien is een politieke partij een vereniging als alle andere en moet als zodanig aan een aantal voorwaarden voldoen. Doch er bestaat geen verschil van mening over het bijzondere belang van politieke partijen voor het openbare leven in Nederland. Het zijn immers de partijen, die voor de recrutering van kandidaten voor vertegenwoordigende lichamen zorgen en de verkiezingscampagnes organiseren en die als 'denktank' vele ideeën leveren aan de overheid o.a. in de vorm van partijprogramma's. Directe overheidsfinanciering zou deze rol kunnen ondersteunen en versterken, is één redenering. Daartegenover staat het argument dat directe overheidsfinanciering het gevaar van inmenging door de overheid en verstarring van het partijstelsel met zich meebrengt. Financiering uit onpersoonlijke bron zou bovendien de interne partijdemocratie kunnen uithollen.

De oplossing die gevonden werd, was die van doeluitkeringen aan gelieerde stichtingen. Een aparte partijwet, zoals in West-Duitsland, lijkt hier vooralsnog niet haalbaar, als die al wenselijk zou zijn.⁶ Maar nu is het een schijnoplossing: in feite worden steeds meer partijtaken door de overheid

gefinancierd.

Nemen we bijvoorbeeld de VVD - maar het geldt evenzeer voor andere partijen - dan zien we dat deze partij samen met haar verwante instellingen bijna vier miljoen gulden aan jaarinkomsten had.⁷ Ongeveer twintig procent daarvan werd door de overheid geleverd in de vorm van subsidies t.b.v. radio en TV-uitzendingen, vormingswerk, jongerenwerk, het wetenschappelijk bureau en emancipatiewerk (de VVD krijgt geen subsidie van de Nationale Commissie Voorlichting en Bewustwording Ontwikkelingssamenwerking, de NCO, zoals de PSP en de PvdA). Zouden we het aan de VVD-instellingen toegekende bedrag in het kader van de Brede Maatschappelijke Discussie over kernenergie hier nog bij tellen, dan komen we op een percentage van ongeveer zevenentwintig procent.⁸ Dit is nog geen 50 procent, zoals in Duitsland vóór 1966, maar desalniettemin aanzienlijk. (In 1966 sprak het Bundesverfassungsgericht uit dat deze directe subsidie ongrondwettig was. In de Parteiengesetz van 1967 werden alleen tegemoetkomingen in de kosten van de verkiezingsstrijd toelaatbaar geacht. In Italië betreft overheidssubsidie momenteel tussen 30 en 60% van de totale partij-inkomsten.) Bovendien bleek uit een enquête onder de leden van de Staten-Generaal in 1978 dat in beide Kamers een kleine meerderheid te vinden is vóór overheidsdeelname in kosten van verkiezingscampagnes.⁹ Met uitzondering van de verkiezingen voor het Europese Parlement, is deze vorm van directe financiële steun niet voorgekomen. Er bestaan ook geen voorstellen in die richting.

Uit het bovenstaande kunnen we concluderen dat de situatie in Nederland op zijn minst ambigu is. Norm en feit liggen ver uit elkaar. Het feitelijk belang van politieke partijen in het besluitvormingsproces van de huidige parlementaire democratie wordt publiekrechtelijk niet erkend. Deze situatie is het gevolg van het constitutionele bestel, zoals dat in de 19e eeuw functioneerde. Toen werd er van uit gegaan dat

de parlementsleden het gehele Nederlandse volk vertegenwoordigen. In een dergelijke conceptie is voor een politieke partij, die van nature slechts een deel van de bevolking als aanhangers heeft, geen plaats. In de twintigste eeuw heeft deze 'representatiedemocratie' zich feitelijk ontwikkeld tot een 'partijendemocratie'. De invloed van politieke partijen bij kabinetsformaties moge dit onderstrepen.

De dubbelzinnige positie van politieke partijen in het Nederlandse staatsbestel is aanleiding geweest tot verschillende studies.¹⁰ Een overzicht van de inkomsten van de politieke partijen biedt een goede illustratie van deze positie. Door het omvangrijker worden van de partijtaken en door het oplopen van de kosten (vooral van de verkiezingscampagnes) kan - zeker in tijden van economische teruggang - niet worden verwacht dat de inkomsten alleen door middel van contributies en kleine giften bijeen te brengen zijn. Financiering vanuit de industriële sector is momenteel, voor zover kan worden nagegaan, niet gebruikelijk, maar is in principe niet onmogelijk en zou daarom aan enige speciale reglementering onderworpen moeten zijn. De andere vorm van financiering uit onpersoonlijke bron, de overheidssubsidiëring, kan worden gezien als een de facto erkenning van de politieke partij in het Nederlandse staatsbestel. De vorm waarin deze overheidssubsidie gegoten dient te worden en de criteria voor de verlening ervan zijn voor discussie vatbaar. De huidige vorm van doeluitkeringen lijkt eerder een uitweg uit het probleem van de publiekrechtelijke erkenning van politieke partijen dan een principiële oplossing, hoewel hij in de praktijk redelijk lijkt te functioneren. En het criterium van het aantal zetels in de Tweede Kamer zou men serieus moeten afwegen tegen dat van electorale aanhang (zoals bijvoorbeeld in de Bondsrepubliek) of ledental.

In ieder geval zou, gezien de functie van de politieke partij,

openbaarheid van financiën verlangt kunnen worden. De Algemene Rekenkamer of een commissie bij de Kiesraad zou toezicht uit kunnen oefenen. Een situatie zoals bijvoorbeeld in de voormalige Boerenpartij, waar leden naar de rechter stapten om inzicht in de partijfinanciën te krijgen omdat de administratie 'in een oude schoenendoos' zou zitten, kan dan vermeden worden.¹²

Het hier volgende overzicht moge daartoe een bijdrage leveren. In hoofdstuk II worden de partijen onderling vergeleken. In hoofdstuk III komen nadere uitleg en gegevens per partij aan bod in afzonderlijke verslagen.

II. De partijen vergeleken

II.1 Ledental

De aanhang van een politieke partij kan op verschillende manieren worden gedefinieerd en hangt vooral af van de organisatiestructuur van de partij. Een vergelijking tussen partijen levert dan ook problemen op, wanneer de structuren zeer verschillend zijn. Deze structuren kunnen weer in grote mate verklaard worden uit de oorsprongen van politieke partijen.

Duverger¹³ onderscheidt hierbij twee oorsprongen: aan de ene kant de electorale en parlementaire en aan de andere kant de buitenparlementaire oorsprong. Hij erkent dat het hierbij om een vaag onderscheid gaat. Voor Nederland is het dan ook niet eenvoudig toepasbaar.¹⁴ Belangrijk is bovendien dat Duverger zijn studie in 1951 publiceerde en zich dan ook vooral op de periode voor de Tweede Wereldoorlog richtte.

De huidige Nederlandse situatie geeft echter een beeld te zien van structureel steeds sterker op elkaar gelijkende partijen. Hun oorsprongen, die vaak liggen in fusies of splitsingen van bestaande partijen en daarom 'afgeleide

oorsprongen' genoemd zouden kunnen worden, zijn minder relevant geworden. Hoewel verwantschappen met andere maatschappelijke organisaties bij verschillende partijen nog steeds aanwezig zijn, zijn de formele banden de laatste twintig jaar aanzienlijk verminderd. Indirect partijlidmaatschap (bijvoorbeeld via vakbonden, zoals bij de PRI in Mexico of de Labour Party in Groot-Brittannië) was reeds ongebruikelijk.

Globaal bezien benadert de huidige structuur van een Nederlandse politieke partij die van het politieke bestel. Een meestal door getrapte verkiezingen gekozen centraal bestuur geeft leiding aan de partij en legt (formeel) verantwoording af aan het congres (of de Algemene (leden)vergadering), dat (zeker op het moment van bijeenkomst) het hoogste orgaan is. Tussen de lokale afdeling of kieskring bestaan regionale verbanden. De manier waarop deze 'basis elementen' met elkaar verbonden zijn en de wijze van besluitvorming verschillen uiteraard per partij, maar is in vergelijking met buitenlandse partijen (bijvoorbeeld de Amerikaanse 'partijen') toch redelijk uniform. Dit maakt globale vergelijking tussen partijen mogelijk.¹⁵

Een onderscheid naar de mate van betrokkenheid van het individuele lid bij het functioneren van de partij is eveneens van belang bij het vergelijken van partijen. Niet ieder lid is gelijk. Het lidmaatschap van de CPN, die van haar leden statutair een actieve opstelling eist en dat van de PvdA, waar 90% van de leden zich passief opstelt,¹⁶ zijn natuurlijk wezenlijk verschillend. Echter dit kwalitatieve onderscheid tussen actieve en niet-actieve leden valt buiten het kader van dit onderzoek, dat zich vooral op kwantitatieve data richt.

De hierna vermelde ledentallen betreffen dan ook alle leden, actief of niet actief. Hierbij wordt uitgegaan van de volgende definitie van een lid van een huidige Nederlandse partij: Een partijlid is iemand, die zich al dan niet schrif-

telijk als lid aanmeld bij een politieke partij, vervolgens min of meer regelmatig contributie betaalt en het recht heeft in het besluitvormingsproces van de partij te participeren.

"Supporters", donateurs en langdurige wanbetalers vallen daarom buiten de categorie partijleden. Een probleem hierbij is dat de partijen nogal verschillende termijnen stellen voordat iemand als wanbetaler van de ledenlijst wordt afgevoerd. Bij de PPR is dit bijvoorbeeld pas na twee jaar, bij de VVD reeds na een half jaar. Dit verschil in termijnen beïnvloedt vanzelfsprekend het ledental.

Het noemen van de ledentallen in dit onderzoek is noodzakelijk voor een beter inzicht in de inkomsten van een partij en voor de onderlinge vergelijkbaarheid van partijen. Tabel 1 geeft een overzicht. Specificaties worden gegeven in hoofdstuk III.

tabel 1. ledental per 31/12/80 en per eind 1978

<u>partij</u>	<u>31/12/80</u>	<u>eind 1978</u>
CDA	147.000	162.000
PvdA	111.070	121.000
VVD	85.712	101.000
D'66	14.638	12.000
PPR	10.500	12.500
PSP	9.132	8.500
CPN	16.100	16.100
SGP	20.300	19.500
RPF	5.545	3.500
GPV	12.922	12.143
DS'70	2.920	2.780

Uit tabel 1 blijkt dat vooral de PvdA, de VVD en de PPR tussen 1978 en 1981 een terugval in ledental hebben gekend. De PvdA verklaart dit door het niet deelnemen aan de rege-

ring, terwijl de VVD haar achteruitgang juist door die deelname veroorzaakt ziet. De nominale achteruitgang van het aantal CDA-leden wordt voornamelijk veroorzaakt door het 'zuiveren' van het ledenbestand op 'dubbele leden' - met andere woorden: mensen die òn via ARP, CHU of KVP òn rechtstreeks lid van het CDA waren - na de fusie van 11 oktober 1980.

Wel doet zich bij het CDA het probleem voor van het enorme verschil tussen geregistreeerde en betalende leden: vlak voor de verkiezingen van mei 1981 waren de aantallen respectievelijk: 158.000 en 120.000; een verschil van maar liefst 24%. In dit artikel wordt evenwel uitgegaan van de geregistreeerde leden, omdat zij kunnen participeren in het besluitvormingsproces van de partij.

Van het ledental van de CPN werd eerder aangenomen dat dit rond de 27.500 zou liggen, maar nadere beschouwing (zie hoofdstuk III) leert dat dit veel lager ligt. Het getal van 16.100 gold voor 1978. Preciese informatie over het CPN-ledental in 1980 ontbreekt, maar aan CPN-zijde bestaat de indruk dat dit iets hoger zou liggen dan in 1978. In dit onderzoek is evenwel het getal van 16.100 ook voor 1980/1981 gehandhaaft.

II.2 Organisatiegraad

De organisatiegraad van een politieke partij, ook wel "leden/kiezers ratio" of "lidmaatschap ratio" genoemd, kunnen we omschrijven als het percentage stemmers op een bepaalde partij, dat tevens lid is van die partij. In 1978 was dit, uitgaande van de Tweede Kamerverkiezingen van 1977, gemiddeld 5,7%. In 1981 lag het iets lager: 5,3%.¹⁷ Tabel 2 laat zien in welke mate partijen afzonderlijk erin slaagden hun kiezers in partijverband te organiseren. Bij enkele partijen is een grote verandering in organisatiegraad te zien. Meestal is dit het gevolg van een verschuiving in electorale aanhang. Zo is de achteruitgang in

organisatiegraad bij PSP, D'66 en in mindere mate CPN duidelijk het gevolg van electoraal succes.

tabel 2. organisatiegraad politieke partijen

	a	b		a	b
CDA	5,9	6,2	CPN	9,0	11,2
PvdA	4,5	4,3	SGP	11,9	11,0
VVD	6,1	6,6	RPF	6,5	6,0
D'66	1,7	2,7	GPV	18,2	15,2
PPR	6,3	8,9	DS'70	5,9	4,7
PSP	5,0	10,9	<u>Landelijk</u>	<u>5,3</u>	<u>5,7</u>

(a = in 1981 t.o.v. TK-verkiezingen 1981)

(b = in 1978 t.o.v. TK-verkiezingen 1977)

Bij de PPR ging electorale vooruitgang gepaard met verlies van leden. De stabiliteit bij de RPF wijst, gezien haar succes bij de verkiezingen, op een groot organiserend vermogen.

Over het algemeen kunnen we stellen dat de kleine partijen hun aanhang kwantitatief beter organiseren dan de grote en de orthodox-christelijke partijen - SGP en GPV - op hun beurt weer beter dan de kleine partijen ter linkerzijde.

De RPF verkeert waarschijnlijk nog in een groeifase.

Duidelijk is dat D'66 electoraal zeer sterk groeit, maar kwantitatief zwaar ondergeorganiseerd blijft. Zelfs wanneer we het ledental van vlak vóór de verkiezingen van mei 1981 afzetten tegen de electorale aanhang van 1977 dan komen we uit op een organisatiegraad van 3,7. (Nog steeds een zeer laag percentage.) Een mogelijke verklaring hiervoor is dat D'66 het voornamelijk moet hebben van de 'zwevende kiezer' die zich niet sterk met een partij identificeert en derhalve weinig geneigd is zich door een lidmaatschap aan een partij te binden.¹⁸

II.3 Regionale spreiding

Het is interessant na te gaan hoe het organisatievermogen van de partijen varieert per provincie. Tabel 3 (kolom c) laat zien dat het CDA en de PvdA beide de hoogste organisatiegraad bereiken in Friesland. De PSP en de VVD zijn qua organisatievermogen relatief het sterkst in Groningen, D'66 in Utrecht, de PPR in Drente en de RPF in Zeeland. Van de overige partijen hebben we hierover geen gegevens ontvangen.

De noordelijke drie provincies zijn over het algemeen het best georganiseerd, terwijl in Noord-Brabant en Limburg de behoefte om lid te worden van een partij zeer gering lijkt. Dit beeld is bij alle partijen in kwestie terug te vinden.

Een hoge organisatiegraad van een partij in een provincie betekent niet zonder meer dat deze een 'bastion' van die partij genoemd kan worden. Zo is voor de PSP eerder de provincie Noord-Holland een 'bolwerk': zowel in ledental als in electorale aanhang is de partij hier sterker dan men op basis van de regionale verspreiding van het gehele Nederlandse electoraat zou kunnen verwachten. De PSP is, evenals D'66, electoraal en in ledental vooral een Randstedelijke partij. De RPF daarentegen is in beide opzichten erg zwak in Noord-Holland, terwijl begrijpelijkwijs de overwegend katholieke provincies Noord-Brabant en Limburg deze orthodox protestantse partijen weinig aanhang leveren. In deze twee provincies is het CDA electoraal duidelijk het sterkst, maar dit wordt niet weerspiegeld in het ledental. De organisatiegraad is er, zelfs voor het CDA, dan ook erg laag. De provincie Noord-Holland is blijkbaar een moeilijk te nemen vesting voor confessionele partijen, want ook het CDA heeft er relatief weinig leden en kiezers.

De VVD en de PPR benaderen de geografische verdeling van

tabel 3a. ledental, kiezersbestand en organisatiegraad politieke partijen per regio

	% Ned. electoraat		CDA 11-80			PvdA 1-81			VVD 5-81			D'66 9-80		
			a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c
Groningen	4,0	2,9	4,9	9,8	5,7	7,3	5,8	3,2	4,7	8,9	3,3	4,9	1,9	
Friesland	4,1	4,6	9,0	11,0	5,1	8,4	7,5	3,2	3,8	7,2	3,7	3,3	1,2	
Drente	2,9	2,5	4,3	9,7	4,2	5,7	6,0	3,2	4,5	8,7	2,6	3,1	1,6	
Overijssel	7,1	9,0	11,5	7,3	7,0	6,9	4,5	5,7	6,2	6,5	6,1	6,8	1,5	
Gelderland	12,4	13,7	13,5	5,6	11,3	10,5	4,2	12,2	12,8	6,3	11,3	10,4	1,2	
Utrecht	6,5	6,1	7,1	6,7	5,1	6,0	5,3	8,2	8,9	6,6	6,6	10,6	2,1	
Nrd-Holland	16,5	12,0	12,4	5,9	16,3	20,5	5,7	20,0	16,6	5,0	18,2	20,3	1,5	
Zd-Holland	21,9	16,7	20,5	7,0	23,9	23,1	4,4	24,8	26,6	6,5	23,6	26,8	1,5	
Zeeland	2,5	2,4	2,9	6,8	2,4	2,8	5,0	2,4	2,7	6,7	2,2	1,8	1,0	
Nrd-Brabant	14,4	19,5	8,0	2,3	11,8	6,2	2,4	11,8	9,5	4,9	14,2	8,7	0,8	
Limburg	7,7	10,3	5,7	3,2	6,6	2,5	1,7	5,3	3,7	4,2	7,4	2,6	0,4	
Landelijk	100	100	100	5,7	100	100	4,5	100	100	6,1	100	100	1,3	

(a = % kiezersbestand van de partijen)

(b = % ledental + peildatum)

(c = organisatiegraad t.o.v. TK-verkiezingen '81 = (leden:kiezers) x 100)

tabel 3b. ledental, kiezersbestand en organisatiegraad politieke partijen per regio

	% Ned.	PPR			PSP			RPF		
	electoraat	6-81			9-81			9-81		
		a	b	c	a	b	c	a	b	c
Groningen	4,0	4,7	5,4	7,3	5,1	7,5	8,0	5,7	7,2	8,9
Friesland	4,1	3,9	3,6	5,8	3,5	3,5	5,5	7,2	6,7	6,5
Drente	2,9	2,6	3,2	7,8	1,8	2,3	6,6	3,8	4,4	8,2
Overijssel	7,1	5,7	7,0	7,7	4,2	4,8	6,2	14,2	15,7	7,8
Gelderland	12,4	13,2	13,2	6,3	12,0	10,0	4,5	16,6	18,5	7,9
Utrecht	6,5	8,3	10,0	7,6	7,7	10,7	7,5	9,1	9,6	7,5
Nrd-Holland	16,5	19,7	21,1	6,7	26,8	29,7	6,0	10,4	9,7	6,6
Zd-Holland	21,9	18,3	19,0	6,5	18,9	18,0	5,1	24,1	20,1	5,9
Zeeland	2,5	2,3	2,3	6,4	1,3	1,9	5,2	3,8	5,4	10,2
Nrd-Brabant	14,4	13,6	9,6	4,4	12,8	7,9	3,3	3,8	2,3	4,3
Limburg	7,7	7,2	5,2	4,5	5,4	3,7	3,7	0,7	0,3	3,3
Landelijk	100	100	100	6,3	100	100	5,4	100	100	7,1

(a = % kiezersbestand van de partijen)

(b = % ledental + peildatum)

(c = organisatiegraad t.o.v. TK-verkiezingen '81 = (leden:kiezers) x 100)

het totale electoraat nog het best, zowel in leden- als in kiezersaanhang. Maar bij de VVD valt de sterke positie in het bevolkingrijke Zuid-Holland op en bij de PPR zijn Noord-Holland en Utrecht relatief 'krachtige' provincies. Net als bij de VVD en de PPR is de kiezersaanhang van de PvdA proportioneel over het totale electoraat verdeeld. In ledenaanhang steken bij de PvdA Friesland en Noord-Holland boven het gemiddelde uit.

II.4 Sexe en leeftijd partijleden

Over sexe en leeftijd van de partijleden zijn betrekkelijk weinig gegevens bekend. De in tabel 4 vermelde getallen zijn bovendien vaak schattingen.

tabel 4. percentage mannelijke leden politieke partijen

CDA	70%	SGP	100%
PvdA	60%	RPF	80%
VVD	60%	DS'70	71%
PSP	64%		

Eigenlijk kan men alleen bij de VVD een enigszins betrouwbare indruk krijgen van de verdeling van het ledenbestand over leeftijdscategorieën. Deze partij kent namelijk een contributieregeling met leeftijd als criterium. Slechts 3% van de VVD-leden is jonger dan 27 jaar, 19% is ouder dan 65 jaar. (Zie verder hoofdstuk III: VVD).

II.5 Contributies

Contributies leveren het overgrote deel van de inkomsten van een politieke partij in Nederland. Alleen bij de CPN overtreffen de inkomsten via financiële acties de contributieopbrengsten. CDA, PvdA, D'66, PPR, PSP en CPN passen het draagkrachtbeginsel toe bij de contributieheffing.

De partijleden betalen soms forse bedragen aan contributie

tabel 5. contributies politieke partijen

	totale jaar- opbrengst (1980)	gemiddelde contributie per lid	percentage be- stemd voor lande- lijke partij
CDA	f6.075.000	f38,44	73%
PvdA	f8.850.000	f79,72	70%
VVD	f4.477.419	f52,13	44%
D'66	f1.034.182	f70,65	72%
PPR	f 704.118	f67,00	75%
PSP	f 881.000	f94,80	64%
CPN	f 695.480	f43,16	45%
SGP	f 406.000	f30,40	25%
RPF	f 225.000	f41,00	50%
GPV	f 970.000	f75,00	54%
DS'70	f 90.000	f30,80	66%

(sommige bedragen zijn omgerekend op basis van de in hoofdstuk III genoemde)

(zie tabel 5), met de PSP als toppeer en de SGP als de partij met de minste financiële plichten. (Voor de specifieke contributieregelingen verwijzen we naar hoofdstuk III.)

Bekijken we het gedeelte van de totale contributieopbrengst dat bestemd is voor de 'landelijke partij' dan kunnen we een grote mate van centralisatie op financieel gebied vaststellen. De federatieve partijen (SGP, RPF en GPV) en de VVD zijn relatief weinig gecentraliseerd. De 45% bij de CPN is opvallend, gezien de organisatorische structuur van de partij, die in de besluitvorming erg gecentraliseerd is. Deze financiële decentralisatie zou kunnen wijzen op het benadrukken van (geldvragende) plaatselijke acties.

II.6 Tweede Kamerverkiezingen 1981

In deze paragraaf behandelen we de gevolgen van de verkiezingscampagne in het voorjaar van 1981 voor het ledenbestand en de financiën van de politieke partijen.

tabel 6. effect verkiezingscampagne '81 op de groei ledenbestand

	jaartrend in 1980 in percentages*	jaartrend gedurende campagne**	effect campagne
CDA	- 1,4	+ 6,9	+ 8,3
PvdA	- 5,1	- 2,4	+ 2,7
VVD	- 6,9	+ 14,9	+ 21,8
D'66	+ 20,0	+ 33,0	+ 13,0
PPR	- 6,5	+ 4,5	+ 11,0
PSP	+ 3,7	+ 6,9	+ 3,2
CPN	-	-	-
SGP	+ 1,0	+ 2,0	+ 1,0
RPF	+ 17,0	+ 67,3	+ 50,3
GPV	+ 3,2	?	?
DS'70	+ 2,5	+ 23,0 ?	+ 20,5 ?

(* op basis van peilingen 1979-1980)

(** op basis van peilingen eind '80 en mei '81)

Het gaat bij tabel 6 om benaderingen. Uiteraard geldt hier het "ceteris paribus" voorbehoud: gebeurtenissen die zelf weinig met de verkiezingscampagne te maken hadden, bijvoorbeeld de IKV-campagne tegen kernwapens, zouden het ledenbestand in de periode ook beïnvloed kunnen hebben. Bovendien is een causale relatie tussen de campagne en het ledenverloop niet eenvoudig aan te tonen. Deze voorbehouden en de vaak moeilijk te controleren exactheid van ledentallencijfers op bepaalde data dwingen tot voorzichtige interpretaties.

Bij alle partijen leek het genoemde effect positief. De RPF en de VVD springen er uit: de RPF door een aanzienlijke versnelling van het reeds snel groeiende ledental en de VVD, die een sterke negatieve trend in de jaren 1979 en 1980 kende, maar gedurende haar campagne dit tij volledig wist te keren. In geringere mate geldt dit ook voor D'66 en de PPR. De PvdA is de enige partij, die ook tijdens de campagne ledenverlies moest incasseren, zij het in iets mindere mate dan in het jaar daarvoor.

De PvdA had zich echter van alle partijen de grootste financiële offers getroost, zo blijkt uit tabel 7.

tabel 7. kosten verkiezingscampagne 1981

	kosten	% totaal	gemiddeld per lid	gemiddeld per behaalde stem
CDA	f1.500.000	(18%)	f 9,50	f0,56
PvdA	f2.862.000	(34%)	f25,98	f1,16
VVD	f1.161.650	(14%)	f12,73	f0,77
D'66	f 509.753	(6%)	f30,60	f0,53
PPR	f 450.000	(5%)	f41,97	f2,63
PSP	f 270.000	(3%)	f29,06	f1,46
CPN*	f 460.989	(6%)	f28,63	f3,21
SGP	f 400.000	(5%)	f19,51	f2,33
RPF	f 282.000	(3%)	f39,71	f2,61
GPV	f 328.682	(4%)	f25,43	f4,62
DS'70	f 104.000	(1%)	f32,50	f2,11
Totaal/ Gemid- deld	f8.329.074	(99%)	f18,34	f0,98

(* de bedragen van de CPN zijn die van 1977)

34% van het totaal door vermelde partijen aan de campagne

gespendeerde bedrag komt voor rekening van de PvdA. CDA en VVD volgen op grote afstand. D'66 behoort qua verkiezingsuitgaven tot de kleine partijen. De cijfers van PvdA en D'66 lijken aan te tonen dat het succes van een campagne niet afhankelijk is van de hoeveelheid geld, die er in gepompt wordt.

Vergelijken we de financiële propaganda-inspanningen met de behaalde stemmenpercentages, dan zien we dat deze bij de RPF niet ver uiteen lopen. Het CDA, de VVD en D'66 gaven percentueel aanzienlijk minder uit dan de stemmenpercentages zouden doen verwachten. Alle overige partijen, inclusief de PvdA, gaven (veel) meer uit.

Dit heeft weer gevolgen voor de druk die deze campagne legt op de partijkas. Bij de PPR is deze druk het grootst: gemiddeld werd f41,97 per lid uitgegeven aan de campagne. De RPF gaf per lid aan de verkiezingscampagne een bedrag uit dat de gemiddelde contributie-inkomsten vrijwel geheel opslokte. De groei van het ledental ook na de verkiezingen biedt echter perspectieven voor meer financiële ruimte. Anders ligt het bij DS'70, die per lid meer uitgaf dan de gemiddelde contributie en die minder vooruitzichten heeft op een groter ledenbestand.

We kunnen de campagnekosten ook delen door het aantal door een partij behaalde stemmen. Iedere behaalde stem kostte in 1981 zo gemiddeld bijna een gulden. De aangewende gelden waren het meest effectief bij D'66: daar kostte iedere verkregen stem slechts 53 cent. Het CDA volgde met 56 cent. Van de massa-partijen besteedde de PvdA haar geld het minst effectief: f1,16. De kleinere partijen moesten begrijpelijkerwijs relatief veel meer geld neertellen om stemmen te vergaren. Het GPV spande hierbij de kroon: f4,62. Blijkbaar was het GPV er veel aangelegen om zijn achterban te behouden. Of de concurrentie van de

RPF hiermee te maken had, daarnaar kan men slechts gissen. Van de kleine partijen besteedde de PSP haar gelden het meest effectief.

Vergelijken we de Nederlandse situatie met die in België, dan moeten we constateren dat, ondanks de groeiende verkiezingsuitgaven, Nederland het nog 'zuinig' aan doet.¹⁹ Gaven de genoemde Nederlandse partijen in 1981 ruim 8 miljoen gulden uit aan de campagne, in België werd de campagne in 1981 op ruim 45 miljoen gulden berekend. Per kiesgerechtigde (in België is er nog opkomstplicht) werd reeds in 1977 bijna vijf gulden aan propaganda uitgegeven. In 1981 zou dit bedrag opgelopen zijn tot ruim zeven gulden. Er zijn plannen geopperd om dit bedrag terug te brengen tot 3 BF, hetgeen de Belgische campagnes weer aanzienlijk goedkoper zou maken dan de Nederlandse.

II.7 Het partijapparaat

Zoals we in tabel 5 hebben kunnen zien is een groot deel van de contributieopbrengst bestemd voor het landelijke partijsecretariaat. Hier worden acties van de partij gecoördineerd en campagnes gepland. Meestal wordt hier de (leden-)administratie bijgehouden. Vaak hebben deze bureaus professionele krachten in dienst. Vrijwilligerswerk alleen blijkt dan niet toereikend.

Wanneer we hier spreken over het partijapparaat bedoelen we het landelijk secretariaat. Vele partijen beschikken ook over regionale bureaus. De PvdA heeft in ieder gewest een dergelijk bureau, dat soms ook beroepskrachten in dienst heeft. Ook het CDA beschikt over acht regionale bureaus. Daarbij valt op dat juist in de provincies waar het CDA een onder het gemiddelde liggende organisatiegraad heeft (Limburg, Noord-Brabant en Gelderland), deze bureaus een sterke professionele bemanning hebben.

De VVD kent slechts in enkele kringen een bureau; D'66

helemaal geen. De kleine linkse partijen beschikken vaak in de grote steden over een 'pand'.

De landelijke bureaus slokken heel wat op van de inkomsten van de partijen. Een belangrijke post is die van de totale salariskosten van aangetrokken beroepskrachten. Tabel 8 laat zien dat de CPN per lid een zeer hoog bedrag aan salariskosten besteedt, zelfs meer dan de gemiddelde contributie.

tabel 8. professionalisering landelijk partijapparaat

	salariskosten beroepskrachten	bedrag per lid	aantal leden per beroepskracht
CDA	f1.800.000	f12,25	3972
PvdA	f2.697.000	f28,07	2328
VVD	f 845.000	f 9,83	3654
D'66	f 350.000	f15,81	2202
PPR	f 190.000	f18,09	2333
PSP	f 185.000	f19,91	2545
CPN*	f 902.583	f56,00	?
SGP	f 7.500	f 0,37	(67.666)
RPF	f 4.000	f 0,72	?
GPV	f 122.220	f 9,45	4907
DS'70	-	-	-

(* bedragen van 1978/1979)

Financiële acties zorgen ervoor dat de partijkas hierdoor niet leeg raakt. Ook de PvdA geeft veel uit aan beroepskrachten. Bij de SGP en de RPF wordt het werk voornamelijk door vrijwilligers gedaan, terwijl DS'70 in het geheel geen professionele krachten in dienst heeft.

Uitgaande van het aantal leden per beroepskracht (omgerekend naar volledige betrekking), blijkt dat D'66, de partij die kwantitatief het slechts georganiseerd is, over

een sterk geprofessionaliseerd apparaat beschikt. Bij de CPN is deze professionalisering waarschijnlijk nog groter, gezien de hoogte van de totale salariskosten en de wetenschap dat de salariëring geschiedt volgens de (lage) CPN-normen. Het minst geprofessionaliseerd zijn SGP, RPF en DS'70. De RPF is echter nog bezig met de opbouw van een landelijk bureau. Dat de federatieve partijen een minder geprofessionaliseerd landelijk apparaat hebben, is overigens een weinig opzienbarende conclusie. Wel valt op dat de linkse partijen relatief meer beroepskrachten in dienst hebben dan de partijen aan de rechterkant van het politieke spectrum.

II.8 Overheidssubsidie

In hoofdstuk I werd reeds geschreven dat de Nederlandse overheid geen directe financiële steun aan politieke partijen geeft. Indirecte overheidssteun vindt echter wel plaats, o.a. in de vorm van het beschikbaar stellen van zendtijd en financiële middelen voor radio en T.V. Deze overheidssteun wordt, ongeacht de zetelverdeling, toegekend aan alle in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen. In 1980 kreeg iedere partij aldus f16.080 voor vier T.V.-uitzendingen en f6.600 voor 22 radio-uitzendingen. De meeste partijen vinden deze bedragen ontoereikend. Bovendien werd de zendtijd onvoldoende geacht. In een brief d.d. 17 december 1980 verzochten bestuurders van CPN, D'66, DS'70, GPV, PSP, PvdA, PPR en VVD de minister van CRM om verdubbeling van de zendtijd. De Omroepraad adviseerde de minister in januari 1982 echter dit verzoek niet in te willigen. Hij motiveerde dit advies op grond van gebrek aan belangstelling voor dit soort programma's en het feit dat ook andere zendgemachtigden vaak politieke onderwerpen behandelen.

Andere vormen van indirecte overheidssubsidiëring bestaan in Nederland, zoals genoemd, uit het beschikbaar stellen van

aanplakborden bij verkiezingen en de fiscale aftrekbaarheid van giften en contributies aan politieke partijen. De meeste partijen maken gebruik van de mogelijkheid van 'schenkingen middels niet te betalen declaraties'. Hierbij schenken partijkaderleden een bedrag aan de partij, dat gelijk is aan dat van door hen ten behoeve van de partij gemaakte onkosten. De declaratie wordt zodoende niet door de partij betaald, maar de partijkaderleden kunnen het bedrag wel - als schenking - aftrekken van hun belastbaar inkomen. Steeds vaker eist de belastinginspecteur echter dat er bij deze op zich legale transactie werkelijk geldverkeer heeft plaatsgevonden. De meeste partijen gaan dan ook daartoe over of zijn daar reeds toe overgegaan.

De doeluitkeringen aan verwante stichtingen zijn formeel geen subsidies aan politieke partijen. Hierboven (hoofdstuk I) is reeds uiteengezet dat dit onderscheid echter een 'schijnoplossing' is: vele oorspronkelijke partijtaken worden nu wel degelijk door de overheid gefinancierd. Deze rijksbijdragen komen vooral ten goede aan de wetenschappelijke bureaus, de vormings- en scholingsstichtingen en de jongerenorganisaties van partijen. De hoogte van het toe te kennen bedrag is afhankelijk van het aantal zetels in de Tweede Kamer en bovendien van de eigen financiële inbreng bij de eerste twee instellingen of van het ledental bij de jongerenorganisatie.²⁰

De meningen van de politieke partijen over de verschillende vormen van overheidssubsidie lopen uiteen. Tabel 9 geeft hiervan een inventarisatie. Duidelijk is dat geen enkele partij voor volledige algemene (d.w.z. niet aan specifieke doelen gebonden) overheidssteun is. Ook niet-volledige (d.w.z. slechts gedeeltelijk kostendekkende) overheidssubsidie kan de goedkeuring van de meeste partijen niet wegdragen. Waarschijnlijk is de behoefte hieraan ook niet zo groot, nu de doeluitkeringen redelijk blijken te functioneren.

tabel 9. meningen omtrent overheidssubsidiëring van partijen

	CDA	PvdA	VVD	D'66	PPR	PSP	SGP	RPF	GPV	DS'70
- volledige en algemene	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
- niet-volledige en algemene	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-
- doelkering	+	+	-	+	+	+	-	+	±	±
- indirect	+	+	+	+	+	±	-	+	+	+

(+ = voorstander; - = tegenstander)

Alle partijen, ook principiële tegenstanders, maken al dan niet volledig gebruik van doeluitkeringen. De RPF en de PSP vinden echter uitsluiting van niet in de Kamer vertegenwoordigde groeperingen niet billijk en bepleiten verruimen van deze norm. Een voorstel tot een nieuwe doeluitkering was dat van minister De Koning in oktober 1980. Hij wilde komen tot verlening van financiële steun aan politieke activiteiten van politieke groeperingen in ontwikkelingslanden via instellingen van Nederlandse politieke partijen. Het voorstel werd met gemengde gevoelens ontvangen. Ook binnen CDA-kring heerste hierover verschil van mening. De voornaamste bezwaren golden het "sturende" element in de voorstellen en het gevaar van export van Nederlandse partij-politieke tegenstellingen naar de Derde Wereld. Volgens het plan zou de overheid 80% en de partij 20% bijdragen aan dergelijke projecten. Het voorstel lijkt echter in de ijskast te zijn geplaatst.

Behalve de SGP en PSP heeft geen enkele partij bezwaar tegen indirecte overheidssubsidie. Bij de SGP gelden de

bezwaren vooral de radio- en T.V.-uitzendingen; de PSP richt zich tegen de aftrekbaarheid van giften bij de belastingen. "Les extrêmes se touchent"?

II.9 Overige inkomsten (giften e.d.)

Naast contributieopbrengsten en overheidssubsidies zijn giften de belangrijkste bron van inkomsten. De meeste daarvan komen binnen via financiële akties, vooral ten behoeve van verkiezingscampagnes. Slechts in geringe mate komen ook daarnaast nog giften binnen bij de politieke partijen. Van schenkingen vanuit het bedrijfsleven is in dit onderzoek niets gebleken. Sommige partijen hebben speciale regelingen waarin het ontvangen van donaties aan restricties onderworpen wordt.

De verschillende manieren van fondsenvorming door middel van giftenwerving en bij verschillende linkse partijen giftenplicht (voor gekozen of benoemde ambtsdragers) maken onderlinge vergelijkingen moeilijk: in hoofdstuk III worden ze afzonderlijk behandeld. Ook de andere bronnen van inkomsten (interest, advertentieopbrengsten, verkoop propagandamateriaal, etc.) komen in hoofdstuk III aan de orde.

II.10 Wettelijke regelingen van politieke partijen

Het voor juristen en politicologen interessante probleem van een wettelijke regeling voor politieke partijen is niet iets, waar de partijen zich erg druk om maken. Het huidige verenigingsrecht blijkt in grote lijnen te voldoen. De SGP vindt het ongewenst aan partijen bijzondere voorwaarden te stellen. Aan de andere kant staat het CDA positief tegenover een aparte regeling betreffende partijfinanciën. De PSP zou graag zien dat partijen, evenals andere verenigingen, bepaalde verplichtingen zouden krijgen opgelegd (o.a. openbaarheid van financiën en democratisch gehalte). De

PvdA houdt de boot af: de "nestgeur" mag niet verloren gaan door "overontsmetting". De VVD wil geen extra eisen stellen aan partijen, maar zou graag de aparte status van politieke partijen ergens vermeld zien. Het GPV is erg huiverig voor overheidsinmenging, zo bleek uit de recente discussie rondom het 'voorontwerp van een wet gelijke behandeling' (de zgn. anti-discriminatiewet).²¹

Verscheidene partijen noemen een probleem dat wel beter geregeld zou moeten worden: de (financiële) aansprakelijkheid en de zelfstandigheid van de afdelingen. Is de landelijke partij verantwoordelijk voor de handelingen van de regionale en lokale organen? Het verlenen van de status van rechtspersoonlijkheid aan deze partijorganen zou hier wellicht een oplossing zijn.

II. 11 Slot

De algemene indruk, die achter blijft na vergelijking van de financiën en ledentallen van de huidige Nederlandse politieke partijen, is dat deze vrij 'netjes' zijn. Grote schandalen zoals bijvoorbeeld in de Bondsrepubliek of in de Verenigde Staten lijken hier niet te verwachten. Daarbij zij aangetekend dat we ons voornamelijk moesten baseren op gegevens, verstrekt door de partijen zelf. Alleen de CPN was zeer terughoudend in het verstrekken van meer gegevens dan die in De Waarheid worden vermeld. Bij drie van de vier grote partijen (CDA, PvdA en D'66) mochten de accountantsverslagen worden ingezien. Bij de VVD kon een uittreksel hieruit worden geraadpleegd. De kleinere partijen laten doorgaans geen accountantsverslag maken; de verslagen van de penningmeester dienden hier als basis voor het onderzoek.

Een tweede beperking betreft de financiën van verwante instellingen. In deze studie richtte de aandacht zich uitsluitend op de financiële steun vanuit de moederpartij en

en op de overheidssubsidies aan deze stichtingen. Financiering door leden of door derden bleef bij deze organisaties buiten beschouwing.

Deze "zuiverheid" van de politieke partijen sluit natuurlijk 'klein misbruik' niet geheel uit. Zo kan bijvoorbeeld een politieke partij aan een in het landelijke bureau gehuisveste verwante stichting een zeer hoge huur vragen en deze vervolgens weer aan die stichting terugschenken. Hierdoor beschikt deze op papier over een hoger eigen inkomen, waardoor ook een hogere overheidssubsidie ontvangen kan worden. Dergelijke en andere praktijken werden 'bij geruchte' vernomen, maar deze geruchten zijn moeilijk te controleren. Mochten zij op waarheid berusten, dan nog gaat het o.i. om betrekkelijk geringe bedragen.

Om ook deze geruchten tegen te gaan en om het politieke bedrijf doorzichtiger te maken zou allereerst een volledige openbaarheid van financiën gewenst zijn. Een tweede stap kan dan zijn: een bepaalde reglementering van de partijfinanciën (bijvoorbeeld ten aanzien van het ontvangen van giften). Hierbij zouden ook de grondslagen van de overheidssubsidiëring opnieuw bezien moeten worden.

III. Verslagen per partij

Verslag CDA

Ledental

Het exacte ledental per 31/12/80 is moeilijk te geven, omdat er toen volop mutaties in het ledenbestand aan de gang waren. Op 11 oktober 1980 ging het CDA nl. over van een federatief verband tot een eenheidspartij. Op die datum was de som van de ledentallen van de drie oorspronkelijke partijen en het aantal rechtstreekse CDA-leden 162.000, 4500 minder dan twee jaar daarvoor, een verlies van 1,4% op

jaarbasis. Doordat er echter sprake was van ca. 15.000 dubbele leden (d.w.z. zowel rechtstreeks CDA-lid als lid van een oorspronkelijke partij), was het ledental van het gefuseerde CDA in feite 147.000. Op 26 mei 1981 omvatte het inmiddels van dubbele leden gezuiverde bestand 153.000 leden, hetgeen een effectieve winst van 6.000 leden tijdens de verkiezingscampagne betekende, ofwel 6,9% op jaarbasis. Een gunstig effect aldus van deze campagne. Genoemde getallen slaan op geregistreeerde leden, hetgeen niet automatisch inhoudt dat zij ook allen betalen. Het aantal betalende leden op 18 mei 1981 bedroeg 120.000, 78% van het geregistreeerde ledental.

Sexe

Geschat wordt dat in 1980 70% van de geregistreeerde leden van het mannelijk geslacht is.

Organisatiegraad en regionale spreiding

De organisatiegraad was in 1978 (t.o.v. TK-verkiezingen 1977) berekend op 6,2. Dit zal waarschijnlijk iets te hoog zijn, omdat er ook toen al dubbele leden moeten zijn geweest.

In 1981 was dit percentage 5,9 (5,0 als we uitgaan van 135.000 betalende leden).

De geografische spreiding van de ledentallen zag er als volgt uit (stand per 26 november 1980):

Amsterdam	-	2.024
Arnhem	-	10.233
Assen	-	6.492
Den Helder	-	.410
Dordrecht	-	12.357
Den Haag	-	2.835
Groningen	-	7.522
Haarlem	-	7.397
Den Bosch	-	3.662

Leeuwarden	- 13.719
Leiden	- 13.227
Maastricht	- 8.771
Middelburg	- 4.341
Nijmegen	- 10.290
Rotterdam	- 2.780
Tilburg	- 8.567
Utrecht	- 10.772
Zwolle	- 17.562
Buitenland	- 138
	<hr/>
Totaal	152.099

Het verschil tussen bovengenoemd totaalgetal en het eerder opgegeven totaal van 162.000 moet nog worden verklaard.

Contributie

Het CDA hanteert een contributieheffing, gebaseerd op het draagkrachtprincipe. De eerste contributieregeling van het gefuseerde CDA was die van 1981, deze zag er als volgt uit:

<u>bruto maandinkomen</u>	<u>jaarcontributie</u>
tot f2000	f 22,--
tot f2300	f 45,--
tot f3000	f 65,--
tot f4000	f 95,--
tot f5000	f140,--
tot f6000	f180,--

Voor elke f1000 meer geldt een contributieverhoging met f50,--. Het Partijbestuur stelt jaarlijks een gemiddelde contributie vast. Voor 1981 was deze f45,--, zodat de totale contributie-opbrengst op f6.075.000 werd begroot. Voor 1980 is alleen het getal van de federatie CDA beschikbaar, dat echter voor vergelijking met andere partijen onbruikbaar is. Van die f45,-- ging f33,-- (73%) naar de landelijke partij. De resterende f12,-- ging vervolgens

voor 60% naar de Kamerkringen en voor 40% naar de afdelingen. De contributie omvat een abonnement op het ledenblad. Dit ledenblad is in feite elk vierde nummer van het partijblad CDActueel. Een reële gemiddelde contributie over alle geregistreerde leden zou in 1981 f38,44 hebben bedragen, een ongeveer gelijk bedrag als twee jaar daarvoor.

Overige inkomsten

Akties

Sinds de fusiedatum van het CDA wordt f2,-- per jaar per lid gereserveerd voor het permanente verkiezingsfonds. Voor iedere verkiezing wordt een begroting gemaakt. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1981 was deze f1.500.000; ruim een miljoen hiervan werd door akties bijeengebracht (een speciale aktie onder VIP's leverde f120.000 op), de rest werd vanuit het CDA-fonds bijgepast. Het definitieve bedrag van de gemaakte kosten is niet ontvangen. Uitgaande van de genoemde anderhalf miljoen, komen we op een bedrag van f9,50 (f11,11 bij 1350.000 leden) per lid besteed aan de verkiezingscampagne. Iedere behaalde stem 'kostte' zodoende f0,56.

Overheidssubsidie

Het CDA ontving in 1980 voor 4 TV-uitzendingen f16.080 voor 22 radio-uitzendingen f6600. Deze bedragen zijn niet voldoende: in 1981 verwachtte het CDA f15.000 te moeten bijpassen.

Giften

Het CDA heeft een schriftelijke regeling m.b.t. het ontvangen van giften, die maximaal f5000 mogen bedragen. Aanvaardbaar zijn:

- a) giften van natuurlijke personen;
- b) giften van niet-natuurlijke personen, zijnde non-profit organisaties, die noch direct noch indirect met het bedrijfsleven zijn verbonden.

Een aktief beleid ter verkrijging van dergelijke giften is

mogelijk volgens de regeling, maar iedere gever dient er van op de hoogte te zijn gebracht dat publicatie van de gift tot de reële mogelijkheden behoort.

In 1980 ontving het CDA, naast de financiële akties voor de verkiezingen, slechts f5530 aan giften. Aan een vaste, vrijwillige bijdrage van gekozen en benoemde ambtsdragers wordt gewerkt.

Interest, verkoop materiaal en advertentieopbrengst

Het totaal bedrag, dat door de drie oorspronkelijke partijen aan vermogen werd ingebracht was ca. f1.500.000, waarvan de ARP f504.000 voor zijn rekening nam. Aan interest werd voor 1981 f350.000 begroot. De advertenties in het partijblad CDActueel brachten ca. f125.000 op. De verdienste op verkocht (propaganda-)materiaal is onbekend. Wel brachten werkzaamheden, verricht voor (CDA-)derden, ca. f100.000 op.

Het partijapparaat

Het CDA-bureau, dat al geruime tijd als coördinerend orgaan voor de oorspronkelijke partijen en de rechtstreekse leden fungeerde, werd in 1980 door de fusie aanzienlijk uitgebreid en gereorganiseerd. Op dit bureau werkten op 31/12/80 50 mensen, onder wie de twee bezoldigde politieke functionarissen: de voorzitter en de secretaris. Deze politieke functies zijn nieuw. De totale salariskosten van deze 50 mensen, (naar volledige banen omgerekend 37 personen), bedroeg in 1980 f1.800.000. Per lid werd aldus ca. f12,-- aan salariskosten besteed. Het aantal leden per beroepskracht bedroeg 3972.

Verwante instellingen

Vrouwenorganisatie

Het CDA-Vrouwenberaad, een organisatie met dezelfde structuur als het CDA, maar waarvoor men zich wel apart als lid dient op te geven, is in feite binnen de partij geïncorporeerd. De totale salariskosten van één stafmedewerkster en

2 administratieve medewerkers (allen op deeltijdbasis), die f69.000 bedroegen (per 1/1/81), drukken op het budget van het secretariaat. Het Vrouwenberaad maakt ook gebruik van de 'tijdelijke rijksbijdrageregeling ter stimulering van emancipatiewerk', waardoor 2 stafmedewerkers op deeltijdbasis konden worden aangetrokken. De hoogte van de verkregen subsidie was in 1980: f88.621.

Het wetenschappelijk bureau

Het Wetenschappelijk Instituut van het CDA, waarin de drie voormalige bureaus van de oorspronkelijke partijen werden samengevoegd, had per 31/12/80 10 mensen full-time in dienst en 2 part-time. De totale salariskosten bedroegen f1.050.000. Van het CDA ontving het instituut in 1981 een bijdrage van f540.000, terwijl in 1980 f393.000 aan overheidssubsidie werd ontvangen.

Vorming- en scholingsactiviteiten

De Stichting Kader- en Vormingswerk CDA had per 31/12/80 4 stafmedewerkers (waarvan 3 op deeltijdbasis) en twee administratieve medewerkers, eveneens op deeltijdbasis. De totale salariskosten bedroegen f250.000.

De Stichting is de rechtspersoon, noodzakelijk voor het ontvangen van subsidie. De Commissie Kader en Vorming is het partijorgaan, dat directe verantwoording schuldig is aan het partijbestuur. Het CDA droeg in 1981 f145.000 bij. Aan overheidssubsidie werd f458.000 aangevraagd, niet het maximaal te claimen bedrag.

Jongerenwerk

Het CDJA, de jongerenorganisatie van het CDA, waarin de vroegere jeugdorganisatie van de oorspronkelijke partijen zijn opgegaan (de ARJOS overigens pas na aarzeling in januari 1981) had op 31/12/80 2 full-time stafleden en één administratief medewerker in dienst. De totale salariskosten bedroegen f167.000. In 1981 schonk het CDA de jongerenorganisatie

f179.000, terwijl f160.000 aan overheidssubsidie werd ontvangen.

Raads- en statenledenorganisatie

De Vereniging van christen-democratische gemeente- en provinciebestuurders had op de peildatum 1 maart 1981 4686 leden. Eind 1980 bestond het personeel uit een full-time ambtelijk secretaris en twee full-time medewerkers. De totale salariskosten bedroegen f135.000.

De Vereniging bedruipt zichzelf door contributies, die globaal naar rato van de grootte van de gemeenten worden geheven. In samenwerking met het Wetenschappelijk Instituut wordt het blad 'Bestuursforum' uitgegeven.

Openbaarheid financiën

Het accountantsrapport van het CDA mocht worden ingezien.

Standpunten t.a.v. wettelijke regeling politieke partijen

De kwestie van een aparte wettelijke regeling voor politieke partijen speelt niet binnen het CDA en wordt ook niet noodzakelijk geacht. De eigen regelingen, bijvoorbeeld ten aanzien van kandidaatsstelling en 'screening' van kandidaten worden voldoende geacht. Wel staat het CDA positief tegenover een wettelijke regeling van de financiën.

Van algemene overheidssteun aan politieke partijen (volledig of niet-volledig) is het CDA geen voorstander. De onafhankelijke positie van de partij moet gewaarborgd blijven, terwijl tevens 'luie' partijen voorkomen moeten worden.

Het CDA is voor de bestaande doeluitkeringen, al zouden ze verbeterd kunnen worden.

Ook was het CDA vóór het voorstel van minister De Koning (eind 1980) om financiële steun te verlenen aan politieke activiteiten van politieke groeperingen in ontwikkelingslanden via instellingen van Nederlandse politieke partijen. Het CDA had zelf al een fonds gecreëerd voor projecten in

Latijns-Amerika (ca. f150.000). Het geld van minister De Koning zou gebruikt worden om studenten uit Latijns-Amerika naar Nederland te halen en te laten studeren. Volgens het plan zou de overheid 80% en de partij 20% bijdragen aan dergelijke projecten.

De CDA-fractie in de Tweede Kamer had echter enkele bezwaren tegen het plan. Men was bang voor export van Nederlandse partijpolitieke tegenstellingen naar de Derde Wereld.

Verslag PvdA

Ledental

Het ledental van de PvdA is sinds de oprichting van deze partij aan fluctuaties onderhevig geweest. Hoewel pas sinds 1970 een centrale administratie wordt bijgehouden, is het duidelijk dat in de jaren vijftig en begin jaren zestig dat ledental beduidend hoger lag dan nu het geval is.* Een jaar na de oprichting telde de PvdA 17.700 leden. Dit getal groeide gestaag tot in 1959-60 de absolute top van 144.800 werd bereikt. Daarna zette zich een geleidelijke daling in tot 1968, toen de PvdA in twee jaar 24.000 leden verloor (van 131.000 in 1967 naar 107.000 in 1969). In 1970 verloor de PvdA nog eens bijna 10.000, maar dit kan ook voor een groot deel het gevolg zijn van de invoering van een centraal ledenbestand, waarbij altijd enige 'zuivering' optreedt. Het absolute minimum werd in 1972 bereikt: 94.300. De eerste jaren van het kabinet-Den Uyl gaven voor het eerst sinds lange tijd weer een groei te zien, die echter in 1976 stagneerde en weer daalde tot ca. 95.500. Na de enorme verkiezingsoverwinning groeide de aanhang tot 109.000 in september 1977 en tot 121.000 een jaar later. De oppositieperiode heeft de

* cijfers tot en met 1976 ontleend aan: S.B. Wolinetz, The Dutch Labour Party: a social democratic party in transition. In: Paterson, W.E. and A.H. Thomas (eds): Social Democratic Parties in: Western Europe (London, 1977), p. 387.

PvdA zichtbaar geen goed gedaan: de aanhang slonk met 10.000 in twee jaar tot 111.070 per 31/12/80. Per 1 mei 1981 werden 110.159 leden geteld.

In 1980 was er aldus een negatieve groeitrend van 5,1%. Deze trend werd gedurende de verkiezingscampagne teruggebracht tot -2,4%: een gunstig effect van de campagne.

Sexe

Opgegeven werd dat 62% van de leden van het mannelijk geslacht is.

Regionale spreiding

De geografische verspreiding van de leden zag er als volgt uit (stand per 1-1-81):

Friesland	9.276
Groningen	8.147
Drente	6.299
Overijssel	7.666
Gelderland	11.672
Utrecht	6.705
Noord-Holland-Noord	8.184
Noord-Holland-Zuid	6.953
Zuid-Holland	17.362
Zeeland	2.967
Noord-Brabant-West	3.298
Noord-Brabant-Oost	3.594
Limburg	2.807
Amsterdam	7.622
Rotterdam	4.584
Den Haag	3.658
Overig	276
Totaal	111.070

Organisatiegraad

De organisatiegraad bedroeg in 1977 3,8% (ledental sept. 1977

t.o.v. TK-verkiezingen 1977). In 1978 liep dit op tot 4,3% (t.o.v. TK-verkiezingen 1977), hetgeen ongeveer zo bleef in 1981 (t.o.v. TK-verkiezingen 1981): 4,5%. Dit wil zeggen dat de percentuele daling van het aantal leden ongeveer gelijke tred hield met de achteruitgang in electorale aanhang.

Contributie

Bij de contributieregeling hanteert de PvdA een staffel, die gebaseerd is op het draagkrachtprincipe. De op 31/12/80 geldige staffel zag er als volgt uit:

<u>bruto jaarinkomen</u>	<u>jaarcontributie</u>
tot 14.000	f 23,--
tot 20.500	f 48,--
tot 27.000	f 70,--
tot 30.000	f 95,--
tot 34.000	f 127,--
tot 47.000	f 173,--
tot 59.000	f 254,--
tot 70.500	f 384,--
tot 88.000	f 452,--
tot 99.000	f 522,--

Elke f10.000 bruto inkomen meer dan f99.000 zal leiden tot een verhoging van het hoogste contributiebedrag met telkens 10 procent. Voor leden zonder eigen inkomen geldt de laagste contributie.

De contributie-inning geschiedt centraal landelijk. Circa dertig procent van de totale contributie-opbrengst is bestemd voor de gewesten en afdelingen. De totale contributie-opbrengst bedroeg in '79-'80 f8.615.000, ofwel f74,48 gemiddeld per lid. Het percentage leden dat zijn contributie niet betaalde bedroeg circa 5%. In drie jaar tijd steeg de gemiddelde contributie met 37% (was eind '77: f54,00). Hierdoor kon ondanks het leden-verlies het totaal aan geldmiddelen toch fors stijgen.

De stijging van de gemiddelde contributie kan wijzen op het hoger worden van het gemiddelde bruto jaarinkomen, maar is ook het gevolg van een verdergaande progressiviteit bij de contributie-inning.

De contributie omvat een abonnement op het ledenblad "Voorwaarts".

Overige inkomsten

Akties

De PvdA beschikt - conform art. 61 van het Huishoudelijk Reglement - over een permanent verkiezingsfonds, dat gevormd wordt door een reservering op de begroting, door bijdragen van donateurs, en door andere vrijwillige inkomsten, die meestal uit akties worden verkregen. Ten behoeve van de TK-verkiezingen van 1981 werd zo f715.000 uit akties verkregen; een relatief laag bedrag. Bij de verkiezingen vier jaar eerder werd een hoger bedrag uit akties ontvangen; zelfs bij de Raads- en Statenverkiezingen van 1978 was dit hoger. Als oorzaak voor deze verminderde bijdragen worden de economische situatie en politieke demotivatie genoemd. De inkomsten uit de aktie werden aangevuld met een bedrag van f2.072.000 uit het permanente fonds. De totale verkiezingskosten bedroegen in 1981 f2.862.000. Dit komt neer op f25,98 per lid. Iedere verkregen stem 'kostte' zodoende f1,16. De kosten van het nieuwe pand aan de Nicolaas Witsenkade konden geheel uit eigen vermogen worden gefinancierd. Er was hiervoor geen extra aktie nodig.

Overheidssubsidie

De PvdA ontving in 1980 voor 4 T.V.-uitzendingen f16.080 en voor 22 radio-uitzendingen f6.600. Ten tijde van de verkiezingscampagne 1981 werd voor 2 extra T.V.- en 2 extra radio-uitzendingen nog eens resp. f8.040 en f600 ontvangen. De genoemde bedragen worden niet toereikend genoemd.

Giften

Buiten de financiële akties om worden giften ontvangen. Het ging in 1980 om incidentele giften van natuurlijke personen, maar een bedrag is niet bekend. Tevens wordt incidenteel gebruik gemaakt van 'schenkingen middels niet te betalen declaraties'. Gezien het feit dat ook verschillende leden van het Hoofdbestuur op de loonlijst van de partij staan is het begrijpelijk dat deze schenkingen relatief minder vaak voorkomen dan bij partijen, waarvan het Hoofdbestuur volledig uit vrijwilligers bestaat.

Ook giften, maar dan met een min of meer verplichtend karakter, zijn de bijdragen door PvdA-vertegenwoordigers of benoemde ambtsdragers van de partij. In 1980 was een jarenlange discussie nog gaande. Uitspraken van de partijraad en standpunten van het partijbestuur stonden hierbij tegenover elkaar.²² De partijraad wilde de sanctie van roeyement verbinden aan het niet-betalen van de bijdrage. Het partijbestuur wilde niet verder gaan dan het niet nakomen van deze speciale 'contributieregeling' te publiceren. Het congres van 24 oktober 1981 hakte de knoop door: partijleden met een betaalde politieke functie verliezen hun lidmaatschap als zij weigeren hun verplichte extra contributie te betalen. De regeling houdt in dat leden, wier politieke of maatschappelijke functies direct of indirect ontleend zijn aan de invloed c.q. het lidmaatschap van de partij, 2% van het inkomen verkregen uit die functies storten, direct of via de contributie aan de Sektie Gemeente, Gewest en Provincie, in een Fonds voor Bijzondere Aktiviteiten (FBA).

In 1975-1980 werd f1.030.000 ontvangen. Daarnaast bestaan ook op lokaal niveau fondsen, die vergelijkbaar zijn met het FBA.²³

Interest, verhuur, verkoop materiaal en advertentie-opbrengsten
Het vermogen van de PvdA bedroeg in 1980 3 miljoen gulden aan kapitaal, plus 3 miljoen gulden aan onroerend goed (het partij-

bureau). Door deze middelen kan de PvdA een half jaar 'door-draaien', in geval van een 100% terugval in inkomen, bijvoorbeeld door ledenverlies. Die 100% zal in de praktijk echter nooit voorkomen, zodat de 'buffer-periode' aanzienlijk langer is dan zes maanden.

Aan interest werd in het boekjaar '79-'80 f678.000 ontvangen. Op de begroting '81-'82 staat hier echter slechts een bedrag van f165.000. Door de verhuur van gedeelten van het partijbureau aan o.m. de verwante stichtingen werd voor 1981-1982 f348.000 begroot. Abonnementen op Voorwaarts (+ opbrengsten van advertenties in dit blad) zouden in 1981-1982 f641.000 op moeten brengen, zo werd begroot. De opbrengsten uit verkoop van materiaal zijn onbekend.

Het partijapparaat

Volgens de statuten (art. 34) kunnen zeven van de eenentwintig leden van het partijbestuur in bezoldigde dienst zijn. In 1980 werd deze mogelijkheid niet volledig gebruikt. Vier leden, te weten de voorzitter, de secretaris, de internationaal secretaris en de landelijke contactvrouw van de Rooie Vrouwen waren in bezoldigde dienst. Hun totale salariskosten bedroegen f421.000, ofwel f105.250 per bestuurslid. De hoogte van het salaris van een partijbestuurder is vastgesteld op 80 procent van de schadeloosstelling van een kamerlid.

Op het partijsecretariaat bezetten naast deze bestuursleden nog eens 55 mensen 43,7 volledige banen. De totale salariskosten bedroegen hier f2.697.000, ofwel f61.716 per personeelslid in volledige betrekking. Ter vergelijking: in 1978 werd hiervoor een bedrag van f1.890.000 uitgetrokken, terwijl de drie bezoldigde bestuursleden toen f276.000 kostten. Dat kwam toen neer op f17,90 per lid besteed aan salariskosten van de PvdA-beroepskrachten. In 1980 was dit opgelopen tot f28,07, een zeer hoog bedrag. Het totaal aantal leden per bezoldigd personeelslid bedroeg in 1980 2328. Een laag getal, zodat gesproken kan worden van een hoge mate van professionalisering in kwantitatieve zin.

Verwante instellingenVrouwenorganisatie

De organisatie Rooie Vrouwen heeft 1 bezoldigd medewerkster, die tevens lid is van het partijbestuur. De salariskosten van deze landelijke Contactvrouw drukken dan ook op het budget van het partijbureau.

De PvdA ontving ook overheidssubsidie t.b.v. het emancipatiewerk.

Het wetenschappelijk bureau

De Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de PvdA, had in 1980 10 mensen in dienst tegen f820.000 aan totale salariskosten. De steun van de moederpartij bedroeg reeds meer dan deze salariskosten: f860.000. Aan overheidssubsidie werd het maximaal te claimen bedrag ontvangen: f420.000.

Vormings- en scholingsactiviteiten

De Stichting Vormingswerk PvdA had in 1980 5,5 betaalde arbeidskrachten in dienst, van wie de totale salariskosten f375.000 bedroegen. Deze konden worden betaald door de bijdrage van de Partij (f202.000) en de ontvangen overheids-subsidie (f495.000). Door de verkiezingsnederlaag van mei 1981 zijn hier financiële problemen ontstaan.

Jongerenwerk

De Jonge Socialisten hadden in 1980 2 mensen in dienst, van wie de totale salariskosten f113.000 bedroegen. f148.000 werd aan overheidssubsidie ontvangen. Hoeveel de PvdA aan deze organisatie schonk is niet meegedeeld.

Raads- en statenledenorganisatie

De Sektie Gemeente, Gewest en Provincie (SGGP) had in 1980 2,5 arbeidskracht in dienst. De totale salariskosten bedroegen f187.000.

Evert Vermeer Stichting

Betreffende de van de NCO ontvangen subsidie, het aantal personeelsleden, de salariskosten en het van de PvdA verkregen bedrag van de Evert Vermeer Stichting, die zich bezig houdt met de problematiek van de Derde Wereld, zijn geen gegevens ontvangen.

Openbaarheid financiën

De PvdA laat een accountantsrapport opstellen dat ingezien kan worden.

Standpunten t.a.v. wettelijke regeling politieke partijen

De PvdA houdt zich niet of nauwelijks bezig met het probleem van een wettelijke regeling van politieke partijen. Het verenigingsrecht, vastgelegd in het nieuwe Burgerlijk Wetboek voldoet goed, al zou het probleem van de autonomie van de afdelingen beter geregeld moeten worden.

Aparte eisen bij politieke partijen, bijvoorbeeld t.a.v. de kandidaatstelling, moeten achterwege blijven. Opgepast moet worden voor "overontsmetting": de "geuren moeten blijven".

De PvdA is voorts voor, weliswaar niet-volledige, maar wel algemene subsidie aan politieke partijen, onder meer omdat politieke partijen ten dele staatsrechtelijke taken uitvoeren. Algemene subsidie zou mede kunnen dienen om anti-parlementarisme te bestrijden. Ook de reeds bestaande doeluitkeringen hebben de instemming van de PvdA.

Het voorstel van minister De Koning, geformuleerd in een brief d.d. 10 oktober 1980, om financiële steun te verlenen aan politieke activiteiten van politieke groeperingen in ontwikkelingslanden via instellingen van Nederlandse politieke partijen, werd binnen de PvdA met gemengde gevoelens ontvangen. In een voorlopig commentaar stelde de PvdA in principe geen tegenstander te zijn van het verlenen van financiële overheidssteun aan instellingen van of gelieerd aan Nederlandse

politieke partijen, mits de overheid geen inhoudelijke voorwaarden schept voor de inhoud van het werk van deze instellingen. Omdat de voorstellen van de minister er volgens de PvdA op wezen dat hij de financiële steun aan politieke activiteiten in ontwikkelingslanden ziet als integrerend onderdeel van zijn beleid, was verdere discussie over de voorwaarden noodzakelijk. In principe stond de PvdA niet afwijzend tegenover het voorstel.

Verslag VVD

Ledental

Het aantal leden bedroeg op 31/12/80 85.881. Een verlies van circa 15.000 leden sinds 1978. Het verlies aan leden zette zich in 1978 in, na een periode van forse groei in de jaren daarvoor. Terwijl in het oprichtingsjaar (1948) de VVD 22.175 leden telde²⁴ bedroeg in 1972 het ledental nog 41.536. Eind 1975 was dit echter reeds verdubbeld. Een top werd in 1978 bereikt, toen bijna 101.000 leden werden geteld.²⁵ De teruggang daarna viel samen met de regeringsdeelname. Een causale relatie hiertussen wordt vermoed. Vlak voor de verkiezingen van 26 mei 1981 bedroeg het ledental 91.236: een winst van 5355 leden gedurende de verkiezingscampagne (+ 14,9% op jaarbasis). Het effect van de verkiezingscampagne op het ledenbestand zou daarom zeer groot genoemd kunnen worden. Hierbij dient opgemerkt te worden dat de jaartrend van het aantal leden eigenlijk pas na een vol jaar berekend kan worden, omdat halverwege het jaar het bestand wordt gezuiverd van de wanbetalers. De groeitrend van 14,9% in het voorjaar van 1981 zal daarom waarschijnlijk iets te hoog zijn.

Sexe

Een onderscheid naar sexe is slechts te maken aan de hand van een schatting. De indruk bestaat dat - analoog aan het Intomart kiezersonderzoek - 60% van de leden van het mannelijk geslacht is.

Leeftijd

Een onderscheid naar leeftijdscategorieën is bij de VVD betrekkelijk eenvoudig, omdat deze partij als enige partij een contributieregeling kent, waarbij niet het inkomen, maar de leeftijd als criterium wordt gehanteerd. Drie procent van de leden is jonger dan 27 jaar, negentien procent is ouder dan 65 jaar, terwijl ruim de helft (58%) tussen 27 en 65 jaar is. Daarnaast staat 20% ingeschreven als "inwonende gezinsleden"; meestal zullen dit de partners zijn van als gewone leden ingeschrevenen en zal hierdoor de groep tussen 27 en 65 jaar versterkt worden.

Organisatiegraad en regionale verspreiding

In 1977 was de organisatiegraad van de VVD 6,56 (t.o.v. 1977). Vlak voor de verkiezingen van 1981 was deze 6,07 (t.o.v. 1981). Hieruit blijkt dat de ledenaanhang relatief harder is gedaald dan de electorale aanhang. Deze electorale aanhang nam absoluut overigens toe met 11.600 kiezers, maar doordat het totaal aan uitgebrachte stemmen bijna 370.000 meer was in 1981, daalde de relatieve electorale aanhang en verloor de VVD 2 zetels.

Deze achteruitgang in organisatiegraad was bijna in het hele land merkbaar. Alleen in de provincies Groningen en Limburg steeg deze, omdat daar de VVD relatief het meest verloor bij de verkiezingen in 1981. Het best georganiseerd blijft de VVD in de relatief dun bevolkte provincies Groningen en Drente (resp. 8,85% en 8,66%). Limburg is duidelijk geen liberaal bastion (4,20%), evenmin als het dichtbevolkte Noord-Holland (4,95%) en Noord-Brabant (4,86%). In de vier provincies, die gezamenlijk 2/3 van het kiezersbestand leveren (Gelderland, Noord- en Zuid-Holland en Noord-Brabant) woont ook 2/3 van de VVD-leden. De magere score in Noord-Holland en Noord-Brabant wordt dan ook ruimschoots goedge maakt door Gelderland (12,8% van de VVD-leden woont er; org. graad: 6,31) en Zuid-Holland (26,6%; 6,47).

Contributie

Zoals eerder vermeld hanteert de VVD bij de contributie-inning een onderverdeling naar leeftijden, waardoor het profijtbeginzel slechts in zeer geringe mate gecorrigeerd wordt door heffing naar draagkracht. Deze onderverdeling zag er in 1980 als volgt uit:

aspirant lid tot 18 jaar	f15,--
leden van 18 tot 27 jaar	f32,50
leden van 27 tot 65 jaar	f65,--
leden van 65 jaar en ouder	f35,--
inwonende gezinsleden	f15,--

De contributie-inning geschiedt centraal landelijk. Na inning wordt eerst door het Hoofdbestuur een bepaald bedrag afgetrokken bestemd voor het partij-orgaan (in 1980: f14,50; in 1977: f9,--). Van het resterende bedrag gaat 56% naar de regio's en de afdelingen, waardoor het Hoofdbestuur 44% houdt.

In 1980 werd totaal f4.477.419 aan contributie ontvangen. Na toepassing van bovenstaande berekening resteerde het Hoofdbestuur f1.431.628 (f997.150 ging naar het partijblad, f226.568,50 was aan bovenmatige contributie ontvangen en ging daarom naar de desbetreffende afdelingen). Een bedrag, dat nog iets geringer is dan in 1978.

Behalve de inwonende gezinsleden ontvangt ieder lid automatisch het partijblad "Vrijheid en Democratie". Inclusief dit abonnement bedraagt de gemiddelde contributie per lid f52,13 (in 1978 was dit f40,26). Exclusief dit abonnement is dit gemiddelde f40,52. Het VVD-lid betaalt gemiddeld f16,66 (1977: f12,77) aan contributie, bestemd voor de landelijke partij.

Sinds 1978 dus is de gemiddelde contributie toegenomen, waardoor het verlies aan leden werd gecompenseerd en de partij over ongeveer dezelfde middelen kon beschikken.

Akties

De VVD reserveert ieder jaar een bepaald bedrag op de begroting t.b.v. het verkiezingsfonds. Dit fonds wordt aangevuld door de

zgn. "tientjes-aktie", die in 1980 f480.000 opbracht, afkomstig van 40% van de leden.

De kosten van de verkiezingen van 1981 waren f1.161.650. Door het permanente verkiezingsfonds was er een reserve van f700.000, terwijl de financiële aktie het resterende bedrag voorzag. Gemiddeld per lid (ledenstand vlak voor de verkiezingen) werd zodoende f12,73 besteed aan de verkiezingscampagne. Iedere verkregen stem 'kostte' zodoende f0,77.

Overheidssubsidie

De VVD verkreeg t.b.v. radio- en T.V.-uitzendingen in 1980 f6.600 voor de 14-daagse radio-uitzendingen en f16.080 voor vier T.V.-uitzendingen. Totaal slechts f3000 meer dan vier jaar daarvoor. Deze bedragen waren dan ook niet toereikend: de partij legde f14.475 bij.

Giften

Buiten de financiële akties om worden incidentele giften ontvangen. Hiervoor bestaat geen (schriftelijke) regeling, al geldt de afspraak dat de giften niet bekend worden gemaakt. Ze zijn niet afkomstig uit het bedrijfsleven en bedroegen in 1980 in totaal f39.000.

Incidenteel wordt gebruik gemaakt van de mogelijkheid van 'schenkingen door afzien van inning van declaratie', die overigens niet in de VVD-boekhouding zijn opgenomen en die partijkaderleden in staat stellen kosten, gemaakt t.b.v. de partij, aftrekbaar te laten zijn voor de belastingen. Een bedrag voor 1980 is onbekend. De VVD kent geen verplichte of aparte bijdrage aan de partijkas van haar gekozen of benoemde ambtsdragers. Wel buigt een speciale commissie zich over het probleem van (on)verenigbaarheid van functies.

Interest, verkoop materiaal en advertentie-opbrengsten

Het vermogen van de VVD bedroeg op 31/12/80 f186.456 (excl. bezit pand). De rente hiervan plus de rente over de geïnde contributiegelden bedroeg in 1980 f143.000.

Belangrijk hierbij is het zo vroeg mogelijk innen van de contributie over het lopende jaar. De VVD slaagt hier zeer goed in: na twee maanden is 85% van de contributie betaald. De uitgaven zijn over het hele jaar verspreid, zodat door de hoge rentestand op deposito een aanzienlijk bedrag aan rente kan worden ontvangen.

De VVD verdient niets door verkoop van propagandamateriaal. De advertenties in het ledenblad brachten daarentegen f77.955 op.

Het partijapparaat

Het landelijk partijsecretariaat is het coördinerend orgaan van de partij, dat als enige orgaan bezoldigde mensen in dienst heeft. Daartoe behoren niet de (stemhebbende) partijbestuursleden, die allen vrijwilligers zijn. Deze situatie is sinds de statutenwijziging van 1965 verplicht. Het secretariaat (incl. de landelijk secretaris, die adviserend lid van het partijbestuur is) had in 1980 in totaal 25 mensen in dienst, van wie drie op deeltijdbasis. Hun salariskosten bedroegen totaal f845.000, d.w.z. ca. f35.957 per personeelslid (uitgaande van 23,5 volledige banen).

In 1978 waren de totale salariskosten f870.000 bij 18 volledige en 2 deeltijdbanen, dus ca. f44.000 per personeelslid. Een achteruitgang, zeker gezien de inflatie. Wellicht heeft het aantrekken van jonger en goedkoper personeel deze 'ombuiging' mogelijk gemaakt.

Per lid werd aldus in 1980 f9,83 en in 1978 f8,61 aan salariskosten besteed. Het aantal leden per bezoldigde personeelsleden was in 1980 3.654 en in 1978: 5.050. Men zou van een professionalisering in kwantitatieve zin kunnen spreken.

Verwante instellingen

Vrouwenorganisatie

De "Organisatie vrouwen in de VVD" is een VVD-stichting waarbij in principe alle vrouwelijke VVD-leden aangesloten zijn. Dit komt neer op 40% van het totale ledenbestand: 34.350. Er is geen aparte contributieheffing. Het werk wordt vnl. door vrijwilligsters uitgevoerd; één part-time administratief medewerkster wordt uit eigen middelen betaald (totale salariskosten f15.280).

Tevens is binnen deze organisatie een zogenoemde 'emancipatiewerker' werkzaam. Deze wordt betaald door CRM, dat in 1980 (vanaf 1 mei) hiertoe een subsidie verleende van f36.994. Hoewel dit een doeluitkering is, is dit in de praktijk toch een vorm van directe subsidiëring van een politieke partij, te meer omdat de kosten van de emancipatiewerker f25.910,17 bedragen en dus een post van ruim f11.000 beschikbaar is ter mede-financiering van de begroting van de organisatie. Het overgrote deel van deze begroting wordt gefinancierd door de VVD, die een subsidie van f60.000 verleende in 1980.

Het wetenschappelijk bureau

De prof. mr. B.M. Teldersstichting te Den Haag, het wetenschappelijk bureau van de VVD, ontving in 1980 aan overheids-subsidie f284.000, hetgeen bijna een verdubbeling is van het ontvangen bedrag in 1976. Dit komt enerzijds door de wijziging van de subsidieregeling in 1978 en anderzijds door het volledig benutten van de maximaal te claimen bedragen. Volgens de 50%-regeling moet de Teldersstichting zelf een gelijk bedrag op tafel kunnen leggen. Dit kan doordat f230.800 ontvangen wordt aan giften. Hiervan is de specificatie onbekend. Wel is het zo dat de Teldersstichting bij het verzoek om storting van giften de potentiële donateurs uitvoerig wijst op de fiscale aftrekbaarheid van deze giften.²⁶ Dit bedrag werd vermeerderd door f17.250 aan interest en f60.400 aan verkoop van geschriften. Het eigen vermogen bedroeg per 31/12/80

f79.230. Van het totaal van deze bedragen werd ruim de helft besteed aan salariskosten (incl. uitbesteed typewerk en honoraria). De stichting had in 1980 4 personeelsleden met een volledige en 5 met een deeltijd-baan.

Vorming- en scholingsactiviteiten

De Haya van Somerenstichting, voorheen Stichting VVD, belast met de vorming en scholing ontving van de VVD in 1980 f170.368 (de totale begroting was f510.220). Maximaal kan f339.852 geclaimd worden aan overheidssubsidie; dit is ook gebeurd (in 1976: f280.895).

Jongerenwerk

De JOVD, met ca. 2000 leden tussen de 18 en 18 jaar, wordt eveneens door de overheid gesubsidieerd. In 1980 werd f105.000 van CRM ontvangen (in 1976 f63.400). De VVD deed daar nog f9000 bij, terwijl f8000 aan giften werd ontvangen. Aan interest, abonnementsgeld, advertenties en verkoop propaganda-materiaal kwam tenslotte nog eens f12.000 binnen. Van deze bedragen worden een full-time vormingswerker en een part-time administratief medewerker betaald (totale salariskosten: f68.500).

Raads- en statenledenorganisaties

De Vereniging van Staten- en Raadsleden van de VVD telde (per 1/9/80) 1281 leden, terwijl daarnaast nog 374 buitengewone leden en abonnees werden geteld. Deze vereniging ontvangt geen overheidssubsidie en is dus vnl. aangewezen op contributies, die in het boekjaar '79-'80 f144.820 opbrachten. Globaal komt dit neer op f113,-- per lid. Aan advertenties en interest kwam daar f13.587 bij. Aan diverse inkomsten (waaronder giften) werd nog eens f7.744 ontvangen.

Openbaarheid financiën

De financiële verslagen van de Vereniging Vrouwen in de VVD, de JOVD en de Vereniging van Staten- en Raadsleden zijn openbaar

en werden gepubliceerd. De accountantsverslagen van de Teldersstichting, de VVD en de Haya van Somerenstichting zijn niet openbaar. Door de laatste twee instellingen wordt wel een uittreksel van het accountantsrapport aan de afdelingen gezonden.

Standpunten t.a.v. wettelijke regeling politieke partijen

Een aparte wettelijke regeling is geen kwestie, die speelt binnen de VVD. Men is tevreden met de huidige praktijk van het verenigingsrecht, geregeld in het Burgerlijk Wetboek, al zou de aparte status van politieke partijen in ieder geval ergens vermeld moeten worden. Maar ingeval van duidelijk ondemocratische partijen mag geen verbod worden uitgesproken. De democratie moet deze partijen kunnen tolereren. De tevredenheid geldt echter minder op het regionaal en lokaal niveau, daar waar het gaat om de (financiële) aansprakelijkheid van de afdelingen. Tot nog toe is de penningmeester daar persoonlijk aansprakelijk voor de afdeling, die bij de Kamer van Koophandel ingeschreven is. De VVD acht hier een (afgeleide) rechtspersoonlijkheidsstatus noodzakelijk. De VVD is principieel tegen algemene overheidssteun en doeluitkeringen aan politieke partijen. De laatste zijn echter inmiddels geldende regel geworden en daarom wordt er ook gebruik van gemaakt. Indirecte overheidssteun wordt wel geaccepteerd. De VVD vindt echter dat politieke partijen ook gebruik moeten kunnen maken van een lager BTW-tarief, zoals dat ook geldt voor vakbonden. De kosten van het periodiek en van de computer zouden hierdoor verminderen.

Verslag D'66

Ledental

D'66 had vlak voor de TK-verkiezingen van mei 1981 16.666 betalende leden. Per 31/12/80 zou het een aantal van 14.638 geweest zijn. Eind 1979 waren er 12.200 leden. In 1980 was de groeitrend adus 20%. Deze groei was een vrij constante

sinds de "herrijzenis" van D'66 in 1977, toen na een aktie van Jan Terlouw c.s. het ledenbestand op 4410 kon worden gebracht (febr. 1977). Het effect van de verkiezingscampagne van 1981 was 2028 leden, ofwel 33% op jaarbasis.

Er valt dus een gunstig effect van de verkiezingscampagne waar te nemen. In tegenstelling tot de opiniepeilingen, die in de maanden vlak voor de verkiezingen een daling aan electorale aanhang lieten zien, heeft hier de campagne dus wel gewerkt.

Daarbij dient aangetekend te worden dat de jaartrend pas na een vol jaar berekend kan worden, omdat gedurende het jaar het bestand gezuiverd wordt van wanbetalers. De groeitrend van 33% in het voorjaar van 1981 zal daarom iets te hoog zijn.

Sexe/leeftijd

Een onderscheid naar sexe of leeftijd binnen het ledenbestand is niet voorhanden. Schattingen zijn moeilijk.

Organisatiegraad en regionale spreiding

De organisatiegraad, omschreven als het percentage stemmers op D'66, dat tegelijk (betalend) lid is, was in 1978, 2,7. Een zeer lage graad. Nu is bij een groeiende partij, waarbij de ledenaanwas meestal achterloopt op de groei in electorale aanhang, de organisatiegraad logischerwijs lager dan bij stagnerende of aan populariteit inboetende partijen. Zo heeft de enorme verkiezingswinst in 1981 tot gevolg dat de organisatiegraad daalde tot 1,74. Maar zelfs als we het ledental van vlak vóór de verkiezingen van mei 1981 afzetten tegen de electorale aanhang van 1977 dan komen we op een percentage van 3,68. Lager dan de organisatiegraden van welke andere partij dan ook.

Men kan dan ook stellen dat D'66 in kwantitatieve zin zeer slecht georganiseerd is. De penningmeester J. Prevoo verklaarde hierover "Een partij moet 'wortelen' en de andere grote partijen zijn nu eenmaal méér geworteld dan de relatieve nieuwkomer D'66".²⁷

De regionale spreiding van het ledenbestand kunnen we afleiden uit de financiële afdrachten aan de regio's. Hieruit ontstaat de volgende tabel.

provincie	ledental + % per 15/9/80	org. graad t.o.v. '77	org. graad t.o.v. '81
Groningen	629 (4,9)	4,2	1,9
Friesland	430 (3,3)	2,8	1,2
Drente	401 (3,1)	3,6	1,6
Overijssel			
(incl. Zijp)	879 (6,8)	3,4	1,5
Gelderland	1336 (10,4)	2,7	1,2
Utrecht	1367 (10,6)	3,8	2,1
N-Holland	2603 (20,3)	2,5	1,5
Z-Holland	3426 (26,8)	3,0	1,5
Zeeland	234 (1,8)	2,6	1,0
N-Brabant	112 (8,7)	1,9	0,8
Limburg	338 (2,6)	1,7	0,4
Totaal (incl. Afd. België)	12.778 (99,3)	2,8	1,3

Bovenstaande tabel geeft wat betreft de organisatiegraden een enigszins vertekend beeld, doordat de peildatum van het ledental niet samenvalt met die van de verkiezingen. De organisatiegraad t.o.v. 1981 is daarom iets te laag, terwijl die t.o.v. 1977 iets te hoog is.

Contributie

D'66 hanteert een contributieregeling, die een heffing naar draagkracht als principe kent. Voor 1980 gold de volgende regeling:

leden met een belastbaar inkomen tot	f20.000: f 40,--
" " " " " boven	f20.000: f 60,--
" " " " " "	f30.000: f 90,--

leden met een belastbaar inkomen boven	f40.000:	f120,--
" " " " " "	f50.000:	f150,--
" " " " " "	f60.000:	f180,--
" " " " " "	f70.000:	f210,--
" " " " " "	f80.000:	f240,--

De inning van de contributie geschiedt centraal landelijk. Van de ontvangen contributie ging f12,-- per lid naar de regio's. Het resterend bedrag is bestemd voor het Hoofdbestuur, dat daarvan ook de uitgave van het 10x per jaar verschijnende (gratis) ledenblad moet financieren. De totale produktiekosten in 1980 waren gemiddeld per lid f7,60 (een los abonnement kostte (35,--)). Het D'66-lid betaalde in 1980 gemiddeld f70,65, waarvan na aftrek van bijdragen aan de regio's en de kosten van het partijblad f51,05 overbleef voor activiteiten van de landelijke partij.

Sinds 1978 is de gemiddelde contributie niet noemenswaardig toegenomen. De extra kosten, die gemaakt werden, werden gecompenseerd door het groeiende ledental, zoals de volgende tabel laat zien.

	totale contributie-inkomsten	totale baten
1974	f 130.369	f 220.249
1975	f 38.976	f 50.959
1976	f 68.958	f 126.265
1977	f 397.631	f 536.009
1978	f 667.189	f 920.975
1979	f 837.234	f1173.536
1980	f1034.182	f1335.407

Het wel en wee van de partij laat zich in deze tabel duidelijk zien. Het dieptepunt was 1975. In 1976 vind enig licht herstel plaats, maar de aktie van Terlouw in 1977 zorgde voor een versnelling. In vijf jaar tijd is de contributieopbrengst 26 maal zo hoog geworden.

Akties

D'66 kent een permanent verkiezingsfonds, dat buiten de partijbegroting om wordt beheerd. In 1980 schonk de partij aan dit fonds echter niets, gezien de précaire financiële situatie van de partij. Op 31/12/80 was dit fonds f136.496 groot. Aan akties kwam hier in 1981 f258.455 bij; aan diverse inkomsten nog eens f111.829. De TK-verkiezingscampagne 1981 kostte totaal f509.753, hetgeen neerkomt op f30,60 per lid (ledenstand vlak voor de verkiezingen). Iedere verkregen stem kostte zodoende f0,53.

Overheidssubsidies

D'66 ontving in 1980 f16.080 voor de 5 T.V.-uitzendingen en f6.600 voor de 23 radio-uitzendingen. Voor D'66 zijn deze bedragen toereikend: ze werden niet eens volledig geclaimd.

Giften

Buiten de financiële akties om worden incidentele giften ontvangen. De regeling is dat alleen giften van natuurlijke personen worden ontvangen. Wanneer het een bedrag is boven f2500 wordt dit men name in het accountantsverslag vermeld.

In 1980 ging het om een bedrag van f1.311.

Regelmatig wordt gebruik gemaakt van de mogelijkheid van schenkingen middels niet te betalen declaraties, die partij-kaderleden in staat stellen onkosten, gemaakt t.b.v. de partij, aftrekbaar te laten zijn voor de belastingen. In 1980 ging het hierbij om een bedrag van f76.641.

D'66 kent geen (verplichte) bijdrage van gekozen of benoemde ambtsdragers. Wel wordt t.t.v. verkiezingscampagne via circulaires een beroep op hen gedaan extra geld in het Verkiezingsfonds te storten.

Interest, verkoop materiaal en advertentieopbrengsten

Aan interest werd in 1980 f27.234 ontvangen. De advertenties in het partijblad Democraat brachten f8.542 op, terwijl door verkoop van informatiemateriaal f4.619 werd verdiend. De ver-

koop van materiaal gedurende de verkiezingscampagne '81 bracht f28.165 op, maar dit valt buiten de begroting van de partij doordat het verkiezingsfonds apart wordt beheerd.

Het partijapparaat

Het landelijk partijbureau is de coördinerende instelling van de partij, die als enige orgaan bezoldigde mensen in dienst heeft. Daartoe behoren niet de partijbestuursleden, die allen vrijwilliger zijn. Het secretariaat heeft in totaal 6,65 arbeidsplaatsen, waarvan 4,5 voor administratieve functies. Totaal kostten deze arbeidsplaatsen aan salariskosten f350.000, ofwel f52.631 gemiddeld per volledige baan. In 1978 bedroegen de salariskosten f231.500 voor ca. 4,5 arbeidsplaatsen, ofwel f51.444 per volledige baan. Een vrij constante salariëring. Per lid werd aldus in 1978 f19,30 en in 1980 f15,81 aan salariskosten besteed. Het aantal leden per bezoldigd personeelslid was in 1980 2202 en in 1978 2666: een lichte 'professionalisering' in kwantitatieve zin.

Verwante instellingen

Vrouwenorganisatie

De PEAC is de organisatie van vrouwen in D'66. De organisatorische structuur is die van een Hoofdbestuurscommissie, d.w.z. het opereert binnen de partij en het Hoofdbestuur neemt deel aan de leiding ervan (zie ook: art. 62 HR). De PEAC heeft geen leden of contributie. Het werk gebeurt vnl. door vrijwilligsters, maar er is één bezoldigd medewerkster op deeltijdbasis, die betaald wordt via de emancipatieregeling van CRM. Betreffende de totale salariskosten en de totale CRM-subsidie zijn geen gegevens ontvangen.

Het wetenschappelijk bureau

De Stichting Wetenschappelijk Buro van D'66 kon in 1980 aan overheidssubsidie f241.000 ontvangen. Dit bedrag is waarschijnlijk niet volledig geclaimd, daar de Stichting een gelijk maximaal bedrag niet op tafel kon leggen. Van de partij

ontving de SWB f122.500. In 1978 was dit nog f50.000, terwijl toen maximaal f139.000 geclaimd kon worden. Momenteel streeft D'66 ernaar de partijbijdrage aan de SWB structureel te laten stijgen, waardoor de maximaal beschikbare subsidie geïnd kan worden. In 1980 had de SWB 3 part-timers in dienst, waarvan de totale salariskosten f130.000 bedroegen. In 1978 waren het 2 full-timers met salariskosten ter hoogte van f75.000. In 1978 viel daar nog geen pensioenregeling onder, in 1980 wel. Overigens dient opgemerkt te worden dat het SWB een structuur kent van werkgroepen, die zich ieder met een speciaal onderwerp bezighouden en waarin wetenschappelijk geschoolde leden van D'66 zitten en die landelijk gecoördineerd worden door het bureau.

Vormings- en scholingsactiviteiten

De stichting Politiek Scholings- en Vormingsinstituut ontving van D'66 in 1978 f31.000, in 1980 f34.500. Het budget van de PSVI werd vrijwel volledig opgeslokt door de salariskosten, die in 1980 ca. f130.000 bedroegen.

Jongerenwerk

D'66 kent geen jongerenorganisatie, maar wel een hoofdbestuurscommissie: de JOAC (naar analogie van de PEAC). Door deze constructie ontvangt D'66 of een D'66-stichting geen subsidie van CRM t.b.v. het jongerenwerk. De JOAC heeft dan ook geen bezoldigde mensen in dienst. De redenering die aan deze constructie ten grondslag ligt, is dat ook jonge leden van D'66 volwaardige leden zijn en dus geen aparte organisatie behoeven.

Raads- en statenledenorganisatie

D'66 heeft geen raads- en statenledenorganisatie. Wel bestaat er soms in de regio of in de plaats een lokale Stichting fractie-assistentie.

Openbaarheid financiën

De financiële jaarverslagen worden gepubliceerd in het partijblad. Ook de accountantsrapporten zijn openbaar.

Standpunten t.a.v. wettelijke regeling politieke partijen

Een aparte wettelijke regeling voor politieke partijen speelt niet binnen D'66 en is ook niet gewenst. Clausuleringen t.a.v. het democratisch gehalte van een partij moeten juridisch niet worden vastgelegd. Hier dient men zeer voorzichtig te opereren.

Wel behoort in het verenigingsrecht de (financiële) aansprakelijkheid van afdelingen en regio's beter geregeld te worden. Een aparte rechtspersoonlijke status is gewenst. D'66 is niet voor algemene financiële overheidssteun voor politieke partijen (noch volledig, noch onvolledig). De doeluitkeringen, zoals die werken, worden geaccepteerd. Het voorstel van minister De Koning om te komen tot financiering t.b.v. zusterpartijen in de Derde Wereld werd niet gewenst geacht. Ook indirecte overheidssteun dient niet speciaal uitgebreid te worden.

Verslag PPR

Ledental

De PPR kende de volgende aantallen ingeschreven leden:

medio 1978: 12.500

medio 1979: 11.596

medio 1980: 11.144

medio 1981: 10.721

Het preciese aantal leden per 31 - 12 - 80 is onbekend. Genoemd zijn getallen van 11.900 (31/12/80) en 12.200 (26/5/81), maar deze lijken onwaarschijnlijk gezien bovenstaande trend. Uitgaande van de opgave dat de maanden april/mei 1981, dus vlak voor de verkiezingen, 200 nieuwe leden opleverden, zouden we kunnen uitgaan van 10.500 ingeschreven leden per 31/12/81. Echter deze ingeschreven leden betalen niet allen contributie.

De PPR kent namelijk de zogenaamde 'paren-leden', waarbij 2 namen op één adresplaat staan en zodoende voor 2 ingeschreven leden tellen, terwijl slechts één van hen contributie betaalt. Belangrijker lijkt echter de regeling dat de PPR pas leden afvoert van de ledenlijst wanneer ze twee jaar lang geen contributie hebben betaald.

De betalende leden waren in 1979 8521 in getal, ofwel 73,8% van de ingeschreven leden. Hanteren we ditzelfde percentage dan komen we voor eind 1980 uit op 7755 leden en medio 1981 op 7912. In dit onderzoek worden echter de ingeschreven leden als basis gebruikt.

De achteruitgang van het ledental was in 1980 6,5%. Tijdens de verkiezingscampagne werd dit negatieve percentage omgebogen tot +4,5% op jaarbasis, waarmee een zeer gunstig effect van de campagne op het ledenbestand kon worden geconstateerd.

Sexe en leeftijd

Een onderscheid naar sexe of leeftijd binnen het ledenbestand van de PPR is niet voorhanden. Schattingen zijn moeilijk.

Organisatiegraad en regionale spreiding

De organisatiegraad was in 1978 (t.o.v. de TK-verkiezingen 1977) 8,9. In 1981 was deze (t.o.v. de TK-verkiezingen 1981) 6,3. Deze teruggang van de organisatiegraad is zowel het gevolg van een tamelijk grote achteruitgang van het ledenbestand als van de winst in absolute electorale aanhang (in 1981 stemden ca. 30.000 mensen meer op de PPR dan in 1977).

De regionale spreiding van het ledenbestand van de PPR (medio 1981) was als volgt.

Groningen	583	Noord-Holland	2286
Friesland	381	Zuid-Holland	2034
Drenthe	341	Zeeland	248
Overijssel	753	Noord-Brabant	1031
(incl. ZIJP)		Limburg	556

Gelderland	1418	Buitenland	36
Utrecht	1072	Totaal	10721

Contributie

De PPR hanteert een contributieregeling, die een heffing naar draagkracht als principe kent. In het midden wordt gelaten of het hierbij om het bruto of het netto salaris gaat. De keuze ligt hier bij het individuele partijlid. In 1980 gold de volgende regeling:

inkomen tot	f 7.500	f21,00	(minimum)
inkomen boven	f 7.500	f 2,90	per f1000 inkomen
"	f10.000	f 4,00	"
"	f15.000	f 5,00	"
"	f20.000	f 6,00	"
"	f25.000	f 7,25	"
"	f30.000	f10,50	"
"	f40.000	f13,50	"
"	f50.000	f17,00	"
"	f60.000	f20,00	"
"	f70.000	f23,00	"
"	f80.000	f25,00	"
"	f90.000	2½%	van het inkomen of meer

De inning geschiedt centraal landelijk. Gedurende enkele jaren is geëxperimenteerd met een geautomatiseerde ledenadministratie. Daar is nu weer van afgestapt.

Zoals eerder vermeld is de PPR erg soepel met wanbetalers. Pas na twee jaar (voorheen 3 jaar) worden zij van de ledenlijst afgevoerd. Sommige leden betalen eens in de drie jaar voor drie jaar tegelijk, teneinde het contributiebedrag aftrekbaar te laten zijn voor de belastingen. De totale contributieopbrengst was in 1980 f704.118,82. De gemiddelde contributie was hierdoor voor de ingeschreven leden f67,05. Per betalend lid bedroeg deze f90,80. In 1979 waren deze gemiddelden respectievelijk f62,56 en f84,70. Zeer hoge gemiddel-

den.

Van het totaal ontvangen contributiebedrag worden, alvorens, de afdracht aan de regio's te berekenen, eerst de kosten van het gratis partijblad PPRAK afgetrokken. Deze kosten bedroegen f179.585,78. Van het resterende bedrag gaat 25% naar de regio's.

Overige inkomsten

Akties

Het PPR-verkiezingsfonds wordt uitsluitend gevoed door opbrengsten uit akties. Er is geen permanente reservering op de begroting. Per 31/12/80 bevatte dit fonds f29.817,09. Er waren toen reeds enkele uitgaven voor de TK-verkiezingen gedaan. Door akties werd in 1981 nog eens ca. f330.000 verkregen, terwijl de verkoop van materiaal f70.000 opbracht. De totale kosten van de verkiezingscampagne waren ca. f450.000, hetgeen neerkomt op f41,97 per betalend lid. Iedere verkregen stem 'kostte' zodoende f2,63.

Overheidssubsidies

De PPR ontving in 1980 f16.080 voor 4 TV-uitzendingen en f6.600 voor 22 radio-uitzendingen. Zowel de zendtijd als de bedragen worden door de PPR niet toereikend gevonden.

Giften

Er bestaat binnen de PPR geen (schriftelijke) regeling m.b.t. het ontvangen van giften. In 1980 werd aan giften (buiten akties om) ca. f10.000 ontvangen van natuurlijke personen. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van de mogelijkheid van 'schenkingen middels niet te betalen declaraties', die partij kaderleden in staat stellen onkosten, gemaakt ten behoeve van de partij, aftrekbaar te laten zijn voor de belastingen. Bij Partijbestuursleden ging het hierbij om een bedrag van f50.000 totaal. Welke bedragen op deze manier geschonken werden door het provinciale en lokale kader is niet te schatten. De meeste van deze schenkingen onttrekken zich aan het oog van de staat van baten en lasten, omdat vaak slechts een

kwitantie wordt uitgeschreven en er geen echt geldverkeer plaatsvindt.

Binnen de PPR geldt de regeling dat alle Raads- en Statenleden 3% van hun politiek inkomen afdragen aan de Stuurgroep Raads- en Statenwerk PPR. In 1980 leverde dit f18.437,13 op. Dit valt echter buiten de financiën van de partij. Daarbinnen vallen wel de afdrachten van ambtsdragers als Tweede en Eerste Kamerleden en leden van de Raad van State (in 1980 in totaal 7 mensen). In 1980 bedroegen deze afdrachten ca. f20.000. In beide gevallen was er geen sprake van een verplichting, maar van een morele plicht.

Interest, verkoop materiaal, advertentieopbrengsten

Aan interest werd in 1980 ca. f10.000 ontvangen. De advertenties in het partijblad brachten f6200 op. De verkoop van propaganda materiaal leverde buiten de verkiezingscampagne om in 1980 een bedrag van f5000 op.

Het partijapparaat

Het landelijk partijbureau is de coördinerende instelling van de partij, dat als enig orgaan bezoldigde mensen in dienst heeft. Daartoe behoren niet de partijbestuursleden, die allen vrijwilligers zijn, al kreeg de voorzitter in 1980 een onkostenvergoeding van f16.000.

Ten behoeve van het partijsecretariaat waren in 1980 7 mensen bezoldigd werkzaam voor de tijd van 4,5 volledige banen. Hun totale salariskosten bedroegen f190.000, ofwel f42,222 per volledige baan.

In 1978 waren er 3,6 arbeidskrachten voor een bedrag van f103.500, ofwel f28.750 per baan. Het gemiddelde salaris van het personeel liep zo aanzienlijk op. Per lid werd in 1980 f18,09 aan personeelskosten betaald (in 1978 was dit f13,75). Het aantal leden per bezoldigd personeelslid was in 1978 3472; in 1980 was dit 2333. Er is hier dus sprake van een aanzienlijkeprofessionalisering in kwantitatieve zin.

Verwante instellingen

Vrouwenorganisatie

In het landelijk PPR- vrouwenoverleg komen regelmatig vertegenwoordigsters van PPR-vrouwengroepen in den lande bijeen. Het is geen vereniging met leden (net zomin als de PPR-jonren en de PPR-homo's). De werkzaamheden worden verricht door vrijwilligsters. De partij trok voor deze organisatie f3000 uit. In dit kader is eveneens een emancipatie-werkster werkzaam volgens de CRM-regeling voor 0,2 volledige baan. Haar salariskosten bedroegen in 1980 ca. f10.000.

Het wetenschappelijk bureau

De Stichting Studieburo voor Radikale Politieke Vernieuwing (kortweg PPR-Studiestichting) kon in 1980 maximaal f110.500 aan overheidssubsidie ontvangen. Dit is ook geclaimd. Daar stond dan wel een gelijk bedrag tegenover, waarvan de PPR f60.000 leverde en waarvan f50.000 opgebracht zouden zijn door eigen inkomsten. Waaruit deze laatste bestonden is niet meegedeeld.

In 1978 werd f80.000 aan overheidssubsidie begroot. Toen had de Studiestichting 2 full-time medewerkers in dienst, van wie de salariskosten f90.000 bedroegen. In 1980 werkten er 3 mensen voor 2,4 volledige baan (kosten f105.000).

Vormings- en scholingsactiviteiten

De Stichting Radikalenvorming ontving in 1980 f53.000 aan overheidssubsidie (f70.000 was maximaal mogelijk), maar de partij leverde slechts f9000, waardoor een negatief vermogen ontstond! In 1978 werd nog f80.000 otnvangen aan overheidssubsidie. In 1980 had de Stichting 1 part-time kaderlid in dienst (0,7 volledige baan). De totale salariskosten waren toen f60.000. In 1978: 0,5 arbeidskracht voor f38.000.

Jongerenorganisatie

De Stichting Jongerenwerk in de PPR ontving in 1980 f53.000 aan overheidssubsidie, waaraan de PPR f7000 toevoegde. Daarnaast stelde de PPR nog eens f1149,32 aan de PPR-jongeren beschikbaar, naar analogie van de PPR-vrouwen en de PPR-homo's. De

Stichting Jongerenwerk had in 1980 2 part-timers in dienst, van wie de totale salariskosten f64.300 bedroegen. In 1978: 0,5 arbeidskracht voor f38.000

Raads- en Statenledenorganisatie

De Stuurgroep Raads- en Statenwerk PPR wordt geacht alle PPR raads- en statenleden tot haar leden te mogen rekenen. Moreel zijn zij verplicht 3% van hun politiek inkomen aan de Stuurgroep af te dragen. Hierdoor kan 0,4 arbeidskracht voor f5871,48 aan totale salariskosten worden aangetrokken. De Stuurgroep geeft het blad Gemeentepaper uit.

Openbaarheid financiën

In het partijblad PPRAK staat jaarlijks een uitgebreid financieel jaarverslag. Een accountantsrapport wordt niet gemaakt.

Standpunten t.a.v. wettelijke regeling politieke partijen

De PPR heeft geen moeite met het huidige verenigingsrecht, doch is niet tegen een aparte wettelijke regeling. Een verbod op sommige politieke partijen echter "zou niet aan de orde moeten zijn". Bij de discussie rond de televisie-uitzendingen van de NVU in 1981 was de PPR niet voor verbod van uitzendingen van de NVU, maar de 'buitenparlementaire hand' van de PPR zorgde ervoor dat de NOS-technici werden opgeroepen niet aan deze uitzendingen mee te werken. Volgens de PPR zou met name het democratisch gehalte (bijvoorbeeld t.a.v. ledenparticipatie en kandidaatstelling) geregeld moeten worden. Een voorbeeld hierbij zou de kaderwet Specifiek Welzijn kunnen zijn, waarin niet 'gestuurd' wordt, maar wel de procedure geschetst wordt.

De PPR wil niet volledig gesteund en gestuurd worden door de overheid. Wel is de PPR voor uitbreiding van de doeluitkeringen tot niet-volledige algemene overheidssteun. Het voorstel van minister De Koning om te komen tot geldverschaffing t.b.v.

zusterpartijen in de Derde Wereld werd niet op voorhand afgewezen, al bestonden er flinke reserves.

Verslag PSP

Ledental

Het aantal leden bedroeg op 31/12/80 9132. Drie maanden later (31/03/81) was dit gegroeid tot 9290. In 1978 bedroeg het ledental nog 8500. Een jaarlijks groeipercentage van 3,7, dat tijdens de eerste maanden van de verkiezingscampagne opliep tot 6,9: een gunstig effect van de verkiezingscampagne.

Sexe en leeftijd

In juni 1981 bleek 36% van de leden opgegeven te hebben vrouw te zijn.

Een differrentiatie binnen het ledenbestand naar leeftijd kan niet worden gegeven.

Organisatiegraad en regionale verspreiding

De organisatiegraad was in 1978 nog 10,9 (t.o.v. TK-verkiezingen 1977). In 1981 liep dit, ondanks de ledenaanwas terug tot 5,0. De grote verkiezingswinst is hieraan debet. De absolute electorale aanhang steeg namelijk met 236%.

De leden waren per 30 september 1981 als volgt over de provincies verdeeld.

Groningen	744	Zuid-Holland	1793
Friesland	352	Zeeland	128
Drenthe	225	Noord-Brabant	786
Overijssel	480	Limburg	366
Gelderland	1000	Overig	46
Utrecht	1068		
Noord-Holland	2953	Totaal	9941

Contributie

De contributie werd in 1980 naar de volgende richtlijnen ge-

heven.

belastbaar jaarinkomen:	contributie:
tot f 6.000	f36,00 (minimum)
tot f10.000	f 6,00 per f1000
tot f20.000	f 7,00 "
tot f30.000	f 8,00 "
tot f40.000	f 9,00 "
tot f50.000	f10,00 "

Bij elke f10.000 méér: f1,00 méér per f1000 per jaar.

De inning van de contributie geschiedt centraal landelijk en sinds kort per computer. Daarna wordt een bepaald bedrag voor de kosten van de partijbladen afgetrokken. Vervolgens wordt 36% aan de regio's en afdelingen afgedragen. De verdeling van de beschikbare gelden over de afdelingen en de gewesten gaat gedeeltelijk met een vast bedrag en gedeeltelijk naar rato van het ledental.

Het boekjaar loopt van juli tot juli. In 80/81 werd totaal f881.000 aan contributie ontvangen, hetgeen neerkomt op f 94,80 per lid. Een zeer hoog gemiddelde. In 1978 was dit gemiddelde nog f70,00 per lid. Behalve PSP-leden, die op een zelfde adres wonen als een ander PSP-lid en geen eigen inkomen hebben en derhalve slechts 1/4 van de contributie betalen, ontvangen alle leden het partijblad "Bevrijding". Het intern PSP-orgaan "Ons Genoegen", dat 24x per jaar verschijnt, is alleen per abonnement voor het kader verkrijgbaar.

Overige inkomsten

Akties

De PSP heeft een permanent 'propaganda- en verkiezingsfonds', dat vnl. door financiële akties wordt gevormd. In het boekjaar 80/81 brachten de akties f182.000 op. Totaal werd t.b.v. de TK-verkiezingen in 1981 f260.000 verkregen, terwijl de kosten van de verkiezingen f270.000 bedroegen. Per lid werd aldus f29,06 aan de verkiezingen besteed. Iedere verkregen stem 'kostte' zo f1,46.

Een ander permanent fonds is het 'Aktiefonds', dat eveneens uit de opbrengsten van financiële akties wordt gevormd. Uit dit fonds worden zaken als demonstraties en bezoeken aan buitenlandse partijen gefinancierd. In 80/81 werd f61.367 door akties opgebracht.

Overheidssubsidie

In 1980 ontving de PSP f6300 voor 21 radio-uitzendingen en f16.080 voor 4 TV-uitzendingen. Vooral dit laatste bedrag wordt te laag bevonden. In totaal moest de PSP f16.000 bijleggen. Op initiatief van de PSP is, mede namens 7 andere partijen, in december 1980 een brief aan de minister van CRM gestuurd, waarin zij verzocht werd zendtijd voor politieke partijen op radio en televisie te verdubbelen. De Omroepraad heeft hier inmiddels negatief over geadviseerd.

Giften

Buiten de financiële akties om worden incidentele giften ontvangen. In 80/81 brachten deze in totaal f25.000 op. Het ging hierbij om bedragen van natuurlijke personen. Er bestaat geen (schriftelijke) regeling m.b.t. het ontvangen van giften.

Van 'schenkingen middels niet te betalen declaraties' wordt bij de PSP nauwelijks gebruik gemaakt, omdat deze partij tegen aftrekbaarheid van dergelijke posten bij de belastingen is.

De PSP kent verplichte bijdragen aan de partijkas door Kamerleden en andere vertegenwoordigers. In 80/81 moesten deze 20% van hun inkomen uit deze functies afdragen (werd in 1981 25%). Dit leverde in 80/81 f19.000 van Kamerleden en f35.000 van overige vertegenwoordigers op. Bovendien zijn deze vertegenwoordigers verplicht lid van de Landelijke Werkgroep Parlementair Werk.

Interest, verkoop materiaal en advertentie-opbrengsten

Het eigen vermogen van de PSP bedroeg ca. f500.000, dat overi-

gens voor een belangrijk deel renteloos was uitgeleend aan de Drukkerij Bevrijding.

Interest bracht in 79/80 f14.500 op. Het bedrag voor 80/81 was f17.500. De verkoop van propaganda-materiaal leverde netto f68.000 op. Aan opbrengsten van (niet-commerciële) advertenties in partijbladen werd f15.000 ontvangen.

Het partijapparaat

Op het centraal coördinerend partijbureau werkten op 31/12/80 5 mensen op 3,45 volledige baan tegen f175.000 aan totale salariskosten, ofwel f50.724 per volledige baan. Daarnaast werd één lid van het Hoofdbestuur, de secretaris buitenland, part-time bezoldigd (f10.000). Per PSP-lid wordt aldus f19,91 aan salariskosten besteed. Het aantal leden per bezoldigd personeelslid (gerekend naar een volledige baan) bedroeg in 1980 2545. In 1978 waren dit nog ca. 2125 leden. Er is dus sprake van een deprofessionalisering in kwantitatieve zin.

Verwante instellingen

Vrouwenorganisatie

De Vrouwengroepen binnen de PSP ontvingen in 80/81 geen financiële steun van de partij. Het werk wordt uitsluitend verricht door vrijwilligers.

Van de "tijdelijke rijksbijdrageregeling ter stimulering van emancipatiewerk", waardoor zgn. 'emancipatiewerkers' kunnen worden aangetrokken, wordt principiële geen gebruik gemaakt. Alle PSP-vrouwen zijn lid van deze Vrouwengroepen.

Het wetenschappelijk bureau

Het Wetenschappelijk Buro van de PSP, dat in 1979 is opgericht, ontving in 1980 f36.000 aan subsidie. Dit was ca. f60.000 minder dan het maximaal te claimen bedrag. Voor 80/81 zijn veel grotere bedragen uitgetrokken door de partij, waardoor ook meer subsidie ontvangen kan worden.

Per 31/12/80 werkten er 3 betaalde mensen op het Wetenschappelijk Buro: één full-time dienstweigeraar en 2 part-timers voor

in totaal 1 volledige baan. De totale salariskosten bedroegen ca. f70.000. Gedurende de zomer van 1981 waren er nog eens 2 extra part-timers werkzaam, die ten behoeve van de WRR deelnamen aan een onderzoek naar "de plaats van de onderneming in de toekomst". Zij werden betaald door de WRR.

Vormings- en scholingsactiviteiten

De Stichting Vorming en Scholing van de PSP ontving van de moederpartij in 80/81 f7500, een gering bedrag, dat werd aangevuld door opbrengsten uit verkoop van scholingsmateriaal (ca. f43.000). Aan overheidssubsidie werd in 1980 f50.000 ontvangen.

De stichting had 2 mensen in dienst op deeltijdbasis voor gezamenlijk 1 volledige dagtaak tegen ca. f50.000 aan salariskosten.

Jongerenwerk

De PSP-jongeren ontvingen van de partij in 80/81 f20.000, terwijl aan overheidssubsidie f50.000 werd ontvangen in 1980. Twee part-timers met gezamenlijk een volledige betrekking (totale salariskosten ca. f50.000) waren in 1980 in dienst van deze jongerenstichting.

Raads- en statenledenorganisatie

De Landelijke Werkgroep Parlementair Werk, waarvan alle PSP-vertegenwoordigers van alle niveaus verplicht lid zijn, had in 1980 geen bezoldigde personeelsleden in dienst. De Werkgroep kan in haar eigen financiële behoeften voorzien.

Stichting Fractie-assistentie PSP

Iedere in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partij kan gebruik maken van overheidssubsidie ten behoeve van ondersteuning van de fractie. Dit naast de individuele 'bewerktuiging', die ieder Kamerlid persoonlijk ontvangt. Voor de Eerste Kamerfracties geldt deze regeling niet.

In 1980 ontving de Stichting Fractie-assistentie van de PSP

f160.065 aan overheidsgeld. De PSP en de raadsfractie van Wageningen deden daar elk nog eens ruim f5000 bij. Bovendien werd een éénmalige gift van f45.000 ontvangen. Hierdoor kan ook assistentie worden verleend aan de éénmansfractie in de Eerste Kamer.

Henk Lankhorststichting

De Henk Lankhorststichting, die zich bezig houdt met Derde Wereldproblematiek, verzocht na haar oprichting in 1980 om subsidie bij de Nationale Commissie Ontwikkelingssamenwerking. Dit verzoek werd echter afgewezen. In 1981 werd echter wel een subsidie van f9000 verleend. Het plan van minister De Koning (dec. '80) om politieke partijen te subsidiëren t.b.v. zusterpartijen in de Derde Wereld, werd binnen de PSP kritisch ontvangen. De partij is wel voor subsidie maar tegen de 'sturende' elementen in de voorgestelde regeling.

Openbaarheid financiën

De financiële verslagen van de PSP zijn openbaar en worden overlegd aan het congres. Het accountantsverslag is op aanvraag in te zien.

Standpunten t.a.v. wettelijke regeling politieke partijen

De PSP is niet enthousiast over een aparte wettelijke regeling voor politieke partijen, maar zou het toejuichen dat partijen, evenals andere verenigingen, bepaalde verplichtingen zouden krijgen opgelegd. Daarbij wordt gedacht aan:

- openbaarheid van financiën;
- democratisch gehalte;
- eenvormige benoemingsprocedure bij samenstelling van kandidatenlijsten.

De PSP is geen voorstander van het verbieden van bepaalde politieke partijen. De Strafwet moet voorzien in mogelijkheden om zaken, die in strijd zijn met het geldende recht (bijvoorbeeld discriminatie) aan te pakken.

De PSP is tegen algemene overheidssubsidie aan politieke partijen. Dit is niet het geval bij doeluitkeringen en indirecte overheidssteun. Wel bestaat er bezwaar tegen de gehanteerde criteria. De subsidie zou minder afhankelijk moeten zijn van het aantal Tweede Kamerzetels, zodat sommige partijen, die nu buiten de regeling vallen, daarvan ook zouden kunnen profiteren.

Verslag CPN

Inleiding

De CPN heeft als enige van de onderzochte partijen gemeend niet aan het onderzoek mede te kunnen werken in de vorm van het beantwoorden van een vragenlijst. Als reden hiervoor werd opgegeven dat het partijbestuur de discussie aangaande interne verhoudingen (bijvoorbeeld tussen partij en verwante instellingen) niet wilde doorkruisen door publikatie van extra financiële gegevens. Ten tweede werd de financiële verslaglegging op het tweejaarlijkse congres, die ook in De Waarheid gepubliceerd wordt (laatstelijk 6 juni 1980), voldoende geacht. Ten derde werd gewezen op de speciale positie van de partij: 1) het verleden heeft bewezen dat voorzichtig moet worden omgesprongen met gegevens, die betrekking kunnen hebben op individuele leden; 2) de relatie CPN-De Waarheid is 'uniek in de Nederlandse partijpolitieke verhouding'; 3) de speciale organisatiestructuur en de daarmee samenhangende financiering is vergelijkbaar met die van andere communistische partijen.

De hier volgende informatie is vnl. gebaseerd op de cijfers van het boekjaar 1978/1979, zoals die in De Waarheid van 6 juni 1980 zijn gepubliceerd. Telefonische informatie leidde tot enige verduidelijking of aanvulling.

Ledental en contributie

De Waarheid publiceerde op 24 augustus 1978 een resolutie voor het 26ste partijcongres, waarin melding werd gemaakt van

de organisatorische groei van de CPN in de laatste jaren, na een langdurige periode van teruggang (tot begin jaren '70) in het ledenbestand. In 1976 werd het ledenbestand van aanvang 1956 weer gehaald. De resolutie vermeld voorts: "Door de afdelingen van de CPN worden in totaal 27.500 Nederlanders gecontribueerd". De overige pers nam het bericht over, maar sprak gemakshalve over 27.500 leden. In het vorige onderzoek betreffende partijfinanciën is dit getal ook vermeld.²⁸

Het financiële verslag, gepubliceerd in De Waarheid van 6 juni 1980 noopte echter tot enige nuancering.

Elk CPN-lid heeft een zegelboekje waarin de wekelijkse contributieafdracht (waarvan het minimum f0,25 en het maximum f1,50 is) wordt gecontroleerd door het aantal geplakte zegels. De contributieafdracht is afhankelijk van de draagkracht. Wanneer het bericht in De Waarheid vermeld dat steeds meer leden een bedrag van f1,50 per week zijn gaan betalen, dan kunnen we hieruit concluderen dat er meer leden zijn gekomen met hogere inkomens.

De gemiddelde contributie werd in 1978 op f0,83 per week (ofwel f43,16 per jaar) geschat, rekening houdend met het gemiddelde van de contributieschalen. Het financieel overzicht vermeldt een contributieopbrengst van f312.967,26. Dit is echter alleen het gedeelte bestemd voor de landelijke partij. 10% blijft in de afdelingen, 45% gaat naar de districten, zodat eveneens 45% naar het Hoofdbestuur gaat. De totale contributieopbrengst was zodoende f695.482,80, zodat bij een gemiddelde jaarcontributie van f43,16 een ledental van 16.114 hoort.

Het verschil tussen dit aantal en het aantal van 27.500 ligt daarin, dat de CPN nl. ook vele 'contribuanten' kent. Dit zijn sympathisanten die al dan niet regelmatig een zeker bedrag overmaken naar de CPN (bijvoorbeeld via donatiezegels). Deze kring, die ruim 11.000 "contribuanten" zou omvatten, zouden we in de termen van Duverger²⁹ 'supporters' kunnen noemen: "something more than an elector, something less than a member".

Duverger geeft vele mogelijke verklaringen waarom deze 'supporters' niet tot lidmaatschap overgaan. Eén deel zijn externe verklaringsgronden: bijvoorbeeld gebrek aan tijd; vrees voor moeilijkheden door lidmaatschap; de opvatting dat zijn of haar beroep met een te grote 'commitment' niet verenigbaar is. Een ander deel ligt binnen de 'supporter' zelf: bijvoorbeeld afkeer van bepaald etiket, door weigering persoonlijke onafhankelijkheid op te geven; gedeeltelijke ideologische afstand: het eens zijn met onderdelen, zonder algehele instemming. Welke van deze verklaringsgronden bij de CPN zouden gelden is moeilijk uit te maken. Zeker is dat de CPN, zoals vrijwel alle communistische partijen, (statutair) van haar leden actieve participatie eist, hetgeen sommige aspirant-leden zou kunnen afschrikken. Daarnaast kan angst voor verkettering (en meer dan dat), zoals dat o.a. tijdens de jaren vijftig duidelijk het geval was, anderen ervan weerhouden als lid geboekt te staan. 'Contribuantschap' is dan een veiliger constructie.

Dat we bij deze CPN-contribuanten inderdaad van 'supporters' en niet van leden moeten spreken komt doordat a. zij zich niet als lid hebben opgegeven; b. niet regelmatig een bepaalde contributie afdragen; c. zij niet deel mogen nemen aan de besluitvormingsprocedures binnen de partij.

Er is overigens binnen de CPN een zekere discussie gaande over het partijlidmaatschap. Sommigen willen de strenge eisen van het lidmaatschap handhaven, anderen voelen meer voor een lossere band, naar het voorbeeld van de PCI, waardoor de contribuanten eerder tot dit (lossere) lidmaatschap zouden overgaan.

Het ledental van ca. 16.100 gold voor 1978. De indruk bestaat bij de CPN dat het daarna iets is toegenomen. Door de niet geautomatiseerde en gedecentraliseerde ledenadministratie is een precies getal niet te noemen.

Organisatiegraad

De organisatiegraad was in 1978 berekend op 19,2. Hierbij was, niet terecht, uitgegaan van het ledental van 27.500. Uitgaande van het reëlere cijfer van 16.114 komen we op een organisatiegraad (t.o.v. TK-verkiezingen 1977) uit van 11,2. Slechts 0,3 meer dan de PSP en beduidend minder dan het GPV (15,3). De CPN was dus niet de 'best georganiseerde partij' zoals toen werd aangenomen. Duidelijk zij hier vermeld dat het om een kwantitatieve aanduiding gaat. Kwalitatief gooit de CPN, zeker gezien de stringente statutaire eisen, veel hogere ogen. T.o.v. de TK-verkiezingen van 1981 had de CPN (bij een veronderstelt gelijk ledental) een organisatiegraad van 9,0. De electorale winst is hier debet aan. (Ter vergelijking: de 'lossere' PCI kende in 1979 een organisatiegraad van 15,8).

Overige inkomsten

Door financiële akties werd in 1978/79 f1.169.103,29 verkregen. Aan incidentele giften kwam f105.401,06 binnen. Verkoop van propagandamateriaal leverde f134.688,73 op, terwijl het Pers- en Propagandafonds f481.902,51 aandroeg. Hoe dit fonds gefinancierd werd is niet bekend. Duidelijk is dat bij de CPN de contributie-opbrengst een relatief klein aandeel heeft in de totale inkomsten, in tegenstelling tot andere partijen (14%).

Het partijapparaat

Hoeveel mensen er bezoldigd werken op het CPN-buro is niet bekend. Vast staat dat de bezoldiging volgens de (lage) CPN-normen gebeurt. In totaal werd in het boekjaar 1978/79 f902.583,78 aan salarissen uitbetaald. Dit komt neer op f56,00 per lid, en op f32,82, wanneer we de contribuanten ook meetellen. Een hoog gemiddelde. Uitgaande van een lage salariëring, kunnen we dan ook vaststellen dat de CPN relatief veel mensen bezoldigd in dienst heeft en er dus sprake is van een hoge graad van professionalisering in kwantitatieve zin.

*Verslag SGP*Ledental

Het aantal betalende leden bedroeg in 1978 nog 19.500. Sindsdien is dit gegroeid tot 20.100 (eind 1979) tot 20.300 op 31 december 1980, terwijl vlak voor de TK-verkiezingen van 1981 het ledental op 20.500 werd geschat. Een groei van ruim 800 leden in 2 jaar. In 1980 kwamen er hiervan echter slechts 200 leden bij ofwel 1%. In 1979 zou het ledental met 3% zijn toegenomen. In de verkiezingscampagne groeide het ledental nog eens met 200 ofwel bijna 2% op jaarbasis, waarmee het effect van deze campagne op het ledenbestand gering kan worden genoemd. Opgemerkt dient te worden dat de SGP alleen mannelijke leden kent. Indien deze partij haar rijen zou openen voor vrouwen, wordt een toename van ca. 10.000 leden verwacht. Vooralsnog is dit onmogelijk, maar binnen de partij bestaat enige druk om het beginselprogramma uit 1918, gebaseerd op de Statenvertaling, ook op dit punt te wijzigen. Differentiatie naar leeftijd is moeilijk te geven; de indruk bestaat dat er weinig jongeren lid zijn van de partij. Dit komt overeen met de indruk dat de RPF juist aantrekkelijk is voor jongere leden; vooral voor hen van de vrouwelijke sexe, voor wie binnen de SGP geen plaats is. De SGP kent geen centraal ledenregister, hetgeen overeenstemt met de federatieve structuur van de partij. Controle op het ledenbestand is daarom moeilijk.

Organisatiegraad en regionale spreiding

De organisatiegraad was in 1978 11,0 (t.o.v. TK-verkiezingen 1977). In 1981 was dit opgelopen tot 11,9. Niet zozeer door de toename van het ledental als wel door de teruggang in electorale aanhang (zowel percentueel als absoluut).

Ledentallen per provincie of kieskring zijn niet ontvangen.

Contributie

Als gevolg van de federatieve structuur van de partij wordt de contributie vastgesteld door de plaatselijke kiesverenigingen. Wel wordt door overleg er op toegezien dat geen al te grote verschillen tussen de regio's bestaan. De lokaal vastgestelde contributie is een vast bedrag. Gemiddeld bedroeg de contributie per lid in 1980 f20,00, waarvan f5,00 naar de landelijke partij ging: totaal een bedrag van f101.500 in 1980. Onder de gemiddelde contributie valt geen abonnement op het partijblad De Banier. Dit blad kostte f40,00 per jaar en heeft ca. 5500 abonnees. De gemiddelde contributie inclusief abonnement bedroeg zodoende f30,40.

Overige inkomsten

Akties

Op 4 oktober 1980 werd het SGP-pand, het Ds. G.H. Kerstenhuis, geopend. Met aankoop, overdrachts- en inrichtingskosten was een bedrag van f350.000 gemoeid. Hiervan werd f250.000 door een speciale aktie opgebracht.

Eind 1980 bevatte het op 1/1/80 gevormde Verkiezingsfonds f56.600, gevuld door ontvangen giften en overbetalingen bij abonnementsgelden. Hierbij kwam in het voorjaar nog eens ruim f200.000. De totale kosten van de TK-verkiezingen in 1981 waren ruim f400.000. Dit betekent f19,50 per lid. Iedere verkregen stem kostte zodoende f2,33.

Overheidssubsidies

Door de SGP wordt geen gebruik gemaakt van radio- en TV-uitzendingen.

Giften

Buiten de financiële akties om worden giften ontvangen. Hiervoor bestaat geen (schriftelijke) regeling. Van natuurlijke personen werden in 1980 d.m.v. collectes (f8800) en door overboekingen van abonnementsgelden (f27.800) donaties ontvangen.

Het laatstgenoemde bedrag werd - zoals vermeld - in het verkiezingsfonds gestort. In het partijblad De Banier worden de leden regelmatig opgeroepen tot het doen van giften. Er wordt binnen de SGP geen gebruik gemaakt van 'schenkingen middels niet te betalen declaraties', hoewel deze vorm van giften aantrekkelijk wordt gevonden. Evenmin bestaat er een al dan niet verplichte bijdrage van gekozen of benoemde ambtsdragers.

Interest, verkoop materiaal en advertentieopbrengsten

Aan interest werd in 1980 f24.700 ontvangen. De verkoop van propagandamateriaal leverde f5000 op en advertenties in De Banier stonden garant voor f20.000.

Het partijapparaat

Het partijbestuur van de SGP bestaat geheel uit vrijwilligers. Op het partijbureau is één part-timer voor anderhalve dag per week aangetrokken voor administratief werk. Zijn totale salariskosten waren ca. f7500. Dit betekent dat de SGP zeer weinig geprofessionaliseerd is in kwantitatieve zin. (Het aantal leden per bezoldigd personeelslid is - uitgaande van een volledige baan - 67.666) Hoe dit te rijmen valt met de relatief hoge organisatiegraad kan verklaard worden uit het feit dat deze organisatie vooral een kwantitatief karakter heeft (er is betrekkelijk weinig aktiviteit, die gecoördineerd dient te worden) en doordat enig secretariaatswerk door het Voorlichtingscentrum wordt verricht. Alleen in de tijd van verkiezingen werden nog extra part-timers aangetrokken.

Verwante instellingen

Het wetenschappelijk bureau

Het Studiecentrum van de SGP ontving in 1980 f52910,98 aan overheidssubsidie (niet het maximum). De steun van de moederpartij was een gelijk bedrag. De Studiestichting had in 1980 één man in dienst voor 0,8 volledige baan. De totale salariskosten bedroegen f60.000 (in 1978 nog f40.000).

Vormings- en scholingsactiviteiten

De Stichting Voorlichtings- en Vormingscentrum van de SGP kon in 1980 ca. f70.000 claimen aan overheidssubsidie, maar men heeft slechts een beroep gedaan op f61.745. De steun van de moederpartij aan deze stichting bedroeg in 1980 f14.037. Het personeel van de Stichting bestond in 1980 uit een Voorlichtingssecretaris, die 2 dagen per week in dienst was en wiens totale salariskosten f20.000 bedroegen (idem in 1978). Zoals reeds vermeld verricht deze Voorlichtingssecretaris ook secretariaatswerkzaamheden voor de SGP.

Bestuurdersvereniging

In 1980 kende de SGP een Landelijke Vereniging van Staatkundige Gereformeerde overheidspersonen en één voor raadslieden. Deze hadden geen bezoldigde mensen in dienst. Sinds 1981 bestaat er één organisatie van gemeentebestuurders, ook zonder bezoldigde personeelsleden. Daarnaast zijn er ook regionale verbanden: een verband van raadleden in Zuid-Holland en één in Overijssel.

Jongerenorganisatie

De jongerenorganisatie van de SGP, de Landelijke Vereniging van Staatkundig Gereformeerde Studieverenigen, heeft geen bezoldigde bestuursleden en ontvangt ook geen overheidssubsidie.

Openbaarheid financiën

De penningmeester van de SGP publiceert regelmatig in het partijorgaan De Banier, waarin ook een uitgebreid financieel jaarverslag verschijnt. Een accountantsrapport wordt niet gemaakt.

Standpunten t.a.v. wettelijke regelingen politieke partijen

Een aparte wettelijke regeling is ongewenst volgens de SGP. Zo min mogelijk inmenging in de politieke organisatie is een noodzaak. Een verbod op sommige politieke partijen dient in de huidige politieke constellatie zeer omzichtig gehanteerd te worden, omdat dit heel gemakkelijk als een boemerang terug kan slaan op eigen activiteiten, aldus de SGP.

Financiële overheidssteun, volledig of niet-volledig, kan de goedkeuring van de SGP niet wegdragen. Net zomin als de ondersteuning van verwante stichtingen, maar zodra deze vorm van uitkeringen daadwerkelijk functioneert, verkeert men in een nieuwe politieke situatie, die een andere keuze met zich mee kan brengen, aldus de SGP. Daarom wordt er nu ook gebruik van gemaakt. Maar een andere doeluitkering, zoals het voorstel van minister De Koning in oktober 1980 om te komen tot overheids subsidie t.b.v. steun aan zusterpartijen in de Derde Wereld wordt ten zeerste afgewezen. Dit zou volgens de SGP leiden tot ongewenste inmenging in de toch al vaak duistere en labiele interne politieke situaties van desbetreffende landen. Ook indirecte overheidssteun wordt door de SGP afgewezen.

Verslag RPF

Ledental

De sinds 1981 in de Tweede Kamer vertegenwoordigde RPF had op 31/12/80 5545 (betalende) leden. Vlak voor de verkiezingen van mei '81 had het ledental zich uitgebreid tot 7100, terwijl per 1/7/81 7500 leden werden geteld. Deze ledentallen betreffen alle betalende leden. Hieronder vallen ook de zogenaamde gezinsleden, die de partijlectuur moeten delen met het gewone hoofd lid. De RPF is optimistisch over het verdere verloop van het aantal leden. Voor 1985 worden 10.000 leden verwacht, terwijl dan op twee "echte zetels" gerekend wordt. Ten dele komt deze nieuwe aanhang, zo verwacht men, uit het CDA. Ten dele zijn het jeugdige SGP-ers (vooral van het vrouwelijk geslacht, die binnen de SGP geen plaats hebben). Maar ook is belangrijk het aanboren van nieuwe electorale bronnen: principiële niet-stemmers, zoals bijvoorbeeld leden van de Pinkstergemeente konden bij de verkiezingen van 1981 overgehaald worden om hun stem op de RPF uit te brengen. De voorkeurstemmen voor no. 6 op de RPF-lijst, de heer J.J. Frinsel, die directeur is van de Vereniging "Heil des Volks", bewijst dit.

Sexe en leeftijd

De gemiddelde leeftijd van de RPF-leden is onbekend. Het percentage vrouwelijke en mannelijke leden moet men schatten. Uitgaanden van de hypothese dat de categorie "gezinsleden" vnl. uit de echtgenotes van RPF-leden bestaat, zou men kunnen aannemen dat bijna 20% van de leden van het vrouwelijk geslacht is. Van RPF-zijde werd dit een 'vrij goede benadering' gevonden.

Organisatiegraad en regionale spreiding

Daar het ledental van de RPF in 1977 of 1978 niet nauwkeurig bekend is, is het moeilijk de organisatiegraad t.o.v. de TK-verkiezingen van 1977 exact te bepalen. Bij benadering is het ledental wel bekend: ca. 3500 medio 1977. De organisatiegraad (t.o.v. de TK-verkiezingen 1977) was derhalve ca. 6% (het aantal behaalde stemmen bedroeg 53.220). In 1981 liep deze graad enigszins op naar 6,5%, een aanzienlijk getal gezien het feit dat de partij een flinke electorale groei doormaakte, hetgeen de hoogte van de organisatiegraad altijd drukt.

In drie en een half jaar groeide de RPF aldus met ca. 2045 leden, ofwel met 16,6 % op jaarbasis. Tijdens de verkiezingscampagne liep het ledental met maar liefst 67,3% op. Een enorme versnelling.

Gegevens betreffende de regionale spreiding van het ledenbestand op 31/12/80 zijn onbekend. Wel is dergelijke informatie beschikbaar voor 31/9/81. Het totale ledental was toen inmiddels opgelopen tot 7632.

Groningen	549	Zuid-Holland	1537
Friesland	506	Zeeland	417
Drenthe	336	Noord-Brabant	175
Overijssel	1196	Limburg en	
Gelderland	1413	buitenland	25
Utrecht	734		
Noord-Holland	744	Totaal	7632

Contributie

Als gevolg van de federatieve structuur van de partij wordt de contributie vastgesteld door de plaatselijke kiesvereniging.

De lokaal vastgestelde contributie is geen contributie naar draagkracht, maar gaat uit van verschillende categorieën. Doorgaans betaalt een gewoon RPF-lid f40,00 à f50,00 aan contributie, hierbij inbegrepen een abonnement op het partijblad "Nieuw Nederland". De gezinsleden, die dit blad niet ontvangen, betalen f20,00 à f25,00, terwijl jeugdleden (tot 18 jaar) en 65+ers reductie kunnen krijgen; leden die in de loop van het jaar lid worden betalen meestal een pro rata contributie. De gewone leden dragen f30,00 aan het Federatiebestuur af; de gezinsleden f10,00. Het Federatiebestuur ontving zo in 1980 een bedrag van f118.000. De gemiddelde contributie bestemd voor de landelijke partij bedroeg inclusief abonnement f21,28. Voor de totale partij bedroeg dit ca. f41,00. Vijf gulden gaat van de plaatselijke verenigingen naar de provinciale verbanden, zodat de plaatselijke verenigingen het restant ontvangen (gemiddeld f10 à f15 per lid). Soms wordt op de 'gegoede' leden een beroep gedaan tot het doen van extra vrijwillige bijdragen. Een centraal ledenbestand is aanwezig en wordt o.a. gebruikt voor de verzending van het partijorgaan.

Overige inkomsten

Akties

Om het 'bankroet' van vlak na de verkiezingen van 1977 in het vervolg te vermijden, probeert de RPF nu elk jaar een vast bedrag van f25.000 op de begroting te reserveren voor een verkiezingsfonds. Per ultimo 1980 bevatte dit fonds f70.000. Door middel van vijf giroakties werd daarna nog een bedrag van f180.000 verkregen, waardoor de totale kosten van de TK-verkiezingen van 1981 (f250.000) precies gedekt werden.

Onder deze kosten vielen ook de salariskosten van de lijsttrekker M. Leerling en een onkostenvergoeding voor no. 2 op de lijst: de heer Wagenaar. Het vinden van een lijsttrekker was een probleem, omdat het opgeven van een baan terwijl men niet zeker is van een zetel, een (te) groot risico werd geacht. Tenslotte werd een overeenkomst met de Evangelische Omroep gesloten: van

1/1/81 tot 26/5/81 zou M. Leerling in dienst zijn van de RPF; maar bij het niet behalen van een zetel zou hij na 26 mei weer in dienst van de EO kunnen treden.

Per lid (ledenbestand van vlak voor de verkiezingen) werd zodoende gemiddeld f35,21 besteed aan de verkiezingscampagne. Iedere verkregen stem 'kostte' f2,31.

Het RPF-lid stond daarnaast nog vele andere akties te wachten. Omdat de partij wil overgaan tot de oprichting van verschillende verwante stichtingen, zullen de leden gevraagd worden via akties de benodigde eigen bijdragen op te brengen. De kosten van het partijbureau in oprichting, dat vooral als diensten-centrum voor het geheel zal functioneren en waarvan de geleverde diensten zullen worden doorberekend naar de stichtingen en de afdelingen, zal echter wel als een begrotingspost worden opgevoerd. Intussen is in 1981 door een speciale inzameling al f70.000 voor het partijbureau bijeengebracht.

Overheidssubsidie

Het beschikbaarstellen van zendtijd op radio en TV en uitkering van financiële middelen daarvoor, was in 1980 nog niet van toepassing op de RPF, omdat deze partij toen nog niet over Kamerzetels beschikte. Tijdens de verkiezingscampagne werd wel gebruik gemaakt van de extra uitzendingen. Daarna werd de RPF op normale basis ingeschakeld door de Regeringscommissaris. Het beschikbaar gestelde bedrag werd toereikend gevonden, maar daarbij zij aangetekend dat de RPF gebruik kon maken van de professionele diensten van leden, die bij de EO werkzaam zijn, en die hun vrije tijd hieraan wijdden.

Giften

De RPF heeft geen specifieke (schriftelijke) regeling voor het ontvangen van giften. Giften uit het bedrijfsleven werden in 1980 niet ontvangen (en worden in beginsel ook niet gevraagd). Overigens worden alle giften met de initialen van de gever gepubliceerd in het partijblad. In 1980 ging het om een bedrag van bijna f 20.000.

Zo nu en dan werd, voornamelijk door bestuursleden, gebruik gemaakt van 'schenkingen middels niet te betalen declaraties', waarbij steeds reëel geldverkeer plaatsvond per giro. In 1980 ging het hierbij om een bedrag van ca. f18.000. Deze giften zijn in het totaal van genoemde f20.000 begrepen.

Interest, verkoop materiaal en advertentieopbrengsten

In 1980 werd ca. f2800 aan interest ontvangen. De advertenties in Nieuw Nederland brachten f6000 op. Losse abonnementen op dit blad zorgden voor f5600, terwijl door verkoop van propagandamateriaal f850 (provisie 'boekentafel') binnenkwam.

Het partijapparaat

Een echt landelijk partijbureau had de RPF nog niet in 1980; het was nog in oprichting. Slechts 1 administratief medewerker verleende op free-lancebasis assistentie aan het secretariaat. Van hem bedroegen de totale salariskosten (er werd geen loonbelasting berekend) f4000. Om hoeveel werkuren het hier ging is niet bekend.

Verwante instellingen

Verwante instellingen zoals een wetenschappelijk bureau, een vrouwenorganisatie of een scholings- en vormingsstichting kende de RPF in 1980 niet. Na het verkiezingssucces van 1981 zouden deze worden opgericht (de laatstgenoemde stichting in november 1981). Een jongerenorganisatie bestond wel, maar had nog geen rechtspersoonlijkheid. De naam van deze organisatie is nog niet officieel vastgesteld, terwijl het aantal deelnemers nogal 'vlottend' is.

Openbaarheid financiën

De RPF laat een accountantsrapport maken. Dit is echter niet openbaar.

Standpunten t.a.v. wettelijke regelingen politieke partijen

Volgens de RPF is geen afzonderlijke wetgeving voor politieke partijen nodig. De verenigingsstructuur is in boek 2 van het Burgerlijk Wetboek voldoende duidelijk geregeld. Daarom behoren in beginsel politieke partijen niet te worden verboden zolang zij in de staatkundige samenleving "positief d.w.z. niet ondermijnend" werken.

Betreffende de overheidssteun aan politieke partijen stelt de RPF het volgende: In beginsel behoort overheidssteun voor alle groeperingen gelijk te gelden, algemene regelingen verdienen de voorkeur.

Uitschakeling van niet in de Kamer vertegenwoordigde partijen (wel bijvoorbeeld in gemeenteraden vertegenwoordigd) is niet billijk. Volledige steun is niet nodig: een partij behoort te worden gedragen door de leden.

Doeluitkeringen ten algemene nutte (voorlichting, scholing, wetenschappelijke vorming, etc.) is aan te bevelen, naast een zekere eigen inbreng van de partijen zelf. Aangezien politieke partijen mede de basis zijn van de staatkundige samenleving, behoort het toewijzen van zendtijd en het toekennen van indirecte steun te worden gezien als wenselijk.

Giften aan politieke partijen behoren fiscaal te worden gefaciliteerd, juist omdat verreweg het grootste deel van de kiezers niet actief in het politieke partijgebeuren meedoet; een beperkt deel van het politieke bedrijf mag derhalve uit algemene middelen worden bekostigd. Subsidies behoren evenwel niet mede te brengen dat de overheid ermee kan "sturen". De bestaande subsidieregeling voldoet globaal aan de verlangens van de RPF op dit punt, zij het dat de regelingen voor subsidie aan politieke jeugdorganisaties bekritiseerd worden. Deze regelingen stellen volgens de RPF voor kleine partijen te hoge minimum-eisen (minimaal 1000 jeugdeden acht de RPF te veel).

Verslag GPV

Ledental

Het aantal leden van het GPV bedroeg op 1 maart 1981 12.922.

Dit getal is inclusief de 295 zogenaamde echtgenotenleden, die geen landelijke bijdrage betalen.

Exacte aantallen voor de data 31/12/80 en 26/5/81 zijn onbekend. In vergelijking met 1978, toen er 12.143 leden geteld werden was er eind 1980 een winst van 779 leden ofwel een groei van 3,2 % per jaar.

Gegevens inzake differentiatie naar leeftijd, sexe of regio zijn niet ontvangen. De ledenadministratie loopt via de aangesloten verenigingen, maar wordt ook centraal bijgehouden in verband met toezending van het partijorgaan. Het landelijk secretariaat ontvangt de gegevens van de zelfstandige verenigingen.

Organisatiegraad

De organisatiegraad bedroeg in 1978 15,2 (t.o.v. TK-verkiezingen 1977). In 1981 was deze opgelopen tot 18,2. Dit komt zowel door de groei in ledental als door de achteruitgang in electorale aanhang. Het GPV blijft hierdoor de best georganiseerde partij in kwantitatieve zin.

Contributie

Het GPV, een verbond van 214 aangesloten verenigingen, ontving in 1980 van deze verenigingen voor ieder lid een vast bedrag van f41,00 (de zgn. Verbondsbijdrage). Totaal bracht dit f523.570 op. Hiervoor ontvangt ieder lid (exclusief de 'echtgenotesleden') het partijorgaan "Ons Burgerschap", dat door het wetenschappelijk bureau van het GPV, de Groen van Prinstererstichting, en het GPV zelf wordt uitgegeven. De Stichting koopt daarin de ruimte, die zij nodig heeft voor (wetenschappelijke) publikaties (in 1980 35% van de totale ruimte).

Naast de Verbondsbijdrage betaalt het GPV-lid nog een bijdrage aan zijn of haar vereniging. Gemiddeld betaalde het lid op deze wijze f70 à f80. Dit bedrag is overwegend een vast bedrag, vastgesteld per vereniging, en houdt geen rekening met de draagkracht van het individueel lid. De verenigingen hebben evenwel het recht om intern een bijdrageschaal met variabele contributies te hanteren.

Overige inkomsten

Akties

Het GPV had een verkiezingsfonds 1981, waarvoor jaarlijks een bedrag op de begroting werd gereserveerd. Veel grotere bijdragen aan dit fonds werden geleverd door speciale opdrachten van de verenigingen aan het Verbond (in 1980 f76.482) en door akties. Deze akties, waarbij ieder lid gevraagd werd een extra bijdrage te leveren, bracht in het voorjaar van 1981 f319.250 op, hetgeen op f25 per lid neerkomt. De totale verkiezingskosten bedroegen f328.682,54 ofwel f25,43 per lid. Iedere verkregen stem kostte zodoende f4,62, een hoog gemiddelde.

Na de verkiezingsnederlaag van 1977 werd d.m.v. een Aktie Fractiemedewerker een fonds gecreëerd, dat bestemd was de fractieassistentie op peil te houden, ondanks de teruggang in Kamerzetels. De toenmalige aktie bleek voor jaren toereikend. Eind 1980 bevatte het fonds nog een bedrag van f88.580,77.

Overheidssubsidie

In 1980 werd t.b.v. 21 radio- en 4 TV-uitzendingen f22.380 ontvangen, hetgeen ruim 4000 gulden te kort was. Het GPV ondersteunde een streven naar verdubbeling van de zendtijd.

Giften

Buiten de financiële akties om worden incidentele giften ontvangen. In 1980 brachten deze f4164 op. Vaak ging het hierbij om bijdragen van leden, die in een plaats wonen, waar geen GPV-vereniging bestaat. Een speciale regeling m.b.t. het ontvangen van giften bestaat niet. In mei 1981 werd een legaat van f10.000 ontvangen. Dit bracht de Centrale Verbondsraad ertoe de leden nog eens te wijzen op het testamentair gedenken van het GPV.

Het GPV maakt geen gebruik van 'schenkingen middels niet te betalen declaraties'. Alle gemaakte reiskosten bijvoorbeeld worden uitbetaald.

Interest, verkoop materiaal en advertentieopbrengsten

Aan interest werd in 1980 f950,69 verkregen. Extra abonnementen

op "Ons Burgerschap" leverden f1713,20 op, terwijl sympathisanten f250 schonken. In 1980 werd voor f2146,65 aan (propaganda-) materiaal verkocht. Dit is echter slechts 'omzet' en geen 'winst'. Het bedrag aan advertentieopbrengsten in "Ons Burgerschap" is onbekend.

Het partijapparaat

Het landelijk partijbureau is het coördinerend orgaan van het Verbond van verenigingen en heeft 3 mensen in dienst voor 2,6 volledige banen. Hierbij behoren geen partijbestuursleden; zij zijn alle vrijwilligers. De totale salariskosten van het personeel bedroegen in 1980 f122.220,04, of wel f47.007 per personeelslid. In 1978 waren 2 mensen in dienst met een volledige baan voor f103.500: f51.750 per personeelslid.

Aldus werd in 1978 f8,52 en in 1980 f9,45 per GPV-lid aan salariskosten besteed. Het aantal leden per bezoldigd personeelslid liep terug van 6071 tot 4970, zodat van een professionalisering in kwantitatieve zin gesproken kan worden.

Verwante instellingen

Vrouwenorganisatie

Het GPV heeft geen vrouwenorganisatie.

Het wetenschappelijk bureau

Het wetenschappelijk bureau van het GPV, de Groen van Prinstererstichting, ontving in 1980 f103.000 aan overheidssubsidie, het maximale bedrag. Een gelijk bedrag moest door de Stichting zelf op tafel worden gelegd. Dit kon door een donatie van f97.000 van het GPV, door verkoop van materiaal en door donaties, die in 1980 voor f93.000 zorgden.

Een groot deel van het totaal van deze bedragen werd besteed aan de salariskosten (f136.298) van 3 full-time medewerkers.

Vormings- en scholingsactiviteiten

De Stichting Mandaat ontving in 1980 f50.979 aan overheidssubsidie, het maximaal te claimen bedrag. De moederpartij deed daar

in 1980 nog eens f35.000 bij. In 1981 werd dit bedrag overigens aanzienlijk verhoogd (tot f55.000). De Stichting had in 1980 1,4 arbeidskracht in dienst voor f54.126 aan totale salariskosten.

Jongerenwerk en bestuurdersvereniging

Van de jongerenorganisatie van het GPV, het Landelijk Verband van GPJC's, en van de vereniging van GPV-bestuurders van provincie en gemeente, waren bij het schrijven van dit overzicht geen gegevens voorhanden.

Openbaarheid financiën

Het GPV laat geen accountantsrapport maken. De partij laat haar financiën jaarlijks door twee aangesloten verenigingen controleren, die desgewenst een accountant mogen inschakelen. Een financiële verslaglegging van de partij wordt gepubliceerd in het partijorgaan "Ons Burgerschap". De financiële overzichten van de verwante stichtingen worden overlegd op de Algemene Vergadering.

Standpunten t.a.v. wettelijke regelingen politieke partijen

Er bestaat binnen het GPV geen diepgaande discussie over het probleem van een wettelijke regeling van partijen. Het nieuwe Burgerlijk Wetboek is dienaangaande als een verbetering ervaren, vooral m.b.t. de juridische positie van het personeel. Inzake een eventueel verbod van politieke partijen is intern wel gediscussieerd, maar naar buiten toe geen standpunt bepaald.

Het GPV is tegen algemene overheidssteun aan politieke partijen. Een partij moet gedwongen zijn haar eigen achterban te mobiliseren, hetgeen het GPV zeer wel lukt. Doeluitkeringen t.b.v. zaken, waarmee het algemeen belang wordt gediend zijn alleen acceptabel indien ze een aanvullend en geen volledig karakter hebben.

*Verslag DS'70*Inleiding

Vele gegevens voor 1980 van DS'70 waren vaak niet bekend of soms niet of slecht verifieerbaar.

Ledental

Het aantal leden van DS'70 bedroeg op 31/12/80 2920. 140 meer dan twee jaar eerder. Of dit ook betalende leden zijn valt moeilijk na te gaan; het lijkt onwaarschijnlijk voor een groot deel van de ledenaanhang. (Uitgaande van de contributieopbrengst en het berekende contributiegemiddelde in 1979 komen we op 1700 leden.) Tijdens de verkiezingscampagne in het voorjaar van 1981 zou het ledental gegroeid zijn tot ca. 3200. Op het DS'70 congres in december 1981 werd de vaste aanhang geschat op 2500. Het electoraal verlies zou aan deze daling in ledental debet kunnen zijn. (Een bericht in De Volkskrant van 13 november 1981 als zou DS'70 12.000 leden hebben moet dan ook onjuist worden genoemd)

Aldus groeide DS'70 tussen 1978 en 1981 in ledental met 2,5% per jaar. De verkiezingscampagne zou dit percentage gebracht hebben tot 23% op jaarbasis. Een zeer positief effect.

Sexe

Per ultimo 1980 had DS'70 852 vrouwelijke leden (29,17%) en 2068 mannelijke (70,83%).

Leeftijd

Een onderscheid naar leeftijd over het totale ledenbestand is niet na te gaan. Op grond van een enquête van 4 september 1980, gehouden onder 73 nieuwe leden, kan worden geconstateerd dat 36% van deze ledenaanwas nog geen dertig jaar was. 40% was tussen de 30 en de 60 jaar oud en 24% was ouder dan 60 jaar.

Regionale spreiding

Een provinciale verdeling van het ledenbestand is moeilijk te geven. Een bestaande grove indeling op basis van postcodes leent

zich hier niet eenvoudig voor. Wel kan worden geconstateerd dat DS'70 een duidelijke Randstad-partij is: 2/3 van het ledenbestand woonde in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht, terwijl 'slechts' 45% van het electoraat daar woont.

Organisatiegraad

De organisatiegraad bedroeg in 1978 nog 4,7% (t.o.v. TK-verkiezingen 1977). Eind 1980 was deze opgelopen tot 5,9 (t.o.v. TK-verkiezingen 1981), terwijl vlak voor de verkiezingen een percentage van 6,4 bereikt zou zijn. Deze groei van de organisatiegraad wordt vnl. bepaald door de teruggang in electorale aanhang en in geringe mate door toename van het ledenbestand.

Contributie

De contributieheffing en -hoogte is de laatste jaren ongewijzigd gebleven. In 1980 werd de volgende staffel gehanteerd met de daarbij de vermelding "U kiest zelf het tarief dat het best bij uw omstandigheden past".

tarief a	f10	per kwartaal
tarief b	f25	per kwartaal
tarief c	f40	per kwartaal
Echtgenoten van leden	f 5	per kwartaal

Tweederde van de hieruit voortvloeiende inkomsten was bestemd voor de landelijke partij (alleen bij de 71 zgn. buitenleden gaat 100% naar het partijbureau). In 1980 verkreeg de landelijke partij op deze wijze ca. f60.000 (in 1979: f55.679,70). Het gemiddelde van de contributies, inclusief de toezending van het partijblad "Het Buitenhof", was in 1980 f30,82.

Overige inkomsten

Akties

Ten behoeve van de verkiezingscampagne 1981 werd per brief aan leden een extra bijdrage gevraagd. Deze aktie leverde ca. f45.000 op. De totale kosten van de verkiezingen werden op f104.000 geschat. De verkiezingscampagne heeft de toch al niet rooskleurige financiële situatie daarom verslechterd. Per in-

geschreven lid kostte deze campagne f 32,50. Iedere verkregen stem 'kostte' f2,11.

Overheidssubsidie

In 1980 verkreeg DS'70 f6300 voor 21 radio-uitzendingen en f16.080 voor 4 TV-uitzendingen. Dit was lang niet toereikend: ca. f38.000 moest worden bijgelegd. Een zeer hoog bedrag.

Giften

Buiten de financiële aktie t.b.v. de verkiezingscampagne om, werden incidentele giften ontvangen. Het exacte bedrag voor 1980 is onbekend (begroot werd f6000). In 1979 werd f19.176,25 ontvangen, waaronder giften t.b.v. publikatiefondsen en niet te betalen declaraties vielen. Deze 'schenkingen middels niet te betalen declaraties' waren zeer gebruikelijk tot en met 1980. In 1980 bedroegen deze ca. f4500.

Tevens ontvangt het Hoofdbestuur soms het voor de afdeling bestemde gedeelte van contributies, omdat deze afdelingen "slapend" zijn.

Interest, verkoop materiaal, advertentieopbrengsten

Aan interest werd in 1980 ca. f300 ontvangen. Verkoop van materiaal leverde ca. f1500 op, terwijl opbrengsten van advertenties in "Het Buitenhof" onbekend zijn.

Het partijapparaat

Het partijbureau van DS'70, gevestigd in Amsterdam, werd in 1980 bemand door drie onbezoldigde vrijwilligers. Soms verrichtte het Wetenschappelijk Instituut enige secretariaatswerkzaamheden. Van professionalisering is dus geen sprake, bovendien dreigde het partijbureau in 1981 opgeheven te worden door huisvestingsproblemen.

Verwante instellingen

Vrouwenorganisatie

DS'70 heeft geen vrouwenorganisatie.

Het wetenschappelijk bureau

Bij het Wetenschappelijk Instituut van DS'70 was in 1980 één medewerker, die op deeltijdbasis voor ca. f35000 aan totale salariskosten administratief werk verrichtte. De steun van de moederpartij bedroeg in 1980 ca. f20.000. De hoogte van de toegekende overheidssubsidie is onbekend.

Vormings- en scholingsactiviteiten

De Stichting Vorming en Scholing van DS'70 ontving in 1980 ca. f1000 van de moederpartij. De hoogte van de overheidssubsidie is onbekend. De Stichting had geen personeel in dienst.

Jongerenwerk

De jongerenorganisatie van DS'70 ontving in 1980 onbekende bedragen van de moederpartij en aan overheidssubsidie. Zij had één full-time administrateur in dienst voor f40.000, zo werd meegedeeld.

Openbaarheid financiën

DS'70 laat geen accountantsrapport maken. Financiële jaarverslagen worden niet gepubliceerd.

Standpunten t.a.v. wettelijke regeling politieke partijen

DS'70 vindt dat het huidige verenigingsrecht toereikend is. Extra bepalingen, bijvoorbeeld t.a.v. financiën, kandidaatstelling of democratisch gehalte zijn niet noodzakelijk. Deze zaken zijn interne zaken, zolang de partijen maar binnen de door de wet aangegeven criteria functioneren.

DS'70 is tegen algemene overheidssteun aan politieke partijen. Zelfs t.a.v. de financiële ondersteuning van radio en TV-uitzendingen staat DS'70 kritisch, hoewel hierbij verschillen van mening bestaan binnen de partij.

Omdat doeluitkeringen geldend recht zijn geworden, wordt er (gedeeltelijk) gebruik van gemaakt. Volgens DS'70 zouden deze echter duidelijk naar evenredigheid (met het aantal zetels in de Kamer) moeten plaatsvinden, hoewel dit op zich nadelig zou zijn voor DS'70.

Noten

1. Dit onderzoek werd in de loop van 1981 op het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen te Groningen verricht in het kader van een documentatieproject. De werkwijze was als volgt: behalve de Boerenpartij of Rechtse Volkspartij werden alle in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen via hun secretaris of penningmeester benaderd. Alleen de CPN zegde geen medewerking toe.
Aan de hand van een 'checklist' werden gesprekken gevoerd met de partijfunctionarissen. Op basis hiervan en van partijpublicaties werd per partij een verslag geschreven, waarop de partijen konden reageren. Bij het schrijven van de uiteindelijke versie van dit artikel hadden de meeste partijen gereageerd. Omdat in de verslagen de gegevens staan vermeld, waarop vooral hoofdstuk II van dit artikel is gebaseerd, zijn deze als hoofdstuk III opgenomen.
De gegevens richten zich op het jaar 1980, tenzij anders vermeld.
2. H.E. Alexander, *Financing Politics. Money, Elections and Political Reform* (Washington, 1980), p. 2.
3. Ibidem, pp. 145-161.
4. K. Janda, *Political Parties. A Cross-national survey* (New York, 1980), p. 476 en p. 485. Janda's onderzoek beslaat de periode 1950-1962; een tijdvak, waarin, zo werd meegedeeld, de VVD perioden kende van bijna-faillissement.
5. De wijze van berekening van de hoogte van deze subsidies wordt in de bijlage gegeven.
6. Zie voor het Westduitse systeem o.a.: U. Schleth, *Parteienfinanzen. Eine Studie über Kosten und Finanzierung der Parteientätigkeit, zu deren politischer Problematik und zu den Möglichkeiten einer Reform* (Meisenheim am Glan, 1973) en D.J. Elzinga, "Overheidssubsidiëring van politieke partijen in de Duitse Bondsrepubliek" in: *Recht en Kritiek*, 4, 1976, pp. 393-410.

7. Zie hoofdstuk III: VVD
8. Zie o.a. *De Volkskrant* dd. 12/1/82
9. J. Kerver, "Gedragsregels voor kamerleden" in: M.P.C.M. van Schendelen, J.J.A. Thomassen en H. Daudt, *Leden van de Staten-Generaal*,... (Den Haag, 1981), p. 132.
10. Zie o.a. L.G.A. Slichting, "Kiesstelsel en partijen" in: *Acta Politica*, 1966/1967, pp. 101-105; P.J. Boukema, *Vragen van partijrecht* (Alphen aan den Rijn, 1968); P.J. Boukema, "Overheidssubsidie aan politieke partijen" in: *Acta Politica* 8 (1973), pp. 292-307; D.J. Elzinga, "Overheidssubsidiëring als principieel probleem" in: *Socialisme en Democratie* 36 (1979), pp. 121-127.
11. Dat reglementering niet iedere vorm van misbruik uitsluit blijkt uit recente onthullingen over belastingzwendel door Duitse politieke partijen. Wel geeft de partijwet aldaar een handvat ter bestrijding van dit misbruik (zie o.a. *De Volkskrant* dd. 22/12/81).
12. Zie o.a. artikel van M. Pam in *NRC/Handelsblad* dd. 11 april '81.
13. M. Duverger, *Political Parties. Their Organization and Activity in the Modern State* (Londen, 1976³), pp. XXIV-XXXVII.
14. Zie I. Lipschits, "Partijvorming in nationale systemen" in: *Jaarboek 1977 - Studie- en Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, pp. 175-177.
15. Een uitzondering vormen wellicht de kleine orthodox christelijke partijen, die alle een federatieve structuur kennen, al beschikken ze tevens over een landelijk apparaat. Wanneer bij deze partijen in het vervolg over leden wordt gesproken, bedoelen we het totaal van de leden van de aangesloten (kies-)verenigingen.
16. L.P. Middel, "Spelregels voor partijgenoten en kameraden. Over de organisatiestructuur van de PvdA en de CPN" in: *Jaarboek 1979 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, pp. 157-158.
17. In het verslag van het Nationale Kiezersonderzoek 1981 wordt

een hoger percentage gegeven: hooguit acht procent. Wellicht gaven de respondenten van het onderzoek eerder een bevestigend antwoord op de vraag naar het partijlidmaatschap dan dat zij hun contributie overmaakten. A.Th. J. Eggen, C. van der Eijk en B. Niemöller (red.), *Kiezen in Nederland 26 mei 1981. Wat de kiezers deden en waarom* (Zoetermeer, 1981), p.5.

L.P. Middel gewaagt in zijn artikel "De andere kant van de Nederlandse partijpolitiek" in *Intermediair* (1980), 3, pp. 19-27 van tien procent. Dit lijkt een te hoog percentage.

18. Zie hierover C. van der Eijk en B. Niemöller "Binding met partijen" in: A.Th.J. Eggen, C. van der Eijk en B. Niemöller, a.w., p. 93.
19. In België is o.l.v. prof. Wilfried Dewachter van het Departement Politieke Wetenschappen van de Katholieke Universiteit in Leuven een onderzoek gedaan naar de vijf verkiezingen tussen maart '74 en juni '79. Een onderzoeksrapport verscheen in 1981 onder de titel *Verkiezingscampagnes blijven een miljoenen-aangelegenheid*. Zie ook het artikel "Dure kiescampagne" in: *De Morgen* dd. 3 oktober 1981.
20. Zie bijlage.
21. Zie o.a. het commentaar van de Groen van Prinstererstichting in *Ons Burgerschap* 6 februari 1982, p. 21.
22. Zie voor deze discussie onder andere pagina 18 van de Congresbijlage bij *Voorwaarts*, mei 1981.
23. *Voorwaarts*, 16/2/81, p. 12.
24. Voor de invoering van de centrale administratie (1972) was het ledental nooit meer dan een benadering, die meestal te hoog uitviel. De enige controle, die de landelijke partij had op het ledenbestand was de presentielijst op de Algemene Vergadering. Iedere afdeling kreeg hier per 50 leden 1 stem. Hierdoor kwam het fenomeen van "papieren leden" voor: rijke afdelingen, die soms een aantal leden "kochten" om een extra stem op de Algemene Vergadering te hebben.
25. *Jaarverslag VVD 1980*, p.14.

26. *Vrijheid en Democratie*, 6/10/81, p.7.
27. *D'emocraat*, april 1981, p.15.
28. Zie: *Jaarboek 1978* Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, p 139.
29. M. Duverger, a.w., pp. 101-109.

Bijlage

Berekeningswijzen overheidssubsidie

a. politiek-wetenschappelijke instituten

De subsidie wordt verleend tot een bedrag, gelijk aan de overige inkomsten der rechtspersonen, met dien verstande dat deze subsidie nimmer het nadelig verschil tussen de overige inkomsten der rechtspersonen en het bedrag van de uitgaven te boven zal gaan, en voorts niet hoger zal zijn dan de som van f85.000,-- en een bedrag, berekend naar de hieronder vermelde bedragen per zetel, in de Tweede Kamer ingenomen door de politieke groepering waarmede de rechtspersoon is gelieerd:

voor elk van de eerste 10 zetels	f8500
voor elk van de 11e t/m 20e zetel	f7000
voor elk van de 21e t/m 30e zetel	f5500
voor elk van de 31e t/m 40e zetel	f4000
voor elk van de zetels boven 40	f2500

b. politieke vormings- en scholingsactiviteiten

Indien de subsidiabele exploitatie-uitgaven minder dan f30.000 bedragen, wordt het subsidie berekend naar 90% van die uitgaven.

Indien de subsidiabele exploitatie-uitgaven f30.000 of meer bedragen, wordt het subsidie bepaald op f27.000 vermeerderd met een bedrag, ten hoogste gelijk aan 70% van de exploitatie-uitgaven na aftrek van f30.000, met dien verstande dat de vermeerdering nimmer een bedrag zal overtreffen, berekend naar de hieronder vermelde bedragen per zetel, in de Tweede Kamer ingenomen

door een politieke groepering, waarmede de rechtspersoon is ge-
lieerd:

voor elk van de eerste 10 zetels	f9000
voor elk van de 11e t/m 20e zetel	f7500
voor elk van de 21e t/m 30e zetel	f6000
voor elk van de 31e t/m 40e zetel	f4500
voor elk van de zetels boven 40	f3000

c. politieke jongerenorganisaties

Het maximale subsidie voor een politieke jongerenorganisatie komt tot stand door vermenigvuldiging van een jaarlijks door de minister vast te stellen bedrag met de hierna vastgestelde vermenigvuldigingsfactor.

De bedoelde vermenigvuldigingsfactor is de som van de volgende getallen:

a. zetels van een in de Tweede Kamer der Staten-Generaal vertegenwoordigde politieke groepering, die de politieke jongerenorganisatie heeft erkend:

voor elk van de eerste 10 zetels	: 5
voor elk van de elfde t/m twintigste zetel	: 4
voor elk van de eenentwintigste t/m dertigste zetel	: 3
voor elk van de eenendertigste t/m veertigste zetel	: 2
voor elk van de zetels boven de veertig	: 1

b. aantal leden op basis van de ledenregistratie in het jaar voorafgaande aan het subsidiejaar:

voor het eerste duizendtal:	60
voor het tweede duizendtal:	30
voor het derde duizendtal:	20
voor het vierde duizendtal:	10
voor het vijfde en volgende duizendtal:	5

PARTIJVERBODEN

De lessen van Weimar

J.A.O. Eskes

In 1929 schreef de Oostenrijkse rechtsgeleerde Hans Kelsen: "Demokratie schätzt den politischen Willen jedermanns *gleich* ein, wie sie auch jeden politischen Glauben, jede politische Meinung, deren Ausdruck ja nur der politische Wille ist, gleichermaszen achtet".¹ Het citaat presenteert op een pregnante wijze de opvatting omtrent de "waarde-neutrale" of "relativistische democratie", die in de Republiek van Weimar algemeen aanvaard werd. Zo vond men het bij de totstandkoming van de republiek in 1919 niet nodig en niet wenselijk in het staatsrecht enig afweerinstrument in te bouwen ter bescherming van de pas verworven parlementaire democratie. Het risico dat een ingrijpende wijziging van de staatsvorm of van het constitutioneel vastgelegde beslissingsmechanisme via een radicale anti-democratische meerderheid erdoor gedrukt zou worden, werd daarmee bewust genomen.² Hierbij speelde bij de Duitse democratische partijen zeker ook een rol: de idealistische - en nu argeloos en optimistisch aandoende - verwachting dat de democratie door een aan het systeem inherent overredingsmechanisme zou zorgdragen voor een zichzelf zuiveren van anti-democratische strevingen. Een erg groot risico dacht men dus niet te nemen. De waarde-neutrale houding bracht met zich mee, dat aanvankelijk de enige weerstand tegen anti-democratische of anti-republikeinse strevingen gevonden moest worden in de strafbaarstelling van *individuele, gewelddadige* aanvallen op de staat en zijn vertegenwoordigers. Men dacht er in 1919 niet over om *doelstellingen* van *collectiva*, zoals politieke partijen of verenigingen, een strobreed in de weg te leggen. Dat door

toedoen van stromingen, die niet direct gewelddadig, maar meer van ideologisch-propagandistische aard waren, het democratisch bestel reëel in gevaar gebracht zou kunnen worden, onttrok zich in de begintijd grotendeels aan het voorstellingsvermogen van de democraten in Weimar. Hierbij moet natuurlijk niet uit het oog worden verloren, dat van enige ervaring met op totalitaire leest geschoeide massapartijen, gesteund door een moderne propagandamachine, op dat moment ook geen sprake was.

De praktijk bleek sterker dan de leer. Als reactie op de door rechtse associaties voorbereide en uitgevoerde moorden op de socialistische politici Erzberger en Rathenau werd in 1922 noodgedwongen een bijzondere wet voorgesteld en aangenomen,³ die een summiere bescherming bood tegen o.m. een aantasting van de "constitutioneel vastgelegde republikeinse staatsvorm". Maar door obstructie van enkele deelstaten (Beieren!), door een ten aanzien van radicaal links zeer vooringenomen optreden van een justitieel apparaat, dat voor een groot deel stamde uit het wilhelminische keizerrijk en door de tegenwerking van een deel van het officiële gezagsapparaat (de Reichswehr), bleek de wet op den duur een krachteloos instrument.⁴ Aan anti-democratische partijen werd door dit alles ruimschoots de vrijheid en de gelegenheid gegeven om zich te ontplooiën en te ontwikkelen tot een punt, waarop één ervan - Hitler's NSDAP - de mogelijkheid kreeg om *op een constitutioneel-legale wijze* de regeermacht te veroveren om vervolgens met gebruik hiervan de parlementaire democratie om zeep te helpen. Het is onjuist aan te nemen, dat in de geringe weerstand, die het staatsrecht van de Weimarrepubliek tegen totalitaire overrompelingen bood, de hoofdoorzaak is te vinden van de ondergang van Weimar. Wel kan gesteld worden dat een geslepen benutten van de door de wet vrijgelaten mogelijkheden een niet geringe factor is geweest bij het verloren gaan van de democratie.

Bij de totstandkoming in 1949 van de constitutie van de Bonds-

republiek Duitsland, het zogenaamde "Bonner Grundgesetz", hebben de "lessen van Weimar" een enorme rol gespeeld. De relativistische democratie-opvatting werd volledig losgelaten en het beginsel van de "streitbare Demokratie",⁵ ook wel "abwehrbereite Demokratie" genoemd, werd geïntroduceerd, waarbij o.m. politieke partijen, wier doel of werkzaamheid gericht is op het benadelen of het opzij zetten van de "freiheitliche demokratische Grundordnung" middels art. 21, lid 2 van het Grundgesetz en de daarop gebaseerde wetgeving verboden verklaard kunnen worden.⁶ Een verbodenverklaring brengt met zich mee: de ontbinding van de partij, een mandaatverlies voor haar parlementaire afgevaardigden, een verbod van "Ersatzorganisationen" en de mogelijke confiscatie van het partijvermogen.

De Nederlandse situatie tot 1940

De vraag laat zich stellen welk standpunt in Nederland door de wetgeving werd en wordt ingenomen ten aanzien van de bestrijding van anti-democratische partijen. Tot 1976 is de materie waarover de vraag zich uitstrekt, beheerst geweest door enige bepalingen van de Wet Vereniging en Vergadering van 1855 (WVV)⁷ en een enkel artikel van het Wetboek van Strafrecht.⁸ Deze wetgeving schonk geen aandacht aan politieke partijen. Voor deze verenigingsvariant gold het algemene verenigingsrecht. De regelingen lieten in ieder geval tot 1971 een "waarde-neutrale" opvatting zien. De WVV verklaarde verenigingen, die "strijdig met de openbare orde" waren, verboden. Deze strijd werd ingevolge de wet aanwezig geacht bij elke vereniging, welke tot doel had of welker feitelijke werkzaamheid gericht was op:

1. ongehoorzaamheid aan of overtreding van de wet of een wettelijke verordening;
2. aanranding of bederf der goede zeden;
3. stoornis in de uitoefening der rechten van wie het ook zij.

De formulering laat zien dat een politiek-ideologisch criterium

ten aanzien van het verboden karakter van verenigingen ontbrak. Ook bij de enige gelegenheid, dat het wettelijk regime werd gehanteerd om een *politieke partij* te verbieden, hield de rechter vast aan de "waarde-neutrale" opvatting. Het betreft hier de verbodenverklaring van de *Sociaal-Democratische Bond* in 1894.⁹ De partij had zich publiekelijk en uitdrukkelijk ten doel gesteld: "de omverwerping der bestaande maatschappelijke orde ... met alle hare ten dienste staande onwettelijke of wettelijke, vredelievende of gewelddadige middelen". De Hoge Raad overwoog hieromtrent "dat eene vereeniging, die als einddoel beoogt niet de hervorming of verandering van bestaande toestanden langs wegen, door de Grondwet of de wet aangewezen, maar 'de omverwerping der maatschappelijke orde met alle haar ten dienste staande' - ook 'onwettige' en 'gewelddadige' - 'middelen', uit haar aard is eene met de openbare orde strijdige vereeniging". Uit de overweging blijkt, dat de Hoge Raad de politieke doelstelling: "de omverwerping van de bestaande maatschappelijke orde" op zich niet als een verbodsgrond beschouwde, maar dit wel deed nu daarbij in één adem het gebruik van "onwettige, gewelddadige" methoden werd aangekondigd.¹⁰

De bereidheid van de Nederlandse overheid om de samenleving te beschermen tegen anti-democratische aanvallen werd het scherpst op de proef gesteld toen in de jaren dertig van deze eeuw de *Nationaal Socialistische Beweging* (NSB) op het politieke toneel verscheen. Het voorbeeld van de Duitse zusterpartij liet geen twijfel bestaan over wat de partij voorstond en waartoe een realisering van haar doelstellingen en denkbeelden kon leiden. Het is waarschijnlijk, dat ook hier het waarde-neutrale standpunt mede¹¹ een rol heeft gespeeld bij *het niet entameren van een verbod* van de partij. Wel werd de NSB in haar ontplooiingsmogelijkheden geremd. Allereerst door het lidmaatschap van de partij onder het zogenaamde "ambtenarenverbod" te brengen. Dit laatste was via een invoeging van artikel 97b in het Algemeen Rijksambtenarenreglement (ARAR) in mei 1933¹² mogelijk geworden. De wijziging was totstandgekomen naar aanleiding van

de begin 1933 plaatsgevonden mouterij op de kruiser "De Zeven Provinciën" in de Indische wateren. Op grond van het nieuwe ARAR-artikel konden ambtenaren ontslagen worden vanwege een vastgestelde "revolutionaire gezindheid" en op grond van het lidmaatschap van of de medewerking aan een vereniging, waarvan de minister-president verklaard had, "dat zij om de doeleinden, die zij nastreeft, of de middelen, die zij aanwendt, de behoorlijke vervulling van zijn plicht als ambtenaar kan in gevaar brengen of schaden". De nieuwe ontslagmogelijkheid, die primair gericht was tegen "linkse" partijen,¹³ werd in het najaar van 1933 van toepassing verklaard op de NSB. Het trekt de aandacht dat de nieuwe bepaling sprak van een "revolutionaire gezindheid" in het algemeen en zich onthield van een aanduiding van politieke stromingen met een bepaalde ideologische inhoud. De wet zelf bleef zich aldus neutraal opstellen en liet de invulling van nadere verbodscriteria over aan de executieve.

Bij een wet van 15 september 1933 (S.476) werd een nieuw artikel 435a in het Wetboek van Strafrecht opgenomen, dat het dragen van uniformen e.d. "welke uitdrukking zijn van een bepaald staatkundig streven", strafbaar stelde: het zogenaamde "uniformverbod".¹⁴ Hoewel de maatregel bij uitstek bedoeld was om de W.A. (een paramilitaire organisatie van de NSB) uit te bannen, richtte het verbod zich tegen "uniform"-dragers van elke politieke richting, hoe gezagsgetrouw dan ook. Het voorschrift was overigens eenvoudig te ontduiken door uit de doelstellingen of statuten van de vereniging elk politiek element te verwijderen.¹⁵ De W.A. zette haar activiteiten voort in (ongeuniformeerde) "wandelclubs" e.d. Als reactie hierop werd in 1936 een wet voorgesteld en aangenomen, die de zogenaamde "weerkorpsen" (paramilitaire of parapolitionele organisaties) verbood behoudens vergunning. De werking van deze wet bleek in de praktijk voornamelijk van preventieve aard te zijn: tot 1978 (!) werd althans geen strafvervolgning terzake ingesteld.

De bovengenoemde maatregelen hebben de NSB ongetwijfeld in haar groei en haar werkzaamheden belemmerd. Van een uitschakelen van de partij was evenwel geen sprake. In navolging van de Duitse zusterpartij, de NSDAP, trachtte de NSB gebruik te maken van de haar door de democratie geboden mogelijkheden om de democratie te bestrijden en deze zo mogelijk om hals te brengen. Zo deed zij waar mogelijk mee aan de verkiezingen voor de vertegenwoordigende lichamen. De partij vergrootte daarbij gestadig haar kiezersaanhang met als een hoogtepunt een stemmenpercentage van 8% bij de statenverkiezingen van 1935.¹⁶ Beleidsmatig was het uitlokken van een verbodenverklaring van de partij nu minder zinvol geworden, aangezien er geen wettelijke voorziening bestond, waarmee afgevaardigden van een verboden partij hun mandaat ontnomen zou kunnen worden. Om toch in ieder geval over deze mogelijkheid te kunnen beschikken, stelde de toenmalige regering in het kader van een grondwetsherziening voor een bepaling op te nemen, die ten aanzien van de Tweede-Kamerleden bepaalde: "Zij kunnen door een bij de wet in te stellen college van hun lidmaatschap vervallen worden verklaard, indien zij een streven tot uitdrukking brengen, gericht op verandering van de bestaande rechtsorde met toepassing of bevordering van onwettige middelen". Opvallend is hierbij dat aan de politieke partijen, die door de "revolutionaire afgevaardigden" gerepresenteerd zouden zijn, geen expliciete aandacht werd geschonken in het voorstel. Dat daaraan toch wel gedacht is, blijkt uit een andere passage van het ontwerp, dat bepaalde dat de plaats van het vervallen verklaarde kamerlid gedurende de lopende zittingsperiode onbezet zou blijven. Voorts is duidelijk, dat men zich er niet aan gewaagd heeft om een inhoudelijk-ideologisch criterium in het voorstel op te nemen. De rechtsgrond voor het besluit van de vervallenverklaring diende te liggen in het aangetoonde streven om "met toepassing of bevordering van onwettige middelen" de bestaande rechtsorde te wijzigen. Het is zeer de vraag of met name de NSB-afgevaardigden zich wat hun streven betreft zo

zouden blootgeven, dat voldoende bewijs voor een vervallen-verklaring zou worden geleverd. Conform het voorstel zou het denkbaar zijn, dat de NSB als partij verboden verklaard werd, terwijl haar afgevaardigden in het Parlement gehandhaafd bleven en bovendien een ecartering van de afgevaardigden gepaard zou kunnen gaan met een legaal voortbestaan van hun partij! Het voorstel heeft evenwel het Staatsblad nooit bereikt. In de tweede lezing behaalde het niet de voor een Grondwetswijziging benodigde twee derde meerderheid der stemmen.

Door de regering werd in 1938 een wetsontwerp ingediend, waarbij een revisie van enige onderdelen van de WVW werd voorgesteld. Kennelijk als een reactie op de Duitse dreiging zouden volgens het ontwerp Nederlandse "staatkundige verenigingen", waarvan vreemdelingen lid waren of die hun werkzaamheden tot het buitenland uitstrekten, van rechtswege verboden zijn.¹⁷ Voorts werd een wijziging in de procedure van de verbodenverklaring voorgesteld. Werd voorheen het verboden karakter van een vereniging *incidenteel* vastgesteld in een tegen individuen gericht strafproces terzake van deelneming aan een verboden vereniging (art. 140, lid 2, Wetboek van Strafrecht), voortaan zou de rechter op vordering van het Openbaar Ministerie in een aparte procedure (dus los van een strafvervolgning) via een *declaratoire* uitspraak een vereniging verboden kunnen verklaren. Een groot voordeel van de nieuwe opzet was, dat voortaan zaken als de schuld-vraag van de concrete verdachte, bewijsproblemen e.d. de verbodenverklaring niet in de weg zouden staan. Het zou verder een kwestie van beleid zijn, in hoeverre het nodig was ná de aparte verbodenverklaring nog vervolgingen in te stellen terzake van deelneming aan de verboden vereniging. De kansen waren immers niet denkbeeldig dat dit laatste overbodig zou zijn, ingeval de vereniging zichzelf na het verbod zou ontbinden. Het voorstel kreeg in 1939 kracht van wet (Staatsblad no. 200).

Uit het hierboven gegeven (summiere) overzicht blijkt, dat de Nederlandse overheid toch enige lering trok uit de "lessen van Weimar". Zo er ooit een tijdperk in de Nederlandse politieke geschiedenis is geweest, waarin een optreden tegen anti-demo-

cratisch partijen op zijn plaats was, dan waren dat de jaren dertig van de twintigste eeuw. Voor het eerst manifesteerde zich in die tijd een anti-democratische stroming, die geïnspireerd was en gesteund werd door een politieke beweging, die in een direct naburig land de exclusieve macht bezat. De voorbeelden van Oostenrijk en Tsjecho-Slowakije lieten zien hoe door een binnenlandse nationaal-socialistische beweging de weg voor een omverwerping van de democratie en een inlijving door Duitsland geëffend kon worden. De Nederlandse politieke van de jaren dertig heeft met een voorzichtige reactie op bescheiden schaal wettelijke maatregelen getroffen, die een ontplooiing van de NSB en aanverwante organisaties beslist heeft geremd, maar niet heeft kunnen voorkomen. Verder werden stappen ondernomen om een wettelijk instrumentarium op te bouwen, dat de overheid - indien nodig - de mogelijkheid zou geven de anti-democraten nog effectiever aan te pakken.

Hierboven is beschreven, hoe één van die pogingen (de mandaatontneming) strandde en een tweede (de aanscherping van de WVV) lukte. Door de Duitse invasie is het van een gebruik van het laatstgenoemde wettelijk instrument tegen de NSB nooit gekomen. Ten tijde van de bevrijding van het Zuiden van ons land werden in 1944 door een apart (Londens) wetsbesluit¹⁸ de NSB en aanverwante organisaties verboden verklaard en ontbonden. In het besluit werden teven organisaties die het streven van de NSB c.s. trachten voort te zetten rechtens als verboden aangemerkt. Voor het eerst valt hier een duidelijk inhoudelijk-politiek criterium voor de verbodenverklaring te signaleren. Voor het eerst ook wordt hier wettelijk aandacht besteed aan de zogenaamde "Ersatzorganisationen". Het lijkt juist op deze plaats te noteren dat het wetsbesluit nooit is ingetrokken en het derhalve nog steeds behoort tot het geldende recht. De zin hiervan is echter kwestieus. In 1955 kon weliswaar nog bewezen worden dat een bepaalde groepering, de *Nationaal Europese Sociale Beweging* (NESB), een voortzetting beoogde van het streven van de NSB,¹⁹ maar het lijkt wel uitgesloten, dat dit heden te dage ooit nog

zal lukken. Nationaal-socialistische denkbeelden zullen zonder twijfel hier en daar in Nederland nog wel bestaan, maar het voor een verbod noodzakelijke bewijs, dat dit gedachtengoed rechtstreeks en samenhangend een voortzetting vormt van het streven van de NSB, zal wel onmogelijk te leveren zijn. Om deze reden lijkt het weinig vruchtbaar om - zoals Vries voorstelt²⁰ - het wetsbesluit te "actualiseren" door de tekst ervan toe te voegen aan de reguliere wetgeving inzake verboden verenigingen.

Ontwikkelingen na 1945

De na-oorlogse tijd gaf weinig aanleiding tot een verscherping van het beschikbare instrumentarium inzake het verbieden van politieke partijen en verenigingen. Van een bedreiging van de democratische instellingen door een binnenlandse partij was immers geen sprake. Wel gaf de Praagse coup van 1948, waarbij de Tsjechische democratie door de communisten werd overrompeld, aanleiding tot een minieme wijziging van de Gemeentewet (art. 87a), waardoor het ontslaan van wethouders door de gemeenteraad vergemakkelijkt werd. De wijziging werd noodzakelijk geacht met het oog op de aanwezigheid van communistische wethouders in o.a. het Amsterdamse gemeentebestuur. De sfeer van de "Koude Oorlog" bracht de regering er verder toe om in 1951 de *Communistische Partij Nederland* en aanverwante organisaties te plaatsen op de lijst van het eerdergenoemde artikel 97b van het ARAR, waardoor de weg werd vrijgemaakt voor het ontslag van communistische ambtenaren.²¹ Aangenomen mag worden dat deze incidentele maatregelen meer een afkeurende dan een afwerende strekking hadden. De situatie verschilde immers essentieel met die van de jaren dertig, toen de aanwezigheid van een binnenlandse subversieve partij gepaard ging met de dreiging van een met deze partij nauw verbonden, agressief nabuurland.

Het voorgaande laat zien, dat ook na de Tweede Wereldoorlog de Nederlandse wetgeving vasthield aan het "waarde-neutrale" stand-

punt. In 1971 werd evenwel iets hiervan prijsgegeven, toen de uitvoering van het Internationaal Verdrag van New York inzake de uitbanning van elke vorm van rassendiscriminatie²² de wetgever bracht tot een wijziging van de WVV, in die zin dat aan de reeds bestaande (en hiervoor reeds vermelde) verbodsgronden ten aanzien van de verenigingen er één werd toegevoegd: een doelstelling of werkzaamheid "gericht op het bedrijven, in stand houden of bevorderen van discriminatie van mensen volgens hun ras". Daarmee was voor het eerst in de *reguliere* wetgeving inzake verboden verenigingen een "waardegebonden" criterium opgenomen. Op dit specifieke punt was de rechter elke oordeelsruimte ontnomen om te bepalen of al dan niet strijd met de openbare orde aanwezig was; de wet *zelf* stelde in alle duidelijkheid dat in ieder geval één politiek streven, nl. een streven dat racisme voorstond, in de Nederlandse politiek niet getolereerd werd.

Op een abrupte wijze kwam in juli 1976 een einde aan de werking van de beschreven bepalingen van de WVV. De wetgever bracht op dat moment de materie (in gewijzigde vorm) over naar het Burgerlijk Wetboek. De wijziging was geen verbetering. Artikel 15 van het tweede boek van het B.W. luidt thans: "Een rechtspersoon is verboden, wanneer haar doel of werkzaamheid in strijd is met de openbare orde of de goede zeden". Artikel 16 geeft vervolgens aan: "De rechtbank kan een verboden rechtspersoon op vordering van het openbaar ministerie ontbinden". Eventuele maatregelen strekken zich volgens de nieuwe regeling dus niet meer alleen uit tot verenigingen, maar tot rechtspersonen (B.V.'s, N.V.'s, stichtingen, coöperatieve verenigingen) in het algemeen. Om onduidelijke redenen is de aparte verbodenverklaring (een duidelijke verbetering uit 1939!) weer verwijderd. En tenslotte: het toe te juichen *expliciete* verbodscriterium m.b.t. racistische strevingen en activiteiten loste zich op in de vage formulering: "strijd met de openbare orde of de goede zeden".

De effectiviteit van de nieuwe bepalingen werd reeds in 1978 op de proef gesteld. Een vordering tot ontbinding van de Neder-

landse Volks-Unie (NVU), ingediend door het Amsterdamse openbaar ministerie, leidde niet tot het gewenste resultaat. Weliswaar had de Amsterdamse rechtbank er geen moeite mee om de NVU - gezien haar bewezen racistische activiteiten - als een verboden vereniging/rechtspersoon te karakteriseren, maar zij aarzelde de ontbinding uit te spreken, "aangezien de ontbinding van een rechtspersoon ten doel heeft het regelen van de aanspraken en schulden die derden jegens resp. aan de verboden rechtspersoon bezitten". Aangezien niet gebleken was, dat één van de laatstgenoemde (privaatrechtelijke) belangen op het spel stond, werd de ontbindingsvordering afgewezen.²³

De rechter grondde zijn afwijzing op een *wetshistorische* interpretatie van de (nieuwe) artikelen 15 en 16. In de memorie van toelichting bij de wet was ten aanzien van het wegvallen van de rechterlijke verbodenverklaring indertijd opgemerkt: "De wijziging brengt mede dat een enkele uitspraak tot verbodenverklaring van een rechtspersoon geen privaatrechtelijke betekenis meer heeft, en dan ook niet meer gevraagd kan worden." Uit deze uitspraak leidde de rechtbank naar alle waarschijnlijkheid af dat ook slechts privaatrechtelijke belangen tot de *ontbindingsmaatregel* konden nopen. Deze zeer strakke interpretatie werd in de vakpers algemeen²⁴ afgewezen, o.m. met de argumentatie, dat ook uit de wetsgeschiedenis bleek, dat de artikelen 15 en 16 de plaats en de functie van de verbodsbepalingen uit de WVV moesten overnemen, terwijl daarvan slechts weinig zou overblijven, indien alleen *privaatrechtelijke* motieven tot een ontbinding zouden kunnen leiden. Voorts werd het niet aannemelijk geacht, dat de voornamelijk *publiekrechtelijke* gronden ("doel of werkzaamheid strijdig met de *openbare orde* of de *goede zeden*") voor het aanwijzen van een verboden karakter van de vereniging/rechtspersoon niet gehanteerd zouden kunnen worden ten aanzien van de ontbinding ervan. Het is een ernstige beleidsfout van het Amsterdams openbaar ministerie geweest, dat tegen de toch onbevredigende uitspraak door haar geen hoger beroep is ingesteld. Op deze wijze had de belangrijke interpretatiekwestie waarschijnlijk haar weg gevonden naar een cassatie-uitspraak van de Hoge Raad, die

naar mijn stellige overtuiging alsnog geleid had tot een ontbinden van de NVU. Nu heeft waarschijnlijk alleen het blijven rusten van de rechtsvraag een wetswijziging²⁵ noodzakelijk gemaakt, die in hoofdzaak gericht is op een herbevestiging van een vermoedelijk reeds aanwezige intentie van de wetgever.

Het verboden karakter van de NVU was - door de nieuwe opzet gedwongen - door de rechtbank in de *overwegingen* geconstateerd. Een overweging is geen dictum en kan rechtens geen rol spelen buiten de sfeer van het in casu gevorderde.²⁶ Toch hebben direct na de constatering van de Amsterdamse rechtbank diverse kiesrechtinstanties de overweging inzake het verboden karakter van de NVU als rechtgrond aangenomen om in 1978 de NVU uit de gemeenteraadsverkiezingen te weren.²⁷ Latere jurisprudentie toonde dat dit ten onrechte is geschied. Bij de kamerverkiezingen van 1981 kon het verboden karakter van de NVU derhalve geen rol meer spelen. Sommige kiesrechtorganen zijn er daarop toe overgegaan om via een geforceerde en dubieuze uitleg van enkele bepalingen van de Kieswet en de Europese Conventie voor de rechten van de mens de kandidatenlijsten van de NVU en de inmiddels verschenen - en eveneens racistische - Centruumpartij ongeldig te verklaren.²⁸ Hierbij valt aan te tekenen dat terzake van het vaststellen van de ongeldigheid der lijsten in de Kieswet aan de colleges van G.S. een *eindoordeel* was toegekend. Dit kon leiden tot het bizarre en onaanvaardbare resultaat, dat over gelijke rechtsvragen *elf* verschillende uitspraken tot stand konden komen. Dit is bij de kamerverkiezingen van 1981 (weer²⁹) gebeurd. Dit verschijnsel en het - juridisch gezien - vaak twijfelachtige gehalte van de G.S.-uitspraken heeft de wetgever ertoe gebracht een *spoedwetje* tot stand te brengen, dat de Colleges van G.S. in den vervolge *elke* beslissingsbevoegdheid in kiesrechtzaken ontnemt en het eindoordeel hierover in het algemeen overlaat aan de Afdeling rechtspraak van de Raad van State.³⁰ Te verwachten is, dat deze wijziging met zich meebrengt, dat aan racistische of anti-democratische partijen de deelneming aan de verkiezingen voortaan niet ontzegd

kan worden, zonder dat aan een dergelijke ontzegging een rechterlijke verbodenverklaring ten grondslag ligt. Zo moet het mijns inziens ook zijn. *Het kiesrecht is een bijzonder stuk politiek recht waar "politieke" beslissingen geen rol mogen spelen.*

Komend recht en beleid

Het ontbreken van de mogelijkheid van een zelfstandige verbodenverklaring, die los staat van een eventuele ontbindingsvordering, leidt intussen tot het enigszins zorgelijke gevolg, dat de Nederlandse overheid op het ogenblik geen juridische instrumenten ter beschikking staan om effectief op te treden tegen racistische of anti-democratische verenigingen of partijen. Onlangs is bekend geworden dat de wetgever naarstig bezig is dit gat te dichten. Uit de summiere annonce³¹ betreffende een voorgenomen wetsvoorstel in deze blijkt, dat (gelukkig) de aparte verbodenverklaring weer teruggehaald zal worden. Voorts lijkt het erop dat het "waarde-neutrale" standpunt gehandhaafd blijft. Dat dit ook ten aanzien van racistische stromingen geschiedt is een jammerlijke zaak. Een amendering op dit punt zal echter zeker niet uitblijven.³² Racisme is immers een menselijke gedraging en een politiek streven, dat vrij recentelijk (en terecht) *gecriminaliseerd* is. Ons Wetboek van Strafrecht bevat een keur van (nieuwe) bepalingen, die individuele gedragingen van racistische aard strafbaar stellen. Het lijkt onaanvaardbaar dat een expliciet verbod van racistische verenigingen en partijen in de wet ontbreekt. Racisme laat zich daarbij in goed toepasbare juridische formuleringen vatten. Ten aanzien van *andere* politieke strevingen ligt dat beslist anders. Het juridisch-operationeel definiëren van anti-democratische ideologieën van een bepaalde soort lijkt een hopeloze zaak.

In een vrij recente publicatie stelt Vries toch voor om in de wet het "waarde-neutrale" standpunt op deze wijze op een ruimere schaal los te laten.³³ Vanzelfsprekend denkt hij er daarbij aan om - naast het racisme - ook het nationaal-socialisme

en het fascisme expliciet in de wet als verboden strevingen op te nemen. Naar mijn mening moet deze stap toch niet gezet worden, aangezien noch het fascisme, noch het nationaal-socialisme zich laat juridificeren op een wijze, zoals dat bij het racisme wél lukt. Elke poging om te komen tot een voor de rechtstoepassing bruikbare definiëring bergt het risico in zich dat bepaalde elementen van de ideologie-inhoud over het hoofd gezien worden of te weinig scherp geformuleerd worden, terwijl anderzijds wellicht bepaalde elementen geënumereerd worden, die *niet* (of niet alleen) karakteristiek zijn voor de politieke richtingen in kwestie. Daar komt nog de algemene overweging bij dat het niet waarschijnlijk is, dat in de Nederlandse politieke cultuur ooit nog partijen zullen ontstaan, die als fascistische of nationaal-socialistische partijen onder de in de wet geformuleerde verbodscriteria te brengen zullen zijn. Het voorstel van Vries leidt er waarschijnlijk toe, dat aldus juridische wapens worden gesmeed voor een gebruik tegen een hoogstwaarschijnlijk reeds overwonnen vijand. Dat dit risico niet geheel denkbeeldig is, laat zich illustreren aan het eerder in dit artikel genoemde Republikschutzgesetz uit de Weimartijd. In paragraaf 14 van de wet werd o.m. gesteld: "Vereine und Vereinigungen, ... die die Erhebung einer bestimmten Person auf den Thron betreiben, können verboten und aufgelöst werden". Deze zogenaamde "Kaiserparagraph" was de enige "waardegebonden" verbodsgrond in de wet en richtte zich natuurlijk in het bijzonder tegen een weer opleven van de in 1919 afgeschafte monarchie. Nu bestond er in het Duitsland van de Weimarrepubliek weliswaar een monarchistische politieke stroming, maar het was uitgesloten dat deze ooit weer de politieke overhand zou krijgen. Zichtbaar wordt aldus, dat enerzijds tegen een reeds overwonnen tegenstander gerichte wapens werden ontwikkeld, terwijl het anderzijds onmogelijk bleek om zich in 1922 te wapenen tegen de op dat moment nog volkomen onbekende (en toch grootste) vijand van de democratie, het nationaal-socialisme. Ronduit gevaarlijk lijkt het om - zoals Vries voorstelt - de

verbodsmogelijkheid toe te spitsen *louder* op die strevingen, die de wet *met name* noemt. Hij spreekt er zich voor uit, dat het daardoor "onmogelijk (wordt) het eventuele democratische gehalte van een voor de regering (en rechters!) onwelgevallige organisatie te toetsen. Duidelijk wordt wat wel en wat niet op politiek terrein geoorloofd is".³⁴ Op deze wijze staat de Nederlandse samenleving met lege handen tegenover anti-democratische stromingen van een andere dan racistische, fascistische of nationaal-socialistische signatuur, terwijl er toch wel enige aanleiding is om te verwachten, dat zich in de komende decennia democratie-vijandige organisaties van een andere aard zullen ontwikkelen. De anti-democratische teneur kan zich uiten in een mengeling van bijvoorbeeld fascistische, nationaal-socialistische, theocratische, communistische of wat dan ook voor ingrediënten. Evenzeer is het denkbaar dat de Nederlandse samenleving geconfronteerd gaat worden met een geheel nieuwe en tot op heden onvoorstelbare variant van anti-democratische dreiging. Het lijkt met het oog op deze eventualiteiten verstandig om het "waarde-neutrale" standpunt in de wet zo veel mogelijk te handhaven en - behalve ten aanzien van racistische partijen - de ruime en vage formulering "strijd met de openbare orde of de goede zeden" haar plaats te laten houden. Het ziet ernaar uit, dat het nieuwe wetsvoorstel inderdaad die kant opgaat.

Afgezien van het reeds genoemde probleem van de praktische onmogelijkheid om tot een juiste "benoeming" van politieke stromingen in de wet te komen, lijkt het mijns inziens ook nog om een andere reden onjuist om op deze wijze een vrijwel automatisch uit de wet voortvloeiende verbodenverklaring te creëren. Zo namelijk het "opportuniteitsbeginsel" al buiten de strafrechtelijke sfeer zijn toepassing dient te vinden, dan zeker in het geval van een vordering tot het verbieden van een politieke partij. Het gaat hier primair om een *politieke* beleidsbeslissing, die een kabinet - via de bevelsbevoegdheid van de Minister van Justitie - aan het openbaar ministerie opdraagt uit te voeren. Het beginsel van de ministeriële verantwoordelijkheid dient bij deze besluiten ook in volle omvang te gelden. Het uitlokken van

een verbod met de daaraan verbonden inbreuk op het democratisch postulaat, dat stelt dat elke politieke stroming de mogelijkheid en vrijheid moet hebben zich te presenteren en te laten representeren, dient zorgvuldig afgewogen te worden tegenover het gevaar van de partij in kwestie voor het functioneren van de democratie. Het gaat hier steeds om een politieke vraag, die in eerste instantie door de politieke organen (regering en volksvertegenwoordiging) in haar volle ernst onder ogen gezien moet worden. Als na een zorgvuldige afweging tenslotte besloten wordt tot het vorderen van een verbod, dan zal de taak van de rechter waarschijnlijk niet meer zijn dan een nagaan of het door het openbaar ministerie aangevoerde verbodscriterium inderdaad voldoende bewezen en vervuld is.

Naar mijn mening zal de politieke leiding bij het besluit over een eventuele verbodsactie terdege acht moeten slaan op de vraag of de inwerking van het democratisch bestel zélf op de desbetreffende partijen een dergelijke forse stap niet overbodig zal maken. Het is immers niet onmogelijk, dat anti-democratische partijen òf als gevolg van een stelselmatige negatie door parlement en publiciteit tenslotte vanzelf ten onder gaan òf dat zij zich uiteindelijk (laten) bekeren tot de democratie. In de Nederlandse situatie geven de Boerenpartij en de Communistische Partij Nederland voorbeelden van elk der beide ontwikkelingen. Het is gezien de huidige aard van de Nederlandse politieke cultuur naar mijn mening alleszins verantwoord om op deze wijze allereerst de democratie zelf de kans te geven om op een haast systeem-conforme wijze haar tegenstanders kwijt te raken of te overreden.

Noten

1. H. Kelsen, *Vom Wesen und Wert der Demokratie*, 2e druk, Tübingen, 1929, p. 101.
2. Op een vraag tijdens de constituerende beraadslagingen of de rechts-monarchistische partijen in het nastreven van hun

doelstellingen alle vrijheid zouden hebben, antwoordde de Minister van Binnenlandse Zaken David, dat de constitutie hun inderdaad de mogelijkheid zou geven, "auf legalem Wege die Umgestaltung in Ihrem Sinne zu erreichen, vorausgesetzt, dasz Sie die erforderliche Mehrheit des Volkes für Ihre Anschauungen gewinnen".

3. Das Gesetz zum Schutz der Republik, van 21 juli 1922.
4. In 1929 werd de (tijdelijke) wet niet verlengd.
5. De term schijnt voor het eerst geformuleerd te zijn door de socioloog Karl Mannheim tijdens de Tweede Wereldoorlog in een artikel "Diagnose of our time". Vgl. K. Mannheim, *Diagnose unserer Zeit*, Zürich/Wien/Konstanz, 1951, p. 9-23.
6. Het instrument van de "Verfassungswidrigkeit" is tweemaal gebruikt. In 1952 werd de Sozialistische Reichspartei (nationaal-socialistisch) en in 1956 de Kommunistische Partei Deutschland verboden verklaard.
7. De wet voldeed aan de in artikel 9 van de Grondwet vervatte opdracht.
8. Het huidige artikel 140, lid 2 van het Wetboek van Strafrecht, dat deelneming aan een bij de wet verboden vereniging (nu: rechtspersoon) strafbaar stelt.
9. Rond deze tijd was de door F. Domela Nieuwenhuis geleide SDB sterk in anarchistisch vaarwater gekomen.
10. H.R. 3 december 1894, *Weekblad van het Recht*, no. 6334.
11. Aangezien in die jaren van enige "Finlandisering" van Nederland beslist geen sprake was, is aan te nemen, dat het uitblijven van een verbodsactie bovendien ingegeven

- werd door de vrees, dat hierdoor wellicht Nazi-Duitsland een voorwendsel toegespeeld zou worden voor een gewapende interventie.
12. Staatsblad no. 294. In 1970 werd artikel 97b gewijzigd. Op grond van een lidmaatschap van een bepaalde aangewezen vereniging kan geen ontslag meer worden verleend.
 13. De maatregel werd ook allereerst tegen enkele links-extreme groeperingen gebruikt. Het lidmaatschap van de SDAP en enkele NVV-bonden werd kort daarna onverenigbaar verklaard met een functie op defensiegebied.
 14. Voor een recente veroordeling vgl. arr. rechtbank Den Haag, 9 nov. 1978 (Zuid-Molukse ordedienst). Niet gepubliceerd.
 15. Tot welk een potsierlijk resultaat dit kon leiden bewijst een uitspraak van de Hoge Raad n.a.v. een strafvervolgning van een lid van de Nationale Jeugdstorm (een NSB-organisatie). Na een eerdere veroordeling was het uniformverbod wéér overtreden. Men betwistte aan de hand van de statuten in dit geval elk "staatkundig streven" in de doelstelling met uitzondering van het motto: "Eert God, vreest den Koning". De Hoge Raad zag geen kans deze leus als een "bepaald staatkundig streven" aan te merken! H.R. 15 nov. 1937, NJ no. 878.
 16. Bij de kamerverkiezingen van 1937 was de aanhang geslonken tot 4%.
 17. De desbetreffende voorschriften hadden een geldigheidsduur tot 1 januari 1944.
 18. Nr. E 102, d.d. 17 september 1944.

19. Vgl. H.R. 5 april 1955, NJ 1955, no. 343.
20. F. Vries, Verbod en ontbinding van racistische organisaties, *Nederlands Juristenblad*, 1981, p. 978-984.
21. Het op de lijst voorkomen van de CPN heeft evenwel nooit geleid tot een automatisch ontslag. Vgl. *Staatsblad*, 400, 1970, p. 918.
22. *Tractatenblad* 1967, nr. 48.
23. N.J. 1978, no. 281, met noot van J.M.M. Maeijer.
24. Vgl. de in noot 23 genoemde annotatie van Maeijer, vgl. mijn artikel "Partijverbod en kiesrecht", in *Nederlands Juristenblad*, 1978, p. 847 e.v., vgl. F. Molenaar, De Nederlandse Volksunie. Een verboden vereniging?, in *TVVS, Ondernemingsrecht*, nov. 1979, p. 361 e.v.
25. Vgl. hierna.
26. H.R. 9 maart 1979, NJ 1979, no. 363.
27. Vgl. voor een overzicht van deze geschiedenis mijn in noot 24 genoemd artikel.
28. Vgl. voor een kritische beschouwing van deze beslissingen mijn artikel "Ongeldigheid van kandidatenlijsten" in: *Tijdschrift voor Openbaar Bestuur* 1982, p. 70-77.
29. Vgl. mijn "Partijverbod en kiesrecht", *NJB* 1978, p. 852.
30. Wet van 27 januari 1982 tot wijziging van de bepalingen inzake beroep in de Kieswet en de Wet Europese verkiezingen, *Staatsblad*, nr. 19. Inwerkingtreding: 8 februari 1982.

31. *Nederlandse Staatscourant*, d.d. 15 januari 1982, no. 6, p. 3.
32. Evenals in 1971 het geval was maakt onze toetreding als verdragspartner tot het Verdrag van New York een dergelijke vermelding zo niet noodzakelijk, dan toch wenselijk.
33. Zie noot 20.
34. Idem.

VERBODEN POLITIEKE PARTIJEN IN NEDERLAND

1930 - 1981

Een literatuuroverzicht naar aanleiding van het verboden verklaren van de Nederlandse Volksunie

Lidie Koeneman en Jan Keukens

Verantwoording

Naar aanleiding van het verboden verklaren van de Nederlandse Volksunie in 1978 kwam de problematiek rond het verbieden van politieke partijen in de belangstelling te staan. De discussie hierover vormde voor ons de aanleiding om een literatuuronderzoek te verrichten naar publikaties, die handelen over partijverboden in de periode 1930 tot heden. Hierbij wilden we naast publikaties over de NVU ook literatuur opnemen over de Nationaal Socialistische Beweging en de Nationaal Europese Sociale Beweging, die beiden verboden verklaard werden. De eerste volgens een speciaal Londens wetsbesluit (1944); de tweede volgens een hierop gebaseerde gerechtelijke uitspraak in 1953. Afgezien van jurisprudentie over de NESB (zie paragraaf IV) was er praktisch geen literatuur over het verbieden van NSB en NESB te vinden. Om deze reden hebben we ons voornamelijk moeten beperken tot de NVU.

Paragraaf I geeft een aantal titels die betrekking hebben op partijverboden in het algemeen en op een hieraan verwant aspect: de problematiek van een wettelijke regeling van politieke partijen.

In paragraaf II hebben we literatuur verzameld over de NVU als organisatie en over de juridische aspecten van het verboden verklaren van deze partij.

In paragraaf III is literatuur opgenomen, die men kan be-

schouwen als een theoretische benadering van het verschijnsel niet-democratische partijen en het al dan niet verbieden van deze partijen.

In paragraaf IV, tenslotte, wordt een overzicht gegeven van de bestaande jurisprudentie over verboden politieke partijen.

Het lag aanvankelijk in de bedoeling een volledige bibliografie samen te stellen over het onderwerp "partijverbod". Door het arbeidsintensieve karakter van het samenstellen van een dergelijke bibliografie volstaan we voorlopig met het geven van een literatuuroverzicht, dat uiteraard niet pretendeert volledig te zijn. Voor politicologen, historici, juristen en andere belangstellenden kan dit overzicht een nuttige start vormen om zich te oriënteren op het onderwerp.

De titels uit het literatuuroverzicht hebben we verkregen door het raadplegen van enkele algemene en speciale bibliografieën (zie: geraadpleegde bibliografieën). Daarnaast zijn we middels literatuurverwijzingen in publikaties ook andere artikelen/boeken op het spoor gekomen, hetgeen overigens meer opleverde dan de bibliografieën zelf. De gevonden literatuur is voorzien van een korte annotatie.

De werkverdeling bij de totstandkoming van het literatuuroverzicht was als volgt: het zoekwerk naar literatuur werd door ons beiden verricht; Lidie Koeneman deelde de literatuur in en verzorgde de annotaties; Jan Keukens verzamelde de jurisprudentie en maakte hiervan een overzicht.

Groningen, januari 1982

I. Verbod op Nederlandse politieke partijen/verenigingen - algemeen

Boukema, P.J. *Vragen van partijrecht*. Alphen aan den Rijn, Samsom, 1968. 43 blz. Openbare les. Amsterdam, VU.

De problemen, verbonden met een wettelijke regeling van politieke partijen, zijn niet gering. Toch bepleit de auteur dat gepoogd wordt een wettelijke regeling te ontwerpen, die eisen stelt aan de organisatorische structuur van de partijen, de kandidaatstelling en de partij-financiën.

Brink, H. van den. Een wettelijke regeling der politieke partijen? In: *Socialisme en Democratie*, 16 (1959), nr. 10, blz. 608-617.

Commentaar op de negatieve conclusie van de Staatscommissie Donner (Staatscommissie van advies inzake het kiesstelsel en wettelijke regeling der politieke partijen) ten aanzien van de vraag of en, zo ja, in hoeverre een wettelijke regeling van de politieke partijen gewenst is.

Donner, J. Revolutionaire afgevaardigden in vertegenwoordigende lichamen. In: *Antirevolutionaire Staatskunde*, 11 (1935), nr. 1, blz. 1-22.

Beantwoording van de vraag hoe de ARP staat tegenover het zitting hebben van revolutionaire personen in vertegenwoordigende lichamen en welke maatregelen in dit verband eventueel genomen kunnen worden.

Elzinga, D.J. Aanscherping partij-verbod? In: *Nederlands Juristenblad*, 56 (1981), nr. 43 (5 dec.), blz. 1155-1156.

Reactie op artikel F. Vries "Verbod en ontbinding van racistische organisaties" waarbij enkele kritische kanttekeningen gemaakt worden. Verbieden en ontbinding van politieke partijen moet "met enige omzichtigheid worden benaderd", aldus auteur.

Eskes, J.A.O. Verboden politieke partijen in Nederland. In: *Civis Mundi*, 16 (1977), nr. 4, blz. 141-147.

Beschouwing over de verplaatsing van het "verenigingsge-deelte" van de wet Vereniging en Vergadering naar het nieuwe tweede boek van het Burgerlijk Wetboek (in 1976 in werking getreden).

Eskes, J.A.O. Niet de kiesraad, maar de kiezers! In: *Nederlands Juristenblad*, 54 (1979), nr. 35 (13 okt.), blz. 797-803.

Registratie van partijnamen ten behoeve van de verkiezingen kan door de Kiesraad geweigerd worden o.a. "indien daartoe redenen, verband houdende met de openbare orde of de goede zeden aanwezig zijn". Aan de hand van drie Kroonuitspraken toont auteur aan, dat de doelstellingen van de partijen bij de registratieweigering een rol zijn gaan spelen.

Eskes, J.A.O. Politieke verenigingsvrijheid in Nederland. In: *NJCM-bulletin*, 5 (1980), nr. 5, blz. 258-281.

De vrijheid tot oprichten en ongestoord voortzetten van politieke partijen vormt een belangrijk onderdeel van het recht van vereniging. Het artikel richt zich tot dit aspect, waarbij de problematiek rond het partijverbod een centrale plaats inneemt.

Eskes, J.A.O. Volledige rechtsbevoegdheid voor politieke partijen? In: *Tijdschrift voor Openbaar bestuur*, 7 (1981), nr. 19, blz. 482-485.

Commentaar op een ontwerp van wet tot wijziging van de Kieswet in een advies van de Kiesraad aan de Minister van Binnenlandse Zaken (april 1981).

Holterman, T. Verbodsbepaling fascistiese partijen wenselijk? In: *NJCM-bulletin*, 6 (1981), nr. 1, blz. 31-34.

Pleidooi tegen het verlenen van bevoegdheid aan de overheid om (o.a. fascistische) politieke partijen te verbieden. Belangrijker is te proberen het (neo-)fascisme te voorkomen.

Lipschits, I. Een wet op de politieke partijen? Opmerkingen bij een openbare les. In: *Acta Politica*, V (1969/70), nr. 1, blz. 75-84.

Opmerkingen over het probleem van de wettelijke regeling van politieke partijen n.a.v. de openbare les van Boukema: "Vragen van partijrecht". Auteur concludeert grote aarzelingen te hebben over de wenselijkheid van een wettelijke regeling.

Meuwissen, D.H.M. Partijrecht. Ondemokratiese partijen. In: *Elementen van staatsrecht*. I. Zwolle, Tjeenk Willink, 1975. blz. 130-135.

De juridische status van politieke partijen, het vraagstuk van subsidiëring aan deze partijen en de positie van ondemokratische partijen. Wat betreft het laatste aspect is auteur van mening dat ondemokratische politieke partijen in principe verboden mogen worden.

Polak, J.M. De vrijheid van vereniging in het Nederlandse recht. In: *Pre-adviezen*. Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland. Zwolle, Tjeenk Willink, 1968. blz. 17-32.

Toelichting op de wet van 1855 (over "regeling en beperking der uitoefening van het recht van vereeniging en vergadering"), haar toepassingen en voorstellen tot wijziging van deze wet.

Raalte, E. van. *Het recht van Vereeniging en Vergadering in Nederland*. Alphen aan den Rijn, Samsom, 1939. 145 blz.

Hoofdpunten op het gebied van het recht van vereeniging en vergadering in Nederland in de periode 1798-1939.

Rutten, C.H. Een wettelijke regeling der politieke partijen. In: *Katholiek Staatskundig Maandschrift*, 4 (1950-1951), nr. 1, blz. 17-25.

Waarom een wettelijke regeling noodzakelijk is en hoe deze regeling er uit zal moeten zien.

Stellinga, J.R. Het recht tot vereeniging en vergadering. In: *Antirevolutionaire Staatskunde*, 12 (1936), nrs. 4 en 5, blz. 145-155 en 204-213.

Uitgebreid aandacht wordt besteed aan artikel 9 van de Grondwet, welke luidt: "Het recht der ingezetenen tot vereeniging en vergadering wordt erkend. De wet regelt en beperkt de uitoefening van dat recht in het belang der openbare orde".

Vries, F. Verbod en ontbinding van racistische organisaties.

In: *Nederlands Juristenblad*, 56 (1981), nr. 37 (24 okt.), blz. 978-984.

Auteur loopt vooruit op voorgenomen wetswijziging t.a.v. verboden verklaring van organisaties. Hij doet suggesties voor een slagvaardiger optreden tegen racistische organisaties, terwijl de vrijheid van vereniging en vergadering geen geweld wordt aangedaan.

Werf, S. van der. Klein rechts. In: *Bevrijding*, 25 (1981), nr. 11, blz. 4-5.

Analyse van de stembusuitslag van de kleine rechtse partijen, met nadruk op NVU en Centruumpartij. Verbieden van organisaties is volgens PSP riskante zaak.

II. Een verboden partij: De Nederlandse Volksunie

Bleich, A. De Nederlandse Volksunie en de verkiezingen. Waarom de NVU moet worden verboden. In: *De Groene Amsterdammer*, 105 (1981), nr. 18, blz. 3, 8.

Overwegingen om te komen tot het verbieden van de NVU op grond van haar racisme.

Bok, R. de. Nederlandse neo-fascisten in opmars. In: *Elseviers Magazine*, 35 (1979), nr. 44, blz. 24-27.

Op 27 oktober 1979 organiseerden politieke partijen in Soestduinen een demonstratie tegen het fascisme. Hier kwam het tot ongeregeldheden met Glimmerveen, voorzitter van de NVU.

Bouw, C., Donselaar, J. van en C. Nelissen. De stammenoorlog tussen de Nederlandse Volksunie en het Nationaal Jeugdfront. In: *Vrij Nederland*, 40 (1979), nr. 45, blz. 1-2.

Interne perikelen van de NVU en de ruzies tussen NVU en NJF (Nationaal Jeugdfront).

Bouw, C., Donselaar, J. van en C. Nelissen. *De Nederlandse Volks-Unie; portret van een racistische splinterpartij*. Bussum, Wereldvenster, 1981. 162 blz.

Uitgebreide beschrijving van de ideologie van de NVU, haar politieke betekenis, de protesten tegen de NVU etc. In het slotgedeelte komen de auteurs tot de conclusie dat de overheid "verplicht is de NVU juridisch te vervolgen en zelfs te verbieden". (p. 125).

Burgh, P. van der. De deelname van de NVU en de Centruumpartij aan de Tweede Kamerverkiezingen. In: *Nederlands Juristenblad*, 56 (1981), nr. 42 (28 nov.), blz. 1126-1130.

Bij de kandidaatstelling voor de verkiezingen van 26 mei 1981 werden de kandidatenlijsten van NVU en Centruumpartij in vier provincies ongeldig verklaard. De hierbij verschillend gehanteerde argumenten worden vergeleken, waarbij de conclusie is dat nauwelijks sprake is geweest van een grondige besluitvorming door de colleges van Gedeputeerde Staten.

Deutekom, P. van. Joop Glimmerveen en zijn Volksunie: "Die paar joden die er nog zijn vormen geen probleem hoor." In: *Haagse Poet*, 63 (1976), nr. 52, blz. 14-17.

Interview met J. Glimmerveen over ideologie, geschiedenis en toekomst van de NVU.

Dijk, T. van. De comeback van de Volksunie. In: *Haagse Post*, 66 (1979), nr. 24, blz. 14-15.

Verslag van de jaarvergadering van de NVU in juni 1979 te Utrecht.

Eskes, J.A.O. Partijverbod en kiesrecht. In: *Nederlands Juristenblad*, 53 (1978), nr. 38 (11 nov.), blz. 847-853.

Op 8 maart 1978 werd door de Amsterdamse rechtbank de Nederlandse Volksunie gekwalificeerd als een verboden vereniging. Nagegaan wordt of de rechtstoepassing van art. 16, lid 1 van het nieuwe tweede boek van het Burgerlijk Wetboek juist is.

Flinterman, C. Nederland op het matje bij de commissie voor uitbanning van rassendiscriminatie. In: *NJCM-bulletin*, 5 (1980), nr. 1, blz. 47-50.

Hoogtepunten uit de bespreking van het vierde Nederlandse rapport, welke een overzicht geeft van de maatregelen die de Nederlandse overheid in de periode 1977-1978 heeft genomen om uitvoering te geven aan het verdrag tot uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie. De kwestie van de Nederlandse Volksunie stond bij de commissieleden centraal.

Molenaar, F. De Nederlandse Volksunie. Een verboden vereniging? In: *TVVS/Ondernemingsrecht*, 22 (1979), nr. 11, blz. 361-365.

Kritiek op het vonnis van de Amsterdamse rechtbank (NJ 1978, nr. 281) dat de NVU een verboden karakter heeft doch dat ontbinding van de vereniging geen zin heeft. Volgens de auteur was er voldoende aanleiding om tot ontbinding van de NVU over te gaan.

Salverda, F. Joop Glimmerveens strijd tegen geïmporteerde messentrekkers en revolverhelden. In: *Vrij Nederland*, 38 (1977), nr. 20, blz. 12.

Lijsttrekker Glimmerveen van de NVU bereidt zich voor op de Tweede Kamerverkiezingen van 25 mei 1977.

Tinnemans, W. Politici denken verschillend over verbod Nederlandse Volksunie; het al dan niet doodzwijgen van een racistische splinter. In: *De Nieuwe Linie*, 36 (1981), nr. 21, blz. 5.

Standpunten van de democratische politieke partijen over het wel of niet verbieden van de Nederlandse Volksunie.

De Volkskrant. *Open forum*, 21 mei 1981. Bijdragen van B. van der Wal, E. Jurgens en K. Roskam.

Reacties van bovengenoemde auteurs op Volkskrant-commentaar van 19 mei, dat de NVU en de Centrumpartij hun zegje mogen doen op radio en t.v.

Vries, F. Rassendiscriminatie verboden; theorie en praktijk. In: *Politiek en Cultuur*, 40 (1980), nr. 1, blz. 21-30.

Het vraagstuk van bestrijding van racisme en rassendiscriminatie. In dit kader schenkt auteur aandacht aan het racistisch karakter van de Nederlandse Volksunie.

Westerloo, G. van. "Dat een neger dichterbij een chimpansee staat, schijn je niet te mogen zeggen." De heroïek van Joop Glimmerveen. In: *Vrij Nederland*, 36 (1975), nr. 31, blz. 3-4.

Interview met J. Glimmerveen, leider van de NVU.

III. De democratische rechtsstaat

Bergh, G. van den. De democratische staat en de niet-democratische partijen. Rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het hoogleraarsambt aan de Universiteit van Amsterdam op 28 september 1936. In: Bergh, G. van den. *Verzamelde staatsrechtelijke opstellen* I. Alphen aan den Rijn, Samsom, 1949. Blz. 1-21.

De machtsmiddelen van de dictatuur, gehanteerd door de niet-democratische partijen, mogen door de democratie aangewend worden voor één enkel doel, nl. tot verdediging tegen de dictatuur. Dit houdt in dat de niet-democratische partijen in principe verboden kunnen worden.

Bergh, G. van den. De democratische staat en de democratische partijen. Afscheidsrede uitgesproken op 2 juli 1960. In: Bergh, G. van den. *Verzamelde staatsrechtelijke opstellen*. Supplement, behorende bij 3e bundel. Alphen aan den Rijn, Samsom, 1961. Blz. 82-90.

Aan de orde wordt gesteld de vraag: "Kunnen wij met onze democratische staat tevreden zijn, en vervullen met name onze democratische partijen in die staat de hun passende rol?"

Burkens, M.C. Verdediging van de democratische rechtsstaat - waartegen? In: *Civis Mundi*, 16 (1977), nr. 4, blz. 131-140.

Historische schets van de verdediging van de democratische rechtsstaat in het interbellum in Nederland, een beschrijving van de hedendaagse rechtsstaat en de fundamentele verschillen tussen beide vormen.

Couwenberg, S.W. Verdediging democratische rechtsstaat anno 1977. In: *Civis Mundi*, 16 (1977), nr. 3, blz. 85-95.

Wat houdt deze verdediging in 1977 in? Waarom spreekt de democratische rechtsstaat zo weinig meer tot de verbeelding en wat valt hieraan te doen? Inleidende vragen op artikelen-serie in *Civis Mundi*. (1977, nr. 3, 4) over "Verdediging democratische rechtsstaat anno 1977."

Graaf, J. de. Verdediging van de rechtsstaat door praktisering van de rechtsstaat. In: *Civis Mundi*, 16 (1977), nr. 4, blz. 147-151.

Toelichting op stelling van auteur dat "de beste verdediging van de rechtsstaat gelegen is in zijn uitbouw, zijn konsekwente praktisering en zijn nauwgezette cultivering."

Jonge, A.A. de. *Crisis en critiek der democratie; anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen*. Assen, Van Gorcum, 1968. 428 blz. Amsterdam. Dissertatie G.U.

Uiteenzetting over anti-democratische stromingen in het interbellum, die als "rechts" aangeduid worden.

Jurgens, E. Wie het parlement weghoont, speelt het fascisme in de kaart. In: *De Tijd*, 7 (1981), nr. 346, blz. 8-11.

Beschrijving van drie soorten antiparlementarisme, die een gevaar kunnen vormen voor de parlementaire democratie.

Putten, J. van. *Demokratie in Nederland*. Utrecht, Spectrum, 1975.

285 blz.

Schets van de politieke structuur in Nederland en een aantal mogelijkheden voor verdere democratisering van het staatsbestuur.

*IV. Overzicht van jurisprudentie over verboden politieke verenigingen/
partijen 1930-1981*

Dit overzicht beperkt zich tot dezelfde periode als de literatuurlijst zodat het verboden verklaren van de Sociaal-Democratische Bond in 1894 buiten beschouwing wordt gelaten. Het verbod van de N.S.B. werd niet door de rechter vastgesteld. De N.S.B. werd aangemerkt als bij de wet verboden, door een speciaal Londens wetsbesluit uit 1944 "Besluit ontbinding landverraderlijke organisaties" (KB E 102), waardoor de N.S.B. niet in dit overzicht is opgenomen. Tenslotte wordt buiten beschouwing gelaten het voor ambtenaren verboden verklaren van organisaties als Sociaal Democratische Arbeiderspartij, Communistische Partij Holland, Nationaal Socialistische Beweging e.a. in de jaren dertig. Binnen het bestek van dit overzicht valt dus het verklaren tot verboden vereniging van de Nationaal Europese Sociale Beweging (N.E.S.B.) in 1954 en de Nederlandse Volksunie (N.V.U.) in 1978. Slechts de beslissing van het rechtsprekend college wordt weergegeven, niet de overwegingen die tot de beslissing hebben geleid. Hiervoor wordt verwezen naar het tijdschrift "Nederlandse Jurisprudentie" (uitgave van Kluwer, Deventer), waarin alle genoemde uitspraken zijn gepubliceerd. Na het jurisprudentieoverzicht volgen in een bijlage de genoemde wetsartikelen.

Jurisprudentie over de Nationaal Europese Sociale Beweging (NESB)

Op 14 oktober 1953 veroordeelt de Arrondissementsrechtbank te

Amsterdam twee bestuursleden van de N.E.S.B. wegens deelname aan een verboden vereniging op grond van het Besluit ontbinding landverraderlijke organisaties art. 2 en het Wetboek van Strafvordering art. 430.

Het Gerechtshof te Amsterdam spreekt op 4 februari 1954 in hoger beroep genoemde N.E.S.B.-bestuursleden vrij.

De Procureur-Generaal van het Amsterdamse Hof gaat in cassatie bij de Hoge Raad. Op 18 mei 1954 verklaart de Hoge Raad de Procureur-Generaal ontvankelijk in zijn beroep en verwijst de zaak naar het Gerechtshof te Den Haag. (Nederlandse Jurisprudentie (N.J.) 1955; nr. 344)

Op 15 oktober 1954 bevestigt het Hof te Den Haag het vonnis van de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam van 14 oktober 1953.

Op 5 april 1955 verwerpt de Hoge Raad het beroep van de twee N.E.S.B.-bestuursleden en bevestigt het vonnis van de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam van 14 oktober 1953.
(N.J. 1955; nr. 343)

Jurisprudentie over de Nederlandse Volksunie (NVU)

Op 24 september 1974 wordt de leider van de N.V.U. - J. Glimmerveen - door de Arrondissementsrechtbank te Den Haag veroordeeld, wegens het verspreiden van verkiezingspamfletten die beledigend zijn voor een groep van mensen wegens hun ras. Dit gebeurt op grond van de artn. 137 e van het Wetboek van Strafrecht en 350 en 430 van het Wetboek van Strafvordering. Het Gerechtshof te Den Haag vernietigt dit vonnis in hoger beroep op 31 januari 1975 en ontslaat J. Glimmerveen van rechtsvervolgning.

De Procureur-Generaal van het Hof te Den Haag gaat tegen dit vonnis in cassatie bij de Hoge Raad. Op 24 juni 1975 vernietigt de Hoge Raad het vonnis van het Gerechtshof te Den Haag van 31 januari 1975 en verwijst de zaak naar het Gerechts

hof te Amsterdam. (N.J. 1975; nr. 450)

Op 15 december 1975 veroordeelt het Gerechtshof te Amsterdam J. Glimmerveen tot een gevangenisstraf van één maand voorwaardelijk, een geldboete van f1000,-- en verbeurdverklaring van inbeslaggenomen verkiezingspamfletten.

Op 15 juni 1976 verwerpt de Hoge Raad het beroep in cassatie van J. Glimmerveen tegen het Vonnis van het Gerechtshof te Amsterdam van 15 december 1975. (N.J. 1976; nr. 551)

Op 29 maart 1977 veroordeelt de Arrondissementsrechtbank te Rotterdam 7 leden van de N.V.U., wegens het in Schiedam ter verspreiding in voorraad hebben van pamfletten die aanzetten tot rassendiscriminatie, tot een gevangenisstraf van twee weken en onttrekking aan het verkeer van de genoemde pamfletten.

Dit gebeurt aan de hand van het Wetboek van Strafrecht art. 90 q en 137 e en van het Wetboek van Strafvordering art. 425.

Alle 7 leden van de N.V.U. gaan in hoger beroep bij het Gerechtshof te Den Haag. Op 16 augustus 1977 vernietigt het Gerechtshof het vonnis van de Rotterdamse Rechtbank. N.V.U.-leider Glimmerveen wordt veroordeelt tot 2 weken gevangenisstraf; de andere straffen variëren van 15 dagen hechtenis tot 2 weken voorwaardelijk en een geldboete van

f750,--. Eén zaak wordt aangehouden en één vonnis wordt nietig verklaard wegens nietigheid van de dagvaardiging.

Op 14 maart 1978 verwerpt de Hoge Raad het beroep in cassatie van J. Glimmerveen tegen het arrest van het Gerechtshof te Den Haag van 16 augustus 1977. (N.J. 1978; nr. 664)

Op 8 maart 1978 behandelt de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam de vordering van de Officier van Justitie tot ontbinding van de N.V.U. op grond van artikel 16 van Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek ("verboden rechtspersoon"). De vordering wordt afgewezen, maar de rechtbank kwalificeert de N.V.U. wel als een verboden vereniging zoals omschreven in artikel 15 Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek. (N.J. 1978; nr. 281)

Op 30 juni 1978 verklaart het Gerechtshof te Amsterdam zich niet ontvankelijk in het beroep van de N.V.U. tegen de beschikking van de Arrondissementsrechtbank van 8 maart 1978.

Op 9 maart 1979 verwerpt de Hoge Raad het beroep van de N.V.U. tot vernietiging van de beschikking van het Amsterdamse Hof van 30 juni 1978. (N.J. 1979; nr. 363)

Op 11 oktober 1979 spreekt de Europese Commissie voor de Rechten van de Mens zich uit over een klacht van de heren

Glimmerveen en Hagenbeek van de N.V.U. tegen de Staat der Nederlanden.

Door de veroordelingen op grond van artikel 37 e van het Wetboek van Strafrecht (zie arrest Hoge Raad 14 maart 1978; N.J. 1978; nr. 664) en het ongeldig verklaren van de N.V.U.-lijsten voor Gemeenteraadsverkiezingen door de Hoofdstembureaus van Amsterdam en Den Haag, voelen zij zich niet beschermd in de vrijheid van meningsuiting en het passief kiesrecht.

Zij beroepen zich hierbij op artikel 10 van het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens.

De Commissie verklaart op grond van artikel 17 van het genoemde Europese Verdrag de klacht niet gegrond.
(N.J. 1980; nr. 525)

Op 29 maart 1979 besluit het Centraal Stembureau voor de verkiezing van de leden van het Europese Parlement de inschrijving in het kiesregister te weigeren van de naam Nederlandse Volksunie en de aanduiding N.V.U. (besluit nr. 3256). Het Centraal Stembureau weigert registratie op grond van artikel G 1, lid 3 onder A van de Kieswet.

Bij Koninklijk Besluit van 21 april 1979 wordt dit besluit vernietigd en wordt bepaald dat inschrijving alsnog dient te gebeuren. (Administratiefrechtelijke beslissingen 1979; nr. 309)

De Gemeenteraadsverkiezingen van 1978 en de Tweede Kamerverkiezingen van 1981 hebben veel uitspraken opgeleverd van ver-

schillende stembureaus, de Kiesraad en van Colleges van Gedeputeerde Staten met betrekking tot het al dan niet weigeren van de inschrijving van de N.V.U. in het kiesregister en het al dan niet weigeren van de N.V.U.-kandidatenlijsten. Deze uitspraken zijn echter niet gepubliceerd en daardoor zeer moeilijk te achterhalen. De gang van zaken rond de Gemeenteraadsverkiezingen van 1978 wordt uitgebreid besproken in het artikel van J.A.O. Eskes "Partijverbod en kiesrecht" in het Nederlands Juristenblad 53 (1978), nr. 38 (11 nov.), blz. 847-853.

Uitspraken gedaan in verband met de Tweede Kamerverkiezingen van 1981 worden besproken door P. van der Burgh in zijn artikel "De Deelname van de N.V.U. en de Centruumpartij aan de Tweede Kamerverkiezingen" in het Nederlands Juristenblad 56 (1981), nr. 42 (28 nov.), blz. 1126-1130.

Bijlage

Overzicht van wetsartikelen

Besluit ontbinding landverraderlijke organisaties:

Artikel 1.

1. De Nationaal Socialistische Beweging der Nederlanden, alsmede de daaraan verwante en andere nationaalsocialistische en fascistische organisaties, vermeld op de aan dit besluit toegevoegde lijst, zijn ontbonden.

2. Wij behouden Ons voor binnen zes maanden na het inwerking-treden van dit besluit aan deze lijst andere organisaties toe te voegen, waarvan Ons mocht blijken, dat zij eveneens als nationaalsocialistisch of fascistisch moeten worden aangemerkt.

Artikel 2.

De in artikel 1 bedoelde organisaties, alsmede alle organi-

saties, welke het streven van een of meer dier organisaties trachten voort te zetten, worden als vereenigingen strijdig met de openbare orde en mitsdien als bij de wet verboden aangemerkt.

Wetboek van Strafrecht

Art. 137e.

1. Hij die, anders dan ten behoeve van zakelijke berichtgeving,

1°. een uitlating openbaar maakt, die, naar hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden, voor een groep mensen, wegens hun ras, hun godsdienst of hun levensovertuiging beledigend is of aanzet tot haat tegen of discriminatie van mensen of gewelddadig optreden tegen persoon of goed van mensen wegens hun ras, hun godsdienst of hun levensovertuiging.

2°. een voorwerp, waarin, naar hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden, zulk een uitlating is vervat, verspreidt of ter openbaarmaking van die uitlating of verspreiding in voorraad heeft; wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes maanden of geldboete van ten hoogste vijfduizend gulden.

Art. 90quater.

Onder discriminatie wordt verstaan elke vorm van onderscheid, elke uitsluiting, beperking of voorkeur, die ter doel heeft of ten gevolge kan hebben, dat de erkenning, het genot of de uitoefening op voet van gelijkheid van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden op politiek, economisch, sociaal of cultureel terrein of op andere terreinen van het openbare leven, wordt tenietgedaan of aangetast.

Burgerlijk Wetboek; Boek 2

Art. 15.

Een rechtspersoon is verboden, wanneer haar doel of werkzaam-

heid in strijd is met de openbare orde of de goede zeden.

Art. 16.

1. De rechtbank kan een verboden rechtspersoon op vordering van het openbaar ministerie ontbinden.

2. Indien het doel in strijd is met de openbare orde of de goede zeden, spreekt de rechtbank de ontbinding niet uit dan na de rechtspersoon in de gelegenheid te hebben gesteld binnen een door de rechtbank te bepalen termijn haar doel zodanig te wijzigen, dat dit niet meer in strijd is met de openbare orde of de goede zeden.

Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens

Art. 10.

1. Een ieder heeft recht op vrijheid van meningsuiting.

Dit recht omvat de vrijheid een mening te koesteren en de vrijheid om inlichtingen of denkbeelden te ontvangen of door te geven, zonder inmenging van overheidswege en ongeacht grenzen. Dit artikel belet niet, dat Staten radio-omroep-, bioscoop- of televisie-ondernemingen kunnen onderwerpen aan een systeem van vergunningen.

2. Daar de uitoefening van deze vrijheden plichten en verantwoordelijkheden met zich brengt, kan zij worden onderworpen aan bepaalde formaliteiten, voorwaarden, beperkingen of sancties, welke bij de wet worden voorzien, en die in een democratische samenleving nodig zijn in het belang van 's lands veiligheid, territoriale onschendbaarheid of openbare veiligheid, de bescherming van de openbare orde en het voorkomen van strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden, de bescherming van de goede naam of de rechten van anderen, om de verspreiding van vertrouwelijke mededelingen te voorkomen of om het gezag en de onpartijdigheid van de rechterlijke macht te waarborgen.

Art. 17.

Geen der bepalingen van dit Verdrag mag worden uitgelegd als zou zij voor een Staat, een groep of een persoon het recht inhouden enige activiteit aan de dag te leggen of enige daad te verrichten welke ten doel heeft de rechten of vrijheden welke in dit Verdrag zijn vermeld, te vernietigen of deze rechten en vrijheden meer te beperken dan bij dit Verdrag is voorzien.

Kieswet

Art. G.

1. Een politieke groepering kan ten behoeve van de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer aan de Kiesraad schriftelijk verzoeken, haar naam, een aanduiding daarvan of beide in te schrijven in een register, dat door de Kiesraad¹ wordt bijgehouden. Verzoeken, ingediend binnen zes weken voor de dag der candidaatstelling, blijven voor de daarop volgende verkiezing buiten behandeling.
2. De Kiesraad neemt zo spoedig mogelijk een beslissing, welke aan de aanvrager wordt medegedeeld en ter openbare kennis wordt gebracht door plaatsing in de Nederlandse Staatscourant.
3. De Kiesraad beschikt slechts afwijzend op het verzoek: indien daartoe redenen, verband houdende met de openbare orde of de goede zeden aanwezig zijn.

Geraadpleegde bibliografieën

Brinkman's cumulatieve catalogus van boeken. Leiden, 1846 -. Nagezocht vanaf 1930.

Data Juridica. Documentatie van juridische literatuur. Jrg. 1. Deventer, 1973.

DOTA. *Dokumentatie van tijdschriftartikelen*. Den Haag, 1974 -.

Nijhoff's Index op de Nederlandse periodieken van algemene inhoud.

's-Gravenhage, 1909-1970.

Nagezocht vanaf 1930.

Petit, L.D. Repertorium der verhandelingen en bijdragen betreffende de geschiedenis des vaderlands in tijdschriften en mengelwerken tot op 1939 verschenen. 5 dln. Leiden, 1907-1953.

Nagezocht de jaren 1930-1939.

Repertorium van boeken en tijdschriften betreffende de geschiedenis van Nederland. Leiden, 1943 -.

Systematische bibliografie van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen. Kaartsysteem.

Systematische catalogus van de Universiteitsbibliotheek van Groningen.

WAAR BLIJFT NIEUW RECHTS IN NEDERLAND?

Een voorstudie over de continuïteit van het sociaal-economisch denken in de VVD

A.P.M. Lucardie

"Voortzetting van het kabinet Van Agt-Wiegel zal onverhullender dan tot dusver is gedaan ideeën van Nieuw Rechts in beleidsdaden omzetten. De VVD is daar voor" - zo sprak drs. J.M. den Uyl op 3 mei 1981 in Paradiso, Amsterdam.¹ De ideeën van Nieuw Rechts had hij tevoren helder samengevat: de vrije marktideologie, afkeer van overheidsingrijpen en van de sociale verzorgingsstaat, verbetering van eigen (westerse of nationale) machtspositie, rust en orde; soms ook een "mystiek elitisme" en "nauwelijks verholde racistische mythologie" (met name in Frankrijk). Deze uitspraken deed Den Uyl als lijsttrekker van de PvdA in de hitte van de verkiezingsstrijd op 3 mei 1981. Ruim een half jaar later herhaalde hij met iets andere woorden echter dezelfde boodschap: Nieuw Rechts is in opmars, niet alleen via de VVD, maar nu ook via het CDA en D'66. Een soortgelijke analyse vindt men bij H.J.A. Hofland.² In dit artikel hoop ik aan te tonen dat deze analyse onjuist is. De ideologie van de VVD is in 1981 wel 'rechts' te noemen, maar niet nieuw. Een analyse van haar verkiezings- en beginselprogramma's in de periode 1948-'81 levert een beeld op van grote continuïteit en opvallend weinig vernieuwing, althans op sociaal-economisch gebied. Deze analyse heeft een beperkt en schematisch karakter en moet men dan ook zien als een voorstudie voor een groter onderzoek naar de ontwikkeling van het liberalisme in Nederland na 1945. In dat onderzoek hoop ik niet alleen partijprogramma's en theoretische werken te analyseren, maar deze ook te interpreteren in hun historische, politieke en sociaal-economische context. Partijprogramma's zijn zeer goed te gebruiken voor onderzoek,

vooral indien de onderzoeker over weinig geld beschikt. Ze kennen echter ook hun beperkingen. Het zijn soms vrij summiere en zeer vage teksten, die door verschillende auteurs geschreven en vervolgens door partijcongressen geamendeerd werden met de bedoeling om kiezers of leden te werven. Bovendien kan men zich afvragen in hoeverre zij representatief zijn voor 'het denken' binnen een partij. Of zij serieus worden genomen als uitgangspunten voor beleid is weer een hele andere vraag, waar ik hier niet op in wil gaan.

Vergelijken we nu de programma's van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie tussen 1948 en 1981, dan valt allereerst de groeiende omvang op. In 1948 bood de pas opgerichte partij slechts een urgentieprogram van ongeveer 2500 woorden aan. Het verkiezingsprogram van 1981 telt ruim 21.000 woorden, terwijl het ontwerp Liberaal Manifest, dat als een uitgebreid beginselprogram gezien kan worden, ongeveer 25.000 woorden bevat.³

Natuurlijk springen ook andere verschillen in het oog, vooral waar het gaat om actuele problemen. Op sociaal-economisch terrein veranderen de problemen met de conjunctuur: in de jaren '50 en '60 vormt inflatie het grootste gevaar, na 1970 komen de werkloosheid en de staatsschuld meer op de voorgrond te staan.

Deze veranderingen raken uiteraard alle partijen. Sommige partijen zoeken daarbij naar een andere economische aanpak van de nieuwe problemen, maar de VVD blijft haar liberalisme trouw. Haar visie op de rol van de overheid en de sociale voorzieningen, loon- en prijsvorming, de relatie tussen kapitaal en arbeid, inkomensverdeling, bezit en belastingen verandert in hoofdzaken weinig, al vinden er enkele niet onbelangrijke verschuivingen plaats. Deze punten komen in de volgende paragrafen aan de orde.

1. De taak van de overheid

Een politiek program bevat per definitie een visie op de taak van de overheid. Volgens de liberale opvatting behoort de over-

heid toezicht uit te oefenen op het vrije spel der maatschappelijke krachten zonder daarin rechtstreeks in te grijpen. Deze visie vindt men in het Beginselprogramma van de VVD uit 1948, maar ook in dat uit 1967 en de ontwerp beginselverklaring van 1979. In 1948 stelt de partij: "De overheid heeft daarom vóór alles de vrije ontwikkeling der in de maatschappij opgekomen organisaties te bevorderen ... het doel van het overheidsbeleid moet zijn rechtstreekse overheidsbemoeiing zoveel mogelijk overbodig te maken, opdat de overheid zich op de duur zal kunnen beperken tot een taak van toezicht, waarbij zij als hoedster van het algemeen belang corrigerend ingrijpt, wanneer maatschappelijke organisaties, door te eenzijdig te letten op het groepsbelang, het algemeen belang dreigen te schaden".⁴ Het Beginselprogramma van 1967 bevat vrijwel dezelfde formulering, zij het in minder lange volzinnen.⁵ Veel bondiger is de ontwerp beginselverklaring van 1979, die in 1981 door de Algemene Vergadering van de VVD werd goedgekeurd: "Het is de taak van de overheid er op toe te zien, dat een ieder een zo groot mogelijke vrijheid geniet. Dit laatste bepaalt tevens de grenzen van het overheidsingrijpen".⁶ In het Liberaal Manifest dat ook in 1981 werd aangenomen als aanvulling op de beginselverklaring, erkent de partij evenwel dat "velen onzer door actief overheidsingrijpen het in materieel opzicht beter hebben gekregen". Ze voegt daar echter aan toe: "een politiek die beoogt werkelijke vrijheid voor allen te scheppen, kan ook voeren tot verstikking van die vrijheid". Voorts waarschuwt zij dat het individu zich machteloos gaat voelen tegenover de bureaucratie van de overheid. De VVD pleit dan ook voor "individualisering van de verzorgingsstaat".⁷

Hierin onderscheidt het programma van 1981 zich enigszins van de beginselprogramma's van 1948 en 1967, waarin iets minder nadruk valt op het individu en iets meer op organisaties en groepen. Dit onderscheid is echter zeer betrekkelijk. In 1948 keert de VVD zich weliswaar tegen "de individualistische economie" en tegen "de leer van het laissez faire laissez passer", maar pleit ook voor "een evenwicht tussen maatschappelijke en individuele

factoren".⁸ Daarnaast eist zij "een beleid, dat gericht is op vermindering van klassentegenstellingen".⁹ Deze termen komen niet meer voor in de beginselverklaring en het Liberaal Manifest van 1981. Daaruit mag men echter niet zonder meer afleiden dat de overheid volgens de VVD in 1981 niet meer boven klassen- en groepsbelangen staat. Dan zou zij immers wel radicalere eisen formuleren in het verkiezingsprogramma van 1981. Nu eist de VVD in concreto op sociaal-economisch gebied "slechts" dat de overheid de economische groei herstelt, haar eigen uitgaven beperkt en belastingen verlaagt, inflatie en werkloosheid bestrijdt en export en technologische ontwikkeling bevordert. Loon- en prijsvorming moet de overheid zoveel mogelijk aan de vrije markt en het overleg tussen de sociale partners overlaten, maar in uiterste gevallen mag zij maatregelen treffen.¹⁰ Deze eisen vindt men in de meeste verkiezingsprogramma's van de VVD terug, met een aantal nuanceringen. De programma's van de jaren '50 en '60 leggen meer nadruk op inflatiebestrijding en belastingverlaging dan op werkloosheidsbestrijding, maar de globale doelstelling blijft dezelfde: economische groei bevorderen zonder inflatie en zonder veel overheidsbemoeienis. Vooral in 1948, 1952, 1956, maar ook in 1963, waarschuwde de partij tegen geldontwaarding en pleitte voor bezuinigingen op overheidsuitgaven. In 1959 maande de VVD: "Aan de voortdurende toeneming der overheidsuitgaven worde paal en perk gesteld." In 1967 vraagt ze voorzichtiger de overheid "zichzelf een grens (te) stellen met betrekking tot de stijging van haar uitgaven, bij voorkeur in verhouding tot de stijging van het nationale inkomen".¹¹ Ook in 1971 tast de hoogconjunctuur de bezuinigingsdrang van de VVD zover aan dat ze slechts oproept tot "strikte begrenzing van de stijging van de overheidsuitgaven in verhouding tot de verwachte stijging van het nationale inkomen".¹² In iets fermere woorden werd dit in 1977 herhaald: "wij kiezen voor de nullijn van de collectiviteit" ofwel "beperking van de groei van de overheidsuitgaven"; "(die) groei mag echter jaarlijks niet groter zijn dan de groei van ons nationaal inkomen".¹³ Pas in 1981 keert de partij terug tot de eis, de overheidsuitgaven te verlagen, en wel met 1% per jaar.

2. Sociale voorzieningen

De staat dient, volgens moderne liberalen, sociale voorzieningen te scheppen voor burgers die niet (meer) in hun eigen bestaansonderhoud kunnen voorzien. Al bij haar oprichting in 1948 aanvaardt de VVD dit beginsel, maar voegt daar onmiddellijk de eis aan toe dat "ondermijning van het eigen verantwoordelijkheidsbesef van de individuele mens wordt voorkomen".¹⁴ Evenals Treub, de radicale ofwel links-liberale denker aan het begin van deze eeuw, pleit de VVD voor een stelsel van volksverzekeringen dat de individuele staatsburger zowel armoede en schrijnende ongelijkheid als collectivisme en afhankelijkheid van de staat bespaart.¹⁵ Zij koestert wèl enige reserves ten aanzien van sommige voorzieningen die de rooms-rode coalities tot stand brachten, met name het ziekenfonds.¹⁶ Aan de andere kant eist zij soms uitbreiding van de voorzieningen, bijvoorbeeld (in 1959) voor weduwen en wezen, (in 1963) voor invaliden en zwaar zieken. In 1981 wenst de partij uitdrukkelijk de sociale verworvenheden te behouden, maar zowel het aantal uitkeringstrekkers als de hoogte van hun (netto) uitkering te verlagen om verdere stijging van de sociale lasten te voorkomen.¹⁷ De huidige koppeling tussen (netto-)minimumloon en (netto-)minimumuitkering wil zij slechts "op grotere afstand" handhaven. Bovendien waarschuwt het Liberaal Manifest in 1981: "Diegenen die kunnen werken, maar die noch betaalde arbeid willen verrichten, noch vrije maatschappelijk diensten willen verlenen, hebben geen recht op enige uitkering van de overheid".¹⁸ Zij die wel vrijwillige maatschappelijk diensten willen verlenen, hebben recht op een uitkering die "beduidend lager is dan de thans geldende minimuminkomensgrens".¹⁹

Ook in 1981 hoopt de VVD de individuele verantwoordelijkheid te vergroten, maar haar grootste zorg lijken toch nu de financiële en niet zozeer de ethische consequenties van de uitbreiding der sociale voorzieningen te betreffen. Hierbij dient men natuurlijk wel te bedenken dat de kosten voor deze voorzieningen sinds 1948 aanzienlijk gestegen zijn, ook in verhouding tot het nationaal inkomen.²⁰

3. Loon- en prijsvorming

Hierboven (paragraaf 1) bleek reeds dat de VVD de overheid niet graag ziet ingrijpen in lonen en prijzen. Ze laat dit liever over aan de vrije markt. Als moderne liberalen beseffen de VVD'ers dat de arbeidsmarkt niet meer geheel vrij is en ruimen zij hier een grote plaats in voor onderhandelingen tussen werkgevers- en werknemersorganisaties. In 1948 formuleert de partij dit beginsel nog op zeer abstracte wijze, in het werkprogramma van 1951/52 stelt ze iets concreter eisen: zoveel mogelijk herstel van "de natuurlijke prijsvorming", en "grotere vrijheid bij de loonbepaling in gemeenschappelijk overleg tussen werkgevers en werknemers".²¹ Ze verzet zich dan ook fel tegen de geleide loonpolitiek van de regeringen-Drees tussen 1952 en 1959. Nadat de VVD in 1959 de plaats van de PvdA in de regeringscoalitie (met KVP, ARP en CHU) heeft overgenomen, stelt zij in 1963 tevreden vast dat de regering "een moedige poging (heeft) gedaan om het verstarde systeem van de geleide loonvorming te doorbreken en tot differentiatie en grotere vrijheid te komen zonder zich in de inflatiespiraal te laten meeslepen".²² Ze toont zich minder tevreden over de "vrij starre prijspolitiek" en pleit opnieuw voor "een steeds vrijere loon- en prijsvorming" en "het bevorderen van een vrije concurrentie". Slechts ingeval van excessen moet de overheid ingrijpen. In 1967 lijkt de partij iets meer geneigd om lonen en prijzen te beheersen, vanwege de overspannen arbeidsmarkt en de toenemende inflatie. "Vrije loonvorming vindt op het ogenblik vrijwel niet meer plaats", stelt zij vast. In 1971 pleit de partij opnieuw voor vrije loon- en prijsvorming, maar staat tijdelijk overheidsingrijpen toe indien het algemeen belang of het belang van "sociaal zwakkeren" dat zouden eisen - en in het bijzonder indien de lonen sneller zouden stijgen dan de arbeidsproductiviteit. Ook nadat de hoogconjunctuur is omgeslagen in een recessie streeft de VVD - inmiddels terug in de oppositiebanken - naar vrije loon- en prijsvorming. In het verkiezingsprogramma van 1977 waarschuwt zij echter met nog meer klem tegen de stijgende loon-

kosten die de concurrentiepositie van Nederland ondermijnen. Na vier jaar meeregeren in steeds grotere economische malaise houdt ze, in 1981, vast aan dit ideaal, terwijl ze de lonen nu zelfs wil verlagen (ten opzichte van het nationaal inkomen). Ze wil dit opnieuw overlaten aan het overleg tussen de "sociale partners", werkgevers en werknemers, maar sluit overheidsingrijpen niet uit.²³ Of dit streven realistisch genoemd kan worden, is een interessante vraag die echter het kader van dit artikel te buiten gaat. Hier zij volstaan met de conclusie dat de VVD in tijden van hoog en laagconjunctuur vrije loon- en prijsvorming heeft verdedigd, met slechts geringe nuance-verschillen.

4. Kapitaal en arbeid

Socialisten zien de tegenstelling tussen kapitaal en arbeid als een fundamenteel kwaad van onze kapitalistische maatschappij. Liberalen denken daar meestal anders over. In haar beginselprogramma van 1948 erkent de VVD ook het bestaan van klassen-tegenstellingen - die zij wel wenst te verminderen - maar verwierpt de gedachte, "alsof in de maatschappij geen ander onderscheid zou bestaan dan tussen arbeiders en kapitalisten", mede omdat "daarbij de grote betekenis der middengroepen uit het oog wordt verloren".²⁴ In latere programma's komt - voor zover ik heb kunnen nagaan - de term "klassentegenstellingen" niet meer voor. De grondgedachte blijft echter dezelfde: kapitaal en arbeid, ofwel werkgevers en werknemers, hebben beide belang bij toename van productie en inkomen, dus dienen zij samen te werken in plaats van elkaar te bestrijden. Zo verwierpt de VVD in het Liberaal Manifest de klassenstrijd met de verzuchting dat er "nog teveel gedacht wordt in de tegenstelling werkgever-werknemer en in de tegenstelling kapitaal-arbeid". Sinds 1948 lijkt de VVD op dit punt dus idealistischer (in de filosofische betekenis) te zijn geworden. Volgens Sizoo is ontkenning van klassentegenstellingen een kenmerk van rechts, dus zou de VVD hiermee iets naar rechts zijn opgeschoven.²⁵

De werkgevers moeten volgens het Liberaal Manifest van 1981 de werknemers zoveel mogelijk bij hun onderneming betrokken doen voelen, door hen in de winst en verantwoordelijkheid te laten delen, maar de ondernemer heeft wel het laatste woord.²⁶

In het beginselprogramma van 1948 spreekt de VVD haar voorkeur uit voor het "private eigendomsrecht", "de goede werking van het eigenbelang" en de "particuliere bedrijfsvorm"; maar ook voor het "medebetrekken van de arbeiderswereld in het dragen van verantwoordelijkheid". Zij meent bovendien dat "Allen die in het bedrijfsleven werkzaam zijn, behoren ... belang te hebben bij de uitkomsten der onderneming".²⁷ In het urgentieprogramma van het zelfde jaar pleit de partij voor "Samenwerking van werkgevers en werknemers in vrije bedrijfsorganisaties".²⁸ Ze koestert dan ook ernstige bezwaren tegen de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisaties (PBO) die in de jaren '50 door de regering worden ingesteld en geeft de voorkeur aan privaatrechtelijke regelingen zonder overheidsdwang. (Verkiezingsprogramma's 1952, 1956, 1963, 1967, 1971.) In de verkiezingsprogramma's van 1977 en 1981 - en vermoedelijk ook in de sociale werkelijkheid van deze periode - speelt de PBO geen belangrijke rol meer. De VVD blijft echter pleiten voor de "sociale markteconomie", waarin "beslissingen over productie en investeringen gedecentraliseerd en ondernemingsgewijs worden genomen door elkaar beconcurrerende zelfstandige bedrijven", ten behoeve van de consument en de maatschappelijke vrijheid.²⁹ Werkgevers en werknemers "moeten de werkelijkheid van de samenwerking meer aanvaarden". De leiding blijft verantwoordelijk voor het beleid van de onderneming, maar moet de werknemers zoveel mogelijk bij het beleid betrekken. De VVD denkt daarbij niet zozeer aan "vertegenwoordigende democratisering, maar om eigen persoonlijke deelname aan de besluitvorming" ofwel "participatieve democratisering", en in het bijzonder aan werkoverleg. Ze wil echter ook de taken van de ondernemingsraad uitbreiden, zowel op sociaal als op financieel-economisch terrein.³⁰ In vroegere programma's valt meer nadruk op winstdeling en minder op democratisering. In 1963 verlangt de partij wel "uitbouw van het overleg binnen de onderneming, waar mogelijk in de onder-

nemingsraad" als middel voor "een zinvol stuk medezeggenschap dat het onderling begrip en de goede samenwerking tussen werkgevers en werknemers zal bevorderen".³¹ In het beginsel-program van 1967 pleit zij voor "een goed overleg ... (van de ondernemer) met de werknemers ook over aangelegenheden van economische aard; hierbij behoort de eigen verantwoordelijkheid van de ondernemer, welke een zelfstandig beslissingsrecht inhoudt, onaangetast te blijven".³² In 1971 noemt de partij de "directe medezeggenschap op de arbeidsplaats inzake de arbeidsomstandigheden" - m.a.w. werkoverleg - naast de "uitbouw" van de ondernemingsraad, die met name meer bevoegdheden (vetorecht) bij de benoeming van commissarissen zou moeten krijgen. De ondernemingsraad mag echter niet "het karakter krijgen van een zuivere tegenspeler van de leiding van de onderneming" en moet "blijvend worden gezien als samenwerkingsorgaan in het belang van de gehele onderneming".³³ In 1977 verdedigt de VVD expliciet het "harmoniemodel", versterking van de ondernemingsraad en werkoverleg, opdat "werknemers zich één kunnen voelen met hun bedrijf". Bovendien wil de partij "de werknemers de verantwoordelijkheid bieden met elkaar en in overleg met de bedrijfsleiding te beslissen over de vorm van hun aandeel in de winst".³⁴ Het verkiezingsprogramma van 1981 bevat soortgelijke verlangens. De termen "samenwerking", "overleg", "vrijheid" en "(individuele) verantwoordelijkheid" komen zeer vaak voor in liberale programma's. De partij verwerpt consequent het conflictmodel van Marx (en andere socialisten) en houdt vast aan een harmoniemodel. In deze visie past ook de nadruk die liberalen leggen op een "gezonde, krachtige, zelfstandige middenstand" en boerenstand, die immers vaak als slachtoffer worden gezien van de strijd tussen arbeid en kapitaal.

De VVD stelt echter ook grenzen aan de samenwerking tussen werkgevers en werknemers, wanneer die ten koste gaat van de consument. Zij wijst monopolievorming principieel af, zowel in de particuliere sector als in de staatssector. Staatsbedrijven aanvaardt zij uitsluitend in de sfeer van het openbaar nut, in andere

gevallen moet de overheid monopolievorming voorkomen en concurrentie bevorderen. De staat dient immers boven de klassen te staan, ze mag dus zelf geen werkgever worden - of althans zo weinig mogelijk.³⁵

5. Bezit en inkomensverhoudingen

De liberale visie op bezit en eigendom lijkt in grote trekken terug te voeren op klassieke denkers als John Locke en Aristoteles. Deze zien particulier eigendom als voorwaarde voor verantwoord staatsburgerschap en verwachten dan ook dat de staat dit eigendom beschermt.³⁶ Het beginselprogramma van de VVD van 1948 vat de visie bondig samen: "De begeerte naar eigen bezit is te zeer verbonden met de natuur van de mens dan dat het mogelijk zou zijn het particuliere eigendomsrecht te missen. Daarbij is in het oog te houden dat iedere vergroting der mogelijkheid voor alle groepen van het volk, om zich eigen bezit te verwerven, een bijdrage vormt tot vergroting der stabiliteit van de maatschappelijke verhoudingen".³⁷ Het verkiezingsmanifest van 1956 voegt een derde argument toe aan het pleidooi voor particulier eigendom: "De bezitloze is minder vrij dan de bezitters". Individuele bezitsvorming bevordert derhalve de vrijheid van de mens, terwijl "collectieve bezitsvorming nimmer hetzelfde gevoel van persoonlijke verantwoordelijkheid en persoonlijke waardigheid kan verschaffen als individuele".³⁸ Dit argument keert terug in de verkiezingsprogramma's van 1959, 1963, 1967 en 1971, maar niet in 1977 en 1981. Wel blijft de VVD ook na 1971 de collectieve bezitsvorming bestrijden en individuele bezitsvorming - met name van aandelen en woningen - bevorderen. Het Liberaal Manifest noemt "het verschaffen van de mogelijkheid om bezit te verwerven" als een van de functies van betaalde arbeid. Daarnaast stelt het Manifest: "De mens dient in principe vrijelijk te kunnen beschikken over verkregen inkomen en over verworven eigendom. Door bezit is er ruimte voor persoonlijk beleven en verminderde afhankelijkheid".³⁹ Vandaar de conclusie: "Ieder mens dient gelegenheid te hebben tot bezits-

vorming".⁴⁰ Bezitsvorming kan plaats vinden door eigen prestatie (betaalde arbeid) of door vererving. De VVD wil beide fiscaal bevorderen. Zij wijkt daarin af van de liberaal Treub die in 1904 schreef dat "alleen zoodanig eigendomsrecht erkend zal worden dat zijn grond vindt in de persoonlijke verdienste des eigenaars".⁴¹ Wel wil de VVD, evenals Treub, gelijke kansen bieden aan ieder individu om zijn aanleg te ontwikkelen. In tegenstelling tot de socialisten pleiten liberalen alleen voor gelijke kansen en niet voor gelijke uitkomsten. In het beginselprogramma van 1948 stelt de VVD dat aan "de individuele krachtsinspanning moet vrije baan worden gegeven door wegneming der maatschappelijke oorzaken, die tussen de leden van het volk ongelijkheid scheppen ten aanzien van hun ontwikkelingsvoorwaarden".⁴² In het verkiezingsprogramma van 1952 spreekt zij zich dan ook uit "tegen het steeds voortschrijdende systeem van nivellering der beloningen, opdat grotere inspanning en grotere bekwaamheid ook de geldelijke waardering zullen vinden, die zowel door de rechtvaardigheid als door de noodzakelijkheid om allerwegen de productiviteit op te voeren, wordt vereist".⁴³ Het werkprogramma van 1951/52 is nog iets concreter: "Vergroting van de marge tussen de beloning van geschoolde en ongeschoolde arbeiders, daar waar deze sterk is verminderd. Ook bij de beloning van intellectuele en leidinggevende arbeid dient een verder doorwerken van de nivellerings-tendentie te worden tegengegaan".⁴⁴ Deze thema's keren regelmatig terug in latere programma's. Na 1956 wordt de nivellering tussen geschoolde en ongeschoolde arbeid niet vaak meer genoemd, maar het beginsel van beloning naar inspanning en bekwaamheid wel. Het verkiezingsmanifest van 1963 vat dit samen in een kernachtige zin: "Vrij baan voor iedere bekwaamheid".⁴⁵ Het beginselprogramma van 1967 herhaalde dat bij verdeling van welvaart "het beginsel van beloning naar prestatie richtsnoer moet zijn".⁴⁶ In het verkiezingsprogramma van 1977 noemt de VVD vier criteria voor inkomensverschillen: prestatie, verantwoordelijkheid, inzet en "de betekenis van de verrichte arbeid voor de samenleving".⁴⁷ Dit laatste lijkt een nieuw punt. Het komt niet meer expliciet voor in het verkiezingsprogramma van 1981, waarin wel wordt gesteld

dat "inkomensverschillen waarin onderscheid tussen prestatie, verantwoordelijkheid en schaarste voldoende tot uitdrukking komen, in een gezonde maatschappij niet kunnen worden gemist".⁴⁸ In het Liberaal Manifest acht de VVD inkomensverschillen gerechtvaardigd die voortkomen uit relatieve schaarste op de arbeidsmarkt, inspanning, natuurlijke talenten en risico-aanvaarding. Deze laatste twee criteria bindt zij echter aan de voorwaarde dat "hierdoor de welvaart van de minst bedeelde groepen positief wordt beïnvloed".⁴⁹ Door deze gedachte van de liberale filosoof Rawls over te nemen distantieert de VVD zich van de meer individualistische en minder egalitaire visie van Nozick en andere 'Nieuw Rechtse' denkers; maar ook van de nadruk op gelijke kansen in tegenstelling tot gelijke uitkomsten in haar eigen vroegere programma's.⁵⁰

6. Belastingen

Het verzet van de VVD tegen overheidsbemoeienis en inkomensnivellering en haar voorkeur voor individuele bezitsvorming bepalen mede haar standpunt over het Nederlands belastingstelsel. Reeds in het urgentieprogram van 1948 bepleit zij herziening van het belastingstelsel om de spaarzin van de burgerij en de ontwikkeling van het bedrijfsleven te bevorderen.⁵¹ In het werkprogram van 1951/52 roept zij om matiging van de progressie en om een verschuiving van directe naar indirecte belastingen. Zij aanvaardt wel het draagkrachtbeginsel, maar acht doelmatigheid en economische effecten ook belangrijk. Ongehuwden en gehuwde vrouwen worden te zwaar belast, volgens de VVD.⁵² In 1963 wil zij met name ook de middengroepen minder zwaar belasten.⁵³ In 1967 vraagt zij bovendien belastingverlichting voor de zelfstandige middenstand. Belastingverlaging voor de middengroepen keert terug als eis in de verkiezingsprogramma's van 1967, 1971, 1977; in 1981 wil de partij echter de inkomstenbelastingen en premies voor alle groepen verlagen - liefst met 1% per jaar.

Collectieve voorzieningen moeten volgens de VVD zoveel mogelijk

door de gebruiker en zo min mogelijk uit algemene middelen bekostigd worden. In het werkprogram van 1951/52 noemt zij dat het "baatprincipe".⁵⁴ In 1971 keert de eis terug, dat "gebruikers van overheidsdiensten zo veel mogelijk de kostprijs van die diensten betalen".⁵⁵ In 1981 noemt de VVD dit het "profijt-beginsel".⁵⁶ Belastingpolitiek hangt vaak nauw samen met conjunctuurpolitiek. Het lijkt dan ook niet vreemd dat de VVD minder nadruk heeft gelegd op de belastingverlaging in een periode van hoogconjunctuur - en in 1967 zelfs enige belastingverhoging bepleit, zij het voornamelijk in de indirecte sfeer als vorm van inflatiebestrijding. Wanneer na 1970 de recessie ernstiger wordt en de kosten voor sociale voorzieningen stijgen, klinkt ook de roep om belastingverlaging bij de VVD steeds luider.

Conclusie

Ondanks de methodologische beperkingen van een programanalyse, mag men toch wel concluderen dat de hypothese van Den Uyl over de opmars van Nieuw Rechts wat betreft de programmatische ontwikkeling van de VVD verworpen mag worden. Daarmee is niet gezegd dat deze partij niet 'rechts' zou zijn. Het hangt er uiteraard van af hoe men dit begrip wenst te definiëren. Lipschits noemt drie criteria: confessioneel (of niet), economische vrijheid en behoud van de status quo. Op grond van een analyse van beginsel- en verkiezingsprogramma's deelt hij de VVD op de eerste dimensie in bij de linkerzijde (niet-confessioneel) maar op de tweede en derde dimensie bij rechts.⁵⁷ In een meer filosofische studie stelt J. Sizoo andere criteria voor: (1) geloof in een transcendentale norm voor de overheid; (2) respect voor "natuurlijk gegroeide" woongemeenschappen (gemeente, natie); (3) het gezin als "kern der maatschappij". (4) samenwerking tussen kapitaal en arbeid in organisch verband (arbeidsgemeenschap) en (5) gehoorzaamheid aan "geroepen leiders". Drie van deze vijf elementen treft hij aan in programma's van de VVD, zij het in verschillende gradaties; de transcendentale norm (in geringe mate), respect voor het gezin

als kern der maatschappij en samenwerking tussen kapitaal en arbeid.⁵⁸ Zowel Lipschits als Sizoo zouden dus de VVD althans op sociaal-economisch gebied 'rechts' noemen. Sinds de publicatie van deze studies (in 1969 resp. 1971) heeft de VVD haar standpunt op dit gebied nauwelijks gewijzigd, al legt ze met name in het Liberaal Manifest meer nadruk op medezeggenschap voor arbeiders. Ze is dus nog wel 'rechts' maar geenszins 'rechtser' dan in 1969 of 1971. De "ruk naar rechts", die Middendorp waarneemt bij de VVD kiezers in de periode 1970-1975, weerspiegelt zich klaarblijkelijk niet of nauwelijks in de programma's van 1971, 1977 en 1981.⁵⁹

Deze programma's bevatten dezelfde liberale denkbeelden over overheidsbemoeiing, sociale voorzieningen, loon- en prijsvorming, kapitaal en arbeid, bezit, inkomen en belastingen als die van 1948 en 1952 of 1963 en 1967, zij het in iets andere woorden en met enkele nuanceverschillen. Deze liberale ideologie gold in de 19e eeuw als 'links', maar schoof na 1900 naar 'rechts' niet zozeer door inhoudelijke veranderingen als wel door veranderingen van de sociale context.⁶⁰ Zeer schematisch zou men kunnen zeggen dat de kleine en grote burgerij - ondernemers, kooplui, winkeliers, boeren - die de basis vormden van liberale partijen in de 19e en 20e eeuw, in de 19e eeuw vooral streden tegen de conservatieve krachten rond "Troon en Altaar"; in de 20e eeuw echter had de burgerlijke klasse haar positie gevestigd en verdedigde zij die tegen progressieve krachten uit de arbeidersklasse.⁶¹ Uit deze strijd kwam de huidige sociale verzorgingsstaat voort, die door liberalen en sociaal-democraten ondanks enig voorbehoud toch vrij algemeen aanvaard werd. Daarbij speelden overigens ook christen-democraten een belangrijke rol, die op sociaal-economisch gebied vaak een middenpositie tussen 'links' en 'rechts' innamen. De liberalen aanvaardden overheidsingrijpen en sociale voorzieningen, de sociaal-democraten het voortbestaan van markt en particulier eigendom van productiemiddelen. Nu de verzorgingsstaat in een crisis lijkt te verkeren, beginnen beiden te twijfelen. De 'nieuw rechtse' (neo-)liberalen

stellen voor de verzorgingsstaat af te breken en terug te keren tot 'zuiver' kapitalisme, terwijl nieuw-linkse socialisten de productiemiddelen willen socialiseren. Inderdaad lijkt de laatste stroming in Nederland wèl iets sterker te worden: nieuw-linkse partijen als PSP, PPR en CPN hebben weliswaar electoraal weinig vooruitgang geboekt, maar de nieuw-linkse stroming binnen de PvdA lijkt na 1970 iets meer aanhang gekregen te hebben, gezien de verhoudingen in het partijbestuur en de nieuwe verkiezings- en beginselprogramma's.⁶² Merkwaardig genoeg gebeurt dit niet ter rechterzijde: nieuwe rechtse partijen als de Boerenpartij/Rechtse Volkspartij verliezen hun aanhang (van 4,7% in 1967, 1,1% in 1971 tot 0,2% in 1981) en de VVD ontwikkelt zich niet of nauwelijks in (nieuw-) rechtse richting. Een verklaring voor dit verschijnsel kan men hier niet verwachten, hoogstens enkele speculatieve hypothesen: zowel de sociaal-economische machtsverhoudingen als het politiek-culturele klimaat blijven wellicht gunstig voor 'links'. De verzorgingsstaat is misschien te zeer in de maatschappij verankerd, met name in de nieuwe middenklasse die ook in de VVD invloed zou kunnen hebben. De Nederlandse burgerij heeft mogelijk ook weinig belang bij een verscherping van de klassenstrijd, die het gevolg zou kunnen zijn van een nieuw-rechts beleid. Toetsing en aanvulling van deze hypothesen vergt echter veel meer en diepgaander, historisch en vergelijkend onderzoek.

Noten

1. Uyl, J.M. den: *Tegen de stroom in*, Amsterdam, 1981, blz. 26
2. Salverda, F. en M. van Weezel. "Gesprek met Joop den Uyl", *Vrij Nederland*, 42 (1981), nr. 48 (5 dec.), blz. 1/2; zie ook Hofland, H.J.A.: "Den Uyl en Nieuw Rechts", *Haagse Post*, (1981), nr. 52/53 (26 dec.), blz. 24/25
3. Verkiezingsprogram: *Samen aan 't werk*, 1981, *Liberaal Manifest*,

tweede versie, 1981

4. Beginselprogramma VVD. P. Goossens (red.) in: *Parlement en kiezer*, 's Gravenhage, 1949, blz. 123/124
5. Beginselprogramma VVD in: *Parlement en kiezer*, 1968, blz. 265
6. Ontwerp beginselverklaring VVD, als bijlage opgenomen in *Vrijheid en Democratie*, (1979), nr. 1222 (18 dec.), blz. 4
7. *Liberaal Manifest*, tweede versie, 1981, blz. 79
8. *Parlement en kiezer*, 1949, blz. 121
9. Ibidem, blz. 124
10. Verkiezingsprogramma: *Samen aan 't werk*, 1981, blz. 10-17
11. *Parlement en kiezer*, 1968, blz. 277
12. *Parlement en kiezer*, 1971, blz. 509
13. Verkiezingsprogramma: *Vrijheid, werk, samenwerking*, 1977, blz. 9
14. *Parlement en kiezer*, 1949, blz. 150
15. Treub, M.W.F. *Sociale vragen*, Haarlem, 1904, blz. 40, 206 e.a.
16. In het verkiezingsprogramma van 1952 laakt de VVD het "tè ver doorgevoerd streven naar perfectionisme" in het ziekenfonds; in 1963 klaagt zij over de hoogte van de premies
17. *Samen aan 't werk*, blz. 12/13
18. *Liberaal Manifest*, tweede versie, blz. 45

19. Ibidem, blz. 44
20. In 1950 werd 4% van het nationaal inkomen besteed aan sociale voorzieningen, in 1980 24%, volgens A. Hoogerwerf, "Het politieke systeem van Nederland", in: *Politiek in Nederland*, Alphen aan den Rijn, 1981, blz. 32
21. *Parlement en kiezer*, 1952, blz. 174
22. *Parlement en kiezer*, 1964, blz. 206
23. *Samen aan 't werk*, blz. 15
24. *Parlement en kiezer*, 1949, blz. 124. Het bestaan van klassen-
tegenstellingen werd overigens al vroeger door liberalen
als onvermijdelijk feit erkend, zie bv. Treub, M.W.F.:
Sociale vragen, Haarlem, 1904, blz. 14: "wat geldt voor den
strijd tusschen de verschillende volken, dat geldt ook
voor de verschillende groepen en individuen in elk volk.
Elke poging om den onderlingen strijd zelf aan te tasten,
moet op mislukking uitloopen"
25. Sizoo, J. *Inzake rechts, verkenning van een politieke gedachten-
wereld*, Meppel, 1971
26. *Liberaal Manifest*, blz. 66-72
27. *Parlement en kiezer*, 1949, blz. 123/124
28. Ibidem, blz. 125
29. *Liberaal Manifest*, blz. 53
30. Ibidem, blz. 67
31. *Parlement en kiezer*, 1964, blz. 208

32. *Parlement en kiezer*, 1968, blz. 268
33. *Parlement en kiezer*, 1971, blz. 512
34. *Vrijheid, werk, samenwerking*, blz. 41
35. *Parlement en kiezer*, 1949, blz. 124
36. Zie: H. van Gunsteren en G. Lock: *Politieke theorieën*, Alphen aan den Rijn, 1977, blz. 78-84, en meer in het algemeen, blz. 165, 274, 417, 427; J. Locke: *The Second Treatise of Government*, (New York, 1952) (oorspr. 1690) m.n. blz. 17, 79; Aristoteles: *Politics*, (Harmondsworth, 1962), blz. 40/41 en blz. 62-64 (boek I,8 en II.5)
37. *Parlement en kiezer*, 1949, blz. 123
38. *Parlement en kiezer*, 1957, blz. 163
38. *Liberaal Manifest*, blz. 63: een amendement om "in principe" te vervangen door "zoveel mogelijk" werd door de Algemene Vergadering van de VVD op 11 en 12 december 1981 verworpen, maar het voorstel om er "in beginsel" van te maken werd overgelegd aan de redactiecommissie (persoonlijke observatie van de auteur)
40. *Ibidem*, blz. 64
41. Treub, op. cit. blz. 184
42. *Parlement en kiezer*, 1949, blz. 124
43. *Parlement en kiezer*, 1953, blz. 131

44. *Parlement en kiezer*, 1952, blz. 174
45. *Parlement en kiezer*, 1964, blz. 205
46. *Parlement en kiezer*, 1968, blz. 266
47. *Vrijheid, werk, samenwerking*, blz. 41
48. *Samen aan 't werk*, blz. 16
49. *Liberaal Manifest*, blz. 48
50. Dit wordt duidelijk in: *Een liberale visie op de verdeling van inkomen en vermogen*, geschrift van de Prof. Mr. B.M. Teldersstichting, 34, Den Haag, 1979, blz. 17-27
51. *Parlement en kiezer*, 1949, blz. 126
52. *Parlement en kiezer*, 1952, blz. 173
53. *Parlement en kiezer*, 1964, blz. 216
54. *Parlement en kiezer*, 1952, blz. 173
55. *Parlement en kiezer*, 1971, blz. 509
56. *Samen aan 't werk*, blz. 11
57. Lipschits, I. *Links en rechts in de politiek*, Meppel, 1969, blz. 100/101, 107/108 en 122
58. Sizoo, op. cit. blz. 198-200
59. Middendorp, C.P. *Ontzuiling, politisering en restauratie in Nederland. De jaren '60 en '70*, Meppel, 1979, blz. 151-160

60. Zie: Sizoo, op. cit. blz. 212-214
61. Deze analyse wordt inmiddels in grote trekken ook binnen het liberale kamp aanvaard; zie: *Een liberale visie op de verdeling van inkomen en vermogen*, blz. 4-6
62. Zie: A.P.M. Lucardie, "De 'New Left' in Nederland. Een interpretatie van ideologische ontwikkelingen in Provo, PSP, PPR en PvdA in de periode 1960-1977", *Jaarboek 1979 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1980, blz. 124-141

DE STAATKUNDIG GEREFORMEERDE PARTIJ

A.H.M. Dölle

Inleiding

De SGP is zonder twijfel een opvallend fenomeen in een uit-
hoek van het partij-politieke landschap van het Koninkrijk der
Nederlanden. Voor velen ietwat bizar, voor velen enigszins
mysterieus.

Wat bizar, omdat vanwege de SGP vaak opvattingen worden
verkondigd, die door het overgrote deel van de Nederlandse
bevolking slechts met verbazing worden aangehoord, omdat men
ze reeds lang als achterhaald beschouwt. Er is overigens - wij
komen daar in de slotparagraaf op terug - een zekere kentering
bij de SGP in dit opzicht. Velen blijven echter de SGP be-
schouwen als "een vreemd clubje binnenvetters dat zich eens-
gezind keert tegen de steeds bozer wordende wereld".¹

De waarschuwingen tegen de wassende invloed van Rome en
zijn Nederlandse knechten, de rooms-katholieke politici; de
waarschuwingen tegen de ontheiliging van de zondag waarbij
elke vorm van sport, spel of vermaak verboden dient te zijn;
het verzet tegen het toelaten van lijkverbranding; het verzet
tegen het vrouwenkiesrecht; het verzet tegen alle vormen van
vaccinatiedwang en sociale verzekeringsdwang, de pleidooien
voor wederinvoering van de doodstraf in het civiele recht
vormen evenzovele oorzaken waardoor deze beeldvorming is ont-
staan.

Het zijn niet alleen deze opvattingen, maar ook bepaalde
gebeurtenissen die daarmee verband houden, die voor velen de
SGP een wat buitenissig karakter geven, en beschouwingen over
deze groepering snel in een hilarische sfeer trekken. Enkele
voorbeelden. In de jaren '30 keert de leider van de SGP in
de Tweede Kamer, ds. Zandt, zich in het kader van de behande-
ling van voorstellen tot een uniformverbod (gericht tegen vooral
fascistische groeperingen) ook tegen het uniform van de r.k.

jeugdorganisatie van de Graadmeisjes.² In 1949 verzet dezelfde fractieleider zich in het kader van de bestrijding van de verroomsing van Nederland tegen de afbeelding van Sint Martinus op een bankbiljet van vijftwintig gulden.³

In 1966 tekent de SGP bij monde van haar fractievoorzitter Van Dis bezwaar aan tegen culturele accoorden met de Sovjet-Unie, vanwege de angst die men had voor spionerende balletmeisjes.⁴ In 1974 trekt de SGP zich terug in Culemborg uit de lijstcombinatie met ARP en CHU omdat door de CHU een vrouw - zij het op een onverkiesbare plaats - op de lijst was geplaatst.⁵ Een jaar later verklaart de SGP-fractie in Goedereede zich tegen een subsidie aan de reddingsbrigade van Ouddorp, nu deze ook op zondag actief wilde zijn.⁶ Recent in het geheugen ligt de weigering van de Puttense kiesvereniging vrouwen toe te laten tot haar openbare vergadering (24 april 1979).

De SGP heeft ook voor grote delen van de bevolking iets mysterieus. Velen zijn immers onbekend met de specifieke groepscultuur (binnen de reformatorische zuil) van de kerkelijke groeperingen waaruit de SGP haar aanhang recruteert. Dit wordt vooral in de hand gewerkt door de omstandigheid dat deze groepen vaak sterk geografisch geconcentreerd zijn (zie volgende paragraaf).

De SGP sluit zich bovendien vaak krachtig af van de buitenwereld. Van de zendtijd die door de regering ter beschikking is gesteld aan politieke partijen maakt deze partij geen gebruik. De partijbijeenkomsten zijn veelal besloten.

Het beslag op de ruimte in dit Jaarboek en de tijd van de lezer zou niet gerechtvaardigd zijn, wanneer men bij deze wat curieuze aspecten van de SGP zou blijven stilstaan. Maar er zijn andere kanten aan de SGP. Het SGP is bepaald niet in alle opzichten een geïsoleerd fenomeen.

Er lopen lijnen naar de in Nederland zeer belangrijke reformatorisch-politieke stroming. De SGP beroept zich evenals bijvoorbeeld GPV en RPF en in zekere opzichten ook de voormalige ARP en in iets sterkere mate de eveneens voormalige CHU, op het erfgoed van Groen van Prinsterer, de antirevolutionaire

of christelijk historische richting in de politiek. De SGP vormt de meest theocratische variant. Deze optie blijft een zekere zuigkracht houden t.a.v. met name vroegere AR-kiezers binnen het CDA-electoraat.⁷ Maar niet alleen vanuit dit oogpunt kan een nadere bestudering interessant blijken. Naast het theocratische denken is ook het denken over gezag en democratie binnen de SGP de aandacht waard. Zowel binnen de protestants-christelijke stroming als binnen het totaal van staatkundige stromingen - voorzover in de Staten-Generaal vertegenwoordigd - vormen de opvattingen van de SGP de ene ("rechter") pool van het continuüm van opvattingen m.b.t. gezag en democratie.

Er is een overeenkomst tussen SGP en delen van de kleine linkse partijen waar het gaat om maatschappijkritiek. Hoewel in kringen van de SGP de oorzaken van de beweerde "verrotting van onze samenleving" uiteraard totaal anders worden gezien dan bij bijvoorbeeld de PSP, is er een soort overeenkomst in emotionele afkeer van prestatie maatschappij, reclame, sportverdwazing, amusementcultuur e.d. Vol afgrijzen en doem wordt tegen al deze zaken die een "stil en gerust leven voor God" bedreigen gefulmineerd. Deze sterk puriteins geïnspireerde weerzin tegen genoemde aspecten van ons cultuurpatroon gaat niet zelden gepaard met de verwachting en vrees dat God's wrake nabij is.

Op deze aspecten - het theocratische karakter van de partij, de specifieke gezags- en democratieopvatting, de maatschappijkritiek - wordt in de navolgende paragrafen ingegaan. Daarna volgt een nadere beschouwing van het beginselprogramma van de SGP om tenslotte in een laatste paragraaf stil te staan bij recente ontwikkelingen binnen de SGP in dit verband.

Maar begonnen moet worden met enkele historische en demografische gegevens.

Enkele historische en demografische gegevens

De oprichting van de Staatkundig Gereformeerde Partij vond

plaats op 24 april 1918 in Middelburg. Hoewel vooral in de volgende paragrafen de specifieke ideologie van deze groepering aan de orde komt, moet reeds hier enigszins aan de historische context waarbinnen deze nieuwe formatie ontstond worden gerefereerd.

De partij is uit wantrouwen geboren. Allereerst wantrouwen tegen de opmars van de rooms-katholieke staatkunde - en dus in veler opvatting van de rooms-katholieke kerk - in het land van de vaders. Die angst werd nog versterkt door de grondwetsherziening van 1917 waardoor algemeen kiesrecht mogelijk werd. Het uur zou weldra slaan waarop zou blijken dat "Rome" de meerderheid der stemmen zou bezitten; vooral ook gezien de bevolkingsaanwas in katholieke kring. Aan Rome's macht nu diende een halt te worden toegeroepen.

Er was niet alleen wantrouwen tegen Rome, maar ook scepsis tegenover en later zelfs afkeer van de politiek van de grote reformatorische politieke partijen, waarbij die afkeer vooral de Anti-Revolutionaire Partij gold. Deze partijen waren afgedwaald van de oude beginselen en hadden zich, zoals in het geval van de ARP, om wille van machtsvorming verkocht aan Rome. Zij vormden immers samen met de katholieken coalities. De ARP liet zich hierbij leiden door volstrekt verderfelijke "neogereformeerde" of "Kuyperiaanse" beginselen. In de volgende paragraaf wordt hierop teruggekomen. De ARP heeft, zoals Lipschits opmerkt, erg veel last gehad van de SGP die een constante uitdaging en bedreiging vormde voor met name de "rechtervleugel" van de ARP.⁸

Hoe verging het de SGP electoraal? Bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1918 behaalde haar lijst 0,4% van de stemmen. Te weinig voor een zetel. In 1922 verwierf de partij haar eerste mandaat in de Staten-Generaal. De SGP behaalde toen net niet de kiesdeler maar onder het toen vigerende kiesrecht verkreeg de partij met haar ruim 26.000 stemmen (0,9%) toch een zetel. Ds. G.H. Kersten bezette deze zetel. De SGP kwam om te blijven. Sindsdien schommelt het percentage al vele tientallen jaren

rond de 2,2% met een enkele keer een "uitschieter" naar beneden, zoals in 1937 (1,9%) en in 1967 (2%), en een enkele keer een uitschieter naar boven als in 1933, 1958 en 1952 (resp. 2,4%, 2,5%, 2,5%). Een electoraal zeer stabiele groepering. Een markante uitzondering vormde overigens de Statenverkiezing van 1935, toen de partij op vele plaatsen vrijwel gehalveerd werd; mede een gevolg, naar De Jong meent, van de aantrekkingskracht van de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) die in dat jaar haar hoogtepunt bereikte.⁹

De SGP heeft betrekkelijk weinig parlementaire geschiedenis geschreven. Daarvoor is haar aanhang te gering, haar ligging te ver uit het centrum van de politiek. De beroemde of beruchte uitzondering vormde de nacht van Kersten. Op 10 november 1925 viel het kabinet-Colijn, toen het amendement Kersten, strekkende tot opheffing van het Nederlandse gezantschap bij de Pauselijke Stoel, werd aangenomen.¹⁰ Het coalitiekabinet-Colijn steunde op de Roomskatholieke Staatspartij, de Anti-Revolutionaire Partij en de Christelijk Historische Unie. Omdat de fractie van deze laatste partij het amendement steunde brak de coalitie. Voor het overige is de SGP een partij die vermanend en getuigend langs het speelveld loopt, het speelveld waarop andere partijen de politieke lijnen bepalen. Misschien dat hieraan moet worden toegevoegd: "tot nu toe". Er zijn tendenzen (zie de slotparagraaf) binnen de rechts-reformatorische sector (GPV, RPF, SGP) tot bundeling van krachten. Zou deze slagen dan kan zo een machtsconfiguratie in sommige omstandigheden gewicht in de schaal leggen.¹¹

In welke bevolkingsgroep vindt de SGP haar belangrijkste aanhang? Wanneer we naar de twee kenmerken - kerkelijke denominatie en geografische verspreiding - kijken, ontwikkelt zich het volgende beeld. De aanhang van de SGP moet vooral gezocht worden in de Gereformeerde Bond in de Nederlands Hervormde Kerk, de Gereformeerde Gemeenten, Oud-gereformeerde gemeenten, zelfstandige gereformeerde gemeenten en de Christelijk Gereformeerde

Kerk.¹² Het is dus vooral de rechter, meer fundamentalistisch georiënteerde vleugel van het Nederlandse calvinisme waar de aanhang gezocht moet worden. De kringen van de Vrijgemaakt Gereformeerden leveren geen of vrijwel geen stemmen. Hier is een zeer sterke band met het Gereformeerd Politiek Verbond, eigenlijk de enige echte confessionele partij in Nederland, in die zin dat het kerklidmaatschap (Vrijgemaakt Gereformeerd Binnen Verband) in de praktijk een voorwaarde is voor volwaardig partijlidmaatschap.

Uit het bovenstaande volgt het interconfessionele karakter van de SGP.

De electorale aanhang van de SGP kan men vinden in de gebieden waarin de bovengenoemde denominaties relatief talrijk zijn. Dat is het geval in wat men met wat overdrijving de "Bible belt" van Nederland kan noemen. Dit gebied begint in Overijssel - rondom Kampen - en zet zich via de Veluwe en de Utrechtse heuvelrug voort door het land tussen de grote rivieren naar de Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden. De SGP scoort dan ook in de provincies Overijssel (2,9%; 3,4%), Gelderland (3,7%; 4,2%), Utrecht (3,3%; 3,7%), Zuid-Holland (3,8%; 4,1%) en Zeeland (8,4%; 9,6%) duidelijk boven het gemiddelde. In Groningen (0,3%) en Drente (0,4%) en Limburg (0,1%) is de aanhang miniem. In Noord-Holland en Noord-Brabant (het uiterste noord-westen van deze provincie ligt in de "Bible belt") ligt de score wat hoger. In Friesland haalt de SGP meestal ongeveer 1% (vooral in het noord-westen).

Enkele bolwerken van de SGP, gelegen in de bovenbedoelde strook, vindt men blijkens de electorale aanhang bij de Tweede Kamer verkiezingen van 1972 in Rijssen (43,6%), Staphorst (33,1%), Ysselmuiden (29,7%), Barneveld (21%), Elburg (23,1%), Putten (18,5%), Veenendaal (14,6%), Reimerswaal (23,9%), Tholen (30,7%), Hardinxveld Giessendam (23,3%), Urk (32,2%) en Werkendam (13,3%).

De SGP een theocratische partij

De SGP was en is een onvervalst theocratische partij. Het is

een groepering die in het staatkundige leven probeert te bevorderen dat de overheid zich "door God's Woord laat gezeggen" en zich buigt voor de Nederlandse geloofsbelijdenis, zoals die in 1618 in "Dordt" werd vastgelegd. Artikel 1 van het Beginselprogramma luidt: "De Staatkundig Gereformeerde Partij streeft naar een regering van ons volk geheel op de grondslag van de in de Heilige Schrift geopenbaarde ordening Gods en staat mitsdien voor de handhaving van het onverkorte artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis" (NGB). Dit artikel 36 bevat de negatieve definitie van theocratie daar waar als taak van de overheid wordt omschreven "te weren en uit te roeien alle afgoderij en valschen godsdienst, om het Rijk des anti-christ te gronde te werpen, en het Koninkrijk van Jezus Christus te doen vorderen, het woord des Evangelies overal te doen prediken opdat God van een iegelijk geëerd en gediend worde, gelijk Hij in Zijn Woord gebiedt". Het is deze specifieke verbinding van bevordering door de Overheid van een samenleving die leeft naar de ordinantiën van God en het tegen- gaan, vooral middels de strafwet, van gedragingen, en verspreiding van meningen daaronder begrepen, die de markante positie van de SGP als theocratische partij oplevert.

Vanuit deze stellingen schiet de SGP zijn pijlen op vrijwel alle partijen af. Het is duidelijk dat de partijen, die op vrijzinnige beginselen rusten (voor de Tweede Wereldoorlog de linkse groeperingen genoemd), vrij weinig aandacht krijgen vanuit de SGP. Er is geen spoor van verwantschap; de kloof is te wijd. Nee, de toorn richt zich vooral - het is eerder opgemerkt - tegen wat in zekere zin als een concurrerende theocratische optie, de katholiek-staatkundige stroming, kan worden beschouwd en tegen de falende Anti-Revolutionaire Partij.

Het was de rotsvaste overtuiging van de SGP dat "Rome" zeer gevaarlijk oprukte in deze gewesten. In 1924, bijvoorbeeld, waarschuwde de fractieleider van de SGP in de Tweede Kamer, ds. Kersten, tegen de invloed van de Rooms Katholieke Staatspartij, omdat dit "politieke legertje onderdeel vormt van "'s pausen armee", via dewelke de "Roomsche staatkunde verhindert

en verdringt alle Puriteinsch principe".¹³ In 1927 bij de behandeling van de begroting van Curaçao bepleit dezelfde spreker (daarbij zijn zo mogelijk nog anti-papistischer collega van de toenmalige Hervormd Gereformeerde Staatspartij overtreffend) dat aan r.k. geestelijken in het onderwijs werkzaam geen cent zou worden uitgekeerd.¹⁴ Artikel 36 NGB dwong daartoe. De Tweede Wereldoorlog brengt in de houding van de SGP geen verandering. In 1948 wordt in "De Banier" - het partijblad van de SGP - het gevaar als volgt geformuleerd: "Houdt terdege voor ogen dat Rome niet verandert, dat het nog nimmer de stelling van Thomas Aquino verloochend heeft, dat een ketter in zijn bloed moet getroffen worden. Dit moge U wakker houden voor het gevaar, dat ons Protestanten van Rome's kant bedreigt."¹⁵ Datzelfde jaar klinkt in de Staten-Generaal deze waarschuwing: "Onmiskkenbaar dringt Rome toch in ons land op. Het moge op dit ogenblik waar het nog in de minderheid is, de verdraagzaamheid prediken en zich als de verdraagzame aandienen, maar wanneer het eenmaal aan de macht is zal het zich allermintst als de verdraagzame betonen. Rome en de inquisitie zijn toch onafscheidelijk aan elkander verbonden".¹⁶ Deze zeer scherpe anti-rooms-katholieke houding is duidelijk geweken bij de SGP, vooral na het aftreden van ds. Zandt. Men kan met Breedveld de houding van de SGP nu typeren met de zin: "Natuurlijk moet Rome in de gaten worden gehouden, maar een echt gevaar is het op het ogenblik niet".¹⁷ De gigantische veranderingen binnen de Nederlandse Rooms-Katholieke Kerk, alsmede het even indrukwekkende verval binnen de eens zo sterke RK-zuil, zullen hieraan naar alle waarschijnlijkheid debet zijn.

Het was echter met name over de ARP dat de SGP fiolen van toorn uitgoot. Ze deed dit onmiskkenbaar vanuit een haat-liefde verhouding tot deze sterkst georganiseerde reformatorische politieke partij. Men kan ook elders veelal opmerken dat partijen, die ideologische verwantschap vertonen, snel als negatieve referentiekaders voor elkaar gaan werken, waarbij beide zich beroepen op het "erfgoed". De SGP, als typisch "gesinnungs-

ethische" partij, verwijt de ARP opportunisme en collaboratie met de vijand (vooral met de rooms-katholieke staatkundige groeperingen) en "verraad aan de Reformatie".¹⁸

Op het niveau van de staatsrechtelijk-politieke polemiek stelt de SGP zich vooral militant op tegen enkele centrale leerstukken van de anti-revolutionaire ideologie. Leerstukken die de SGP, zoals gezegd, "neo-gereformeerde" of "Kuyperiaanse" dwalingen noemt, kwalijke afwijkingen van het oude anti-revolutionaire of christelijk historische beginsel, zoals dat door met name Groen van Prinsterer in het midden van de vorige eeuw was ontwikkeld. De ARP werd bij voortduring opgeroepen de afwijkende leerstellingen uit te bannen en terug te keren naar haar roeping: een theocratische partij, die zich inzet voor de doorwerking van de oude gereformeerde beginselen van de synode van Dordt in 1618.

De strijd spitste zich in eerste instantie toe op de Kuyperiaanse of neo-gereformeerde beginselen. Vooral de opvattingen over antithese, gemene gratie, soevereiniteit in eigen kring en over pluriformiteit van de kerk werden of totaal of in de specifieke uitwerking in het anti-revolutionaire staatsrecht zwaar aangevochten. Het is derhalve in het kader van dit artikel niet te vermijden bij één en ander stil te staan. Even onvermijdelijk is het echter dat dit stilstaan slechts vluchtig kan zijn; alle uitweiding over de conflicten dient achterwege te blijven.

De bovengenoemde beginselen vormen in hun uitwerking het theoretische fundament dat de positie van de ARP binnen het politieke krachtenveld vooral vóór de Tweede Wereldoorlog legitimeerde; een positie die niet alleen gekenmerkt werd door wat Kuyper noemt "aanvaarding van participatie in een pluriforme maatschappij", maar evenzeer door samenwerking met de rooms-katholieke staatkundige stroming.¹⁹

Wat betreft deze eerste factor - "de aanvaarding van een pluriforme maatschappij" en dus in zekere zin van een neutrale staat, noemt dezelfde Kuyper de attitude van de Anti-Revolutionaire Partij t.a.v. de maatschappij een "differentialistisch-

calvinistische samenlevingsconceptie".²⁰ Anders dan Groen van Prinsterer, die voor een sterke staat, één christelijke openbare school en voor een sterke nationale kerk was, liet Abraham Kuyper de illusie, dat met vrucht gepoogd kon worden de hele maatschappij in een keer te herkerstenen, varen. Zijn afscheiding van de Nederlands Hervormde Kerk bij de Doleantie is een tweede factor van belang. Kuyper wees de Staat terug naar zijn eigen terrein (kring) en eiste voor de maatschappij het recht van zelforganisatie en zelfbepaling op. De theoretische basis hiervoor werd verschaft door de theorie van de soevereiniteit in eigen kring. Eventueel zou vanuit het eigen bolwerk een poging kunnen worden ondernomen de samenleving in zijn geheel te herkerstenen. De ARP stond daardoor tussen twee polen in. De ene pool, die waar de "vrijzinnige" partijen zich ophielden, ontkende de normatieve waarde die de Schrift voor de overheid zou bezitten. De andere pool - de theocratische, waarvan de SGP het voorbeeld bij uitstek vormde - achtte de overheid direct aan de Schrift gebonden.

Het is overigens van belang niet uit het oog te verliezen dat deze theocratische attitude ook bij een deel van de "rechter" vleugel van de ARP is blijven bestaan; reden waarom de SGP altijd een zekere zuigkracht op de ARP bleef houden.

Dit laat onverlet dat de AR als partij de band tussen Kerk en Overheid moest doorsnijden. Dat was het logische gevolg van de aanvaarding van de pluriforme maatschappij. Hier komt het leerstuk van de gemene gratie naar voren. Deze leer door Abraham Kuyper ontwikkeld, stelt vast dat God "na den val in het Paradijs de onverwijldde en volkomene doorwerking van de vernielende kracht der zonde gestuit heeft; eene menschelijke samenleving ook in deze zondige wereld mogelijk heeft gemaakt, ook aan het gevallen menschelijk geslacht eene voortgaande ontwikkeling verzekerd heeft, aldus een terrein heeft gecreëerd, waarop zich de bijzondere genade zou kunnen ontplooien en de continuïteit van het paradijs met het Regnum Glorïae heeft gewaarborgd".²¹ De gemene gratie is derhalve verleend aan alle mensen bij het verbond met Noach. De bijzondere of

particuliere gratie heeft God "in den afgezonderden kring van Israël voorbereid en in beginsel vervuld, maar sinds den Pinksterdag is het verworvenheid, bestemd voor alle gelovigen en in hen voor het gansche menschelijke geslacht tot de wereld uitgegaan...".²² De staat, uit de nood der volkeren ontstaan, is het terrein van de gemene gratie. Deze Overheid is wel aan de ordinantiën Gods, zoals deze uit de Schrift blijken, gebonden, maar niet zoals artikel 3 van "Ons Program" vaststelt rechtstreeks of door de uitspraak van enige kerk, doch alleen in de consciëntie van Overheid en onderdaan. Via deze lijn werkt de particuliere genade meer of minder door, via de kerk, via de christelijke pers, via de christelijke wetenschap, de christelijke politiek enzovoort.

Zeer consequent veroordeelde A. Kuyper art. 36 NGB als verouderd, waar het gaat om de passage die de Overheid oproept de afgoders uit te roeien en het Rijk van de Anti-christ ter aarde te werpen. Zo een overheidstaak kon men waarnemen in het Israël van het Oude Verbond. Het Nieuwe Verbond, zo betoogde Kuyper met keur van argumenten, verbiedt deze handelwijze. De bewoordingen van art. 36 NGB waren hiermee in strijd en moesten verklaard worden tegen de achtergrond van de omstandigheid dat "de Vaders" zich nog niet geheel van de roomse, byzantijnse middeleeuwse opvattingen hadden kunnen losmaken waar het ging om de verhouding overheid-kerk. De Gereformeerde Kerken hebben dan ook dit deel van art. 36 in 1905 op de Synode van Utrecht materieel geschrapt (door tussen haken plaatsing). Kuyper speelde daarbij een hoofdrol.

Een christelijke overheid - d.w.z. een overheid "die haar taak wil vervullen bij het licht dat voor haar niet alleen in de algemene maar ook in de bijzondere openbaring Gods is opgegaan - heeft dan ook een beperkte taak in zover zij zich er bewust van moet zijn dat God's wil er op is gericht dat zij de rechten van de enkeling, van gezin, kerk en andere levenskringen moet eerbiedigen".²³

Het samenwerken met de rooms-katholieken werd verdedigd op grond van de doctrine van de antithese. Kuyper maakte daarbij

een tweedeling in de politiek tussen hen "die een positieven godsdienst belijden en die overtuigd zijn, dat met dien godsdienst rekening moet worden gehouden op het gebied van den Staat" en hen die dat niet doen en voor wie alleen "de mensche-lijke Rede de kenbron is voor alle beginselen, waarnaar volk en land moeten worden bestuurd."²⁴ Door deze constructie staan rooms-katholieken anti-revolutionair in hetzelfde kamp tegenover de "paganisten" of "aanhangers van de moderne levens-beschouwing".

Dit gehele systeem nu wordt door de SGP bestreden. Zij eist in art. 1 van het beginselprogramma juist onverkorte handhaving van art. 36 NGB. Dit gebeurt bijvoorbeeld zeer pregnant in een brochure ondertekend door drie top-mannen uit de SGP, ds. Kersten, ds. Zandt en ir. Van Dis, welke in 1937 verscheen en gericht was op weerlegging van het beginsel van de godsdienst-vrijheid zoals dat door prof. Visscher, de leider van de Christe-lijk Nationale Aktie, toch verdedigd bleef worden ondanks zijn bezwaren tegen de ARP, de partij waar hij "rechts uit was ge-stapt".²⁵ Met een beroep op Voetius, Calvijn, de Heidelberger Catechismus, de geschiedenis van de zeven Provinciën en uiter-aard de Heilige Schrift zette men uiteen dat het "toch geheel onmogelijk voor de Overheid is godsdienstvrijheid toe te staan en tevens Gods wet te handhaven".²⁶ Op de vraag of de Heilige mis toegelaten kon worden antwoordden de schrijvers met Voetius, de vermaarde 17e eeuwse theoloog, "neen", zeker nu de "mis alle afgoderij der Heidenen te boven gaat".²⁷

Deze totale afwijzing van elke wijziging in art. 36 NGB, de onverkorte handhaving van dit artikel als uitgangspunt voor politiek handelen, dāt kenmerkt de houding van de SGP. Ds. Zandt drukt het in de Banier van 10 maart 1949 aldus uit: "Hier gaapt tussen het program van de ARP en de SGP toch een diepe, onoverbrugbare kloof. Het geldt hier geen gradueel maar een principieel verschil, en wel zulk een verschil dat een beslissend onderscheid tussen die partijen maakt. Wat is toch het geval? Het AR-program stelt, dat de Overheid Gods Wet heeft te handhaven in de zin van de algemene zedenwet. Dat de

SGP daarentegen verklaart in flagrante strijd daarmee, dat de Overheid verplicht is de Wet der Tien Geboden te handhaven en als regel en richtsnoer voor haar beleid te stellen."

Inderdaad is deze finale afwijzing van de leer van de gemene gratie een treffend verschil tussen beider politieke ideologie. In de opvatting van de SGP is de Overheid rechtstreeks volkomen gehoorzaamheid verschuldigd aan God. "De Heer ontslaat in Zijn woord van deze verplichting geen enkel mens, hoog noch laag geplaatste, edelman noch bedelman, overheid noch onderdaan. Daarbij komt ook het geweten van de mens niet in aanmerking, het geldt hier een absoluut gebod Gods".²⁸ In die opvatting is vrijheid onderwerping aan de Calvinistische leer. Elk ander begrip van vrijheid (zoals de ARP dat bijvoorbeeld leerde) is vals. Het is het gevolg van "satanische spraakverwarring" vrijheid aldus opgevat slavernij te noemen. Art. 3 van het Program van de ARP moet daarom volstrekt verworpen worden omdat daar gesteld wordt dat slechts de Overheids-persoon in zijn consciëntie en dan nog slechts aan de algemene zedenleer is gebonden."²⁹

De antithese, dat andere centrale leerstuk van de ARP, werd evenzeer verworpen omdat deze de rooms-katholieke staatkunde en de reformatorische richtingen in één kamp plaatste. "Wie over de Reformatie en Rome spreekt, noemt twee onverzoenbare tegenstellingen", want "deze verschillen niet in de takken maar in de wortel en stoelen wel allerm minst op één en dezelfde wortel des geloofs".³⁰ "De hele oecumenische beweging kan slechts leiden tot een tijdperk waarop allen op één stoel zitten, die van Petrus (zogenaamd)".³¹

Deze scherpe tegenstellingen die soms tot rumoerige vergaderingen leidden, zoals in 1947 in Apeldoorn en Den Haag, rechtvaardigden toch wel voor een groot deel het verwijt van SGP-ers dat men hen vanuit AR-kring vaak "ten onrechte" als scheurmakers betitelde. De term scheurmaker impliceert immers dat men zich onnodig losmaakt uit het oorspronkelijk verband.

De Staatkundig Gereformeerde Partij, een gezagspartij

In de beeldvorming rond de SGP spelen naast het theocratisch element waarover de vorige paragraaf handelt, ook de gezagsopvattingen van deze kring een bepalende rol. Deze kunnen inderdaad als bijzonder rigide worden gekenschetst. Haar vertegenwoordigers in gemeenten, Provinciale Staten en Staten-Generaal blijven onvermoeibaar aandringen op gezagshandhaving door de Overheid. De partij is wars van verschijnselen die in de jaren '60 en '70 zijn opgekomen als kraken, bezettingen en meer in het algemeen burgerlijke ongehoorzaamheid. Dit verwachtingspatroon t.a.v. de overheid inzake de handhaving van "law and order" wordt gecomplementeerd door zeer vergaande opvattingen over de grenzen waartoe zich de gehoorzaamheidsplicht van de onderdaan uitstrekt. De Overheid ontleent zijn gezag aan God en om die reden alleen al is de onderdaan eerbied en gehoorzaamheid verschuldigd. Aan elke overheid? Altijd? De sterk lijdelijke houding die binnen grote delen van de groepen waarop de SGP electoraal steunt, gedurende de Tweede Wereldoorlog, tegenover de Duitse bezetter is aangenomen heeft de laatste jaren weer belangstelling gewekt. De "affaire Aantjes" en de affaire rond een televisiereportage naar aanleiding van de deportatie van de mannelijke bevolking van Putten naar Duitsland in 1944 hebben deze passieve houding en de theologische achtergronden daarvan weer onder de aandacht van velen gebracht.

In dit verband moet langer worden stilgestaan bij een kenmerk van een fors deel van het SGP-kiesvolk, het piëtisme en de daarmee samenhangende lijdelijkheid. Het piëtisme legt sterk de nadruk op het emotionele, het zoeken van toegang tot God. Er is ook een grote "beklemtone" van eigen geloofservaringen, religieuze ontroering en individuele gevoelsinspraken".³² In zijn meer extreme varianten, waarbij een vergaande verachting van de wereld en het "rijk van de natuur" wordt getoond, vindt men deze houding in de "doperse geestesstromingen". De SGP als calvinistische partij reageert overigens

fel wanneer, bijvoorbeeld van de zijde van de voormalige ARP, de SGP een partij met sterk "doperse" inslag wordt genoemd.³³

Deze piëtistische inslag gecombineerd met het sterk theocratische referentiekader, dat door het oud-testamentische Israël wordt gevormd, bevordert het beeld van een zeer actieve God. "De Heere zit niet als een ledepop in de hemel, zoals in onze tijd velen wel menen. Hij slaat der mensen wegen gade en is een grimmig Wreker van alle zonden. Naar Zijn onkreukbare heiligheid straft Hij deze met een rechtvaardig oordeel".³⁴ Een ander voorbeeld - men kan er honderden vinden in de geschreven en gesproken teksten van SGP-vertegenwoordigers - van de causaliteit die bestaat tussen zonden en rampen (de oordelen Gods) vindt men in de jaarrede die in 1964 door ds. Abma voor de Algemene Vergadering van de SGP werd gehouden toen hij sprak over de onwil van de Overheid strafmaatregelen te treffen tegen auteur en acteurs van de "Beeldreligie"-schets in een programma uit de satirische reeks "Zo is het toevallig ook nog eens een keer". De spreker: "Ducht men dan niet de toorn Gods, die wordt opgewekt? Wanneer als in 1953 een watersnood teistert, heet het dat de genadige God daarbuiten staat, en dat Hij ook niet zo almachtig is om de tomeloze machten van de natuur te bedwingen. Dat zijn duivelse redeneringen."³⁵

De Tweede Wereldoorlog nu, wordt gezien als zo een oordeel Gods, dat door de zonden der wereld was afgeroepen. Abma in 1965: "Men vertrouwde op de Volkenbond. Oordelen Gods lagen buiten de gezichtskring. Die hoorden thuis in een mythologisch, overwonnen wereldbeeld. Ze werden naar het rijk der fabelen verwezen. Ondanks spot en hoon hebben onze afgevaardigden destijds herhaaldelijk gewaarschuwd voor het onheil, dat de toekomst brengen zou. Maar ze waren als jokkende voor de oren van allen, die althans nog naar hen wilden luisteren."³⁶ Heil is slechts te verwachten wanneer men zich baseert op de oude gereformeerde beginselen zoals die door de vaders vooral in de 17e eeuw werden beleden. Dan komt welvaart en voorspoed. Wie daarbuiten heil zoekt bouwt op drijfzand en roept de oordelen

Gods over zich en de samenleving af. Dit was het geval bij de oprichters van de Volkenbond en de Verenigde Naties, organisaties die naar de opvatting van de SGP gebouwd zijn op de revolutionaire beginselen van de volkssouvereiniteit, de beginselen van Voltaire en Rousseau. De "Hand des Heren" heeft de Volkenbond, deze toren van Babel, al in "puin terneer doen storten".³⁷ De Verenigde Naties zal het zo ook kunnen vergaan.

In de beschouwingen van SGP-ers wordt nogal eens plaats ingeruimd voor schilderijen van de apocalyptische eindtijd van de wereld, wanneer "het beest uit de afgrond" komt en Gods oordelen de wereld zullen teisteren. In dat perspectief wordt een eventuele derde wereldoorlog gezien.

De bezetting door Duitsland in 1940 van het land der vaders wordt dan veelal beschouwd als een dergelijk oordeel Gods over onze zonden. Hiertegen past geen verzet. Men mag niet "bijten in de roede die tuchtigt". Het is vanuit deze optiek dat men er niet toe kwam in grote delen van de hier bedoelde bevolkingsgroep de bezetting en de duitse overheden te zien als zaken waartegen het door Calvinisten erkende recht van opstand mocht worden aangevoerd, als rechtvaardiging voor ongehoorzaamheid en verzet.³⁸

De SGP, een maatschappijkritische partij

Wat steeds weer opvalt in publikaties en redevoeringen van SGP-ers is de vergaande afwijzing van en weerzin tegen de samenleving zoals die in deze eeuw in Nederland is gegroeid.

Een deel van die afkeer wordt ook bij radicaal socialistische en anarchistische groeperingen aangetroffen, zij het in een geheel andere context. De wereld wordt beschouwd als een planeet die op welhaast apocalyptische wijze naar zijn einde onderweg is. Met name de westerse invloedssfeer wordt getekend als een gebied waar ongebreidelde consumptie, sportverdwazing, verspilling, milieuvervuiling, atomisering van de maatschappij, oppervlakkigheid en "short-run hedonism" de situatie tekenen.

De analyse van de oorzaken van deze neergang lopen - dat is

niet verbazingwekkend - mijlenver uiteen. De SGP kan men met recht "uiterst rechts" noemen in zoverre dat deze partij van structuurveranderingen door de Overheid tot stand gebracht of mogelijk gemaakt, niet veel verwacht. Slechts de bekering van de mens kan nog baat brengen. Slechts wanneer Overheid en onderdaan zich weer laten gezeggen door God's Woord en de nederlandse geloofsbelijdenis, mag nog gehoopt worden dat God's gerechtvaardigde oordelen niet over de wereld zullen komen.

Structurele problemen als economische recessie, werkloosheid, marktordening, inkomensverdeling en energievoorziening zijn in dat licht gezien slechts afgeleide problemen waarin men daarenboven niet zelden reeds de oordelen van de Heer ziet.

Niet de "bevrijding uit structuren" zoals door delen van "links" centraal wordt gesteld, maar "bekering". De taak van de overheid is overigens in de opvatting van de SGP ook niet in de eerste plaats gebaseerd op een opdracht de maatschappij drastisch te veranderen teneinde de "Nieuwe Mens" mogelijk te maken. Nee, in plaats van "dienaar van den wuften volkswil" is de Overheid veel eerder bedwinger van 's mensen ongebondenheid. Tegen de achtergrond van deze vrij pessimistische mensbeschouwing, deze nadruk op bekering door Overheid en onderdaan, en de eerder genoemde afkeer van het twintigste eeuwse cultuurpatroon, kan men de enkele citaten die hieronder volgen begrijpen.

Ds. Zandt over de economische situatie in 1948: "Omdat zij (de SGP, Dö.) als tegengif van het veldwinnend communisme en het opdringen van Rome slechts heil ziet indien daartegen het Evangelie wordt gesteld. Omdat zij van oordeel is, dat geen enkel ding de welvaartsbronnen zozeer toestopt als de zonde, dat er slechts welvaart voor alle klassen des volks zal zijn weggelegd wanneer overheid en onderdaan gehoor verlenen aan de roepstem van de profeet "O land, land, land hoort het Woord des Heren" en dat indien zulks niet geschiedt ons volk onder de oordelen Gods nogal veel dieper in jammer en ellende zal wegzinken dan reeds het geval is."

In de dertiger jaren over oorlogsdreiging en de Volkenbond: "Desalniettemin brengen de landen, en ook Nederland, hun machtige offers aan den afgod, dien men zich heeft opgericht in de stad waar eens Calvijn den strijd voerde tegen Rome en tegen het ongeloof: de stad, die naar het Woord Gods werd geregeerd. O, gruwelijke tegenstelling. Thans zich in weelde badende afgezanten der regeeringen, die in hun ijdele waan de wereld naar hun menschelijke berekening denken te regeren. Calvijn stelde Gods Woord boven alles. Zij daarentegen rekenen met het Woord des Heren niet. Hun oogen blijven blind, hoe dikwijls zij ook beschaamd worden."

Tot slot over danszalen, bioscopen en propaganda van ongeloof: "Mijnheer de voorzitter. Het is waar de zaken zo gesteld zijn niet te verwonderen dat een schrikkelijke zedenverwildering om zich heen grijpt en dat de gevangenissen en krankzinnigengestichten overvol zijn. Wat de mens zaait, ook wat de overheid zaait, zal zij maaïen. Wij hebben al zo menigwerf onze stem ertegen verheven en verheffen haar er thans weer tegen, dat de Regering laat voortwoekeren een ongeloofspropaganda, welke haar verwoestende en zedenbedervende uitwerking op ons volk niet heeft gemist...". "En niet alleen de door mij gewraakte propaganda, maar ook de danszaal en de bioscoopzalen doen er hard aan mede, dat de ellende zich onder ons volk vermeerderd. Zij zijn toch mede oorzaak, dat zo menig huwelijksleven verwoest, de jammer in zo menig gezin vergroot wordt. Ja gewis, deze inrichtingen vergroten in niet geringe mate de jammer en ellende onder ons volk. Zij zijn het die de armenhuizen, de gevangenissen, de zenuwlijdersinrichtingen en de krankzinnigengestichten tot aan de nok toe helpen vullen. Daarbij komt nog het toenemen van het drankmisbruik". "En dit alles wordt maar gedoogd! Wie meent dat dit alles straffeloos geschiedt, hem kan een derde wereldoorlog anders leren."

Het beginselprogramma van de SGP

Zoals hierboven is geschreven stelt de SGP zich principieel op

als een theocratische partij, als een partij derhalve, die het absolute gezag van Gods Woord over alle terreinen des levens en dus ook op het politieke, belijdt. Het doel van de SGP op dit laatste terrein is om de beginselen van Gods Woord tot meerdere erkenning te brengen in ons land. Om die reden schaart men zich onder de banier van het onverkorte artikel 36 NGB.

Wat betekent dit nu voor de concrete politiek die de SGP volgens het beginselprogramma dient te voeren?

Positief geformuleerd betekent dit dat de Overheid als dienaressen Gods dient te streven naar een situatie waarin de naleving van Gods Woord verwerkelijkt wordt door de strafbaarstelling van godslastering en ontheiliging van de zondag. De overheid moet de eed eisen (en dus de belofte afwijzen). Ze moet het misbruik of gebruik van middelen, die de geestelijke en lichamelijke gezondheid schaden, tegengaan. Ze dient te waken voor de openbare zedelijkheid op wegen en in publieke gebouwen. De staatsloterij worde afgeschaft. De overheid dient in alle samenkomsten het verbreiden van beginselen te verbieden, die de eer Gods en het gezag van de Overheid aanranden. De lijkverbranding dient verboden te worden. Aldus moet de Overheid Gods Wet handhaven.

Ook op het gebied van de rechtspraak (art. 6 Beginselprogramma) moeten de beginselen van het in de Heilige Schrift geopenbaarde recht des Heeren centraal staan. In dat kader pleit de SGP sinds haar oprichting voor de wederinvoering van de doodstraf als "specifiek Christelijke wet", omdat "Gods Woord eischt dat wie opzettelijk eens anders bloed vergiet, diens bloed vergoten zal worden".³⁹

Gods Woord dient ook normatief te zijn voor het onderwijs (art. 10) en voor de arbeidsverhoudingen tussen werkgever en werknemer, waardoor staking en uitsluiting geweerd moeten worden.

Door de Overheid dient onthouding te worden betracht waar het haar niet is toegestaan vaccinatie dwingend voor te schrijven (artikel 8) of verzekeringsdwang te sanctioneren.

De sociaal-economische paragraaf (art. 14 en 15) wordt ge-

kenmerkt door een sterke nadruk op het particulier initiatief en een even sterke afkeer van overheidsbemoeiing. Socialisten en liberalen zijn voor de SGP in beginsel één pot nat omdat beide "in grondbeginsel één zijn". Gaat het echter om economische vraagstukken dan heeft de SGP een voorkeur voor de VVD boven de PvdA of CDA.

In de sociale paragraaf (artikel 7) wordt het particulier initiatief ook in de armenzorg centraal gesteld.

De paragraaf over het buitenlands beleid (art. 17, 18) bevat enerzijds een voorkeur voor een sterke Koninkrijksband en anderzijds een afkeer van supranationale gemeenschappen.

In het artikel m.b.t. de gewenste binding tussen de delen van het Koninkrijk vindt men ook nog een echo van de uiterst scherpe stellingnames van de SGP in de debatten rond de "Indische" en "Nieuw-Guinea" kwestie. "De Staatskundige Partij, betreurende het verbreken van de eeuwenoude band tussen Nederland en Indië, alsmede het schenden van de belofte inzake het zelfbeschikkingsrecht, gedaan aan de Indische volkeren, met name aan de Republiek der Zuid-Molukken en aan de bevolking van West Irian, verklaart zich voor een hechte band tussen Nederland en de Nederlandse Antillen in het verband van het Koninkrijk der Nederlanden". De afwijzing van supranationale gemeenschappen wordt ingegeven door de vrees dat hierdoor "de invloed van Rome en het humanisme sterk wordt bevorderd, het werk van de Reformatie al meer zal worden afgebroken en het koningschap dreigt te worden gedegradeerd."⁴⁰

Een culturele paragraaf ontbreekt. De SGP is altijd sterk gekant geweest tegen toneel, opera, film en ballet om redenen die hier buiten bespreking moeten blijven, maar nauw samenhangen met de specifieke Schriftinterpretatie zoals die vooral in de kerkgemeenschappen van de SGP-aanhang aanwezig is.

Tot slot nog enkele opmerkingen m.b.t. het staatkundig gereformeerde staatsrecht dat het staketsel van de staatkundig gereformeerde staatkunde vormt. De kern van dit staatsrecht wordt gevormd door de leer van de godssoevereiniteit, "een

souvereiniteit op staatkundig terrein in onafscheidelijk verband met de belijdenis dat God souverain is in het praedestineren ter zaligheid". Zij deelt dit beginsel met meer partijen die voor de Tweede Wereldoorlog de rechterzijde vormden van de Tweede Kamer. De constitutioneel monarchale regeervorm wordt aangehangen en beschouwd als de van God gegevene. Accepteert de SGP ook het parlementair democratisch credo? Anders gezegd: Verdraagt de democratie zich met de theocratie of "staan beide creatiën als vuur en water tegenover elkaar"? ⁴¹

Hoewel niet ontkend kan worden dat begrippen als democratie en in mindere mate "parlementaire democratie" in zekere zin meerduidig zijn, kan toch worden verdedigd dat gemeenschappelijk aan deze ideeën de opvatting ten grondslag ligt dat de regering van het land globaal moet plaatsvinden in overeenstemming met de opvattingen en beginselen zoals die leven bij (de meerderheid van) de volksvertegenwoordiging.

In het staatsrecht wordt de kern van het parlementaire stelsel wel zo geformuleerd: "De bekleding door bepaalde personen van het ministersambt behoort, afgezien van het gebruik van het ontbindingsrecht, onder meer afhankelijk te zijn van de vraag of hen gebleken is of met grote waarschijnlijkheid mag worden aangenomen, dat zij het vertrouwen bezitten van de meerderheid van de Tweede Kamer." ⁴²

De SGP erkent de normatieve kracht van deze regel zeker niet, maar ook zij heeft in haar beginselprogramma gesteld dat de overheid haar ambt uitoefent "onder medewerking van het volk". ⁴³ Het is opvallend dat de SGP zelf moeilijkheden ondervindt met de oplossing van de latente spanning tussen dit beginsel (medewerking van het volk) en het absolute gezag van Gods Woord, dat richtsnoer moet zijn voor de Overheid. De eerste tien artikelen van het beginselprogramma vonden bijvoorbeeld uitgebreide bespreking door ds. Zandt. Bij artikel 11 werd halt gehouden. Ook deze ideoloog van de SGP moet geschrokken zijn van de voetangels en klemmen die hij voor zich vermoedde. Theoretisch is het probleem niet zo groot. De Overheid dient te handelen

naar Gods Woord (zoals dat door de SGP wordt begrepen). Het probleem ontstaat bij de omschrijving van het begrip overheid. De neiging om het begrip overheid te identificeren met de Kroon (de regering, de uitvoerende macht) was in reformato-
rische kringen en in de SGP zeker sterk aanwezig, niet in de laatste plaats door oriëntatie op bijbelse situaties. De werkelijkheid van enkele duizenden jaren later laat een gecompliceerder overheidsbegrip opkomen. De volksvertegenwoordiging is een integrerend en formeel-dominant element in het proces van wetgeving en speelt vaak de hoofdrol bij de kabinetsformatie, het regeerprogramma, de controle op het bestuur en de uitgaven enzovoort. Dit laatste wordt de laatste jaren meer onderkend in SGP-kringen, waardoor de potentieel radicaal-revolutionaire lading die ligt in de combinatie van een theocratisch standpunt, een enge opvatting van het begrip overheid (nl. beperkt tot regering) en een rigide gehoorzaamheidsopvatting wordt gedemonteerd. In de slotparagraaf wordt hierop nog nader ingegaan.

Twee andere stellingen die nog slechts door de SGP zijn bewaard, vindt men in het verzet tegen het individualistische en het algemeen actief en passief kiesrecht. Het individualistisch kiesrecht, waarbij in principe aan ieder individu het stemrecht is toegekend, wordt verworpen in art. 11 van het Beginselprogramma waar de SGP een organisch kiesrecht voorstaat: het kiesrecht toegekend aan duidelijk herkenbare verbanden, waarbij men met name aan het gezin denkt. Een soort huismanskiesrecht derhalve waarbij het gezinshoofd de stem uitbrengt, dan wel gekozen kan worden. Vrouwen, gezinshoofd of niet, moet de gang naar de stembus ontszegd worden, want vrouwenkiesrecht is in strijd met de roeping van de vrouw.

Het spreekt vanzelf dat ook de klassieke grondrechten als het recht van drukpersvrijheid, vereniging en vergadering gerelativeerd dienen te worden door de taak die de Overheid ex art. 36 NGB is toegedacht.

Verlegt de SGP de koers?

Er zijn SGP-ers die deze vraag onomwonden met ja beantwoorden. Zij onderkennen een bijdraaien naar een soort politieke samenwerking met GPV en RPF. Een bijdraaien naar het politieke centrum dus, een opgeven van het getuigen in isolement. Vanuit deze kringen werd in 1975 de "Landelijke Stichting tot handhaving van de staatkundig gereformeerde beginselen" opgericht die vooral op de Veluwe aanhang vindt.

Het zwaarste verwijt dat vanuit deze hoek wordt gericht tot Hoofdbestuur en Tweede Kamerfractie en vooral ook beider ex-voorzitter ds. Abma, is het morrelen aan de fundamenten van de partij en aan de onverkorte handhaving van art. 36 NGB.

Tot en met december 1981 verschenen 28 publicaties "In het spoor" van de Stichting. In elk nummer wordt gefulmineerd tegen afwijkingen van het rechte pad, zoals dat bewandeld werd door ds. Kersten en ds. Zandt voor en na de Tweede Wereldoorlog.

De stichting stelt vast dat "menigmaal wordt gezwegen waar gesproken had moeten worden en dat gesproken is waar we moeten zwijgen".⁴⁴ "De beginselen van de partij worden ondergraven door de eigen voorzitter".⁴⁵ Door alles heen klinkt het verwijt dat omwille van politiek gewin, omwille van haalbaarheid het beginsel, het getuigen, minder ernstig wordt genomen. Alle afwijking van "de oude eenvoudige" voormannen als Kersten, Zandt en Van Dis wordt afgewezen.⁴⁶

Het Hoofdbestuur en ds. Abma verzetten zich fel tegen al de verwijten van deze "onstichtelijke stichting".⁴⁷ Toch lijkt het voor een buitenstaander als schrijver dezes niet voor tegenspraak vatbaar dat de koers en oriëntatie van de partij iets wordt verlegd. Alvorens hier nader op in te gaan is het wellicht dienstig om te wijzen op enkele verschijnselen die zich niet slechts bij de SGP voordoen maar in welhaast ieder maatschappelijk verband. Wijzigingen in ideologie of uitwerking daarvan stuiten altijd in meer of mindere mate op tegenstand vanuit het

verband (in dit geval een politieke partij). Derhalve worden veranderingen vrijwel steeds zo gepresenteerd alsof de wijziging slechts op een zuiverder toepassing van de centrale waarden (bij politieke ideologie vaak als "de beginselen" aangeduid) uit die ideologie berust. Men blijft homogeen met het "erfgoed van de vaders". Er is geen sprake van verwanseling van beginselen, hooguit van actualisering.

Met dit laatste woord komt men bij de tweede verdedigingswal die de voorstanders van verandering opwerpen tegen de kritiek uit het eigen verband; de historische (soms geografische) relativering van de uitwerking van de beginselen.

Ook binnen de SGP worden beide bovenbedoelde wegen gegaan. Enkele voorbeelden:

Over art. 36 NGB klinken de laatste jaren andere geluiden met name in het SGP-jongerenblad "Onderling Kontakt". "We zullen nu eens moeten ophouden allerlei kretten te slaken, maar met elkaar om de tafel moeten gaan zitten om aan onszelf en anderen duidelijk te gaan maken hoe art. 36 vandaag concreet dient te functioneren. Het is duidelijk dat dit een verwerping is van de neutrale staat of van een dualisme tussen Kerk en politiek. Maar het is ook duidelijk dat we er niet zijn als we art. 36 willen lezen en concretiseren zonder de historische context." ⁴⁸ Ook ds. Abma handhaaft uiteraard de essentiële betekenis van dit artikel maar legt in een uitvoerige beschouwing over christelijke politiek andere accenten. ⁴⁹

Artikel 36 schrijft de overheid volgens Abma twee taken toe, niet alleen een stimulerende en beschermende taak teneinde blijvende of tijdelijke vernieuwingen te bewerkstelligen, maar ook de bedwinging van "de ongebondenheid der mensen".

Zo gezien wil dus art. 36 NGB zeggen dat er zonde is, dat perfectionisme nooit bereikt kan worden en dat structuren nimmer enige en laatste verklaring van ongerechtigheid kunnen zijn. Zo opgevat wijst art. 36 NGB de SGP een plaats in de discussie over de vraag welke de invloed van structuren en welke de invloed van de geestelijke en ideële (waar de zonde een grote rol speelt) sfeer is. Het geschut ooit voornamelijk

opgesteld tegen de anti-revolutionaire staatsleer wordt hiermee gekeerd en vooral gericht op wat tegenwoordig links wordt genoemd. Die trend - dat het negatieve referentiekader voor de SGP meer en meer door "links" wordt geleverd - is ook elders waar te nemen.

De zeer rigide gezagsopvatting was een tweede kenmerk van de SGP. Ook ten aanzien hiervan worden nu andere geluiden vernomen. Het verwijt dat het van generatie op generatie doorgegeven "pakje SGP-beginselen" bij opening wel eens "een platvloers fascisme dat de politiestaat predikt kan worden bevonden", is een uitzondering.⁵⁰ Maar ook ds. Abma waarschuwt tegen een te snel kiezen voor tucht en een te snel verlaten van de tolerantie. "Dingen moeten gebeuren in een geest van vrijwilligheid en niet geforceerd. Dat laatste vormt geen karakters. Als de druk maar eventjes weg is of uitvalt, springt de hele groep uit de band".⁵¹ De gezagsgetrouwheid is als bijzondere uitdrukking van het geloof wel extra nadruk verleend, aldus dezelfde schrijver elders. Maar ook hier moet men de historische dimensie (de situatie waarin Groen van Prinsterer opereerde) in het oog houden. Anders kan het gevolg zijn dat men "zich wel eens te oncritisch kan opstellen tegen regimens, die duidelijk buiten de grenzen van hun wettige bevoegdheid handelen".⁵²

Eén en ander neemt niet weg dat de partij niet schroomt het gezagsargument in volle kracht tegen de dissidente stichting ter handhaving van de staatkundig gereformeerde beginselen te verheffen.

Er zijn nog meer aanwijzingen dat de SGP verandert.

De sport wordt niet meer totaal afgewezen als een bezigheid die de overheid moet bevorderen.⁵³

Het vrouwenkiesrecht wordt niet meer, of minder sterk afgewezen.⁵⁴ Er zijn pleidooien voor het ruimte bieden binnen de partij aan mensen met een pacifistische gezindheid op grond van de Schrift,⁵⁵ en voor het tegengaan van "omgekeerde gewetensdwang bij polio".⁵⁶

Tenslotte nog iets over de opvattingen over de parlementaire

democratie. De tijden van ds. Zandt lijken voorbij. Deze meende dat: "Alle hechte grondslagen van de staat worden omvergestoten door hen die de Staten-Generaal een deel van de macht toekennen, die de Overheid alleen toekomt. De Overheid is over het volk gesteld, door een macht buiten ons, nl. door God. De Staten-Generaal regeeren ook niet voor de helft; de Souvereiniteit van de Overheid is ondeelbaar".⁵⁷ Op deze zaak is hiervóór reeds ingegaan. Hier volsta ik met een ander citaat van ds. Abma: "Wij zijn gematigd democratisch". "De democratie wordt verkeerd wanneer deze absoluut wil zijn en wanneer die er op uit is om het volk te plaatsen op de troon die alleen God rechtens toekomt. In goede zin democratisch is het echter wanneer mensen met Christus over alle schepselen regeren. Er klinkt iets van het gezond democratische door in de oud-vaderlandse uitspraak "Schipper naast God". De democratie in de goede zin van het woord is een functie van de theocratie".⁵⁸

Al deze accentverschuivingen en soms ook positieverwisselingen worden ook met name gesteund door hen die willen streven naar een nauwere samenwerking tussen de verschillende politieke organisatievormen van de "gereformeerde gezindte", de SGP, GPV en RPF en de gespreksgroep van de AR-gezinden. De toekomst zal leren hoe de SGP uit deze interne strijd te voorschijn zal komen.

Voorlopig lijkt het "modernisme" een meerderheid tegen zich te vinden. Abma's protegé Holdijk werd bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1981 door de partij op nr. 4 (in plaats van op nr. 3) geplaatst. De zeer "zware" ir. Van der Vlies kwam daarmee op deze verkiesbare derde plaats terecht.

Noten

1. Lindner, J.J., "Het pakje SGP-beginselen stijf gesloten", *De Volkskrant*, 29 februari 1979, p. 6

2. Zie Oud, P.J., *Het jongste verleden*, deel V, Assen 1968², p. 50

3. Cramer, N., *Wandelingen door de handelingen*, 's-Gravenhage, p. 260 e.v.
4. *Haarlems Dagblad*, 3 februari 1966
5. *Nieuwsblad van het Noorden*, 28 februari 1974
6. *NRC-Handelsblad*, 18 april 1975
7. Deze zuigkracht zal afnemen wanneer de Reformatorische Politieke Federatie (RPF) een constante factor in de nederlandse politiek zou blijken
8. Lipschits, I., *De protestants-christelijke stroming tot 1940*, Deventer, 1977, p. 65
9. De Jong, L., *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel I, 's-Gravenhage, 1969, p. 275
10. Cramer, N., a.w., p. 163 e.v.
11. Een aantal van 5 à 6 zetels behoort tot de mogelijkheden
12. Verbrugh, A.J., *De politieke partijen in Nederland*, deel II, Rotterdam 1962, p. 148. Hier wordt een studie van G. Verplanke aangehaald
13. *Handelingen T.K.*, 1924, p. 743
14. *Handelingen T.K.*, 1927/28, p. 2002
15. Ds. Zandt, *De Banier*, 1 juli 1948
16. *Handelingen T.K.*, 1948/49, p. 183
17. Breedveld, W., *Trouw*, 22 april 1978, p. 5

18. Weber, M., "Der Beruf zur Politik", in *Soziologie, Weltgeschichtlichen Analysen und Politik*, Stuttgart, 1966⁴
p. 173 e.v.
19. Kuiper, D.Th., *De Voormannen*, Meppel 1972, p. 167
20. Kuiper, D.Th., a.w., p. 166 e.v.
21. Kuyper, A., *De Overheid*, Kampen, p. 22
22. Den Hartogh, G.M., "Onze grondbeginselen" uit *Schrift en Historie*, Gedenkboek van de anti-revolutionaire partij, Kampen, 1928, p. 62/63
23. Smeenk, C., *Onze Volksvrijheden*, Kampen, 1946, p. 463
24. *De Anti-Revolutionaire Partij en haar program van beginselen*, toegelicht door H. de Wilde, 's-Gravenhage, 1922⁵, p. 93 e.v.
25. *Antwoord op de herhaalde uitdagingen van prof. dr. H. Visscher tot weerlegging diens beginsel van godsdienstvrijheid*, 1937
26. Ibidem, p. 18
27. Ibidem, p. 20
28. Ds. Zandt in *De Banier*, 5 februari 1948
29. "Vrijheid, naar calvinistisch principe bestaat alleen in onderwerping aan het juk van Christus, met andere woorden aan het Woord Gods." Ds. Zandt in het "Dageraad debat" in de Tweede Kamer (juni 1924). Zie ook Abma, *De Banier*, 1 december 1977
30. Ds. Zandt, *De Banier*, 24 januari 1948

31. Abma, H.G., in zijn rede *Tot welzijn van heel het volk* op de Algemene Vergadering van de SGP van 21 februari 1962, p. 9
32. Verbrugh, a.w., p. 189
33. Het bestaan van de SGP, waaraan zoals bij elke politieke groepering impliciet de wens tot bemoeienis met overheids-handelen ten grondslag ligt, wordt steevast als weerlegging van de beschuldiging van doperse wereldmijding gehanteerd
34. Abma, H.G., in zijn rede *Zonen van hetzelfde huis* op de Algemene Vergadering van de SGP van 27 februari 1964
35. Abma, H.G., in zijn rede *'t Ruim genot der Wereld* op de Algemene Vergadering van de SGP van 23 februari 1965, p. 6
36. Zandt, P., in zijn rede *Het grote volksbelang* op de Algemene Vergadering van de SGP van 14 mei 1959
37. Vergelijk De Groot, D.J., *De Reformatie en de staatkunde*, Franeker, 1955, hoofdstuk IX
38. Zandt, P., *Handelingen T.K.*, 1933/34, p. 508
39. Van Dis, C., *Handelingen T.K.*, Buitengewone zitting 1967, p. 84 e.v.
40. Artikel 18 *Beginselprogramma SGP*
41. Abma, H.G., *Een kabinetsperiode*, uitgave De Banier, p. 74
42. Van der Pot/Donner, *Handboek van het nederlands Staatsrecht*, Zwolle, 1977¹⁰, p. 319
43. Artikel 11 *Beginselprogramma*

44. *In het spoor*, uitgave landelijke stichting tot handhaving van de staatkundig gereformeerde beginselen, nr. 19, februari 1980, p. 4
45. Brief van de Stichting op 19 oktober 1979 verstuurd aan het Hoofdbestuur
46. Zie noot 44
47. Artikel van Abma, H.G., *De Banier*, 17 november 1977
48. Velema, J.H., "Politiek en de gereformeerde gezindte", *Onderling Kontakt*, jrg. 14, nr. 3, p. 26
49. Abma, H.G., *Een kabinetsperiode*, p. 83/84
50. Zie noot 1
51. Abma, H.G., *Tucht en tolerantie*, 1980, no. 1
52. Abma, H.G., *De Banier*, 23 november 1978
53. Deze ommekeer vindt men in art. 20 van het gemeenteprogram van de SGP
54. Nog zeer recent in *De Banier* van 13 maart 1980 wordt verklaard dat reeds ds. Zandt had verkondigd dat op dit punt "de SGP de Heilige Schrift niet meehad"
55. Abma, H.G., *Onderling Kontakt*, jrg. 13, no. 3
56. Abma, H.G., *De Banier*, 9 november 1978
57. Zandt, P., *Handelingen T.K.*, 1928/29, p. 331
58. Abma, H.G., *Een kabinetsperiode*, p. 74 e.v.

'IK HEB MN RODE DAS MAAR THUISGELATEN...'

Beschouwing bij en letterlijke tekst van het buitengewoon congres van de PvdA over de kabinetsformatie, 9 september 1981 te Utrecht

R.A. Koole

De PvdA-congressen van 1981 ademen duidelijk een andere sfeer dan die in de Tweede helft van de jaren zestig en de jaren zeventig. De 'beredans' van Van der Louw in 1969 bij de verkiezing in het partijbestuur van H. Lammers, eveneens een 'Nieuw-Linkser', leek op het februari-congres heel erg ver weg. Vrij Nederland constateerde: "Als in de dagen van Evert Vermeer en Ko Suurhoff had het partijbestuur een ijzeren greep op zijn leden".¹ Donderspeeches van partijcoryfeeën om een weerbarstig partijcongres tot de orde te roepen bleken niet nodig. De congresgangers schikten zich, wanneer het er op aan kwam, in de voorstellen van het bestuur. Toch wil dit niet zeggen dat alle vernieuwing van de voorgaande jaren teruggedraaid was. Integendeel, de (falende) polarisatiestrategie, het nieuwe politieke ethos en het streven naar interne democratisering hadden hun uitwerking niet gemist.² Volgens Tromp waren de onbedoelde gevolgen hiervan vaak nadelig (bijvoorbeeld: interne democratisering heeft geleid tot externe oligarchisering) en werden zij lange tijd door het establishment van de partij ontkend.³ Vooral na het 'drama' van de kabinetsformatie in 1977 lijkt hierin een zekere kentering op gang te zijn gekomen. Toen, in oktober 1977, bemoeide de partijraad, die formeel slechts een adviserende taak heeft, zich rechtstreeks met het verloop van de kabinetsformatie. Hierdoor en door het feit dat het partijbestuur aan deze raad de status van vervangend partijcongres gaf, werd de formatie enorm bemoeilijkt.

In 1981 was de opstelling van de partij een geheel andere. Het levendige, maar in feite volgzame februari-congres besloot dat niet een partijraad, maar een buitengewoon congres de resultaten van de formatie pas na afloop zou toetsen. Slechts één afgevaardigde protesteerde:

"als die formatie dan klaar is, zal zo'n congres niet de politieke moed hebben om het resultaat af te keuren".⁴

De verkiezingen en de formatie moesten in februari nog komen en daarom werden 'strijdpunten' geformuleerd. Deze strijdpunten waren in feite een selectie uit het verkiezingsprogramma 'Weerwerk', waaraan gedurende twee jaar in plaatselijke afdelingen en in landelijke organen op een nieuwe wijze aan was gewerkt.⁵ Twee van deze strijdpunten werden niet-onderhandelbaar genoemd: de sluiting van de kerncentrales en de weigering om kruisraketten te plaatsen.

De grote verkiezingsnederlaag van 26 mei 1981 dwong de partij de tweede viool te spelen bij de onderhandelingen. Zelfs één van de "niet-onderhandelbare" strijdpunten, de sluiting van de kerncentrales, moest worden ingeslikt, hoewel voorzitter Van den Berg opriep tot deelname aan de actie 'Dodewaard moet sluiten'. Het 'strijdpunt' was een 'pijnpunt' geworden. Van den Berg zei hierover in Vrij Nederland: "Die negen zetels verlies hebben ons domweg gedwongen te kijken hoe we die strijdpunten nog het beste konden realiseren... Je kon niet meer alles binnenhalen wat je voor de verkiezingen gewild of ten dele zelfs beloofd had."⁶

Dit laatste is echter niet afhankelijk van een verkiezingsnederlaag of -overwinning. In het Nederlandse politieke systeem kan geen enkele partij een verkiezingsprogram zonder meer omzetten in een regeringsprogram. Coalitiepolitiek eist per definitie het doen van concessies. Voor "niet-onderhandelbare strijdpunten" is hierin geen plaats. De polarisatie-strategie, die juist op doorbreking van deze

coalitiepolitiek gericht was, had reeds gefaald.

De strijdpunten dienden daarom wellicht minder als basis voor coalitie-onderhandelingen dan als genoegdoening naar het partijkader en als wervingsinstrument in de verkiezingen.

Het formatie-akkoord, dat ter goedkeuring aan het buitengewoon congres op 9 september in Utrecht werd voorgelegd, was duidelijk een compromis dat tot stand was gekomen door onderhandelingen, waarin de PvdA niet de hoofdrol speelde. Het moest in zijn totaliteit aanvaard of verworpen worden. De PvdA-onderhandelaars mochten niet met extra 'eisen' worden opgezadeld. Het voorstel van het partijbestuur luidde dan ook als volgt: "Het buitengewoon congres van de Partij van de Arbeid op 9 september te Utrecht bijeen, bekrachtigt het voorstel van het partijbestuur om de Tweede Kamerfractie van de PvdA te machtigen toestemming te verlenen aan kandidaat-bewindslieden toe te treden tot het nieuw te vormen kabinet, op basis van de bereikte overeenstemming tussen de Tweede Kamerfracties van CDA, D'66 en PvdA."

Vele congresgangers waren teleurgesteld over het resultaat; sommigen kritiseerden het 'slikken of stikken' karakter van het partijbestuursvoorstel. Uit de discussies, die de avond tevoren in de met spoed bijeengeroepen afdelingen waren gehouden, was echter al gebleken dat het voorstel het zou halen. De stemming van de partij was in mineur. Van der Louw zei hierover in een interview: "Vóór de verkiezingen die overdreven eisen en nu dan die overdreven nederigheid. Ik vind die omslag te groot."⁷ Maar het alternatief van de oppositie durfde vrijwel niemand aan. 'Vechten in het kabinet' leek het minste van twee kwaden.

De frustratie van het congres, het hoogste orgaan in de partij, was begrijpelijk, omdat, zo constateert De Volkskrant, "simpele eisen van progressieve herkenbaarheid on-

voldoende zijn gehonoreerd".⁸ Wellicht heeft ook de nieuwe manier, waarop het verkiezingsprogramma opgesteld werd, hiermee te maken. De grotere mobilisatie en inspraak van leden verhoogt immers de identificatie met de programma-punten en bijgevolg de frustratie, wanneer deze slechts ten dele in het regeerakkoord herkenbaar zijn. Deze identificatie wordt bij de amateur-politici van het congres minder gecompenseerd door de ervaringen met de weerbarstige politieke realiteit, dan bij de 'professionals' aan de partijtop en in de Kamerfracties. Dat het partijbestuursvoorstel uiteindelijk toch aanvaard werd zou te maken kunnen hebben met een toenemend 'verantwoordelijkheidsgevoel' in de congressen, doordat de kern ervan meer is gaan bestaan uit plaatselijke bestuurders.⁹ Maar ook de gewijzigde politieke en economische omstandigheden kunnen hieraan debet zijn.

Enkele zaken vielen op bij dit congres: boosheid omtrent het ontbreken van vrouwelijke kandidaat-ministers; de roep geen verdere concessies te doen op punten als de kernbewapening en de koopkracht van de minimum-inkomens. Nieuw was het applaus van het congres voor de suggestie in de toekomst de VVD minder nadrukkelijk van samenwerking uit te sluiten.¹⁰ Of dit een teken is van 'nieuw realisme' of juist van 'utopisme' in de partij-politieke verhoudingen, zal in de toekomst blijken.

In de hierna volgende letterlijke teksten van het partijcongres is de teleurstelling en de confrontatie van congres met partijbestuur en fractie duidelijk waarneembaar. Ook de zogenaamde 'minuten-democratie' van PvdA-congressen wordt in dit document geïllustreerd: de meeste sprekers krijgen slechts één minuut spreektijd. Om wille van de ruimte zijn de teksten van moties en amendementen niet opgenomen. Alleen daar waar ze uit de context niet duidelijk worden en ze toch belangrijk zijn voor verder begrip van

de discussie, worden ze nader aangeduid.

Noten

1. J. van Tijn en M. van Weezel, "De socialisten staan weer helemaal klaar om te regeren - met wie dan ook" in: *Vrij Nederland*, 7 maart 1981
2. Zie voor een beschrijving en analyse van dit veranderingsproces binnen de PvdA: B. Tromp, "De Partij van de Arbeid in de jaren tachtig" in: *Beleid en Maatschappij*, oktober 1981; en A. Peper, "De verbeelding aan de macht (1970-1980)" in: J. Bank en S. Temming, *Van brede visie tot smalle marge* (Alphen aan den Rijn, 1981), pp. 202-232
3. B. Tromp, a.w.
4. J. van Tijn en M. van Weezel, a.w.
5. Zie voor een verslag van deze nieuwe methode: A.P.M. Lucardie, "Meningsvorming binnen de PvdA", in: *Jaarboek 1980*, Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, pp. 107-115
6. Gesprek van M. van Weezel met Max van den Berg in: *Vrij Nederland*, 17 oktober 1981
7. *Het Vrije Volk*, 9-9-1981
8. *De Volkskrant*, Ten Geleide, 10-9-1981
9. Zie J. van Tijn en M. van Weezel, a.w.
10. Deze suggestie vinden we ook bij: K. Koch in: *Socialisme en Democratie*, oktober 1981, pp. 481-482

documentbijlage: teksten buitengewoon congres PvdA over de
kabinetsformatie, 9 september 1981 te Utrecht

Na de opening door het presidium van het congres voerden eerst de partijvoorzitter Max van den Berg en fractievoorzitter in de Tweede Kamer, Joop den Uyl het woord, ter nadere toelichting van de door het Partijbestuur opgestelde schriftelijke verantwoording over het gevoerde beleid met betrekking tot de kabinetsformatie. Vervolgens kreeg de zaal het woord in een eerste sprekersronde. Van den Berg en Den Uyl reageerden hierop. Na een tweede sprekersronde en de reacties van partij- en fractievoorzitter, volgden de stemmingen in een snel tempo. Daarop richtte Den Uyl een dankwoord tot de zaal en stelde de kandidaat-ministers en staatssecretarissen voor. Ongeveer drie uur na de opening sloot het presidium het congres af.

Van den Berg (perstekst):

Voorzitter, kongres. Gisteravond vergaderden ruim 700 afdelingen in het land, vanavond beslist u als afgevaardigden over het formatieresultaat. Wat voor Van Agt applaus, achterban of roerig-volk-je heet, is bij ons gewoon partijdemokratie; verantwoording afleggen en uiteindelijk tot een verantwoorde keuze komen. Dit buitengewoon kongres is niet bijeen geroepen als applaus-machine of ja-knikker. Het hoogste orgaan van de PvdA is hier bijeen om na een maandenlange strijd de resultaten te toetsen en te kiezen tussen regeringsdeelname of oppositie. Ik wil graag enkele opmerkingen maken over het voorstel van het partijbestuur. Ik beperk me daarbij tot twee centrale vragen. Allereerst, vanuit welke positie kunnen we onder de huidige maatschappelijke omstandigheden onze korte en lange termijn doelstellingen het beste realiseren? Ten tweede, vanuit welke positie versterken we de progressieve machtsvorming op dit moment het meest, regeren of oppositie? Als we de antwoorden op die vragen willen vinden moeten we kijken naar
- de mogelijkheden van een maatschappelijke strategie;

- de positie van de partij;
- het programma Weerwerk.

Voor de PvdA zijn bestuurlijke macht en progressieve machtsvorming in de maatschappij onlosmakelijk met elkaar verbonden. We moeten vaststellen dat in de huidige politieke situatie een maatschappelijke strategie effectiever gevoerd kan worden met socialisten in een kabinet. Niet voor niets heeft de FNV, die een sleutelrol speelt in de strijd voor progressieve maatschappijhervorming, keer op keer benadrukt dat er PvdA-ministers in een kabinet moeten komen. Niemand is ontgaan, dat ondanks het verzet van progressieve partijen en vakbeweging, ondanks de talloze massale demonstraties, rechts gewoon-door-re-geer-de. De PvdA kon nog zoveel praten met de vakbeweging, feit was dat het perspectief op reëel beleid, op een echt samenspel tussen regering en vakbeweging volledig ontbrak. De Tweede Kamerfractie heeft de afgelopen vier jaar werkelijk van alles geprobeerd. Maar het rechtse sociale beleid viel niet te doorbreken. De regering Van Agt/Wiegel zette haar "sociale partner" aan de kant. Dat leidde tot moedeloosheid en verzwakte het verzet.

De PvdA in de regering is een waarborg voor een ander beleid en bevordert de kansen op een progressief politiek klimaat. Want socialistiese ministers hebben niet alleen een grote invloed op de inhoud van het regeringsbeleid. Hun aanwezigheid in een kabinet is van verderstreckende betekenis. Socialisten in de regering: dat betekent een direkte verbinding tussen maatschappelijke strijd en regeringsbeleid. Dat is de uitdaging waar we als PvdA voor staan. Want we hebben daarmee de mogelijkheden om de ontstane moedeloosheid te doorbreken en perspectief te bieden aan al die mensen en organisaties die zich inzetten voor die zelfde maatschappelijke strijd. De politieke strijd binnen het kabinet vergroot de spanning en de druk, waardoor de noodzaak van voortdurende maatschappelijke actie wordt onderstreept.

Een voorbeeld ter illustratie: de maatschappelijke strijd voor

de sluiting van kerncentrales. Als oppositiepartij kunnen wij natuurlijk vrij gemakkelijk samenwerken met de anti-kern-energiebeweging. Maar de akties zouden steeds gevolgd worden door slechte voorstellen van een rechts kabinet en verloren stemmingen in de Kamer. Steeds grotere delen van de milieubeweging vervreemden zo van de politieke democratie. Maar nu biedt deelname aan een kabinet uitzicht op een serieus politiek gevecht en op een positief resultaat: Borssele en Dodewaard dicht! Het is dus alleszins gerechtvaardigd om onze strijd in het parlement en in het kabinet ook hier te verbinden met maatschappelijke aktie. Vandaar onze steun voor de geweldloze en symbolische aktie komende week in Dodewaard. Het is laf en onterecht van rechts om de PvdA ondemokraties handelen te verwijten, terwijl wij juist op deze manier daadwerkelijk opkomen voor de parlementaire democratie. Want parlementaire democratie dat is niet alleen: het parlement beslist uiteindelijk. De betrokkenheid van mensen en organisaties bij die beslissing is een absolute voorwaarde voor het voortbestaan van en het vertrouwen in die politieke democratie.

Herstel van de waarde van de politiek, burgers en opinie erbij betrekken, keuzes laten zien, juist als compromis kabinet, niet toedekken maar toelichten, niet verdoezelen maar kans op succesvolle maatschappelijke strijd bieden, dat is waarom een regering met socialisten, zelfs onder deze moeilijke omstandigheden, er toch komen moet.

Wie kiezers niet alleen vóór, maar ook na de verkiezingen serieus wil nemen, dient bij de afweging regeren of oppositie, ook de positie van die kiezers in de gaten te houden. De problemen van alle dag, de gasprijzen, de uitkeringen, de huursubsidie en de koopkracht worden door vele mensen als een soort niet te bestrijden natuurrampen gezien. De "wij kunnen er ook niets aan doen" houding van het kabinet Van Agt/Wiegel heeft die opvatting versterkt. Dat slaat ook op ons terug, dat hebben we bij de afgelopen verkiezingen gezien. Het is domweg een levensvoorwaarde voor onze partij te zorgen voor geloof in de politiek.

Dat bereik je alleen door de mensen te laten zien dat er wel degelijk iets aan te doen is. Dat er beleid ten grondslag ligt aan hun problemen en dat een ander beleid mogelijk is. Dan kan nu het beste met socialisten die niet alleen getuigen van hun idealen, maar ook vanuit een regering mensen motiveren en mobiliseren om samen met de PvdA stap voor stap voorwaarts te gaan.

In zijn voorstel geeft het Partijbestuur een oordeel over wat is ingeleverd, wat is binnengehaald en wat ongeregeld is gebleven. Ik ga dat niet herhalen. Onze pijnpunten liggen helder op tafel. Wat rest is een totaal-oordeel.

Mijns inziens heeft onze ingehouden opstelling naar buiten en onze harde en vasthoudende opstelling aan de onderhandelings-tafel, een aantal belangrijke sleutelposities opgeleverd en een aanvaardbaar programakkoord. De problemen voor de partij zitten niet op de eerste plaats in de bereikte program-overeenstemming, maar veeleer in de maatschappelijke en politieke krachtsverhouding in de uiterst beroerde economische situatie waaronder het moet worden uitgevoerd. De wijze waarop het akkoord tot stand is gekomen, het verzet van rechts, is ongetwijfeld een voorbode van de spannende periode die ons te wachten staat.

Twee voorbeelden: kernwapens, minima. Het Partijbestuur heeft in haar eindoordeel over oppositie of regeren overwogen dat: niet regeren voor 3 hoofdpunten van Weerwerk desastreus gevolgen zou hebben, gevolgen waarvan niet valt in te zien hoe onder de huidige omstandigheden de PvdA in de oppositie samen met het maatschappelijke veld, deze zou kunnen afwenden. De feiten spreken voor zich:

minima:

1981: -3%

regeerakkoord: ondergrens -1%

begr. 1982 (CDA-VVD) -3%

4 jaar lang

inkomensverdeling:

1982 (voorzien CDA, VVD)
 minima -3%
 bovenmodaal +2%

regeerakkoord: -1% tot minimum-
 loon -4 of bij een economische
 tegenvaller verdergaand

werkgelegenheid:

resultaat 4 jr. CDA/VVD-1982
 ± 500.000 werklozen
 geen werkgelegenheidsplan

regeerakkoord: gelijk oversteken
 grootscheeps werkgelegenheids-
 plan

kernwapens:

risiko van plaatsing
 kernwapens

feitelijk geen nieuwe
 kernwapens

Zo'n vergelijk klinkt wellicht defensief, maar het laat zien hoe groot de marges in krisistijd worden.

Weg van het defensief:

stadsvernieuwing;

hervorming sociale zekerheid: verzelfstandigen;

emancipatie;

decentralisatie.

Niet meer poen, wel minder ongelijkheid, meer oog voor emancipatie van de burgers en mede-bewind. Niet alles centraal, beroep op medewerking.

Kortom, de balans van oppositie òf regeren nu slaat positief uit ten gunste van regeren als het gaat om:

- maatschappelijke strategie;
- positie van de partij;
- program.

Het wordt niet makkelijk. Nationaal en internationaal is er tegenwind. Maar de sociaal-demokratie is altijd weer opgebloeid als er perspectief was. Als er iets gebeurde, niet alleen op papier maar ook in de praktijk.

De afgelopen drie maanden leek de dagelijkse praktijk ver weg. Wie, als ik, intensief, van binnen uit het formatieproces

moest meemaken, vroeg zich vaak vertwijfeld af waar we mee bezig waren. Vijfmaal nee van het CDA, ruzie over schijnbare futiliteiten en iedere dag 500 werklozen erbij. En toch was er tegelijk de wetenschap dat rechts alles deed om - ondanks het verlies voor de zittende combinatie CDA/VVD, ondanks de wens van de kiezers - de PvdA buiten de regering te houden. En als het niet anders kon, dan alleen "als schild voor rechts". Daarom ons gevecht tegen bezuinigingen zonder werkgelegenheidsplan, tegen de poging de koopkracht van de minima niet te garanderen en pogingen om de sociale zekerheid op de tocht te zetten. De formatie is een bikkelhard gevecht van links tegen rechts geweest. Wie beseft dat we dit gevecht begonnen met 9 zetels verlies, met grote tegenzin bij velen in het CDA, met veel verzet van rechts, kan het resultaat van vandaag niet anders dan als een goed resultaat bezien, dat ons kansen biedt uit het dal te klimmen.

Van Thijn en Den Uyl verdienen daarbij bijzonder dank. Creatief, vasthoudend en overtuigd van hun opdracht. Ik dank hen voor de samenwerking en eensgezindheid, dat geldt ook voor de fractie, het Partijbestuur, de gehele partij; deze slag van 3 maanden was een slag tegen rechts en ze kon alleen gewonnen worden met steun van een eensgezinde partij.

Aan de partij, aan u, is het vanavond een duidelijk, onvoorwaardelijk ja of nee uit te spreken. Ik vraag u uit volle overtuiging om ja te zeggen.

Den Uyl (perstekst):

Kongres, partijgenoten. Op mij rust de taak aan u verantwoording af te leggen als voorzitter van de Tweede Kamerfractie van de Partij van de Arbeid en als onderhandelaar van het in de formatie gevoerde beleid.

De Partijraad in Den Bosch heeft ons gevraagd de totstandkoming te bevorderen van een kabinet CDA, PvdA en D'66. De fractie heeft uiteraard aan deze opdracht voldaan met de overweging dat de verkiezingsuitslag in redelijkheid geen ander kabinet met een parlementaire meerderheid mogelijk maakt, gelet op de

afspraken die òn de PvdA òn D'66 met de kiezers zijn aangegaan. Het alternatief, een rechts minderheidskabinet, dient zeker in de moeilijke omstandigheden van nu, volstrekt verworpen te worden.

De fraktie is er in alle fasen van de formatie onafgebroken op uit geweest in de programsamenstelling van het te vormen kabinet zo veel mogelijk van ons eigen program opgenomen te krijgen. Als op verschillende momenten de afgelopen maanden de PvdA 'ja' en het CDA 'nee' heeft gezegd was dat niet omdat de PvdA gemakkelijk slikte of met weinig genoegen nam, maar veel meer als gevolg van de interne verhoudingen binnen het CDA, hetgeen ik thans niet behoef toe te lichten. We hebben in de onderhandelingen ook verzet geboden tegen vele pogingen om de PvdA en D'66 te scheiden en tegen de opzet om de PvdA te isoleren. Wij hebben i.h.b. bij de behandeling van het sociaal-ekonomisch beleid ook in het oog gehouden dat de vakbeweging in een periode van ekonomische teruggang in een uiterst moeilijke positie is gedrongen.

Het stond bij voorbaat vast dat op de grondslag van program-onderhandelingen en samenstelling van het kabinet een nieuw, als zodanig duidelijk herkenbaar beleid, uit de bus moest komen. Naarmate dat in de programonderhandelingen ook duidelijker het geval was werd de beslissing om Van Agt te aanvaarden als premier van het nieuwe kabinet moeilijker. De bezwaren waren en zijn van zakelijk politieke aard. De fraktie heeft nadat D'66 haar bezwaren had laten vallen ook Van Agt willen aanvaarden als toekomstig premier op grond van de afweging dat totstandkoming van het kabinet uiteindelijk niet mag afstuiten op een veto tegen één persoon.

De PvdA is op dat besluit niet meer teruggekomen. Zoals ik meen dat van het begin af de fraktie in deze formatie een rechte lijn heeft getrokken : wij hebben de verkiezingen niet gewonnen, er moet nochtans een ander kabinet komen, de PvdA moet het nieuwe beleid programmatisch vastleggen.

Het kongres moet nu een beslissing nemen in een situatie waarin

in ons land de werkloosheid de 400.000 heeft overschreden en ook de komende maanden nog met sprongen zal toenemen. Een situatie waarin in de twee achterliggende jaren het nationaal inkomen is gedaald en wij na decennia van groei duidelijk in een periode van teruggang terecht zijn gekomen. Die teruggang van het totale nationaal inkomen in ons land en om ons heen leidt onverbiddelijk tot ombuigingen, dat zijn dus bezuinigingen en verlaging van inkomens. Wij hebben de aanpak van het kabinet Van Agt-Wiegel op dat punt gekritiseerd. Zijn er in de programkonklusies nu voldoende waarborgen gelegd voor een ander en beter beleid?

Wij vinden dat dit op een sprekende manier is gebeurd. In de eerste plaats is er een duidelijke koppeling gelegd tussen ombuigingen en inkomensmatiging enerzijds en een konkrete invulling van het werkgelegenheidsbeleid anderzijds. Er is een kwantitatieve werkgelegenheidstaakstelling opgenomen. Er is vastgesteld dat er op korte termijn een werkgelegenheidsplan zal komen, waar het financiële sociaal-ekonomisch beleid op afgestemd moet worden. Ik sta hier niet met de pretentie dat een werkgelegenheidsplan op zichzelf - waarvoor ik een eerste verantwoordelijkheid zou dragen - wonderen kan verrichten. Ook dat heeft tijd en uitwerking nodig. En vooral ook medewerking. En een plan alléén zal de afbraak van de werkgelegenheid bij partikuliere bedrijven en bij de overheid niet kunnen stoppen. Maar in het regeerakkoord ligt wel besloten de afwijzing van de eenzijdige benadering die in Amerika en Engeland vandaag de dag opgeld doen en waarbij werkgelegenheidsherstel voornamelijk wordt verwacht van het kraphouden van de geldhoeveelheid, het hooghouden van de rente en het verlagen van overheidsuitgaven.

Er ligt in het program een duidelijke keuze besloten voor een ander beleid, waarin inkomensmatiging ook gekoppeld wordt aan meer zeggenschap van de werknemers en de vakbeweging in zaken van investering en werkgelegenheid.

Er zijn ook strikte normen gesteld voor het inkomensbeleid en

voor de bescherming van de laagste inkomens, van de minima, ook al is dat minder dan wij hadden gewild. Maar er is ook in de laatste fase van de besprekingen onder leiding van De Gaay Fortman nog eens vastgesteld dat het ook als het slecht gaat, geboden is vast te houden aan vermindering van het financieringstekort van de overheid, maar dat het even hard geboden is om vast te houden aan de verkleining van inkomensverschillen en de beperking van de inkomstenteruggang van de minima. Ook als het slechter gaat dan verondersteld, zal aan de werkgelegenheidstaakstelling worden vastgehouden. Dat is een enorme, dwingende opgave in de uiterst moeilijke economische omstandigheden, waarin dit kabinet gaat aantreden. Hier is de grondslag voor een ander beleid vastgelegd. Het behoeft geen betoog dat een begroting waaruit zou voortvloeien dat de laagste inkomens fors teruggaan en hogere inkomens nog iets zouden stijgen, drastisch gewijzigd zal moeten worden alvorens het de begroting voor het nieuwe kabinet kan zijn.

Over geen punt is zo moeilijk en diepgaand onderhandeld als het defensiebeleid en i.h.b. het terugdringen van de kernwapens. Het eindverslag van de informateurs Lubbers, De Koning en Van Thijn bevat op het punt van zowel het vraagstuk van de middellange afstandswapens als dat van substantiële vermindering van het aantal Nederlandse kerntaken, de regeling dat het kabinet op grond van zijn eigen oordeel tijdstip en inhoud van de besluitvorming bepaalt. En dat de frakties deze besluitvorming zullen beoordelen in het licht van hun programs. De fractie van de PvdA heeft in een verklaring van 4 augustus vastgesteld dat in het eindrapport van de informateurs geen koppeling is gelegd in de zin van "het een niet zonder het andere", tussen de substantiële vermindering van het aantal Nederlandse kerntaken en het vraagstuk van de middellange afstand kernwapens. Zij heeft vervolgens gekonkludeerd dat uit het rapport van de informateurs voortvloeit, dat dit najaar aan de bondgenoten gemotiveerd wordt uiteengezet waarom Nederland thans geen positief besluit terzake van de plaatsing van middellange afstandswapens

neemt. Tenslotte heeft zij in de verklaring, nader toegelicht in een brief van mij aan de informateurs Kremers en Van Thijn van 11 augustus, vastgesteld dat uit de relatie van de bewindslieden van de PvdA tot het eigen program mag worden afgeleid "dat een kabinet met deelname van de PvdA niet zal kunnen besluiten tot plaatsing van kernraketten". De fractie van de PvdA laat er geen twijfel over bestaan dat hoezeer discussie en afweging van het eigen kabinet ernstig worden genomen, uiteindelijk op dit punt het eigen program doorslaggevend is.

Kremers en Van Thijn hebben in hun eindverslag gekonstateerd dat de verklaring van de PvdA-fractie behoort tot de grondslagen waarop de bewindslieden van de PvdA tot het te vormen kabinet toetreden. Noch de CDA-fractie noch de formateurs hebben, hiervan kennisnemend, aanleiding gevonden hierop terug te komen in de loop van het formatieproces. Ik vermeld dit met zoveel nauwkeurigheid, omdat mij gebleken is dat van verschillende kanten pogingen worden ondernomen om deze grondslagen, waarop PvdA-bewindslieden tot het kabinet toetraden en die dus de politieke werkelijkheid bepalen waarbinnen het kabinet tot stand komt, te verdonkeremanen.

De formatiestukken over het kernwapenbeleid zijn de weerslag van de in vele opzichten uiteenlopende benadering van de coalitiepartijen CDA, PvdA en D'66. Van elk van de partijen wordt gevraagd om ondanks verschil van opvatting over en weer op dit punt tot kabinetsbeleid te komen. Het blijft dan ook een krisisgevoelige materie, maar de fractie van de PvdA vindt in hetgeen is vastgelegd een reële mogelijkheid tot invulling en vormgeving van een ander vredes- en veiligheidsbeleid. De voortgaande strijd om dat andere beleid zullen partij, fractie en bewindslieden hebben te voeren.

De fractie van de PvdA heeft, in de afweging van program en samenstelling, gekozen voor deelname aan dit kabinet. Wij vinden in het licht van verkiezingsuitslag en dus van onze machtspositie, de program-uitkomst zeer redelijk en de samenstelling

van het kabinet een goed uitgangspunt voor een nieuw beleid. Er zijn geen juichtonen. Wat wilt u? De omstandigheden waarin het kabinet aantreedt zijn neerdrukkend. Er is nog geen uitzicht op een verbetering van de economie. We bevinden ons in een diep dal. Dan maar beter in de oppositie? Er zijn er, die ons voor gek verklaren, dat wij in de huidige omstandigheden regeringsverantwoordelijkheid zouden willen aanvaarden. Het CDA zou er immers alleen maar op uit zijn de PvdA het vuile werk te laten doen, zegt men. De bezuinigingen en de inkomensmatiging moeten toch vooral komen van Sociale Zaken en Binnenlandse Zaken, van Den Uyl en van Van Thijn, zegt men. De redeneringen zijn me niet onbekend. Mijn antwoord is: We zijn er zelf bij met zes ministers en zeven staatssecretarissen. En de PvdA is er zelf bij, niet met grote woorden, maar wel zelfbewust. Wij wensen ons op een dieptepunt van de economische teruggang niet te onttrekken aan regeringsverantwoordelijkheid, waar we menen die op redelijke wijze te kunnen waarmaken. Wij wensen het regeringsveld niet aan CDA/VVD over te laten. Wij wensen in een nieuwe regering de vakbeweging de ruimte en gelegenheid te geven de verantwoordelijkheid te dragen die haar toekomt. We willen in de regering zo goed en zo getrouw mogelijk opkomen voor de mensen, werkenden en werklozen, die vooral in ons hun vertrouwen hebben en die er absoluut niets van zouden begrijpen wanneer de PvdA - hùn partij - voor die verantwoorde-
lijkheid, die nu op ons afkomt, op de vlucht zou slaan. Ik heb in die afmattende maanden van de formatie vooral één woord telkens weer gehoord van partijgenoten en sympathisanten en dat woord was "volhouden". Laat je niet wegpesten.

Ik vraag de partij op een moeilijk ogenblik datzelfde te doen: volhouden en dat is ja zeggen tegen regeringsdeelname.

(nu volgt de ongecorrigeerde schriftelijke weergave van een geluidsopname)

Eerste sprekersronde

Presidium: Congres, het woord is nu aan u. Het Partijbestuur en de fractievoorzitter hebben tien minuten teveel tijd opgesoupeerd en we zullen dat straks in mindering brengen, want u moet ook aan 't woord. Er hebben zich gemeld 34 sprekers en wij dachten de tijdsindeling als volgt te doen. Er zijn een aantal gewesten, en dat is het gewest Limburg en dat is het gewest Groningen, en vervolgens zijn dat ook de Jonge Socialisten en de Rooie Vrouwen, die hebben maar één spreker, en die krijgen twee minuten spreektijd. De anderen, die krijgen allemaal één minuut spreektijd, en dat betekent dat u echt heel kort de essentie van uw betoog hier moet zeggen anders komt u absoluut niet klaar. Willen de volgende sprekers zich naar het spreekgestoelte begeven? Dat is Van Liempte, Oldenburg, Lahuis, Willem Kuiper, Van Dam-Hoekman en Verhoef. En dan als eerste spreker Van Liempte en daarna Oldenburg. Elk één minuut.

Wilt u zich naar het spreekgestoelte begeven? Want anders klopt het absoluut niet. Van Liempte, ga je gang.

Van Liempte: Voorzitter, congres (Presidium: graag wat aandacht, stilte!). Ondanks de bemoedigende woorden die de partijvoorzitter en Joop den Uyl hebben gesproken over een punt wat Zeist in de eerste instantie wat uitgebreider aan de orde had willen stellen, toch nog een vraag en wel met betrekking tot de verantwoording van het partijbestuur, de vierde kolom, eerste alinea. Betekent, kortweg, betekent hetgeen wat nu op papier staat en wat zojuist is gezegd in de zaal, dat de kandidaat bewindslieden van onze partij vooral en definitief hebben verklaard dat er met hen in de regering niet tot plaatsing van nieuwe kernraketten in Nederland zal worden overgegaan? Dat is de vraag, en dan tot slot nog een opmerking van onze afdeling met betrekking tot de personele inbreng. De afdeling Zeist wil duidelijk stellen ervan te balen dat onze partij er niet toe is gekomen vrouwelijke kandidaat-ministers voor

te stellen.

Dat was het. (*applaus*)

Presidium: Dank je wel. Oldenburg, en daarna Lahuis en daarna Kuiper. Eén minuut Oldenburg.

Oldenburg: Min 1% voor de minima is uitsluitend en alleen verdedigbaar als het andere beleid, en met name het werkgelegenheidsplan, ook werkelijk van de grond komt. Dat andere beleid zal de toetssteen voor onze partij moeten zijn. En wat voor kernwapens geldt, dat geldt ook voor de minima. Een kabinet met Partij van de Arbeid-ministers kan feitelijk de minima niet meer dan met 1% verlagen. Vandaar de steun van Utrecht II/VII en Rotterdam Centrum-Oost voor motie 2 van Alkmaar. Dank u.

Presidium: Dank je wel. Lahuis, en daarna Kuiper en daarna Van Dam. Lahuis, één minuut.

Lahuis: Ja, voorzitter en voorzitster, congres. Ik zou me min of meer kunnen aansluiten bij de vorige spreker. Ik ben op het vorige congres ook woordvoerder geweest over de minima en daarna heb ik ook het woord gevoerd over de maxima, en ik vind het een prettig geluid - wat partijgenoot Joop den Uyl gezegd heeft zostraks - dat hij niet vindt (zoals de geruchten al meldden) dat overeenkomstig de nieuwe begroting van het oude kabinet de minima aangetast zullen worden, terwijl de maxima omhoog moeten. Ik vind dat wij als partij daar verschrikkelijk sterk tegen moeten ten strijde trekken, want de inkomensverschillen in dit land zijn dusdanig groot, en als de heer Zijlstra het dan zo leuk vindt op te merken dat de inkomensverschillen, of de inkomens te hoog zijn, dan zou hij zelf een goed voorbeeld geven door zelf eens wat in te leveren en bovendien zelf dan te zeggen welk inkomen hij geniet. Ik dank u wel.

Presidium: Dank je wel. Kuiper en daarna Van Dam-Hoekman en daarna Verhoef.

Kuiper: Ja, op het verkiezingscongres is het strijdpunt aan-

vaard dat beoogde de beide kerncentrales zo spoedig als technisch mogelijk is te sluiten. En destijds is ook toelichting gevraagd over de termijn waarbinnen dat zou gaan gebeuren. Het partijbestuur heeft toen toegezegd dat ze d'r zich sterk voor zou maken om dat binnen drie maanden te laten geschieden. Het akkoord ligt er nu, en het resultaat is dat er zuiver procedureel iets geregeld wordt. Dat is vooral voor de kernenergiebeweging een nederlaag, omdat het voor de volgende splijtstofwisseling eigenlijk zou moeten gebeuren omdat daarna weer nieuw afval geproduceerd wordt. Als nu blijkt, dat na het onderzoek de centrales alsnog niet dichtgaan, wat is dan de opstelling van de Partij van de Arbeid? Een compromis op basis van de tekst in de strijdpunten dat de sluiting in essentie geregeld moest worden is al een grote teleurstelling. De vraag aan Den Uyl en Van den Berg is dan of ze politieke conclusies trekken met betrekking tot onze deelname aan het kabinet op het moment dat er nog verder afgeweken wordt van de tekst.

Presidium: Wil je afronden? Dank je wel. Van Dam-Hoekman 2 minuten en daarna Verhoef en Metzlar en Werkman. Van Dam-Hoekman.

Van Dam-Hoekman: Partijgenoten. We moeten blij zijn met wat we bereikt hebben. We hebben ons toch maar lekker niet de Zwarte Piet in handen laten spelen. Daar staat tegenover dat dit kabinet ons vier jaar lang als Joker kan inzetten voor het nemen van impopulaire maatregelen. Op het vorige congres hebben wij ons sterk gemaakt voor de sociale minima vanuit Hoensbroek. Dat blijven we doen. We vinden het erg. D'r ligt hier iets op tafel waarin onze strijdpunten geen strijdpunten meer zijn. Drie zijn er van de tafel geveegd. En wat ons het meest aan het hart gaat, en aan het hart zal blijven gaan als sociaal-democraten, dat is dat die minima er weer aan moeten geloven. Wij zullen daar nooit mee akkoord gaan. We moeten slikken. We kunnen nu, helaas, niet meer 'nee' zeggen. Dat hadden we toen in de onderhandelingen moeten doen.

Maar wij zullen het amendement van Alkmaar niet ondersteunen, want daarmee zeggen wij dan, dat wij akkoord gaan met matiging, en wij ondersteunen dat niet. Verder, we moeten niet zitten met syndromen van vier jaar geleden toen we het niet haalden. We moeten open en eerlijk durven strijden, en we moeten ons gezicht als sociaal-democraten duidelijk in kunnen brengen. En niet maar pikken en pikken en pikken, zoals voor mijn gevoel nu teveel gebeurd is.

Presidium: Dank je wel. Daarna Verhoef en daarna Werkman, Van der Vondervoort en Keekstra. Verhoef één minuut.

Verhoef: Drie maanden formeren en namens een half gewest één minuut? Ik vind het erg weinig. (Presidium: Ja dat vinden wij ook, maar daar kunnen we niets aan doen.) Verhoef: Toetreden tot dit kabinet zou meer voordelen opleveren dan het bezetten van de oppositie-banken, partijgenoten. Dat mag misschien waar zijn, maar binnen de partij zal de oppositie toenemen en dat zal zeker gebeuren als onze bewindslieden zelfs niet in staat zullen blijken dit akkoord uit te voeren. In mijn afdeling, ik spreek namens een groot gedeelte van de afdelingen in Friesland, maar in mijn afdeling was dat vertrouwen zeker niet groot. Mijn afdeling wilde dan ook geen fiat geven aan dit regeerakkoord als het afdelingsbestuur niet beloofde te komen met een plan van aktie waarbij de zes speerpunten dan als uitgangspunt zouden dienen. En het zouden akties kunnen zijn die misschien niet helemaal in de lijn van de regering liggen, of daar zelfs wat tegenin gaan. Dat is dan niet een dreigement, want ik neem aan dat Den Haag niet van zijn stoel zal vallen als Franeker een dreigement uit, maar het is wel een uiting van onvrede, teleurstelling en wantrouwen bij het bereikte akkoord. Wij zouden dan ook wensen dat de afdelingen op plaatselijk niveau inspelen op, en stimulator zijn van activiteiten, die ons socialistisch ideaal dichterbij brengen. We hebben daartoe een motie ingediend en die zal worden verspreid. Dank u.

Presidium: Dank je wel. Werkman en daarna Van der Vondervoort. Werkman.

Werkman: Voorzitter, congres. De heer Van Agt heeft gezegd dat wij behoren tot een volk der roerigen. En ik vind, voorzitter, dat we daar trots op mogen zijn. Immers, een wijsgeer heeft gezegd: "Dat daar waar geroerd wordt, daar wordt iets in beweging gezet." En dat is hard nodig ook, want de Staatstrein heeft nu reeds vier jaar stilgestaan. En daarom partijgenoten, daarom leden van het roerige volk der socialisten, sluit de rijen! Daarom partijgenoten, is het goed dat ook socialisten gaan regeren, opdat, voorzitter, opdat het eerlijker toe zal gaan in het land. Althans eerlijker dan in de afgelopen vier jaar. Maar voorzitter, dat betekent niet dat ik sta te juichen over de inhoudelijke kant van de gesloten regeerakkoorden. Ik denk dat niemand van ons staat te juichen. Echter, de realiteit gebiedt me te erkennen dat binnen de gegeven omstandigheden de gesloten compromissen het meest haalbare zijn gebleken. Ten slotte, voorzitter, nog dit. Ik ben ervan overtuigd dat door het te voeren regeringsbeleid van socialistische bewindslieden er door de Partij van de Arbeid een grotere bijdrage geleverd wordt aan de realisering van socialistische doelstellingen, dan wanneer leden van het roerige volk der socialisten niet participeren in de regering. Vandaar voorzitter, gehoord hebbende de toelichting van partijgenoot Den Uyl en partijgenoot Van den Berg, kennis genomen hebbende van de toezeggingen, met name met betrekking tot de kernwapens en het inkomensbeleid met betrekking tot de minima, vandaar begrip voor de verantwoording en de uitgebreide argumentatie van het partijbestuur. (Presidium: Wil je afronden?) En daarom voorzitter, van mijn kant een ja tegen het voorstel van het partijbestuur.

Presidium: Dank je wel. Van der Vondervoort, twee minuten en daarna Keekstra, Smulders en Huigsloot.

Van der Vondervoort: Ja partijgenoten, veel sprekers voor mij zijn al ingegaan op het gebrek aan 'Weerwerk' in dit akkoord. Ik wil mij daarbij aansluiten en daar niet verder op ingaan, maar wel op een aantal andere punten. Er is in dit akkoord

veel niet geregeld en het akkoord laat zich misschien het best beschrijven met een verwijzing naar een bekend dichter: "Lees maar, er staat niet wat er staat." Of: "Lees maar, er staat wat er niet staat." Voor wie geen progressief beleid wil, een aanknopingspunt om dat progressieve beleid ook niet te maken. En voor wie echt mogelijkheden wil om dat beleid wél te voeren kan dat in dat kabinet en kan dat progressiever maken dan het op het eerste gezicht lijkt. Dat vraagt een creatieve en vechtlustige opstelling van onze Tweede Kamerfractie en onze bewindslieden, in de Kamer, maar ook in dat kabinet. Daar heeft de kiezer ons, onze partijgenoten in die Kamer en in dat kabinet, voor ingehuurd. De afdeling Groningen heeft er vertrouwen in dat wij de discussie met CDA en D'66 aankunnen. Dat er mogelijkheden zijn om samen met de vakbeweging en andere maatschappelijke groeperingen onze doelstellingen dichterbij te halen. De Partij van de Arbeid is niet nodig, zoals Terlouw zegt, om de vakbeweging in toom te houden, en dat kunnen we ook best bewijzen. Leden, afdelingen, fractie en bewindslieden zullen daar in de komende jaren hard aan moeten werken. En het overleg van progressieve partijen moet voortgaan en ik wil graag van het partijbestuur een toelichting daarop. We kunnen kiezen voor oppositie, maar dat is ook geen keus met schone handen. Kiezen voor oppositie is ook kiezen voor een verdergaand conservatief, maar vooral destructief beleid. (Presidium: Wil je afronden?) Wij hebben geen linkse meerderheid. En in die afweging besloot Groningen ja te zeggen tegen regeringsdeelname en ik wil besluiten met één vraag tenslotte die overeenkomt met die van Zeist: een toelichting op het feit dat er geen vrouwelijke leden in het ministersteam zijn opgenomen en ik hoop dat er nog veel meer vrouwelijke sprekers komen. (*applaus*)

Presidium: Keekstra en daarna Smulders, Huigsloot en Bijlsma. Keekstra één minuut.

Keekstra: Congres, ik vraag uw aandacht voor een door ons ingediende motie over de sociale minima, overigens breed gesteund

door het gewest Amsterdam. Op het verkiezingscongres in februari hebben we besloten dat wanneer we door de nul-bodem van de sociale minima zouden gaan het congres geraadpleegd zou worden. Ik meen dat dit congres niet het congres kan zijn wat bedoeld is. Immers, we kunnen slechts het totaal resultaat van de kabinetsformatie beoordelen en niet los daarvan ten aanzien van de sociale minima. Ik meen dan ook dat het congres had moeten worden gehouden op het moment dat bleek bij de onderhandeling dat de nul-optie van de sociale minima niet gehaald kon worden. Maar ik meen dat op dit moment er geen sprake kan zijn dat we uitgepraat zijn over de sociale minima. Ik doe dan ook het voorstel: eind van dit jaar komt het werkgelegenheidsplan van het kabinet waarbij wij verwachten dat er een koppeling wordt aangebracht tussen inkomens-offers en werkgelegenheid; dat daarna in de partij een discussie op gang wordt gezet met als initiatiefnemer het partijbestuur en dat we op het congres van het voorjaar '82 nog uitgebreid over de sociale minima komen te spreken.

Presidium: Dank je wel. (*applaus*) Smulders en daarna Huigsloot. Smulders.

Smulders: Ja, wegens het gebrek aan tijd probeer ik de motie van Zuid 2 of het amendement op het voorstel van het partijbestuur toe te lichten. Hij is nog niet verspreid maar u heeft hem waarschijnlijk op een van die grauwe papiertjes, recycling, gevonden. De bedoeling van het amendement is om heel nadrukkelijk aan te geven dat het huidige regeerakkoord, zoals dat het er ligt, dat dat geen echte programmatische overeenstemming genoemd kan worden. Geen programmatische overeenstemming in de zin zoals wij dat bedoelen als wij deelnemen in raden en staten en regeringen op basis van program. Op basis van hoofdpunten van een beleid wat je de vier maanden, of vier jaar, wil voeren. Vandaar dat we zeggen, naast die binding van de bewindslieden aan het regeerakkoord zul je ze ook, en ik denk dat dat alleen maar versterkend werkt vanuit het congres, die binding van Weerwerk moeten meegeven. Dat is

één toevoeging aan het stuk van het partijbestuur, dat voorstel. De tweede toevoeging: de positie van de partij. Het program zoals dat er nu ligt is vaag, onduidelijk. Het meeste is niet geregeld. De hoofdpunten van het program komen er bij lange na niet allemaal in voor. De strijdpunten zijn niet essentieel geregeld. Het kan dan ook niet zo zijn dat de partij vanuit compromissen die in de regering worden gesloten, zoals dat in het partijbestuurstuk geformuleerd is, zich daar maar bij neer moet leggen de komende vier jaar.

(Presidium: Wil je afronden?) Het partijbestuur probeert die conclusie te trekken naast een andere conclusie waardoor een soort schemerig veld ontstaan wat niet geheel duidelijk is. Wij vinden dat die partij op basis van Weerwerk die maatschappelijke actie in de gemeenteraden, in staten maar ook in acties, moet gaan voeren. En in die zin zal Weerwerk de basis vormen voor die actie en in die zin denk ik dat de positie van de partij wat meer afstandelijk is dan dat normaal is in een coalitie-kabinet waarin een program op hoofdpunten ligt. Dat ligt er nu niet. (Presidium: Nee Norbert, nou niet meer) Eén minuut (Presidium: Je bent ver over je tijd) Ik weet het.

Presidium: Het is bijna twee minuten, het spijt me voor je. Strakjes maar de tweede ronde. Graag Huigsloot.

Huigsloot: Ja, partijgenoten. Na het zeer open formatieproces vier jaar geleden is ditmaal gekozen voor het andere uiterste. Een bijna geheimzinnig onderhandelingsproces waar zeer weinigen echt bij betrokken lijken te zijn geweest. Zonder de bestuurlijke capaciteiten van de uitgekozen ministers hier ter discussie te willen stellen, moet geconstateerd worden dat de kandidaten wel uit een zeer beperkt kringetje gerecruteerd zijn. Het resultaat is het ontbreken van een vrouwelijke PvdA-minister. (*applaus*) De afdeling Kostverloren heeft hierop een motie geformuleerd die door het overgrote deel van Amsterdam gesteund wordt. Daarin wordt de teleurstelling tot uitdrukking gebracht over het feit dat door de Tweede Kamerfractie geen vrouwelijke

minister is voorgedragen. De toelichting van het partijbestuur hierop is zeer minimaal. Max van den Berg constateert in zijn brief aan de leden vergenoegd dat bewust, ik herhaal bewust, gekozen is voor vier vrouwelijke staatssecretarissen. Het ontbreken van een minister wordt echter niet beargumenteerd. Ondanks de 25% regel die alweer jaren geleden aangenomen is. Het resultaat is ronduit teleurstellend. En we eisen dan ook dat de partij de 25% norm in het vervolg zeer serieus neemt. Zo dat niet pas naar geschikte vrouwelijke kandidaten gezocht wordt als de ministersposten al weggedeeld zijn. (Presidium: Wil je afronden?) Nog een klein vraagje. We hebben kunnen constateren dat het staatssecretariaat Emancipatiezaken ondergebracht is bij Sociale Zaken. Kan er gegarandeerd worden dat op deze plek de coördinerende rol van het emancipatiebeleid werkelijk van de grond komt? (*applaus*)

Presidium: Dank je wel. Dan komt Bijlsma, daarna Valk, Rams-huizen, Plug en Bijk. Wil Bijlsma één minuut.

Bijlsma: Ja. Nou goed daar staan we dan met het CDA. 't Is jammer. Ik hoor geen juichtonen van Den Uyl; van mezelf ook niet. Misschien moeten we er toch eens over gaan denken of we die VVD niet zo vanzelfsprekend steeds maar moeten uitschakelen. Misschien is een akkoord met de VVD helemaal niet zoveel beroerder (*applaus*) en misschien zijn ze in ieder geval... (*applaus en protest*) Dat applaus gaat toch niet van m'n tijd af hè? Anders dan doe ik het een beetje minder boeiend. (*gelach*) Dat gelach toch ook niet, hoop ik. (*applaus*) In ieder geval denk ik dat de VVD wel eens een keer betrouwbaarder zou kunnen zijn dan het CDA, wat altijd op beslissende momenten waarop ze moeten gaan (*applaus*) waarop ze moeten gaan geven, waarop zij recht hadden om het ons te geven, nadat wij dat al een aantal jaren hebben gedaan, het kabinet laten vallen. En ik ben ontzettend bang dat dat binnen een jaar wel weer eens een keer zal gebeuren. Maar goed, het levert in ieder geval meer populariteit op om dat te laten gebeuren dan om nu nee te zeggen. U hoort mijn enthousiasme. Ik zou liever wat tevreden zijn,

wat tevredener zijn over het resultaat. De ministers die we hebben zitten op de punten waar ze geen geld kunnen verdelen. Ze zitten niet op Economische Zaken en niet op Financiën. Wel op Sociale Zaken, Binnenlandse Zaken en Onderwijs. Op de punten waar ze voortdurend in conflict komen met de mensen die de klappen zullen krijgen. Ik zou ook wel liever wat tevredener willen zijn over de Partij, maar blijkbaar zijn we niet zo erg idealistisch meer, gezien onze eigen programma's. Ik zou ook liever wat tevredener hebben willen zijn over de presentatie van de oppositie in de afgelopen vier jaar, die arrogant was en zelfingenomen en die ons een fors verlies heeft opgeleverd. (Presidium: Wil je afronden Wil?) Jawel. Ik ben dus allemaal niet zo verschrikkelijk tevreden maar ik denk toch dat er niet zo'n verschrikkelijk goed alternatief is. Dus je zou net zo goed nee kunnen zeggen als ja op mijn argumenten en toch zeg ik ja omdat de Partij van de Arbeid in de oppositie nog grotere klappen zou krijgen dan in de regering. Treurig, maar niet anders.

Presidium: Dank je wel. (*applaus*) Valk, en daarna Ramshuizen.

Valk: Partijgenoten. We kunnen eigenlijk één conclusie trekken over dit regeerakkoord. Namelijk, dat de strijdpunten niet in essentie zijn geregeld. Ik denk dat je zelfs kunt zeggen dat ze in tegendeel op sommige punten essentieel zijn aangetast. De minima gaan achteruit, de kerncentrales zullen niet gesloten worden, defensie zal jaarlijks met 3% reëel omhoog gaan, d'r zullen geen kerntaken afgestoten worden. Het enige pluspunt is dat waarschijnlijk de middellange afstandsraketten niet geplaatst zullen worden. Wij mogen ons vanavond uitspreken over één keus: wel of niet regeren, slikken of stikken. In ieder geval kun je niet zeggen dat dit een appetijtelijke maaltijd is in een Haags etablissement. Toch kunnen we op dit moment nauwelijks meer nee zeggen. Daarvoor is het in ieder geval te laat. En de afdeling Alkmaar heeft aarzelend, tandenknarsend en met een bloedend hart, toch ja gezegd tegen dit CDA-kabinet met PvdA en D'66. We zijn bang dat dit kabinet het

waarschijnlijk geen jaar zal uithouden. De afdeling Alkmaar heeft drie moties ingediend. Die moties die verscherpen eigenlijk de duidelijkheid (u heeft ze gevonden?) en wij vragen u dan ook deze moties over te nemen. Tenslotte wil ik nog een vraag richten aan de heer Van Agt. Een vraag die ik wil doen aan de hand van een citaat uit de vanavond door Johan de Vries verspreide tekst van gezang 293: "Leer mij slechts het heden dragen met een rustig kalme moed." En aan onze eigen ministers: "Heren, ik wil uw liefde loven al begrijpt mijn ziel u niet." Dank u. (*gelach, applaus*)

Presidium: Ramshuizen, Bijk, De Jong en Brunt. Het woord is aan Ramshuizen.

Ramshuizen: Congres, we staan voor de keus om ja of nee te zeggen tegen het bereikte resultaat. Het is bij mij geen moment van twijfel om ja te zeggen tegen wat bereikt is, maar in het regeerakkoord is één zaak totaal niet geregeld. Dat betreft het NAVO-moderniseringsbesluit. Ik denk dat de Partij van de Arbeid-bewindslieden uit een kabinet moeten stappen op het moment dat dat kabinet toch besluit tot het plaatsen van nieuwe kernwapens. Daar mag geen twijfel over bestaan. Ik vind dat de Partij van de Arbeid daarover vandaag dan ook een heel duidelijke uitspraak als partij moet doen. Daarom roep ik u op om motie 1 van Alkmaar te ondersteunen. (*applaus*)

Presidium: Dank je wel. Bijk, De Jong en Brunt en daarna Pijkel Schröder. Bijk.

Bijk: Partijgenoten. De afdeling Schilderswijk van Den Haag heeft van oudsher een kritische en linkse opstelling. Het is daaruit verklaarbaar dat wij niet tevreden zijn met het resultaat van de onderhandelingen, vastgelegd in het regeerakkoord. Op dit moment nog proberen daarin veranderingen aan te brengen, is onzinnig - gezien de procedure waar dit congres het gevolg van is, moeten we nu wel ja zeggen, zij het met tegenzin. Wij zijn van plan daar waar dit vaak vage en voor meerdere uitleg vatbare regeerakkoord dit noodzakelijk maakt, onze ministers,

staatssecretarissen en fracties te herinneren aan ons verkiezingsprogramma.

Presidium: Dank je wel. De Jong en daarna Brunt. De Jong.

De Jong: Ja voorzitter, alhoewel ik vanwege de één minuut spreektijd aanvankelijk niet aan de vertoning mee wenste te doen heb ik begrepen dat er nog een tweede mogelijkheid is om op verschillende moties in te gaan. Ik zou het congres er op willen wijzen dat het congres, het verkiezingscongres, zelf besloten heeft dat de gang van zaken zou zijn dat er pas na het einde van de onderhandelingen, dat dan pas het congres ter beoordeling zou worden bijeengeroepen. En dat houdt in, wanneer u geen tussentijdse beoordelingen door partijraden wilt, en dat heeft de partij niet gewild, want het partijraadssyndroom is diep de partij ingeramd, dan heeft u op dit ogenblik te maken met het eindresultaat van de onderhandelingen en u kunt geen kant meer uit, u staat voor het politieke feit waar u als congres zich in maart, februari zelf voor geplaatst heeft, dat u nu alleen nog maar ja of nee kan zeggen. Ik denk, (*applaus*) ik denk, ik begrijp wel dat er een paar moties liggen en een paar amendementen. Maar ik denk dat de functie daarvan één van twee is. Of ze zijn er voor het versieren van de etalage, omdat u het met dat ja of dat nee zo moeilijk heeft, of er staat in die moties alvast aangekondigd wanneer we het kabinet weer uit zullen gaan. Ik heb in de afgelopen jaren, ik herinner aan de 30 gulden-motie in december '73 in de partijraad, 'k heb omstreeks '75 toen het kabinet-Den Uyl/Van Agt de minima, de stijging van de minima tegenhield, heb ik een poging gedaan en daarbij was het inderdaad zo dat wanneer dergelijke moties zouden aanvaard zijn, het bestaan van dit kabinet een moeilijke zaak geworden zou zijn. Ik zweer u, het beste is om dat soort dingen op dat ogenblik zelf te regelen en dan zult u zien dat de partij op het beslissende ogenblik terugdeinst. (Presidium: Wil je afronden?) En alles wat u nu zegt dat, dan en dan, dat we uit de regering moeten gaan, is grootspraak en verbergen van het feit dat u voor ja of nee staat op dit ogenblik en voor

niets anders. (*applaus*)

Presidium: Dank je wel. Brunt, Schröder en Van der Laarschot.
Daarna Nijhof. Brunt.

Brunt: Congres. De Partij van de Arbeid is vandaag bijeen om als volkje van Den Uyl zachtjes ja te zeggen tegen het regeerakkoord. 't Is zo'n dieptreurige zaak dat ik vanmorgen m'n rode das thuisgelaten heb. (*gelach, applaus*) Dat je je eigen af mag vragen, bij dat ja zeggen, hoe een regeerakkoord eruit gezien zou hebben als we niet zo gebonden geweest waren aan de machtspositie van Van Agt, die de ene dag ja en de andere dag nee gezegd heb. We kunnen natuurlijk vanavond allen de veronderstelling dragen dat we niet ingeleverd hebben, maar dat is poppenkast. Het zou ook niet goed zijn om in de oppositie te blijven. Maar ik dacht dat we in de toekomst iets vrijblijvender naar anderen moesten kunnen onderhandelen, zodat het CDA weet dat we niet alleen van die machtspositie van hun afhankelijk zijn. Dat een regeerakkoord van VVD, D'66 en Partij van de Arbeid waarschijnlijk niet wezenlijk zou verschillen van het nu gesloten regeerakkoord van CDA, D'66 en Partij van de Arbeid. Dit was een motie van diverse Haagse afdelingen die we u voor hadden willen leggen, maar die het congrespresidium niet ontvankelijk verklaarde. Ik dank u.

Presidium: Dank je wel. Pijkel Schröder, daarna Van der Laarschot, Nijhof en Jonkman. Pijkel.

Pijkel Schröder: Partijgenoten. De landelijke kerngroep van de Rooie Vrouwen stelt er prijs op u mee te delen dat ze in meerderheid van mening is dat dit congres zou moeten instemmen met het voorstel van het partijbestuur. Ik wil drie opmerkingen maken over onderwerpen die zeker ook aan de orde zullen komen op het Rooie Vrouwencongres a.s. vrijdag en zaterdag. De Rooie Vrouwen hebben zich in het verleden heel hard gemaakt voor de koopkracht van de minima. Want teruggang van die koopkracht treft in het bijzonder vrouwen. En wij vinden dat de Partij van de Arbeid zich geen teruggang van die koopkracht van de minima

kan permitteren. De Rooie Vrouwen zullen zeker hun strijd voor de koopkrachthandhaving voortzetten. Tweede punt: de Tweede Kamerfractie heeft geen vrouwelijke ministers voorgedragen. En de Rooie Vrouwen nemen dat de onderhandelaars zeer kwalijk. Punt drie: de goeie voortgang van de abortushulpverlening is voor ons vrouwen letterlijk van levensbelang. Wij stellen de bewindslieden van de Partij van de Arbeid daarvoor verantwoordelijk. En zeer in het bijzonder de beoogde vice-minister-president, partijgenoot Den Uyl. En die nieuwe abortuswet, die komt er tóch. (*applaus*)

Presidium: Dank je wel. (*applaus*) Van der Laarschot en daarna Nijhof.

Van der Laarschot: Voorzitter, congres. De afdeling Eindhoven van de Partij van de Arbeid steunt het voorstel van het partijbestuur, niet in de eerste plaats op basis van de bereikte overeenkomst, die wij lang niet ideaal vinden. Maar wij doen het wel op basis van het vertrouwen dat wij hebben in de kandidaat-bewindslieden die wij als Partij van de Arbeid gaan leveren. Daarnaast is ook het verwerven van de echte sleutelposities een reden voor ons om deelnemen aan het kabinet zinvol te achten. Niet deelnemen aan het kabinet betekent niets meer of minder dan dat de minstbedeelden in onze maatschappij aanzienlijk zwaarder zullen gaan lijden onder de bezuinigingen die onvermijdelijk zijn. Dat kunnen wij niet voor onze verantwoording nemen. Een derde overweging van de afdeling Eindhoven om het voorstel te steunen, is gelegen in de overtuiging dat het de hoogste tijd wordt dat de Partij van de Arbeid weer eens gaat tonen welke kwaliteiten zij op het gebied van bestuur en planning te bieden heeft. (Presidium: Wil je afronden?) Daardoor kan voor meer mensen in het land duidelijk worden dat alleen rechts te link is voor het recht dat links wil.

Presidium: Dank je wel. Nijhof en daarna Jonkman, Jacobs en De Kort. Nijhof.

Nijhof: Congres, de afdeling Enschede van de Partij van de Arbeid heeft gisteravond in overgrote meerderheid besloten om het voorstel tot goedkeuring van dit regeerakkoord te steunen. Het is jammer dat de verkiezingsuitslag niet zodanig is dat wij tot een socialistische regering kunnen komen, maar zolang wij bereid zijn om aan een compromis deel te nemen is het naar onze mening zo dat onze onderhandelaars Van Thijn en Den Uyl er uit gesleept hebben wat er uit te slepen was. Op de belangrijke posten die zij krijgen hebben onze beste mensen een plaats gekregen. Ik moet zeggen dat meerdere leden van onze afdeling zich afvragen of de scherp geformuleerde minimum-eisen die van te voren gesteld zijn niet hier en daar in conflict komen met de nu gesloten overeenkomsten. Ik vind dat onze ministers en onze staatssecretarissen in dit opzicht een zware taak op zich genomen hebben, en wij als leden hopen dat zij ook in dit opzicht het hun geschonken vertrouwen van ons zullen waarmaken. (Presidium: Wilt u afronden?) Niet meedoen is geen alternatief.

Presidium: Dank u wel. Jonkman en daarna Jacobs. Wilt u bij de microfoon gaan staan want dit gaat allemaal van de tijd af. Jacobs, De Kort, Van Gijzel, Ineke Holierook.

Jonkman: Voorzitter, congres. Het was geen vrolijke toestand in Deventer in de ledenvergadering van gisteravond. Men constateerde dat de prijs om te regeren toch wel erg groot is geweest, bijna te groot. In essentie zouden de strijdpunten geregeld moeten zijn. D'r is naar de mening van de ledenvergadering in Deventer in essentie verdraaide weinig geregeld. Toch hebben we vertrouwen in een aantal zaken. We hebben vertrouwen in de kandidaat-ministers; jammer dat er geen vrouw onder zit, maar toch denken wij dat hier sprake is van slimme mensen, die in staat zijn in de onderhandeling in dit kabinet er nog het een en ander uit te slepen. Twee daarvan, Ed van Thijn en Joop den Uyl, hebben dat in de onderhandelingen getoond naar onze mening. Daar hebben we vertrouwen in. We vinden dat dat ook tot uitdrukking moet komen in de discussie in het

congres. Wij vinden dat wij als ondersteuning van onze bewindslieden in dit beoogde kabinet dan ook een aantal moties zouden moeten aannemen, en, om aan te sluiten bij het februari-congres, zou ik daarbij met name willen wijzen op dat zaakje van de minima (Presidium: Wil je afronden?); min één is slecht. (Presidium: Afronden hoor) Het is het uiterste minimum, en ik zal wat dat betreft het congres willen adviseren Alkmaar 2 te ondersteunen.

Presidium: Dank je wel. Jacobs en daarna De Kort.

Jacobs: Lui, veel van de vorige sprekers hebben al heel duidelijk gemaakt: dit akkoord is nauwelijks voldoende. Daarom, eis congres, eis van de kandidaat-bewindslieden en van de fractie: één, duidelijke herkenbaarheid van de Partij van de Arbeid en haar bewindslieden in het kabinet. Zij, en dat is nummer twee, zij moeten zorgen dat het imago van onze partij beter wordt. Wij moeten de publieke opinie op onze hand krijgen. En als laatste, als derde, wij moeten met het kabinet breken als cruciale zaken niet ook naar (Presidium: Wil je afronden?) de bevindingen van de Partij van de Arbeid worden opgelost, naar bevrediging van de Partij van de Arbeid. En ik rond af, als laatste, ik vraag en eis van Joop den Uyl, André van der Louw, Van Thijn en de rest, om te zorgen dat het rood schittert en straalt in het regeringsfront. En anders d'r uit. (*applaus*)

Presidium: Willen al die mensen die nou in het gangpad staan, voor iemands' neus of voor het looppad van de brandweer, gaan zitten. Er is plaats genoeg. Dus wilt u gaan zitten... Ook niet op het gangpad gaan zitten trouwens, op de stoelen. De Kort, Van Gijzel, Holierook, Van der Linde en Van Rest. De Kort.

De Kort: Teleurstelling en wantrouwen waren de sleutel, hoorde ik gisteravond in Tilburg. Logisch, we kennen geen vrouwelijke minister, de strijdpunten zijn ingeleverd, en er is geen compensatie voor gekomen. Gaan we werkelijk vier of vijf kerntaken afstoten? Nou, wij zijn een beetje bang dat Van Agt en

Van der Stee het regeringsakkoord zullen gebruiken als papier om hun sluitspier er mee af te vegen. Daar zijn ook overigens uitlatingen genoeg voor gedaan om dat pessimisme lichtelijk te rechtvaardigen. Teleurstelling ook omdat wij geen werkelijke keus hebben. Want een keus veronderstelt een alternatief, en dat alternatief hebben we niet in de oppositie. Dat alternatief van oppositie, dat hebben de kiezers op 26 mei afgestraft. Daarom hebben wij nodig dat we in ieder geval in die regering duidelijk maken aan de maatschappelijke groeperingen die ons kritisch volgen, dat onze regeringsdeelname niet betekent dat wij ons een kloof, een groeiende kloof laten opdringen en dat wij ook werkelijk hun belangen daar verdedigen. Hun belangen zijn onze belangen. Daarom is het ook nodig dat de Partij van de Arbeid zich in de komende vier jaar opnieuw gaat bezinnen op haar socialistische principes, en dat die door een breed kader gedragen kunnen worden. (Presidium: Wil je afronden?) Ja, Joop en Ed en anderen, zorg dat je Jan Terlouw goed in de gaten houdt, want hun gesjoemel met (*applaus*) (Presidium: Afronden hoor) hun gesjoemel met kerncentrales... Presidium: Nee, nee nou niet verder. Ineke Holierook. Oh nee, Rob van Gijzel. Sorry. 'k Moet echt streng zijn want anders lopen we veel te ver uit in de tijd. Van Gijzel.

Van Gijzel: Beste partijgenoten, ook wij, de Jonge Socialisten, hebben ons af te vragen of we het nu op stapel staande kabinet van CDA, D'66 en Partij van de Arbeid, zien zitten. Ook wij hebben het regeringsakkoord te beoordelen. Een regeringsakkoord waarin van al die belangrijke punten voor jongeren, die in Weerwerk wel stonden, weinig of eigenlijk niets is terug te vinden. Jongeren zijn het afgelopen jaar onder het mom van valse argumenten, onder andere via de verlaging van de minimum-jeugdlonen, kei en keihard gepakt. Als de Partij van de Arbeid in de regering komt dan wordt die verlaging teruggedraaid, hebben wij, maar heeft ook Den Uyl tijdens de verkiezingen geroepen. Maar in het regeerakkoord, beste partijgenoten, is daar geen woord van terug te vinden. Meer dan de helft van

het aantal werklozen is onder de 25 jaar. Daarom hebben elf jongerenorganisaties het Plan van de Jeugdarbeid opgesteld. Albeda zag dat plan wel zitten, maar wilde er geen geld voor vrijmaken. De Partij van de Arbeid in Weerwerk wel. Zelfs ruim 100 miljoen. En nu, drie maanden na de verkiezingen, een regeerakkoord met alleen de zin dat de jeugdwerkloosheid bijzondere aandacht verdient. Wij moeten antwoorden of dit kabinet, een kabinet is voor jongeren. Een kabinet dat jongeren op de meest wezenlijke punten in de kou laat staan, dat kan geen kabinet zijn voor jongeren, en zal het ook niet gemakkelijk worden. Het klinkt misschien wel grappig, partijgenoten, maar het is cynisch. De enige jongere die er waarschijnlijk op vooruitgaat is Hans Kombrink. (Presidium: Wil je afronden?) Ja. Maar dit kabinet is niet alleen niet het kabinet van jongeren, het is ook niet het kabinet van minimumloners en werklozen. Het is niet het kabinet waar velen in de Partij van de Arbeid op gestemd hebben. En als dit kabinet er dan toch moet komen, en als dit congres dan toch ja zegt dan kan dat niet zijn op programmatisch inhoudelijke basis want daar staat niks. Dat kan het slechts zijn, om (Presidium: Afronden hoor) strategische redenen, één zin, om strategische redenen en dat is de reden dat het ja dat nu gezegd wordt tegen het CDA zo snel mogelijk omgezet moet worden in een nee tegen het CDA en een linkse meerderheid bereikt moet worden. (*applaus*) Presidium: Holierook, daarna Van der Linde, Van Rest, Willemien Tromp, Annemarie Goedmakers en Jan Metzlar. Holierook.

Holierook: Ik zal al mijn klachten niet noemen. Er wordt al genoeg afgejammerd vanavond. 'k Vind het wel welletjes zo. En inderdaad, misschien kan het niet anders. Misschien begrijpen de kiezers het niet als we niet mee zouden regeren, eventueel. Maar zouden de kiezers het begrijpen als we in de toekomst niet meer handelen naar de geest van ons programma? En ik denk dat onze motie, de motie van Dieren, Rheden en Alkmaar, waar wij om aktie-vrijheid vragen voor onze partij in alle geledingen, dat de voorzitter daar geen bezwaar zal

hebben als ik tenminste zijn woorden van de afgelopen week goed begrepen heb. Ik vraag u dan ook die motie te ondersteunen. (*applaus*)

Presidium: Dank je wel. Van der Linde en daarna Van Rest.

Van der Linde: Partijgenoten. Den Uyl stelde op 1 mei kwasi-grappig een kabinet samen met precies 50% mannen en 50% vrouwen. Hij weet dus precies waar de goeie vrouwen te vinden zijn. Wat zien we nu? Een ontzettend gehannes met mensen en uiteindelijk zitten er vier staatssecretarissen in dit nieuwe kabinet. Waarom heeft partijgenoot Den Uyl niet al die prima vrouwen die die op 1 mei zo duidelijk wist te vinden in dit kabinet geplaatst? (*applaus*)

Presidium: Ik zat nog na te denken over deze zin. Van Rest en daarna Tromp.

Van Rest: Partijgenoten. De afdeling De Bilt/Bilthoven heeft gisteravond met veel tegenzin en hartzeer ook ja gezegd tegen het regeerakkoord. Maar we zijn ontzettend verontrust over de ontoelaatbare en a-sociale ontwikkeling in de begroting voor 1982. Lagere inkomens omlaag, hogere inkomens omhoog. Daar mag de Partij van de Arbeid niet aan mee werken. Ze mogen niet mede-verantwoordelijk worden voor een dergelijk beleid waarbij het formatie-akkoord dadelijk nog rechts voorbijgestreefd gaat worden. Uit de woorden van partijgenoot Den Uyl heb ik begrepen dat hij dat inderdaad ook met alle kracht zal tegenwerken, maar ik wil toch maar u oproepen om de motie van Alkmaar, congresstuk 10, te steunen, als een steuntje in z'n rug. En tot slot wil ook ik, kwam ook in De Bilt de vraag naar voren, wat mijn voorgaande spreekster al vroeg, waar al die vrouwelijke ministers-kandidaten zijn gebleven die Den Uyl op 1 mei in zijn vestzakje had. Is het pak soms naar de stomerij gestuurd en de vrouwen bij het vuile goed achtergebleven? (*gelach, applaus*)

Presidium: Dank je wel. Willemien Tromp en daarna Annemarie Goedmakers.

Tromp: Eindhoven geeft aan onze kandidaat-bewindslieden het ja-woord om toe te treden tot het nieuwe kabinet. Eén van onze kritiekpunten echter wil ik u niet onthouden. Wij, in Eindhoven, vinden het buitengewoon treurig dat er geen enkele geschikte vrouwelijke ministerskandidaat gevonden kon worden. Het wil er bij ons in Eindhoven niet in (*applaus*) dat er onder de ruim 40.000 vrouwelijke leden niemand kapabel genoeg zou zijn. Kennelijk, partijgenoten, zijn er binnen onze partij krachten aanwezig die maken dat kapabele vrouwen niet aan bod kunnen komen. Het wordt hoog tijd dat dit verandert. Wij verwachten dan ook dat het partijbestuur binnenkort met voorstellen zal komen om dit probleem aan te pakken. (*applaus*)

Presidium: Dank je wel. Annemarie Goedmakers en dan Jan Metzlar.

Goedmakers: Partijgenoten. Wij in Zandvoort vinden dat er een paar strategische fouten in de formatie zijn gemaakt. Allereerst hadden we onze poot stijf moeten houden toen het CDA de defensieparagraaf wilde schrappen. Vervolgens hadden we aan het Ministerie van Financiën vast moeten houden. Verder wil ik een aantal vragen stellen, en ik hoop dat ze inderdaad beantwoord worden. De teksten over de emancipatie zijn naar onze mening volstrekt onvoldoende. Wij willen weten waarom er geen wettelijke arbeidstijdverkorting per dag op de rails gezet wordt. Ten tweede: stappen wij uit een kabinet dat meer dan 1% op de sociale minima inlevert? Ten derde: kan een kabinet waar wij uitgestapt zijn nog besluiten tot plaatsing van kernwapens? Dan hebben alle teksten daarover niet zo heel veel zin. Ten vierde: als er over een half jaar een notitie ligt over de sluiting van de kerncentrales, blijven onze mensen in het kabinet en in de fractie dan gebonden aan Weerwerk? Ten vijfde: zal er ook ingrijpend bezuinigd worden op Defensie bij de komende begrotingen? (Presidium: Wil je afronden?) Ik hoef niet meer zoveel te zeggen over de vrouwelijke ministers. Daar hebben al erg veel mensen wat over gezegd. Ik hoop dat u, congres, de moties van Kostverloren en Zandvoort zult willen steunen.

Presidium: Dank je wel. Als laatste Jan Metzlar.

Metzlar: Congres. Het blijft een beetje moeilijk praten voor mij. Ik zou hier namens een aantal Friese afdelingen een motie verdedigen, maar die motie is nog steeds onderweg. Ik hoop dat u hem voor de stemming nog ontvangt. Maar ik zal d'r toch het een en ander over zeggen. (Presidium: Dat hopen wij ook, ja) Ja of ja is de vraag. Tenminste, dat is de mening van mijn afdeling en vele andere bij ons in de buurt. Al ver voor de verkiezingen had de Partij van de Arbeid zijn positie bepaald. Zij zou en moest in de regering. Het is flauwekul dat dit congres nog zou kunnen zeggen: een nee tegen dit akkoord. We hebben ons aan alle kanten vastgelegd in programmbesprekingen en zelfs bij het vaststellen van de lijsten. Daarom, een alternatief is er niet. Tenminste datgeen wat er is en wat wij kennen is voor ons geen alternatief. En al die mensen die op ons gestemd hebben, verwachten iets anders van ons. Maar naast hetgeen wat de Kamerfractie gaat doen willen wij als partij ook niet stil blijven zitten en duimen draaien. Ook wanneer het kabinet vier jaar blijft zitten is er genoeg te doen voor de afdelingen en het partijbestuur. En we denken dan aan de maatschappelijke actie. Zoveel geprezen en toch steeds meer bij de partij in zwang geraakt. Zij zullen aansluiting moeten zoeken bij die bewegingen in de maatschappij die dezelfde idealen hebben als wij. Te vinden in de vredesbewegingen, de vakbewegingen... (Presidium: Wil je afronden?) Ja. Vandaar, onze motie is in die strekking, die gaat inderdaad akkoord met het regeerakkoord, maar daarnaast spreekt zij uit, dat de partij gebonden blijft aan die punten (Presidium: Ja afronden hoor) die in Keerpunt zijn vastgelegd; (Presidium: Dank je wel) en op basis daarvan maatschappelijke actie gaat voeren.

Presidium: Nou niet verder gaan, bedankt. Het woord is aan Max van den Berg. 5 minuten in eerste instantie.

Antwoorden Van den Berg en Den Uyl

Max van den Berg: Partijgenoten. Soms zullen we ons wat moeten

behelpen. U hebt waarschijnlijk een aantal moties nog niet. Ik ook niet. Dus ik weet ook niet of ik ze wel of niet moet afwijzen. Maar toch moet ik blijkbaar nu beginnen; het zit een beetje in het tijdstip. We moeten elkaar maar proberen te verstaan op dat punt. Ik begin met het eerste thema, wat aansluit bij degene die het laatst sprak. Het is een motie van afdeling Heerenveen, Atingeradeel, Leeuwarderdeel, Ferweradeel en Wonseradeel. Dat gaat over maatschappelijke actie. Op zichzelf heeft het partijbestuur geen bezwaar om die over te nemen, maar ik zeg er het volgende bij; - en dat slaat op een aantal dingen die hier gezegd zijn - als u, als afgevaardigde van de partij, vindt dat dit akkoord niet gesloten had moeten worden tijdens de onderhandelingen, dat we hier niet hadden moeten zitten met een resultaat, dan moet u de moed hebben om vanavond nee te zeggen. U moet niet zeggen die onderhandelaars hadden moeten afhaken maar nou ze niet afgehaakt hebben, nou hangen we. Nee, wij hebben de verantwoordelijkheid gehad ja of nee te zeggen in dat proces. U hebt die hier ook! En als u vanavond ja zegt voor die onderdelen waarin Weerwerk vervangen wordt door afspraken die wij gemaakt hebben met CDA en D'66, en ik weet wel, een groot deel is niet geregeld, een ander deel is vaag, daar telt dit verhaal niet voor, maar voor dat deel waarin we afspraken gemaakt hebben daar hebben wij geen vrijheid van maatschappelijke actie in de vorm van schone handen. Het is niet zo dat daar ministers zitten met afspraken die wij goedgekeurd hebben, dat is hun zorg en wij gaan in de maatschappij actie voeren voor iets wat in Weerwerk staat. Dan ook in gezamenlijke verantwoordelijkheid! Dat kan best lastig zijn. De gezamenlijke verantwoordelijkheid houdt wel degelijk in dat maatschappelijke actie op die punten waarin u concrete afspraken met andere partijen vanavond goedkeurt ook de verdediging van die ministers en die afspraken inhoudt, en anders verzoek ik u op dat punt nee te zeggen. Dat is m'n eerste punt. Het tweede punt betreft een motie van Tilburg. Alles wat daar in staat wil het partijbestuur (congresstuk 3) overnemen behalve een

stukje. Er staat: is van mening dat de totaalresultaten van de gevoerde onderhandelingen onbevredigend zijn maar onder de huidige omstandigheden noodgedwongen moeten worden geaccepteerd. Tilburg heeft dat hier achter dit spreekgestoelte toegelicht met de eenvoudige zin: alle strijdpunten zijn ingeleverd. Wat is d'r eigenlijk met de partij aan de hand? Strijdpunt 1, strijdpunt 2, strijdpunt 4, strijdpunt 3. Allemaal ingeleverd? Hebben we daar drie maanden voor gezeten? Hebben daar de anderen zich tegen verweerd. Zeker, op onderdelen, daarin hebben we ook verloren. Maar het verhaal dat de strijdpunten zijn ingeleverd is een verhaal dat niet klopt. Als wij hier met elkaar zeggen, ik herhaal het opnieuw, de resultaten tijdens de onderhandelingen hadden we zo niet mogen pakken, hadden we niet moeten doen. Nogmaals: dan had u, of moet u, gewoon nee zeggen. Daar hebt u geen ingewikkelde moties voor nodig. Het zou een schandaal zijn voor deze partij dat wij hier zouden zeggen: we zijn hartstikke tegen wat hier ligt, maar we hangen en nou gaan we maar hangen. Dan gewoon de oppositie. Zo erg is die nou ook weer niet dan! (Presidium: Nog twee minuten Max) Tot slot (*gelach*), voorzitter, want in tweede instantie kan ik pas op de rest van de moties ingaan als ik die dan ook gezien heb. Tot slot het punt van de modernisering. Er is een motie rondgegaan over die modernisering en ondertekend door tal van partijgenoten, Gerrit Valk als eerste. 't Is zo dat die motie voor ons zo niet erg werkbaar is omdat die weer een eigen verhaal rond die modernisering neerzet waar we nou net zeer nauwkeurig en met elkaar in geslaagd zijn zo het verhaal neer te zetten dat wij ons zin krijgen; dat kabinet kan die kernwapens niet plaatsen, en dat Van Agt niet zijn zin krijgt, dat ie dat kabinet kan laten struikelen. Dat is indertijd een heel vakkundig werk geweest en ik geloof dat we dat tot aan het eind verstandig moeten voltooien. Daarom hebben wij overleg snel gevoerd met alle indieners, en zijn tot overeenstemming geraakt over een nieuwe tekst rond die modernisering, die u zo meteen ook krijgt uitgereikt, en dan vervalt daarmee het congresstuk 11. En daar komt dus een ander moderniserings-

verhaal voor in de plaats. Tot slot, (Presidium: Nou dat was net al) laten we de rest van de zaken in de tweede instantie behandelen want dan kan ik de moties verder overzien. Ik dank u.

Presidium: Dank je wel. Het woord is aan Joop den Uyl.

Joop den Uyl: Partijgenoten, afgevaardigden die aan het woord zijn geweest hebben gezegd ook bij ons is met tegenzin en weerzin en afkeer en met bedwingen van anti-peristaltische bewegingen van de slokdarm, besloten om... Dat is natuurlijk een onwaar en onwaardig beeld. Ik heb straks in één zin gezegd: het is niet toevallig dat vanaf de eerste publikatie van het programakkoord, onder verantwoordelijkheid van Lubbers, De Koning, Van Thijn, rechts Nederland, helaas de werkgeversorganisaties voorop, en dan zwijg ik van, van bepaalde bladen en groepen, storm hebben gelopen tegen dit akkoord. En ik stel dat amper één punt te vinden is in dit programakkoord waarvan zou kunnen worden gesteld dat het de uitvoering van Weerwerk echt belet. Het is waar dat lang niet overal in dit akkoord is opgenomen wat Weerwerk vraagt. Dat is volkomen juist. Maar het oordeel over een coalitie-akkoord behoort te luiden: wat staat in dat akkoord dat de uitvoering van Weerwerk echt belemmert, in de weg staat of afsnijdt? En dan is er een enkel punt te noemen. En bijvoorbeeld dan til ikzelf heel zwaar aan het feit dat inkomensteruggang van de minima is gelimiteerd op 1% waar Weerwerk en het congres van de partij in februari zich zo duidelijk hebben uitgesproken voor handhaving van de koopkracht van de minima. Waar dat gebeurt is dat op geen enkel opzicht verheimelijkt. Maar dit akkoord, inhoudelijk, is een akkoord waarvan ik vind dat de Partij van de Arbeid in de politieke krachtspositie waarin de kiezers haar hebben geplaatst, zonder afkeer, zonder tegenzin, zonder enige schaamte, waarvoor de Partij van de Arbeid verantwoordelijkheid kan, en naar mijn oordeel, behoort te nemen. Dat bepleit ik. En dan vraag ik om die zakelijke afweging van wat in het akkoord staat. Eén woord over wat ik ontzettend goed begrijp, wat ik me aantrek, dat is: waarom geen vrouwelijke kandidaat-minister van de Partij van

de Arbeid? En is Den Uyl zijn lijstje van 1 mei vergeten, de stomerij, en alles wat aan denkbare beelden dan opgeroepen wordt. Antwoord dit: dat er niet één vrouwelijke ministerskandidaat is, dat vind ik zelf een ontzettend beroerde zaak. Er is voor elke post, door het fractiebureau, door het partijbestuur, door Max van den Berg, die wij konden claimen, zorgvuldig nagegaan of op de politiek meest verantwoorde wijze een vrouwelijke kandidaat kon worden voorgedragen. Er is een afweging geweest waar u het echt niet mee eens behoeft te zijn en wat ook niet een eenvoudige was. Daar is nadrukkelijk heel zwaar gewogen; de vrouwelijke kandidaat omdat wij die zo buitengewoon belangrijk achten. En als dan vier van de zeven voor te dragen staatssecretarissen Rooie Vrouwen zijn dan zeg ik dat dat niet ongedaan maakt, dat rottige gevoel dat ook ik heb, dat er bij de ministerskandidaten geen vrouw is. Ik betwist wel, dat het geoorloofd is de suggestie te wekken alsof in dat afwegingsproces, om de term van Willemien Tromp-Brantinga te gebruiken: machten aan het woord zijn geweest, machten die, die belemmeren dat vrouwen de hun toekomstige plaats krijgen. Dat trek ik me aan, dan zeg ik: dat is kul. Daar is geen sprake van. Ik vind het verduiveld vervelend en ik trek het mezelf aan dat het niet gelukt is. Ik vind niettemin dat zoals het er ligt met vier van de dertien plaatsen, dat het niet iets is waarvoor de Partij van de Arbeid voor weg hoeft te schuilen en dat de vier vrouwelijke kandidaten die de Partij van de Arbeid voordraagt, dat die er in elk opzicht, zijn mogen, en dat ik er trots op ben, naar ik hoop er straks twee op het Departement van Sociale Zaken te mogen verwelkomen. (*applaus en boe-geroep*) En dat meen ik. En ik denk dat als nu gekozen is voor een plaats, voor een emancipatie-beleid en een project-staatssecretaris voor Emancipatie, dat ook daarin inhoudelijk en qua keuze iets van een beleid en een optie tot uiting wordt gebracht. Concrete vraag. (Presidium: Joop, je tijd is om. We willen aan de tweede ronde beginnen) O.k. (Presidium: Goed. Tweede ronde) (*gelach*)

Tweede sprekersronde

Presidium: We beginnen met de tweede ronde. Als alle sprekers uit de eerste ronde weer het woord zouden willen voeren krijgt iedereen een halve minuut. Ik denk ook dat voldoende mensen het met elkaar eens waren dat velen zich terug kunnen trekken. Ik noem iedereen op in volgorde van de eerste ronde, en de mensen die per sé het woord willen voeren die kunnen misschien alvast naar voren gaan dan merk ik wel of ze achter de microfoon kruipen of niet. Kor van Liempte. Nee. Vincent Oldenburg. Nee. Gerrit Lahuis. Ja.

Lahuis: Ik wou alleen nog een opmerking maken waarbij ten aanzien van die verhoging van de gasprijs wij als partij ons sterk zouden moeten maken om daar iets aan te doen. Dat wou ik alleen nog zeggen. Dan u wel.

Presidium: Bedankt. Willem Kuiper. Ja.

Kuiper: Ja, want ik had een vraag gesteld over de sluiting van de kerncentrales en of dat politieke consequenties zou hebben op het moment dat het onderzoek afgerond zou zijn en dan zou blijken dat het niet meer in overeenstemming was met de strijdpunten.

Presidium: Bedankt. Ada van Dam.

Van Dam: Na m'n geketter over de sociale minima toch een meer inhoudelijke vraag. Betekent het dat het investeringsloon alvast wordt ingehouden voordat bekeken wordt hoe de werknemers daarop invloed uit kunnen oefenen, dat het geld wat in eerste instantie geïnvesteerd wordt voor die werknemers vertrokken is? Want ik vind dat toch een erg heikel punt. Verder een tweede vraag. Kunt u waarmaken dat het emancipatiebeleid wezenlijk zal verbeteren in een coalitie met het CDA, dat de budgetten beter besteed kunnen worden, zonder gehouden te zijn aan al die ambtenarenregeltjes die ze nu onwerkbaar maken?

Presidium: Jan Verhoef. Ik wil wel even nog er tussendoor

zeggen dat als u allemaal nieuwe vragen stelt, d'r is absoluut geen tijd voor om die nog te beantwoorden; dus het heeft niet zo erg veel zin. Jan Verhoef niet, dan Hero Dijkman. Nee. Tonny van der Vondervoort. Nee. Peter Keekstra. Norbert Smulders. Ja, dat dacht ik al.

Smulders: Marjan, bedankt voor je inleiding. (Presidium: Had nou klaar gestaan) Ik was er blij om dat net een minuut geleden ons amendement op het voorstel van het partijbestuur is rondgedeeld. Ik wou dat toch, omdat ik ook in de eerste ronde daarvoor wat beperkte tijd voor had, nog eens even benadrukken. Er liggen verschillende moties om een aantal van onze strijdpunten opnieuw aan de orde te krijgen en min of meer als toekomstige breekpunten mogen te formuleren. Ik denk dat dat op zich geen bezwaar oproept. Ik wijs er alleen op dat dat wat beperkt kan zijn, die opsomming. De doelstelling van de toevoeging van ons amendement is dat Weerwerk naast het regeerakkoord, en zeker op die punten waar dat niet geregeld is, en daar is niet veel geregeld in het regeerakkoord, de basis vormt voor toetreding. En ook de basis vormt voor de partij om op die wijze in al haar organen actie te voeren en zodanig dat Weerwerk in plaats komt van dit regeerakkoord in de compromissen die nu nog uit het kabinet moeten komen. En het kan niet zo zijn zoals het partijbestuur stelt dat de compromissen die uit dit kabinet komen bij voorbaat de gezamenlijke verantwoordelijkheid van de partij moeten dragen.

Presidium: Dank je wel Norbert. Volgende. Peter Huigsloot.

Huigsloot: Ja, partijgenoten. Ik zou geen tweede ronde nodig gehad hebben als de motie Kostverloren rondgedeeld was. Ik wil er nu de belangrijkste conclusies uit voorlezen. En die zijn dat het congres zijn teleurstelling uitspreekt over het feit dat door de Tweede Kamerfractie geen vrouwelijke minister is voorgedragen, en spreekt uit dat in en door de Partij van de Arbeid het reglementsartikel met betrekking tot de 25%-norm zal worden nagekomen.

Presidium: Wil Bijlsma.

Bijlsma: Ja, ik zal het maar kort maken. Max van den Berg doet alsof we niet tegen mogen zijn en toch vóór stemmen. Daar begrijp ik niks van. Politici doen bijna nooit wat anders, als ik het goed begrepen heb. Je mag best uit twee kwaden het minst kwade kiezen, en je mag er ook best eerlijk voor uitkomen, lijkt mij, en ik zou niet weten wat daar nou tegen is. Den Uyl doet alsof het allemaal goed zit met Weerwerk. Nou dat snap ik ook niet. De minima gaan, als je het optelt, 7% achteruit in de komende vier jaar; d'r komen meer gewone wapens; we volgen de NAVO, dat is +3% per jaar; d'r worden geen kerntaken afgestoten; het bedrijfsleven krijgt 20 miljard zonder dat we daar controle op uitoefenen en dat is dus allemaal wat in Weerwerk staat. En dan zegt Den Uyl bovendien: een begroting, ik citeer, waarin de minima fors teruggaan en de hoge inkomens nog iets zouden stijgen, heeft u het allemaal verstaan, zal geen kans hebben te worden tot een begroting van dit kabinet. Denk ik nee, moet dat nou gezegd worden? Het gaat natuurlijk om de vraag of een begroting - wat betekent fors overigens, is dat 6, 7, 8, 10, 12%, daarover kunnen de meningen nogal uiteen lopen - het gaat natuurlijk om de vraag of een begroting waarin de minima meer dan 1% per jaar teruggaan en waarin de hogere inkomens niet zouden stijgen, want dat haalt toch geen enkel Partij van de Arbeid-lid zich in z'n hoofd, maar zouden dalen, of dat acceptabel is. En dan vind ik het toch wel een beetje typerend dat dat dan als argument voor dit congres moet dienen.

Presidium: Dank je wel, Wil.

Bijlsma: Ik blijf voor, maar dat is alleen maar omdat we geen oppositie kunnen voeren.

Presidium: Ja. (*gelach*) Begrepen. (*applaus*) Gerrit Valk.

Valk: Partijgenoten, tot mijn grote verbazing verneem ik net dat motie 2 van Alkmaar, die zich uitspreekt dat de koopkrachtdaling van 1% ondergrens is, de absolute ondergrens is, en dat

wanneer de koopkracht nog verder mocht verslechteren dat de Partij van de Arbeid haar medewerking aan het kabinet dient op te zeggen, dat het congres-presidium heeft besloten deze motie niet in behandeling te nemen. Naar de mening van de afdeling Alkmaar en van de andere indieners is deze motie zeer essentieel en dient die zonder meer aan de orde gesteld te worden. Dus ik wil hier dan bij deze een voorstel van orde indienen, dat de afdeling Alkmaar en de andere ondertekenaars deze motie alsnog op de agenda op kunnen voeren. Ik hoop dat u dit wilt ondersteunen. Dat betekent niet dat u daarmee tegelijkertijd deze motie aanneemt, maar ik vind in ieder geval dat dit congres de kans moet hebben om zich hierover uit te spreken. Of 1% koopkrachtdaling niet voldoende is. En of u zich uit wil spreken dat dat niet verder kan. De minima hebben we niet veel te bieden, laten we eerlijk zijn, dit is toch wel het geringste wat we de minima kunnen bieden door deze motie in behandeling te nemen en aan te nemen. Dank u wel.

Presidium: Deze motie zou in strijd zijn met de reglementen, waarbij het congres de bevoegdheid om te besluiten over het al dan niet in behandeling nemen van moties of amendementen, aan het congrespresidium heeft toegewezen. Dus dat ordevoorstel kan niet in behandeling genomen worden.

Valk: Maar voorzitter, ik dien een voorstel van orde in en iedereen heeft het recht om een voorstel van orde in te dienen. En we zitten hier toch niet bij het CDA, waar Van Agt wikt en beschikt. Ik bedoel, we mogen toch zelf hier ook wel een besluit nemen?

Presidium: Wij mogen niet besluiten in strijd met onze eigen reglementen en statuten. Wij zijn ingehuurd om die te bewaren. Ik kan het ook niet helpen.

Valk: Dan kan ik me voorstellen dat reglementen en statuten elkaar bijten want ieder lid van het congres heeft het voorstel om een motie van orde in te dienen, die dan ter plekke op het zelfde moment behandeld dient te worden.

Presidium: Nee, dat is allemaal omschreven in de statuten en

reglementen. Kom maar even een exemplaar halen. (*gelach*) De volgende is Ranshuizen. Wil die het woord? Nee. Dan krijgen we Blijk. Ook niet. Wypke de Jong. Ja.

De Jong: Ik heb mij er toe gezet, voorzitter, om enige verfraaiing aan te brengen aan het voorstel van het partijbestuur. Eerste punt is dat het partijbestuur onze uitnodiging om een voorstel van het partijbestuur te bekrachtigen om de Tweede Kamerfractie te machtigen. En volgens de statuten is er slechts één hoogste instantie in de partij, dat is het congres. Het is dus het congres dat machtigt, die het partijbestuur... (publiek: harder) oh, ik dacht dat ik al luid sprak, maar dat valt weer tegen. Ik beweer dus dat in het voorstel staat dat wij een voorstel van het partijbestuur bekrachtigen om de Tweede Kamerfractie van de Partij van de Arbeid te machtigen om de bewindslieden verlof te geven toe te treden. Ik zeg dat er in de statuten slechts één hoogste instantie in de partij is, dat is het congres, dat eerstegeboorterecht moeten wij ons niet laten ontnemen, en daarop is het eerste amendement van de afdeling Den Haag 4 gericht, namelijk dat niet het partijbestuur, maar heel duidelijk het congres de Tweede Kamerfractie machtigt. Een tweede amendement is dat ik... ik heb de handel meegemaakt op het oktobercongres van 1977, toen we het over de 8+ hadden. Er is toen ook een motie aangenomen waarin stond dat 7:7:1 een weeffout was. Ed van Thijn heeft toen uit en te na bezworen dat dat eigenlijk een overbodige bewering was en uit z'n dagboek kunnen we vernemen dat toen het congres was afgelopen de informateurs Verdam en Vrolijk de ordonansen uitzonden om met een voorstel 7:7:1 te beginnen. Ik wil dat lichtelijk afsnijden door de frase "tot het nieuw te vormen kabinet toe te treden op basis van de bereikte overeenstemming tussen" te vervangen door "tot het kabinet, te vormen op basis van het blijkens thans openbare stukken bereikte overeenstemming tussen". U ziet, het is wat letter-geklungel, maar je weet nooit.

Presidium: Bedankt Wypke. Brunt, Den Haag. Nee. Pijkel Schröder nog?

Schröder: Ja, ik zou geen behoefte gehad hebben nog iets te zeggen, als Den Uyl mij niet daar zo toe had uitgedaagd, door te beweren dat er niet een zo groot verschil in macht en machtsituatie zou zijn, waardoor vrouwen niet in een kabinet of op dergelijke hoge posities komen. Dat ligt niet, daar ben ik van overtuigd, uitsluitend aan de onwil van een paar heren, dat ligt aan structurele machtsverschillen tussen mannen en vrouwen... (*applaus*) Ik had het voornemen om daarover te spreken op ons Rooie Vrouwencongres op vrijdagmiddag om half twee. En ik wil dus graag Den Uyl, als hij op dat moment niet beëdigd wordt, uitnodigen om daar mijn speech te komen horen. Om te horen hoe het eigenlijk in elkaar zit. (*applaus*)

Presidium: Karel van der Laarschot. Nee. Dick Nijhof. Ook niet. Hans Jonkman. Ton Jacobs. Joost de Kort. Ja.

De Kort: Ik heb nog geen antwoord gekregen op de vraag hoeveel kerntaken we nu de komende vier jaar - sommigen hopen dat we die vier jaar niet volmaken, maar dat is een ander chapter - hoeveel kerntaken gaan we in deze komende kabinetsperiode nou werkelijk afstoten? En een tweede opmerking behelst mijn opmerking over alle strijdpunten. Kijk eens, Max, wij kunnen dan misschien als ingewijden nog wel die strijdpunten herkennen, maar waar het er om gaat is of de kiezers straks kunnen herkennen dat een kabinet met de Partij van de Arbeid ook werkelijk die strijdpunten heeft uitgevoerd. En dat maakt niet alleen de Partij van de Arbeid uit, en dat maakt niet alleen het CDA onmogelijk. Dat moet je zien te verkopen aan de kiezers. Die maken dat uiteindelijk uit of je dat ook kunt voortzetten na '85 of mogelijk eerder.

Presidium: Dank je wel. Rob van Gijzel.

Van Gijzel: Ja, beste partijgenoten. De Jonge Socialisten hebben net gezegd dat als er al een ja-woord moet klinken, dat het dan alleen een strategisch ja-woord kan zijn. Want we willen uiteindelijk een nee bereiken ten opzichte van het CDA. Daarom moet onze strategie er op gericht zijn om de positie

van de Partij van de Arbeid maatschappelijk en parlementair te versterken. Daarom ook zullen onze ministers in dienst moeten staan van het beleid van de Partij van de Arbeid en zich niet moeten vereenzelvigen met het beleid van het kabinet dat niet het onze is. Ons programma en onze ideeën moeten centraal staan in hetgeen wij als partij uitdragen. Omdat er concessies gedaan zijn, betekent dat nog niet dat we een ander standpunt hebben. We zullen de mensen uit moeten leggen waar we voor staan. We zullen ze moeten mobiliseren en politiseren. We zullen als partij keihard moeten knokken voor het behoud van de koopkracht van minima, voor het terugdringen van de kernbewapening, en de sluiting van de kerncentrales. Want dat alles is nu nog niet geregeld. Ministers van de Partij van de Arbeid moeten zich door zo'n houding van de partij niet aangevallen voelen, maar juist ondersteund. Want het gaat erom dat de politiek van de Partij van de Arbeid en van de ministers erop gericht zijn het beleid van het kabinet een beetje naar links te schuiven. (Presidium: Dank je wel, Rob) Wat belangrijker is, één zin, wat nog belangrijker is dat wij die parlementaire en maatschappelijke positie verbeteren en dat we dat niet alleen kunnen bereiken, en niet primair kunnen bereiken via deelname aan het kabinet. En daarom verzoeken wij dit congres om het amendement van Zuid 2 Amsterdam te steunen.

Presidium: Ineke Holierook.

Holierook: Als ik het goed begrijp dan heeft onze voorzitter gezegd waar afspraken zijn gemaakt mag geen maatschappelijke actie worden gevoerd. Nou begrijp ik pas de werkelijke intentie van de wervingsbon die maandagochtend in De Volkskrant stond o.a. onder de oproep tot dit congres. Wie het er mee eens is om mee te regeren als Partij van de Arbeid, die wordt lid. Dat heeft verregaande consequenties, wat meneer de voorzitter net heeft gezegd.

Presidium: Thea van der Linde.

Van der Linde: Ik wend me niet tot de voorzitter want die weet toch wat ik zeggen ga, maar tot partijgenoot Den Uyl. Misschien is het toch wel goed die criteria voor aankomende ministers eens te vermelden. Bijvoorbeeld in de eerstkomende Voorwaarts. Er is namelijk aardige feministische literatuur over mannelijke en vrouwelijke criteria. En misschien is het best wel noodzakelijk dat het partijbestuur es een keer zich in die literatuur gaat verdiepen. (*applaus*)

Presidium: Carla van de Rest. Nee. Willemien Tromp.

Tromp: Partijgenoten. Als ik zeg dat er in onze partij kennelijk krachten aanwezig zijn die maken dat capabele vrouwen niet voldoende aan bod kunnen komen, dan bedoel ik krachten en dan bedoel ik geen beschuldiging aan personen. Krachten in de zin van mechanismen zoals die ook in de rest van onze maatschappij plaatsvinden. En overigens blijf ik bij mijn uitnodiging aan het partijbestuur om binnenkort met voorstellen te komen om aan dit mechanisme, dat verhindert dat capabele vrouwen binnen onze partij aan bod kunnen komen, onderzoekt.

Presidium: Dank je wel. (*applaus*) Annemarie Goedmakers. Intussen kan ik nog even zeggen dat motie 4 is ingetrokken ten gunste van motie nummer 5. Gooit u 4 dus even weg, maar niet op de grond. Annemarie.

Goedmakers: Ja, ik vind het erg jammer dat ik nu de tweede ronde krijg, want ik had liever eerst antwoord op mijn vragen gekregen. Ik zal in ieder geval het congres op willen roepen om de motie Kostverloren met de toevoeging van Zandvoort te steunen.

Presidium: Dank je wel. Jan Metzlar als laatste.

Metzlar: Max van den Berg, die heeft toegezegd dat het partijbestuur de motie van de diverse Friese afdelingen, die u ondertussen heeft ontvangen, wil overnemen, maar hij geeft daar gelijk een uitleg bij die volgens ons daarmee in strijd is. De motie is inderdaad bedoeld dat de partij in haar maat-

schappelijke actie ondersteuning geeft aan onze mensen in het kabinet. Maar de partij die blijft wel uitgaan van die zaken die in Weerwerk zijn vastgelegd. En om even een klein voorbeeld te noemen, dat zal dus kunnen betekenen dat wanneer de vakbond voor de minima gaat opkomen en daar zware actie voor gaat voeren, dat de Partij van de Arbeid die actie zal ondersteunen via haar partijbureau. Ik hoop dat dat duidelijk is.

Presidium: Dank je wel. Voor de antwoorden eerst Maarten van Traa.

Beantwoording vragen tweede ronde

Van Traa: Partijgenoten, alleen over congresstuk 11 en congresstuk 13. Congresstuk 11 wil uitdrukking geven aan het idee dat een kabinet met Partij van de Arbeid-ministers niet zal en niet kan meewerken aan plaatsing van nieuwe raketten in Nederland. Wij hebben dat, gezien het akkoord en gezien de brief van de fractie van de Partij van de Arbeid van 11 augustus, in overleg met Alkmaar anders geformuleerd. Daaruit is gekomen motie 13, die te zien is als een amendement op motie 11. En we hopen dus en ik dacht ook dat het idee was, dat Alkmaar 11 zou intrekken en dan kunnen we als 13 die motie overnemen.

Presidium: Dank je wel. Max.

Van den Berg: Congresstuk 8 en 9. Voorzitter, voorstellen van Wypke de Jong en vele anderen. Congresstukken 8 en 9 neemt het partijbestuur over. Congresstukken 2 en 12, daarvan verzoekt het partijbestuur de afdeling Veendam, Jan Jager, Max Lemlein en de anderen, om congresstuk 12 in te trekken ten gunste van congresstuk 2. Is dat akkoord? Bedankt. Dan neemt het partijbestuur congresstuk 2, afdeling Amsterdam-Zuid 2, over. Congresstuk 7 spreekt een aantal heel ongelijksoortige dingen uit, zoals over progressieve samenwerking, en ik heb dat al gezegd in mijn verhaal, ook al eerder in de toelichting

van het partijbestuur: andere dingen daarentegen lopen juist weer erdoorheen, eh, met wat we nou vanavond moeten doen in een ja of een nee. Zodat alleen al door de hele opzet, wat ons betreft, die motie verworpen moet worden. Dat is congresstuk 7. Punt van de vrouwen lijkt me voldoende argumenten over gewisseld. Congresstuk 4 is ingetrokken ten gunste van congresstuk 5. Partijbestuur wacht de stemming gelaten af. Eh, congresstuk ..., nou zelfs zonder bril kan ik dat niet lezen. Congresstuk 1 zal het zijn, afdeling Heerenveen Jan Metzlar en anderen, dat nemen we over, heeft hier nog net es even gezegd hoe dat nou zit. Ik heb geprobeerd uit te leggen dat wij niks voelen voor schone handen. Metzlar heeft gezegd: "Nee 't is, 't zijn geen schone handen. Verantwoordelijkheid voor die ministers, als we voor die minima staan, de vakbeweging voert actie. Dan moeten we dat wel kunnen doen op basis van Weerwerk." Dat heb ik zowel in mijn verhaal ongeveer eenderde van mijn tijd aan besteed, in mijn inleiding, al staat dat letterlijk ook in de toelichting van het partijbestuur en dat nemen we ook graag over. Dat gold ook overigens voor dat stuk van Amsterdam wat we overgenomen hebben. Dan congresstuk 3. Motie afdeling Tilburg. Partijbestuur zou Tilburg willen vragen eigenlijk hem in te trekken, omdat we Amsterdam hebben overgenomen. Dat is een amendement op dat besluit dat precies Weerwerk, maatschappelijke actie formuleert. En anders wordt het wel erg veel. Als Tilburg dat wil, dan hou ik nou m'n mond erover. Anders moet ik er nog iets over zeggen. Ja, akkoord. Bedankt. Tilburg ingetrokken. Dan congresstuk 11. Dat was al ingetrokken door Alkmaar ten gunste van nieuw 13. Dat heeft Van Traa net behandeld. Hou ik nog over congresstuk 10. Dat luidt: het heeft kennis genomen van een aantal bijzonderheden van beleidsvoornemens van het demissionair kabinet. Zegt, kijk met inachtneming van het overeengekomen regeerakkoord, kabinetsbeleid, rijksbegroting, moet die zaak drastisch gewijzigd worden, met name een eigen risico voor de werknemer in de ziekwet is onaanvaardbaar. Naar mijn mening kan deze motie niet. We hebben afgesproken

met elkaar in de akkoorden wat we afgesproken hebben. Wat niet geregeld is, is niet geregeld en staat in Weerwerk. We zeggen nu net in wat we gaan uitspreken dat wat niet geregeld is op basis van Weerwerk gedaan zal worden. Dus dan heeft het geen zin om dit punt nog eens apart te doen tenzij men bedoelt dat het een aanvulling is op het akkoord en die kunnen vanavond niet meer geleverd worden. Dus stellen we Alkmaar voor een vertrouwen in Weerwerk te stellen, conform alles wat we nu hebben afgesproken en u hebt al begrepen dat we drastisch die zaak willen wijzigen. Daar zit het allemaal niet in. Het gaat puur om dat laatste zinnetje. *(dit zinnetje luidt: het congres spreekt uit dat "- met name een eigen risico voor de werknemer in de ziektewet onaanvaardbaar is")* Ik stel Alkmaar voor op basis van wat we overnamen van Amsterdam congresstuk 10 terug te trekken. Is Alkmaar daartoe bereid? Dat moet ik eigenlijk de voorzitter vragen. Ja? Ik hoor Alkmaar helemaal niet. Nee? (Presidium: Het lijkt me wat verwarrend, Max ga even door) Goed, congresstuk 10 blijft boven de markt. Dan heb ik alle moties gehad, voorzitter, dan blijft er nog een vraag over rond de kerncentrales over 6 maanden. De tekst van de toelichting luidt als volgt: "Het zal niemand ontgaan zijn dat dit een punt van een wat andere orde is dan andere punten. Dat we het niet binnengehaald hebben zoals we het binnen wilden halen. Dat het derhalve een bijzonder zwaar punt is. En dat we ons in het kabinet op basis van Weerwerk en in het parlement op basis van Weerwerk en in de maatschappelijke actie bijzonder hard zullen opstellen om dat punt gedaan te krijgen". Da's de positie over 7 maanden en u zit hier met elkaar om in de komende weken al, en wat we in de komende 6 maanden kunnen doen, die maatschappelijke druk te organiseren om politiek straks een kans te hebben op het besluit dat wij zo graag willen zoals het in Weerwerk staat geformuleerd. Kabinetscrisis, voor zover niet geregeld in het programakkoord, worden niet bij toespraak van de partijvoorzitter op deze bijeenkomst aangezegd. Voorzitter, dan is er een laatste punt van Wil Bijlsma, die heel handig omdraait mijn stelling van je kunt best tegen

zijn en toch vóór stemmen om te kiezen uit twee kwaden. Het kiezen uit twee kwaden. Goed, wat je maar kwaad noemt. Da's een ander verhaal. Dat de één enthousiaster is dan de ander dat is volstrekt duidelijk. Waar het mij om gaat, da's mijn afsluitende zin, is dit. Ik vind het niet fair dat u 6 ministers en 7 staatssecretarissen het werk laat doen, het partijbestuur opzadelt met gewoon een volstreekte verantwoordelijkheid vanavond, met een ja of nee, tegelijkertijd zegt eh, kijk we zijn tegen, maar we zeggen ja. Dat kan niet. Als u ja zegt, zegt u ja voor de afspraken. Die verdedigen we ook. We willen meer, want het zijn compromissen, daar vechten we voor, maatschappelijk en in het parlement. Maar we verdedigen die mensen van ons. En voor wat er niet geregeld is, vechten we op basis van Weerwerk en opnieuw zitten daar die kabinetsleden, vechten, sluiten compromissen, natuurlijk ook dan overleggen ze samen met de fractie, met de partij en op die manier voeren we die strijd. Dat is eerlijk, dat is fair, dan heeft een ja of een nee, waarvoor ik niet gepleit heb vanavond, een duidelijke afweging. Voorzitter, ik dacht dat we d'r daarmee zijn in de beantwoording. Dank u.

Presidium: Ja, Joop den Uyl krijgt het woord. Alkmaar heeft motie nummer 10 niet ingetrokken.

Den Uyl: Partijgenoten, Max van den Berg heeft het oordeel van het partijbestuur over de moties gegeven. Ik voel me verplicht nog tot een enkel woord ter informatie. Zoals zoëven geformuleerd door Willemien Tromp over de maatschappelijke krachten, de mechanismen die werkzaam zijn en verhinderen dat capabele vrouwen op de plaats komen die hen toehoort. Zo geformuleerd, capituleer ik, want zij heeft gelijk, dat is ook mijn opvatting. (applaus) Twee: ik vind dat ik nog antwoord moet geven op een vraag gesteld in de eerste ronde. Dat is een feitelijke vraag die luidde: wat kandidaat-bewindslieden van de Partij van de Arbeid bij een ontmoeting met formateurs hebben verklaard ten aanzien van de grondslag waarop ze toetreden tot het kabinet.

Allen hebben verklaard dat tot die grondslagen behoort hetgeen ik u straks heb toegelicht omtrent de consequenties die een besluit van een kabinet zou hebben wanneer dat zou strekken tot het aanvaarden van de plaatsing van kernraketten. Dat is door allen verklaard. En ten slotte. Er is de afgelopen weken veel getrokken aan die programconclusies. Meer door rechts dan door links. Vergeet u dat geen moment. Ik heb mij onverminderd op het standpunt gesteld, afspraak is afspraak, akkoord is akkoord, wat is overeengekomen is overeengekomen en daarmee is het zo. Ik onderschrijf geheel in die zin wat Wypke de Jong hier gezegd heeft. Beslissend voor de Kamerfractie van de Partij van de Arbeid is uitsluitend uw ja of nee op de vraag of u de fractie machtigt kandidaat-bewindslieden toestemming te verlenen tot toetreding tot dat kabinet op de basis van de gepubliceerde programstukken en de zetelverdeling.

De stemmingen

Presidium: Dank je wel Joop. Dan gaan we nu over tot de stemmingen. We gaan stemmen. Wij stellen voor om eerst over de diverse moties de stemmingen te houden en daarna over het voorstel van het partijbestuur waar enkele amendementen op zijn ingediend, en die amendementen komen dan uiteraard eerst in stemming en dan het totale voorstel. Die amendementen betreffen, ik zeg dat nog maar even voor de duidelijkheid, congresstuk 12, ik ga straks vragen of het goed is dat die is ingetrokken, en congresstuk 2 en congresstuk 8 en 9, die kunt u dus even onder op uw stapel leggen. We gaan eerst naar de moties. Congresstuk nummer 1. Daar beginnen we mee. De moties zijn namelijk gerubriceerd min of meer op onderwerp. De nummers komen overeen met de onderwerpen. Dus we gaan gewoon de volgorde zoals ze genummerd zijn bij langs en dan komen we d'r vanzelf uit. De moties bijten elkaar niet. Een aantal, stellen we voor - of zijn waarschijnlijk al ingetrokken - maar dat wordt even aan u voorgelegd en dan komen we d'r waarschijnlijk

lijk zo met z'n allen best uit.

Motie nummer 1. Congresstuk nummer 1. De motie die daarop verwoord staat. Wie is daar voor? Dank u wel. Wie is daartegen? Is aangenomen. (*protesten*)

Congresstuk nummer 1. Ja maar de stemming was zo overduidelijk.

Congresstuk nummer 3. De motie van de afdeling Tilburg. De afdeling Tilburg wil hem intrekken. De vraag is of u daarmee akkoord gaat. Gaat u akkoord er mee dat hij wordt ingetrokken? Wie is daarvoor? Dank u wel. Dan is die ingetrokken.

Congresstuk nummer 4. Wordt voorgesteld om die in te trekken ten gunste van congresstuk nummer 5. Wie is daarvoor? Dat die wordt ingetrokken dus. Ja dank u, dan is die ingetrokken.

Dan krijgen we congresstuk 5 en 6. Die staan op één bladzijde.

Congresstuk 6 is een amendement op de motie verwoord onder congresstuk 5. Eerst dus de stemming over congresstuk 6, het amendement. Wie is voor dat amendement? Dank u wel. Wie is daartegen? Dat is aangenomen. Dan nu de motie zoals die staat bij congresstuk 5, geamendeerd. Wie is daarvoor? Dank u wel. Wie is daartegen? Dan is die aangenomen.

Congresstuk 7 is aan de orde. Wie is voor? Dank u. Wie is daar tegen? Die is verworpen.

Het verzoek om congresstuk 10 in te trekken. Wie is daar vóór?

Het is niet door de afdeling gevraagd? Akkoord, dan blijft hij gewoon staan. Dan moet ik daar even wat bij vertellen.

Dat laatste gedachtenstreepje "met name een eigen risico voor de werknemer in de ziektewet onaanvaardbaar is". Ik heb het over congresstuk 10 van de afdeling Alkmaar, dat is wat betreft het presidium er onterecht ingekomen. De motie, hebben wij gezegd, die is aan de orde, behalve dat laatste gedachtenstreepje. Omdat dat strijdig is met de afspraak over de procedure van vanavond, namelijk het voorstel van het partijbestuur bekrachtigen of afwijzen. Je voegt met dat laatste gedachtenstreepje min of meer een voorwaarde toe aan het partijbestuursvoorstel en derhalve is dat laatste gedachtenstreepje niet aan de orde. Het partijbestuur fluistert mij net in: dat zo zijnde,

dan nemen wij de motie over. *(gelach)* Ik breng in stemming de motie op congresstuk 10. Nogmaals zonder dat laatste gedachtenstreepje. Wie is daar voor? Dank u. Wie is daar tegen? Dan is die aldus aangenomen.

Congresstuk 11. Is ingetrokken, althans dat is het voorstel. Wie is het daarmee eens. Wie is voor het intrekken? Dank u wel. Wie is daar tegen? Dan is die ingetrokken en blijft staan congresstuk 13. Ja. Wie is daar voor? Dank u wel. Wie is daar tegen? Dan is die aangenomen en hebben we hiermee de moties gehad. En komen we bij het voorstel van het partijbestuur, en de amendementen die daarop ingediend zijn. Ja, u heeft ze weer onderuit uw stapel. (...) *(enkele zinnen ontbreken in de geluidsopname)* In dat voorstel van het partijbestuur staat: "machting", sorry, "de Partij van de Arbeid bijeen en zo, bekrachtigt het voorstel van het partijbestuur om de Tweede Kamerfractie van de Partij van de Arbeid te machtigen". Dat staat er. Den Haag stelt voor om daar van te maken: "bekrachtigt het voorstel", oh sorry, "machting de Tweede Kamerfractie". Duidelijk? Het partijbestuur heeft het overgenomen, maar ik weet niet of dat nou een aanbeveling is. *(gelach)* Ja ik bedoel in dit tijdstip van de beraadslagingen en stemmingen. Het is duidelijk. Wie is daar voor? Dank u. Wie is daar tegen? Dan is dat aangenomen.

Dan het volgend amendement, op datzelfde voorstel van het partijbestuur waar we het nu over hebben. Er staat: "tot het nieuw te vormen kabinet op basis van de bereikte overeenstemming tussen" en dat moet gewijzigd worden volgens Den Haag in: "tot het kabinet, te vormen op basis van de blijkens thans openbare stukken bereikte overeenstemming".

Congresstuk 9. Wie is daar voor? Dank u. Wie is daar tegen? Dat is aangenomen.

Dan is het voorstel om congresstuk 12 in te trekken. Ja. Wie is daar voor? Ja dank u, dan is dat ingetrokken. Dan blijft over congresstuk 2. Ja, wie is daar voor? Dank u. Wie is daar tegen? *(protest)* Ja, maar het is al volledig aanvaard en aangenomen. Aangenomen. Dan is aan de orde het voorstel van het

partijbestuur zoals in de stukken en we net geamendeerd hebben. Wie is daar voor? Dank u wel. Wie is daar tegen? Dan is dat aangenomen. (*langdurig applaus*) Het woord is aan Joop den Uyl. (*applaus*)

Slottoespraak Den Uyl

Den Uyl: Ik zou wel een paar woorden willen zeggen, maar ik zou eerst de kandidaat-ministers en staatssecretarissen die hier aanwezig zijn willen vragen om hier even naar toe te komen. (*applaus*) Ik hoop dat ze zelf weten om wie het gaat. Ja, voordat het gaat lijken op een feestje even een paar woorden. Dat is dit. Ja, we hebben een krankzinnige Partij van de Arbeid. Wie hier niet beter zou weten en vanavond geluisterd zou hebben, zou denken hier staat een aantal personen die verdacht wordt van ernstig misdrijf, namelijk de neiging te willen toetreden tot een kabinet. En die komen voor een zeer scherpe veroordeling en terechtwijzing in aanmerking. Ik ben dank verplicht op dit moment aan de partij, aan u, voor de manier waarop deze partij die democratische plicht en dat democratische recht van een oordeel te geven vandaag waarmaakt. Waar vind je zo'n partij in Nederland, die op dit moment in de formatie deze discussie houdt en die hier besluiten neemt? En (*applaus*) en ik ben dank verplicht (*de overheadprojector scherm vertoont op dit moment het woord 'Utrecht', waarop gelach*), wacht even, en ik ben gewoon dank verplicht aan de mensen die de afgelopen periode in het partijbestuur, in de fractie, zo ongeloflijk hard ingespannen en volhardend hebben gewerkt om deze beslissing mogelijk te maken. En dan, ja, ik neem aan, ik hoop, dat u ze kent. Voor de goede orde: Sipi Langendijk, Ina Dales, (*applaus*) Hedy d'Ancona, (*applaus*) in het rood Saskia Stuiveling, (*applaus*) Max van der Stoep (*applaus*), Marcel van Dam (*applaus*). Niet te hard, anders denkt 't ie dat ie altijd gelijk krijgt, (*gelach*) Jos van Kemenade (*gejuich, applaus*), Jaap van der Doef (*applaus*), André van der Louw, met excuus aan Rotterdam, (*gejuich, applaus*), Ed van Thijn (*applaus*), Hans Kombrink (*applaus*).

(Presidium: En Joop den Uyl.) (*applaus*) Mag ik gewoon zeggen, hier staan dus een aantal kandidaat-bewindslieden. 't Kabinet is er nog niet, er kan nog van alles gebeuren. (*gelach*) We leven bij de dag. Maar we leven ook gewoon als socialisten in Nederland. Wij gaan in de slag. Een rare partij. Voor de afwisseling ben ik dus nu bedoeld, beoogd als minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Ik vermeld dat omdat ik dat alleen ben dankzij Liesbeth den Uyl die hier naast mij staat op deze vloer (*applaus*). Ja, ik vergeet natuurlijk altijd te zeggen dat ik ongelooflijk goed en fijn met Max van den Berg heb kunnen werken. Dat moet gewoon even van 't hart. Ongelooflijk goed en fijn (*applaus*). En dat geldt meer voor die rakkers daar, maar ze hebben nog zoveel tijd tegoed dat ik me matig in mijn lofprijzingen. Maar de dank is er niet minder gemeend om. Wim enzovoort. Al de mensen op de Witsenkade. Goed, we hebben die verkiezingen niet gewonnen. 't Is waar. Mijn schuld, ieders schuld, we hebben ze niet gewonnen. Maar, we zijn niet teruggetreden. We zijn als democratisch-socialistische partij in dit land niet teruggeweken. Vermoeiend, uitputtend, om gek van te worden, drie maanden onderhandelen: ja. Een reden om op te geven? Nooit! Alle reden, kijkend naar de mensen om ons heen die wat van ons verwachten. Alle reden, kijkend naar de wereld om ons heen. U bent nodig. Wij hebben een taak in de tijd. Wij gaan, kritisch gevolgd door u, aangemoedigd door u, als kandidaat-bewindslieden van de Partij van de Arbeid in de slag, aan de slag, vanuit onze socialistische overtuiging. Hier is de Partij van de Arbeid, vandaag en morgen! Dank u wel allemaal. (*langdurig applaus*)

Presidium: En om in de sfeer te blijven heb ik nog twee mededelingen voor u. In de eerste plaats: er liggen broodjes in de hal die afgevaardigden mee kunnen nemen, maar gelieve ze wel zelf even in een zakje te doen en in de tweede plaats: wilt u alstublieft al uw eigen papierrommel en die van ons allemaal die we hier gestrooid hebben, weer meenemen? Dank u wel. Dit was het congres.

(*einde*)

HET PARTIJGEBEUREN

Greep uit de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1981

Lidie Koeneman

I. INLEIDING

In het jaar 1981 stonden enkele onderwerpen uit de Nederlandse politiek centraal in de dagbladen: de Tweede Kamerverkiezingen op 26 mei met de daaraan voorafgaande verkiezingscampagne van de politieke partijen; de formatieonderhandelingen; de kabinetscrisis en vervolgens het lijmen van de breuk. Ook de discussie rond de kernwapens binnen de partijen en daarbuiten kreeg veel aandacht van de media. In hoofdstuk II zullen bovengenoemde onderwerpen kort besproken worden.

In hoofdstuk III behandel ik vervolgens de ontwikkelingen binnen de afzonderlijke politieke partijen. Ik beperk me daarbij ten eerste tot de politieke partijen die in het jaar 1981 in de Tweede en Eerste Kamer vertegenwoordigd waren (voor en na de verkiezingen van mei). Een tweede beperking geldt de aard van de vermelde gebeurtenissen. Grofweg komt deze hierop neer dat de handelingen van de volksvertegenwoordigers in beide Kamers niet of nauwelijks worden vermeld. De nadruk ligt op de "extra-parlementaire" activiteiten van de politieke partijen.

Als bronnen voor het beschrijven van de partij-politieke gebeurtenissen gebruikte ik knipsels uit de dagbladen NRC-Handelsblad, Trouw, Volkskrant en de regionale krant Nieuwsblad van het Noorden. (Deze knipsels worden dagelijks door medewerkers van het Documentatiecentrum verzameld.) Daarnaast maakte ik af en toe gebruik van de partijbladen. Bij het raadplegen van de kranten traden enkele opvallende kwantitatieve verschillen aan het licht. Om enigszins een

beeld te krijgen van de verschillen heb ik samen met Jan Marc Oosterhuis (stagiaire van de Bibliotheek- en Dokumentatie-Akademie) alle geknipte artikelen van het jaar 1981 uit de vier dagbladen geteld, verdeeld naar partij en krant. Nog eens voor alle duidelijkheid: deze artikelen handelen dus alleen over partij-politieke zaken, niet over gebeurtenissen die zich binnen het parlement afspeelden. Verder werd bij het tellen van de artikelen niet gekeken naar de grootte van de artikelen. Gedurende een aantal weken vóór de verkiezingen werd veel geschreven over de verkiezingscampagne, waarbij in een vaste rubriek diverse partijen tegelijk genoemd werden. Deze artikelen zijn buiten beschouwing gelaten.

De verzamelde gegevens zijn verwerkt in twee grafieken (zie afb. 1 en afb. 2). De hoeveelheden getelde artikelen staan in totaal en per krant uitgezet tegen de politieke partijen. Deze aantallen zijn een benadering: iedere selectie kent immers de zgn. 'randgevallen'.

De vier grote partijen staan, gezien de grote aantallen, apart weergegeven in afbeelding 1. Bij de overige acht partijen is gebruik gemaakt van een andere schaalverdeling: afbeelding 2.

Bekijkt men beide afbeeldingen, dan vallen enkele dingen op: uit afbeelding 1 blijkt dat over de PvdA verreweg het meest geschreven is. Zoals bij alle overige partijen is de verkregen aandacht in de pers zowel afhankelijk van beleid en richting van het medium als van de gebeurtenissen binnen de partij zelf. Wat betreft het laatste trok de PvdA met name gedurende de eerste twee maanden van het jaar vaak de aandacht vanwege de kernwapenkwestie en het hieraan verbonden lijsttrekkerschap van Den Uyl. Ook andere interne meningsverschillen binnen de PvdA (o.a. aantasting van sociale uitkeringen, abortuskwestie, blokkade van de kerncentrale bij Dodewaard, WESP - zie hoofdstuk III, PvdA) hadden veel publiciteit tot gevolg.

Bij het CDA kreeg de interne discussie over de kernwapens

eveneens veel aandacht.

Bij D'66 en VVD deden zich (vergeleken met CDA en vooral PvdA) minder opvallende zaken voor. Dit kwantitatieve verschil in aandacht tussen CDA, PvdA en D'66, VVD gold niet alleen voor Volkskrant, Trouw en Nieuwsblad van het Noorden; ook bij NRC-Handelsblad volgden D'66 en VVD op grote afstand. Ten aanzien van de kleinere partijen (afbeelding 2) kan geconstateerd worden dat CPN en PPR het meest in de belangstelling hebben gestaan. Bij de CPN zal dit te maken hebben gehad met de politieke vernieuwing die heeft plaatsgevonden binnen de partij. Met name het in december gepresenteerde ontwerp-programma kreeg veel publiciteit. Van de PPR kan gezegd worden dat de zogenaamde "Godebald" groep veel stof tot schrijven leverde voor de kranten. Hierdoor werd over de PPR in totaal meer geschreven dan over een qua politieke richting en grootte vergelijkbare partij als de PSP, aangezien binnen de PSP in 1981 minder controversiële dingen gebeurden.

Tevens valt op dat Nieuwsblad van het Noorden in totaal het minst aandacht heeft besteed aan de landelijke ontwikkelingen van de twaalf besproken partijen. Bij elkaar opgeteld zijn van de vier dagbladen de getallen als volgt:

Nieuwsblad van het Noorden:	235 artikelen	(17%)
Trouw	: 377	" (27%)
NRC-Handelsblad	: 355	" (26%)
Volkskrant	: <u>411</u>	" (30%)
totaal	1378 artikelen	(100%)

Gezien deze verschillen hebben we van de totale hoeveelheid artikelen per krant berekend welk percentage de betreffende krant besteedde aan de vier grote partijen (CDA, D'66, PvdA, VVD), aan de combinatie CPN, PPR, PSP en aan de combinatie GPV, RPF, SGP.

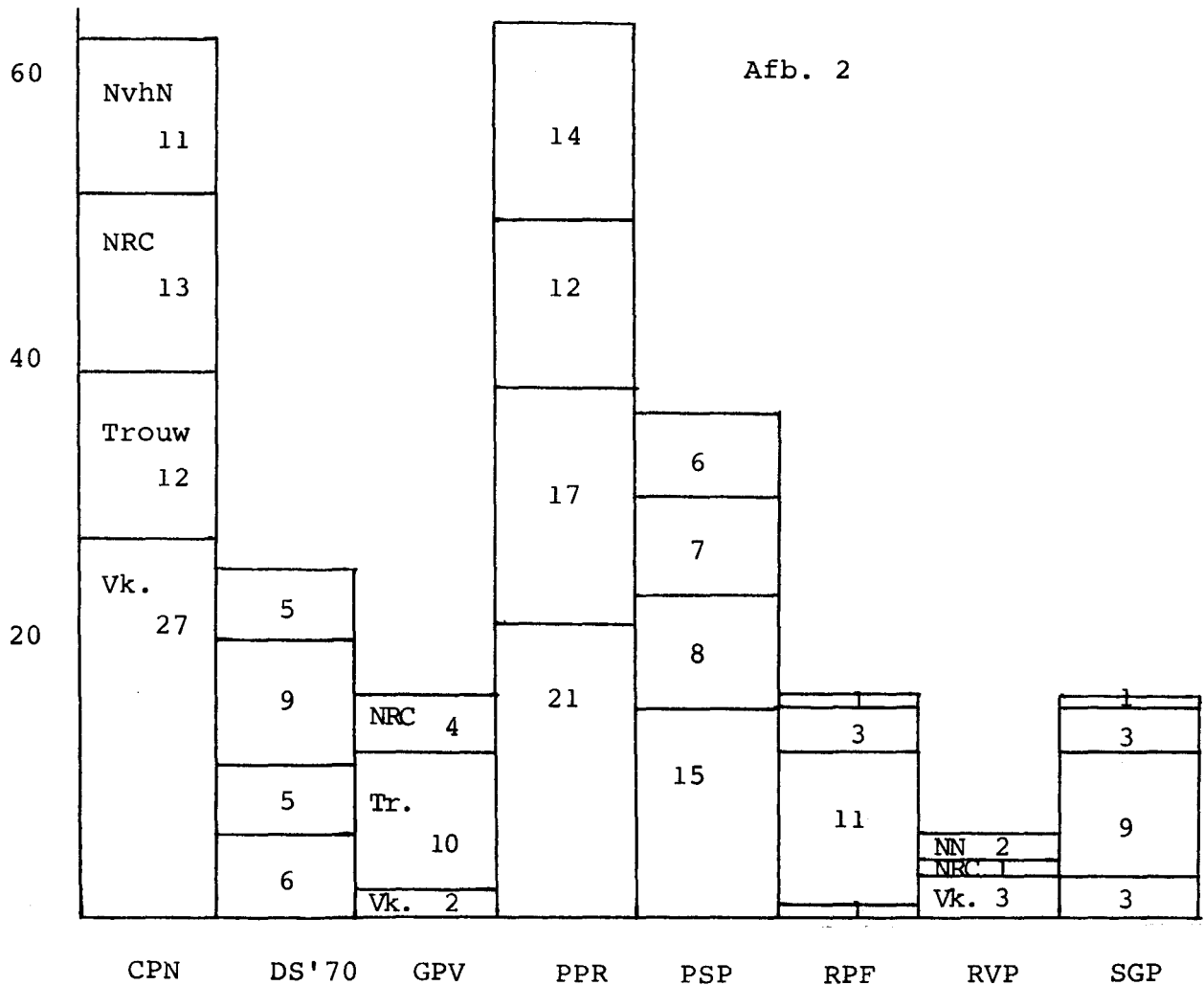
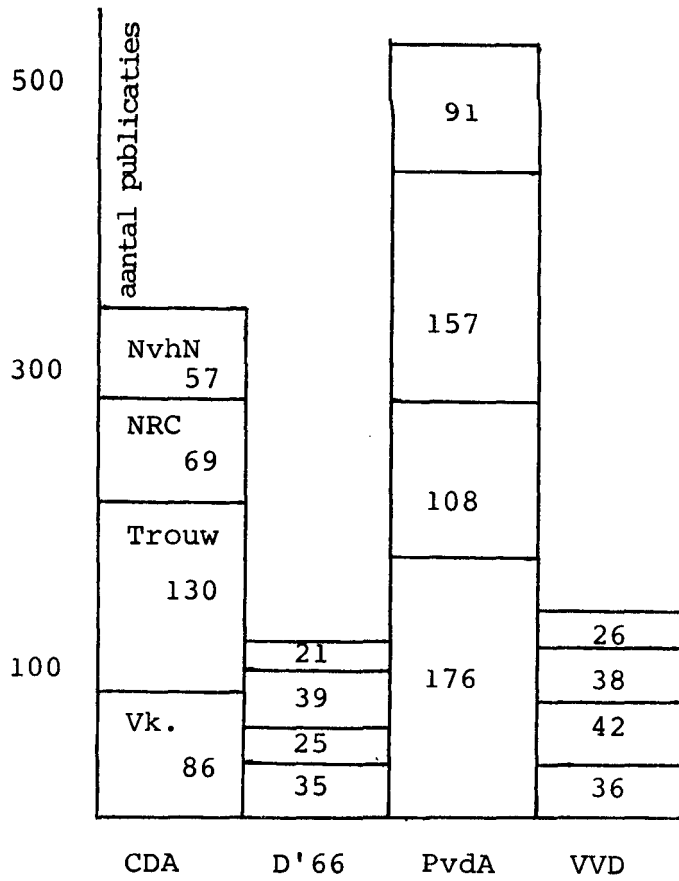
Afbeelding 3 toont deze relatieve aandacht van ieder van de vier dagbladen gegroepeerd per partij (groep), waarbij ook de gemiddelde relatieve aandacht is aangegeven.

Uit afbeelding 3 blijkt dat Trouw als enige krant meer aan-

dacht heeft besteed aan het CDA dan aan de PvdA. NRC-Handelsblad schenkt relatief ongeveer evenveel aandacht aan de PvdA als De Volkskrant. Ook valt op dat Trouw aan de combinatie GPV, RPF, SGP meer publiciteit heeft gegeven dan de andere drie dagbladen.

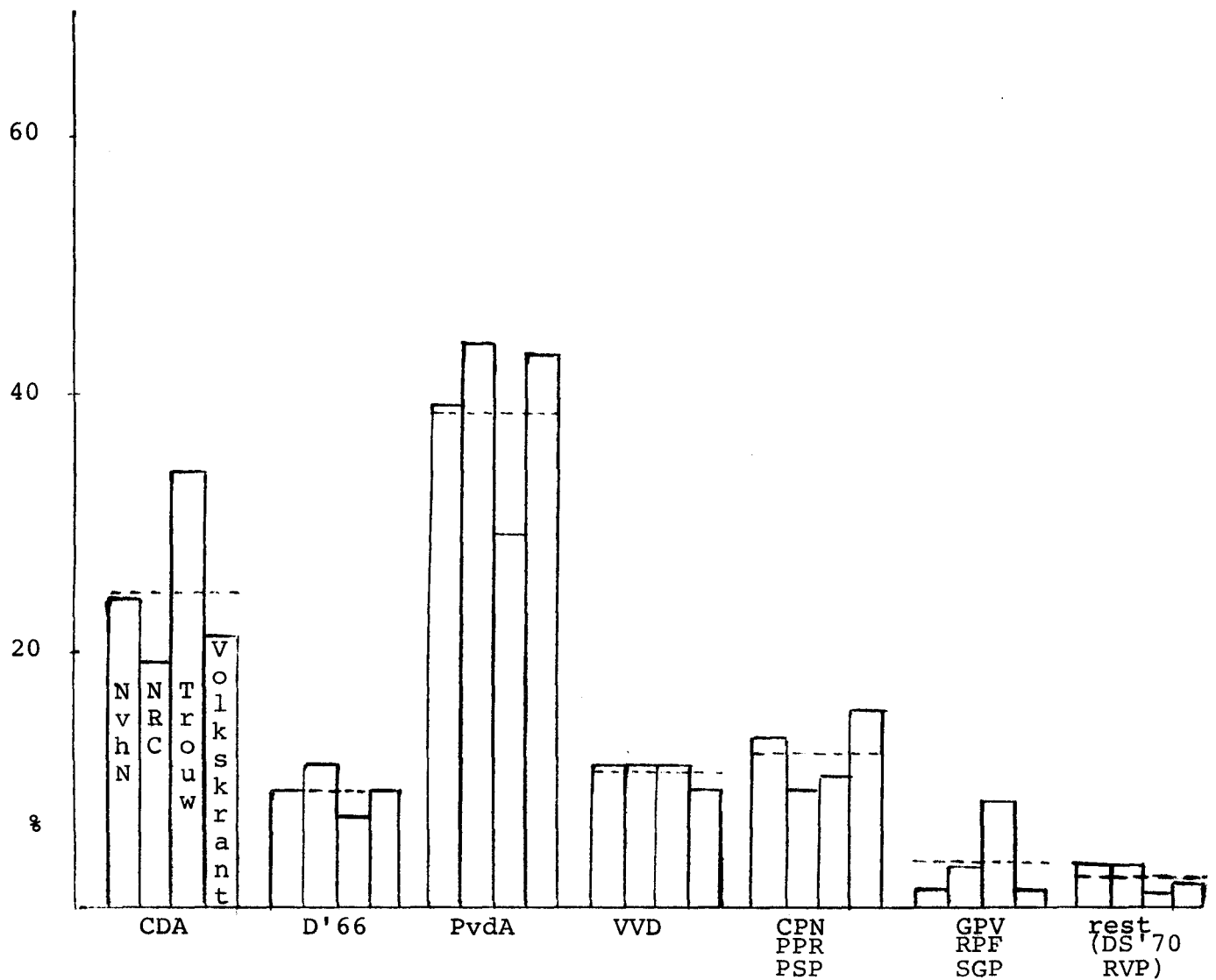
De kleine linkse partijen kregen de meeste aandacht van de Volkskrant.

Na dit voorlopige kwantitatieve overzicht van partij-politieke artikelen in vier dagbladen gedurende 1981, dat voor verdere conclusies nader uitgewerkt zou moeten worden, volgt hieronder een inhoudelijk chronologisch verslag, gebaseerd op deze artikelen.

Afb. 3.

Relatieve verdeling van de getelde partij-politieke artikelen per partij(groep) over vier kranten in percentage in 1981; van links naar rechts, Nieuwsblad van het Noorden, NRC-Handelsblad, Trouw, Volkskrant. ---- = gemiddeld percentage per partij over vier kranten

II. HOOFDMOMENTEN

Tweede Kamerverkiezingen

De uitslag van de verkiezingen van 26 mei gaf enkele verschuivingen te zien. De regeringscoalitie van CDA en VVD verloor haar kleine meerderheid van 77 zetels en kwam op 74. De Partij van de Arbeid verloor 9 zetels, het CDA één, zodat deze laatste partij de grootste partij werd. D'66 kwam als grote winnaar uit de bus met een winst van negen zetels. "Klein links" (PPR, PSP, CPN) boekte een kleine winst van in totaal drie zetels. De RPF kwam voor het eerst in de Kamer met twee zetels, terwijl de Rechtse Volkspartij (de voormalige Boerenpartij) uit de Kamer verdween, evenals DS'70. De volledige uitslag luidde:

Kamer 1981			Kamer 1977		
	%	zetels		%	zetels
PvdA	28,27	44		33,83	53
CDA	30,81	48		31,89	49
VVD	17,32	26		17,95	28
D'66	11,05	17		5,44	8
SGP	1,97	3		2,13	3
PPR	1,97	3		1,69	3
CPN	2,05	3		1,73	2
GPV	0,82	1		0,75	1
PSP	2,12	3		0,94	1
RVP (BP)	0,20	0		0,84	1
DS'70	0,57	0		0,72	1
RPF	1,24	2		0,64	-
opkomst	86,13	150		87,57	150

Kabinetsformatie

Op 30 mei verzocht koningin Beatrix de CDA-ers Lubbers en De Koning om de mogelijkheden te onderzoeken voor de vorming van een kabinet, dat "mag vertrouwen op een zo breed mogelijke steun in de volksvertegenwoordiging."

In de praktijk betekende dit dat primair de mogelijkheden voor een kabinet van CDA, PvdA en D'66 werden onderzocht. Het uitgangspunt van de informateurs dat het CDA de premier zou moeten leveren, leverde meteen de eerste week al problemen op bij PvdA en D'66. Het CDA ging er, evenals de informateurs, van uit dat de grootste partij de premier diende te leveren. De fractieleiders maakten om de onderhandelingen niet meteen te laten stagneren de procedure-afspraken dat het punt van het premierschap aan de orde zou komen als de politieke wil om met elkaar in een kabinet samen te werken duidelijk gebleken zou zijn.

Vijf weken na het begin van de formatie verklaarde de fractie van D'66, en vervolgens die van de PvdA, toch akkoord te gaan met een CDA-premier, ook als deze Van Agt zou heten.

Voorwaarde voor D'66 was dat deze partij zich in het regeerakkoord en de zetelverdeling voldoende kon herkennen. De PvdA verlangde in ruil voor het premierschap van Van Agt tegevoetkomsten van het CDA inzake program en zetelverdeling.

Op 9 juli werd aan de beide informateurs Lubbers en De Koning een derde informateur toegevoegd, nl. E. van Thijn (PvdA). Deze toevoeging van Van Thijn gebeurde op verzoek van Den Uyl, om zoals hij zei "de resterende problemen op te lossen om te komen tot een kabinet CDA/PvdA/D'66."

Op 3 augustus brachten de informateurs hun eindverslag uit aan de Koningin, waarin ze concludeerden dat er ruimte was voor de vorming van een kabinet samengesteld uit PvdA, CDA en D'66. Op 4 augustus werd de heren Kremers (CDA) en Van Thijn (PvdA) de opdracht verstrekt "een kabinet te vormen dat mag vertrouwen op een zo breed mogelijke steun in de

volksvertegenwoordiging". Op 19 augustus werden beide formateurs van hun opdracht ontheven, aangezien de CDA-fractie niet akkoord kon gaan met de bereikte resultaten. Een nieuwe informateur, W.F. de Gaay Fortman (CDA) werd benoemd, die alsnog ging onderzoeken of het mogelijk zou zijn een kabinet te vormen dat steunt op de kamerfracties van CDA, PvdA en D'66. Op 1 september bereikten de fractievoorzitters van deze drie partijen bij de onderhandelingen over een nieuw kabinet overeenstemming over het onderhandelingsresultaat. Ook de fracties verklaarden zich akkoord. Een dag later werd aan Van Agt de opdracht gegeven om, uitgaande van de conclusies van informateur De Gaay Fortman, een kabinet te vormen. Op 10 september vond, na een formatieperiode van 105 dagen, onder leiding van formateur Van Agt het constituerende beraad van het nieuwe kabinet plaats. Hiermee was het tweede kabinet-Van Agt geboren.

Op 11 september werd het nieuwe kabinet beëdigd op paleis Huis ten Bosch.

Kabinetscrisis

Op 26 oktober bood premier Van Agt het ontslag van zijn kabinet aan bij de Koningin. Reden was dat de ministerraad na 5 weken onderhandelen geen overeenstemming had kunnen bereiken over de financiële en sociaal-economische paragrafen in het regeerprogram. De directe reden tot de kabinetscrisis vormde de financiering van het door minister van Sociale Zaken Den Uyl voorgestelde werkgelegenheidsplan. De PvdA-ministers konden niet akkoord gaan met een laatste voorstel van premier Van Agt, nl. om 300 miljoen te besteden aan het werkgelegenheidsplan. Zij wilden tenminste een klein miljard kunnen besteden aan directe werkgelegenheid.

Nog niet eerder in de parlementaire geschiedenis van Nederland werd een kabinet demissionair, voordat het zijn beleid aan de Kamer gepresenteerd had.

De ontslagaanvraag werd door de Koningin in beraad gehouden en

op 17 oktober werden de PvdA'ers prof. dr. C. de Galan en prof. drs. V. Halberstadt benoemd tot informateurs, met als opdracht "een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheden om op korte termijn alsnog overeenstemming te bereiken in het kabinet-Van Agt, op basis van het regeerakkoord en van de feitelijke situatie op sociaal-economisch-financieel gebied van het ogenblik".

Op 4 november werd door beide informateurs het eindverslag van de resultaten van deze lijmpoging aan de Koningin aangeboden. Kort daarna vroeg de demissionaire minister-president namens het kabinet aan het staatshoofd om weer in functie te mogen treden, aangezien de ministerraad akkoord gegaan was met het compromisvoorstel van De Galan en Halberstadt. Premier Van Agt zei over dit bereikte compromis: "Niemand heeft volledig zijn zin gekregen, maar er is een rechtvaardige verdeling gemaakt van de offers die van iedereen worden gevraagd."

Het tweede kabinet-Van Agt ging vervolgens verder met het opstellen van de regeringsverklaring, welke op 16 november in de Tweede Kamer werd afgelegd.

De kernwapen-kwestie

De kernwapen-kwestie kreeg in het jaar 1981 veel aandacht in de pers en in de politiek. De discussie concentreerde zich rond de besluitvorming over wel dan niet plaatsen van de middellange-afstandskernwapens in West-Europa, waarover Nederland in december 1981 een besluit zou moeten nemen. Reeds in de verkiezingsprogramma's van de drie toekomstige regeringspartijen waren fundamentele verschillen van opvatting aan het licht gekomen, terwijl ook binnen de partijen (vooral de PvdA) ten aanzien van de kernwapens verschillende standpunten bestonden.

Gedurende de verkiezingscampagne oefende het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) druk uit op de politieke partijen onder de leuze "Help de kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit

Nederland".

In de maanden na de verkiezingen was de aandacht van de pers sterk gericht op de organisatie van een demonstratie op 21 november, gericht tegen nieuwe kernwapens in Europa, tegen het NAVO-dubbelbesluit van 12 december 1979 (waarbij onderhandelingen gekoppeld waren aan modernisering) en met het verzoek aan de regering om haar NAVO-partners te vragen dit dubbelbesluit in heroverweging te nemen. In het organisatiecomité van de demonstratie waren naast o.a. IKV en Pax Christi, de politieke partijen PvdA, D'66, PSP, PPR en CPN vertegenwoordigd.

De vredesmanifestatie op 21 november in Amsterdam werd met ± 400.000 demonstranten de grootste demonstratie ooit in Nederland gehouden.

III. ONTWIKKELINGEN BINNEN DE AFZONDERLIJKE POLITIEKE PARTIJEN

CDA

Voor het nu echt gefuseerde CDA betekende het jaar 1981 o.a. voortzetting van deelname aan de regering, zij het dat het CDA andere regeringspartners kreeg. Voor dit zover was, was ook binnen de partij menige discussie gevoerd.

Aan het begin van het jaar 1981 hield de kritische CDA-werkgroep Niet bij brood alleen (NBBA) op te bestaan. Dit werd aan de ruim zeshonderd leden en sympathisanten meegedeeld, na een besluit van de landelijke stuurgroep van NBBA. Bij deze mededeling werd van de aanhangers een nadere standpuntbepaling gevraagd. Tevoren was al gebleken dat er intern verschil van mening bestond over de toekomst van de NBBA. Uiteindelijk richtten een aantal NBBA'ers die binnen het CDA wilden blijven opereren de werkgroep Christen-Democratisch Beraad (CDB) op. Een ander deel van de NBBA, waaronder voorzitter Westrate, kwam samen met o.a. de EPV tot de oprichting van een nieuwe politieke partij, de Evangelische Volkspartij (EVP).

Ook aan het begin van het jaar werd het rapport "Over vredesbeleid" gepubliceerd, vervaardigd door een Commissie Bewapeningsvraagstukken onder voorzitterschap van prof. mr. A.M. Donner. In het rapport werd krachtig stelling genomen tegen alle vormen van atoompacifisme. Uitbanning van kernwapens werd "een volstrekte illusie en een gevaarlijk zelfbedrog" genoemd. Eveneens werden eenzijdige Nederlandse stappen m.b.t. de kernbewapening en het uit de NAVO stappen van de hand gewezen. Het rapport was bedoeld als bijdrage voor verdere discussie binnen het CDA over de kernwapens. Het werd o.m. gebruikt bij de vaststelling van de kernwapen-paragraaf van het ontwerpverkiezingsprogramma.

Op 31 januari werd door de partijraad van het CDA premier Van Agt voorgedragen als lijsttrekker bij de Tweede Kamerverkiezingen. De voordracht was niet unaniem. Een deel van de antirevolutionaire vleugel en van de jongeren (\pm 20% van de aanwezigen) uit

het CDA verklaarde bezwaren te hebben tegen Van Agt. Zij brachten hun stem uit op fractievoorzitter Lubbers, hoewel laatstgenoemde nadrukkelijk had aangekondigd geen kandidaat voor het lijsttrekkerschap te willen zijn, en zelf Van Agt had aanbevolen. Verder aanvaardde de partijraad in grote lijnen het ontwerp-verkiezingsprogramma "Om een zinvol bestaan". Wegens tijdgebrek werd het hoofdstuk Vrede en Veiligheid niet vastgesteld. Men besloot om dit een week voor het CDA-congres van 21 februari apart te behandelen. Hier werd ten aanzien van de kernwapens vastgesteld dat Nederland in december '81 over plaatsing van de kruisraketten een beslissing zou moeten nemen, die afhankelijk is van de stand van zaken in de Russisch-Amerikaanse onderhandelingen. Tien CDA-Tweede Kamerleden verklaarden hoe dan ook zich te zullen blijven verzetten tegen modernisering van de NAVO-kernwapens. Deze verklaring werd door de partijraad als een minderheidsstandpunt geaccepteerd.

Op 21 februari congresseerde het CDA in Den Haag. Op de agenda stond o.a.:

- bekrachtiging van het door de partijraad vastgesteld verkiezingsprogramma;
 - verkiezing CDA-lijsttrekker;
 - behandeling en vaststelling van de algemene strategie voor de komende verkiezingscampagne en de daarop volgende formatie.
- Het congres werd geopend met een toespraak van CDA-partijvoorzitter Bukman. Hij zei onder meer dat het CDA in beginsel bereid is om met elk van de andere democratische partijen regeringsverantwoordelijkheid te dragen. Hij erkende weliswaar dat de samenwerking tussen CDA en VVD in het Kabinet goed was verlopen, maar dat het kabinetsbeleid geen inzet van de verkiezingen moest zijn. De gedachte van VVD-lijsttrekker Wiegel voor een nationaal kabinet wees Bukman af. Het congres nam vervolgens het concept-verkiezingsprogramma aan (met slechts twee stemmen tegen), waarmee het definitief werd.
- Met een meerderheid van 432 tegen 22 stemmen werd premier Van Agt aangewezen als lijsttrekker. Er was geen tegenkandidaat.

In zijn toespraak tot het congres zei Van Agt bij de komende kabinetsformatie geen enkel dictaat van andere partijen te accepteren. Hij doelde hiermee o.a. op de standpunten van D'66 en PvdA om zo spoedig mogelijk de kerncentrales van Borssele en Dodewaard te sluiten en noemde dit onaanvaardbaar voor het CDA. Op 30 maart werden door het CDA-partijbestuur 12 "gravamina" erkend, ingediend door 11 kandidaat-kamerleden, waarvan er 7 op dat moment lid van de Tweede Kamer waren (gravamen = zwaarwegend gewetensbezwaar). Twee gravamina hadden betrekking op een artikel uit het program van uitgangspunten, handelend over andere samenlevingsvormen (van A.B.L. de Jonge en G. van Leijenhorst); drie hadden betrekking op het hoofdstuk vrede en veiligheid voor wat betreft de kernwapens in het algemeen (H.A. de Boer, H. van Rullen, mevr. F.J. Laning-Boersema); 2 gravamina waren gericht tegen het militair-strategische "principe van het aangepaste antwoord" (wat in het verkiezingsprogram wordt aanvaard) (S. Faber, J.N. Scholten); 5 gravamina golden de afschaffing van dienstplicht bij een geestelijk ambt (J. de Boer, B. Hennekam, A. Hermes, P. van der Sanden, J.N. Scholten). Daarnaast hadden zeven kamerleden meegedeeld dat zij in december tegen de mogelijke beslissing tot plaatsing van kruisraketten zouden stemmen, zonder dat bezwaar om te zetten in gravamina.

Op 4 april organiseerde de werkgroep Christen-Democratisch Beraad een bijeenkomst in Utrecht. Besloten werd om tot de verkiezingen in ieder geval trouw te blijven aan het CDA en lijsttrekker Van Agt. Daarna zou de CDA-koers bij de kabinetsformatie kritisch gevolgd worden. Het tweede kamerlid Hans de Boer merkte op dat het CDA en zijn lijsttrekker bij de verkiezingen niet de nadruk moesten leggen op het gevoerde kabinetsbeleid van CDA en VVD, maar op het programma van het CDA. Op 11 april opende het CDA haar verkiezingscampagne in Utrecht. De campagne stond in het teken van de leuze "Samen verantwoordelijk".

Lijstaanvoerder Van Agt zei er dat het CDA met iedere partij zou willen regeren, die zich constructief opstelt. "Dit land

heeft minder dan ooit behoefte aan opdeling en polarisatie."

De eerste partijraad van het CDA na de verkiezingen in Apeldoorn verklaarde op 20 juni bijna unaniem dat premier Van Agt ook in een nieuw kabinet van CDA, PvdA en D'66 weer minister-president zou moeten worden. Premier Van Agt wilde zich in zijn rede niet uitspreken over de kans van slagen van de poging om een kabinet met PvdA en D'66 tot stand te brengen. Ook wilde hij zich niet uitlaten over de mogelijkheid van een kabinet van CDA en VVD, gedoogd door de kleine christelijke partijen, een mogelijkheid, die door de Volkskrant-commentator Lindner de 'Staphorst-variant' werd gedoopt.

De partijraad besloot verder dat twee CDA-senatoren, mevrouw Van Soest-Jansbeken en Van Oudenhoven, niet langer hun Eerste Kamerlidmaatschap mochten combineren met hun functie van burgemeester. De twee leden hadden aan de partijraad om dispensatie gevraagd, nadat op 10 juni een wijziging van het huishoudelijk reglement in werking was getreden. Door deze tegen cumulatie van functies gerichte wijziging was o.a. het burgemeestersambt niet langer verenigbaar met het lidmaatschap van Tweede of Eerste Kamer. Vóór de derde dinsdag in september moesten beide senatoren één van beide functies opgeven, zo werd besloten.

Half augustus verzocht het bestuur van het CDA-vrouwenberaad kabinetsformateur Kremers en fractievoorzitter Van Agt om meer vrouwen kandidaat te stellen voor een minister- of staatssecretarisschap, aangezien er slechts één vrouwelijke kandidaat werd genoemd van het CDA.

Na afronding van de kabinetsformatie werd dr. G.J. Fleers door het CDA-partijbestuur aangewezen als nieuwe vice-voorzitter van het CDA. Hij volgde P.H. van Zeil op, die staatssecretaris werd voor Economische Zaken in het tweede kabinet-Van Agt.

Op 21 november kwam de partijraad van het CDA bijeen in Breda. Tijdens deze vergadering ging men akkoord met de eis door het partijbestuur gesteld aan CDA-Eerste Kamerlid R. van Oudenhoven om

zijn zetel ter beschikking te stellen, gezien het feit dat hij tevens burgemeester was.

Ten aanzien van mevrouw Van Soest-Jansbeken werd door de partijraad besloten de zaak nogmaals te bekijken. Gebleken was dat mevrouw Van Soest over een brief van een oud-KVP-voorzitter beschikte, waarin stond dat er geen bezwaar bestond tegen het verenigen van beide functies.

Over de regeringscoalitie merkte premier Van Agt op dat het weliswaar niet gemakkelijk was om vaarwel te zeggen aan de VVD met wie je vier jaar lang constructief had samengewerkt, maar dat de nieuwe coalitie in overeenstemming is met de uitspraak van het CDA-congres in februari. Het congres sprak zich toen uit voor een kabinet dat op een brede basis in het parlement kan steunen.

Wellicht onder de indruk van de anti-kernwapendemonstratie, die dezelfde dag in Amsterdam plaatsvond, merkte Van Agt op dat van het kabinet nieuwe initiatieven waren te verwachten met het oog op de komende onderhandelingen over wapenbeheersing tussen Amerika en Sovjet-Unie. De partijraad nam vrijwel unaniem een resolutie aan, waarin benadrukt werd dat vermindering van de bewapening moet worden bereikt via onderhandelingen.

CPN

In 1981 zette de met de val van partijleider Paul de Groot ingezette politieke vernieuwing binnen de CPN zich op een duidelijke wijze voort.

Op 16 februari presenteerde de CPN haar programma en kandidatenlijst voor de verkiezingen. Lijstaanvoerder werd Marcus Bakker, Joop Wolff werd tweede op de lijst en Ina Brouwer kwam op plaats drie.

De CPN hield in het verkiezingsprogram voor de komende kabinetsperiode vast aan de handhaving van de koopkracht voor de lagere en middeninkomens. Verder werd gepleit voor een volledig herstel van de automatische prijscompensatie. Andere belangrijke punten

vormden de kernbewapening, het belang van anti-racisme, het tegengaan van de vreemdelingenhaat, de vrouwenstrijd en de gelijkwaardigheid van homofielen. Bij de presentatie van het programma verklaarde Marcus Bakker te streven naar een "nieuwe meerderheid" in het parlement, die een links kabinet zou kunnen opleveren. De CPN zou een progressief kabinet met de PvdA eventueel willen gedogen, maar wenste daarover wel te onderhandelen. Marcus Bakker uitte hiermee kritiek op uitlatingen van PvdA-voorzitter Max van den Berg, in een interview met het weekblad De Tijd, waarin deze zei dat de CPN bij een progressief kabinet slechts een gedoogrol zou kunnen spelen.

Een feit dat in het voorjaar van 1981 uitgebreid de pers haalde, was het terugroepen door het partijbestuur van haar vertegenwoordiger op het congres van de Tsjechoslowaakse communistische partij.

Aanleiding voor dit besluit was de wijze waarop de eerste secretaris van de Tsjechoslowaakse CP, Gustav Husak over de situatie in Polen sprak. Deze trok een vergelijking met de gebeurtenissen in Hongarije in 1956 en in Tsjecho-Slowakije in 1968 en speculeerde over de noodzaak van een interventie door het Warschaupact in Polen.

De CPN oordeelde dat er in Polen een politieke oplossing moet komen, aangedragen door de Polen zelf, zonder inmenging van buitenaf.

Op 13 juni, tijdens een partijbestuursvergadering, werd besloten de besturen van de vier andere progressieve partijen, PvdA, D'66, PPR en PSP, een open brief te sturen met het voorstel te komen tot "een platform van samenwerking en dialoog", waarop bovengenoemde partijen van gedachten kunnen wisselen over verdergaande samenwerking. Volgens de CPN was de tijd van verandering aangebroken: "er moet hoe dan ook worden gewerkt aan progressieve samenwerking met behoud van en respect voor de eigen identiteit van partijen en personen, maar met de wil gezamenlijk op te komen voor doelstellingen die de partijen

hebben", aldus het partijbestuur. Dit wees verder tijdens deze vergadering de houding van Moskou tegenover Polen "volstrekt af". Een houding, die later bij de machtsgreep in Polen van 13 december nog eens werd verscherpt. De CPN verklaarde toen deze machtsgreep van het leger 'volstrekt en ondubbelzinnig' af te wijzen en spaarde haar zusterpartij niet: de ingreep "onderstreept het bankroet van de Poolse Verenigde Arbeiderspartij die de vernieuwingsdrang, zoals die door de bevolking en de vakbeweging tot uiting is gebracht, heeft geblokkeerd."

Op 7 november was het precies vijfentwintig jaar geleden dat Marcus Bakker zijn entree maakte in de Tweede Kamer. Van de 150 kamerleden is hij degene die het langst deel uit maakt van het Parlement. Ter gelegenheid van dit 25-jarig jubileum werd een receptie gehouden. Kamervoorzitter Dolman noemde deze drukbezochte receptie een "historische gebeurtenis", een erkenning van het feit dat de CPN een volwaardige parlamentsfractie is geworden. Hij verwees daarbij naar tijden waarin de CPN uit commissies voor defensie en buitenlandse zaken in de Tweede Kamer werd geweerd, en dat moties uit politieke overwegingen niet in behandeling werden genomen,

Op 23 december werd door de CPN het "Ontwerp-program van de CPN" gepresenteerd, welke het uit 1946 daterende partij-programma zal moeten vervangen. De inhoud van het concept-program betekent een ingrijpende vernieuwing en verandering voor de partij. De interne partij-democratie zal gereorganiseerd worden. Hierover wordt gesteld dat de veelzijdigheid van eigen opvattingen, inzichten en ervaringen waardevol zijn en een verrijking van de communistische beweging. "Dit houdt in het afwijzen van een verstarde leerstellige opvatting van het democratisch centralisme, die in de praktijk heeft geleid tot het afdwingen van een monolitische organisatievorm en tot monolitisch denken, tot de verstarring in leidingen en verstoppen in ideeën - en theorievorming." Verder kiest de CPN in het programma voor een coalitie van progressieve krachten om fundamentele veranderingen

mogelijk te maken. "De idee van de coalitievorming omvat zowel de vereniging van de progressieve krachten buiten het parlement als in het parlement." In zijn toelichting op het ontwerp-programma schreef CPN-partijvoorzitter H. Hoekstra: "Het ontwerp-programma is in zijn opzet en naar inhoud volstrekt onorthodox. Er is geen voorbeeld voor geweest, er is ook geen voorbeeld voor te vinden, bij welk program van welke partij dan ook." Hij verwachtte dat het program door een buitengewoon congres in 1983 zal worden vastgesteld.

D'66

Sinds de 'renaissance' van D'66 in 1977 maakte deze partij een spectaculaire electorale groei door, die in 1981 een (voorlopig?) hoogtepunt bereikte met de enorme winst bij de Tweede Kamer-verkiezingen van 26 mei.

Eerder dat jaar werd op 20 en 21 februari door de algemene ledenvergadering van D'66 in Amersfoort het verkiezingsprogram vastgesteld. Kort tevoren had D'66-kamerlid Engwirda op verzoek van de partijleiding het ontwerp-programma laten doorrekenen door het ministerie van financiën. Hieruit bleek dat uitvoering van het verkiezingsprogramma extra overheidsuitgaven zou vergen van 6,2 miljard gulden. Engwirda stelde voor dit gat te dichten met extra bezuinigingen op o.a. de gezondheidszorg, de ambtenaren en defensie.

Bij de vaststelling van het verkiezingsprogramma 1981-1985 werd een amendement aangenomen, waarin uitgesproken werd dat de kerncentrales in Dodewaard en Borssele zo spoedig mogelijk, in elk geval voor het begin van de maatschappelijke discussie over kernenergie, moesten worden stilgelegd. In het program stond oorspronkelijk dat de twee centrales uiterlijk in 1985 moesten worden gesloten.

Het in december 1980 moeizaam bereikte compromis over de niet-plaatsing "onder de huidige omstandigheden" van de nieuwe middellange afstandsruketten, bleef ongewijzigd. Het voorstel

om nu al onder alle omstandigheden plaatsing af te wijzen, werd met grote meerderheid verworpen.

Een resolutie over de verkiezingsstrategie van het hoofdbestuur werd met grote meerderheid aangenomen. Aldus besloot de partij:

- "a. dat D'66 na de volgende verkiezingen zal streven naar het tot stand komen van een kabinet van PvdA, CDA, D'66 en als dit niet haalbaar blijkt, zal moeten worden nagegaan of een combinatie PvdA, VVD, D'66 mogelijk is;
- b. dat als geen van deze twee meerderheidscombinaties zou lukken, de vorming van een minderheidsregering moet worden overwogen, en dat op grond van programmavergelijking en in het verleden gebleken progressieve gezindheid, als eerste een minderheidskabinet PvdA-D'66 moet worden geprobeerd;
- c. dat, indien dit niet tot een kabinet leidt, er nader overleg over de te volgen koers plaats zal vinden tussen de Tweede Kamerfractie, het Hoofdbestuur en de Adviesraad, waarbij de hierboven uitgesloten combinaties niet ter discussie kunnen komen."

Tweede Kamerfractievoorzitter Jan Terlouw werd bij acclamatie gekozen tot lijsttrekker van D'66 bij de Kamerverkiezingen in mei '81.

Begin maart legde D'66 een eerste contact met de Britse sociaaldemocraten Owen en Jenkins, die uit de Labourpartij waren gestapt. D'66 kreeg een uitnodiging in Londen te komen praten over nadere betrekkingen onderling, na een verzoek dienaangaande van kamerlid Brinkhorst. Dit bezoek zou in oktober plaatsvinden. Tijdens dit bezoek werd gesproken over de mogelijkheid tot vorming van een nieuwe groepering in de Europese politiek. De besprekingen verliepen volgens alle partijen bemoedigend. De delegatie van D'66 bestond uit fractievoorzitter Brinkhorst, internationaal secretaris Pauline van Tets, Aad Nuis en Joris Backer.

De adviesraad van D'66 keurde op 21 maart de financiering van het verkiezingsprogramma goed. De volgende bezuinigingen werden

hierbij voorgesteld: één miljard extra bezuiniging op de ambtenaren, 625 miljoen op defensie, 1,2 miljard op de gezondheidszorg en 2,4 miljard op de woningbouw. Verder verwachtte D'66 dat het aardgas 2 miljard extra zou kunnen opbrengen.

Op 25 april opende D'66 in Den Bosch de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen. In zijn toespraak maakte lijststaanvoerder Jan Terlouw nog eens duidelijk waarom D'66 niets voelt voor een links kabinet na de verkiezingen. "Daarin zou de PvdA de absolute meerderheid hebben en wij zouden ons constant suf moeten vechten om leuke dingen voor de mensen tegen te houden die op het ogenblik nu eenmaal niet kunnen" aldus Terlouw.

Na de verkiezingen op 20 juni, kwam de adviesraad van D'66 bijeen. Tijdens deze vergadering werd fractievoorzitter Terlouw vrij spel gegeven bij de onderhandelingen over de vorming van een nieuw kabinet. Terlouw noemde een kabinet van CDA en VVD dat steunt op de kleine rechtse partijen, "onaanvaardbaar". Enkele adviesraadsleden waarschuwden voor pogingen om D'66 te strikken voor een kabinet met CDA en VVD.

De adviesraadsvergaderingen van 25 juli en van 29 augustus deden eveneens uitspraken over de formatieonderhandelingen. De adviesraad van 25 juli sprak in een motie uit, dat alsnog een aanvaardbare taakafbakening moest worden bereikt tussen de beoogde minister van Sociale Zaken (Den Uyl) en die van Economische Zaken (Terlouw).

Een motie, gericht tegen Van Agt als toekomstig premier in een kabinet van CDA, PvdA en D'66 werd op de adviesraad van 29 augustus met ruime meerderheid verworpen. De adviesraad sprak wel uit dat het CDA een kandidaat-premier naar voren diende te schuiven, die het vertrouwen van PvdA, D'66 en CDA genoot. Als het CDA daartoe niet in staat was, dan zou die kandidaat uit PvdA of zelfs uit D'66 moeten komen.

Op 13 en 14 november hield D'66 haar najaarscongres in Amersfoort. Tweede Kamerfractievoorzitter van D'66, Brinkhorst, stelde hier in zijn congresrede vast dat de plaats van D'66 in

het politieke veld "links van het midden" is. Hij zette zich hiermee af tegen de suggestie dat D'66 een vage middenpartij zou zijn. Het congres besloot met een grote meerderheid tot "massale deelname" van de partij aan de anti-kernwapen-demonstratie in Amsterdam op 21 november. D'66 zou mee gaan demonstreren op de hoofdleuze van de betoging: "geen nieuwe kernwapens in Europa, niet in Nederland, noch in enig ander land." De andere twee leuzen van de demonstratie (zie kernwapenparagraaf, blz. 255), lagen veel onduidelijker bij het congres. Met name Brinkhorst zei sterk gekant te zijn tegen intrekking van het dubbelbesluit, dat de NAVO-ministers twee jaar daarvoor hadden genomen.

Tijdens het congres werd als nieuwe partijvoorzitter gekozen Van Berkom. Hij volgde hiermee Zeevalking op die minister van Verkeer en Waterstaat was geworden in het tweede kabinet-Van Agt. Van Berkom won het in twee stemmingsronden van waarnemend voorzitter Spigt, die al een half jaar als plaatsvervangend voorzitter was opgetreden. Van Berkom was van 1970 tot en met 1973 vice-voorzitter van de partij.

Ex-voorzitter Zeevalking pleitte in zijn afscheidsrede voor meerderheidscolleges in gemeenten en Provinciale Staten in plaats van afspiegelingscolleges. Zijn opvolger, Van Berkom, verklaarde na diens verkiezing juist voorstander te zijn van afspiegelingscolleges.

Minister van Economische Zaken, Jan Terlouw, ontkende in een toespraak tot het congres dat er sprake was van ruzie met zijn collega van Sociale Zaken en Werkgelegenheid Den Uyl. Terlouw verklaarde ondanks de meningsverschillen die er wel waren over o.a. de aanpak van de werkloosheid, liever met de PvdA dan met de VVD te maken te hebben. "Ik ga liever uit wandelen met iemand die soms verdwaalt dan dat ik verkeer met iemand die altijd thuis blijft" aldus Terlouw. Hij zei er wel bij dat het voor de PvdA nog wat moeilijk is te accepteren dat D'66 een grote partij is geworden.

DS'70

Voor DS'70 heeft het jaar 1981, waarin ze bij de Tweede Kamerverkiezingen haar enige kamerzetel kwijt raakte, de vraag opgeleverd: "Wat nu?"

Aan deze verkiezingen ging op 31 januari een verkiezingscongres vooraf in Arnhem, waar de definitieve tekst werd vastgesteld van het DS'70-programma voor de jaren 1981-1984, "Morgen is nu". In dit program werd de inflatiebestrijding centraal gesteld. Het congres besloot dat, gezien de ongezonde economische toestand, een geleide loonpolitiek absoluut noodzakelijk was.

Het Tweede Kamerlid Ruud Nijhof werd gekozen tot lijsttrekker voor de komende verkiezingen. In een toespraak tot het congres pleitte hij voor een eigen Europese kernmacht onder leiding van Frankrijk. "Frankrijk zou primair leiding moeten geven aan het proces van verzelfstandiging van West-Europa, gedragen door een geloofwaardige nucleaire afschrikking in het ook in de toekomst door de USSR en de VS gedomineerde veiligheidsstelsel. Geloofwaardig door de zekerheid dat de Franse politieke en militaire leiding niet zal aarzelen tot het geven van MAD-antwoord in het geval van een Russische territoriale oorlogsgedaan op het Westeuropese continent. Het is langs deze weg dat wij, mede in antwoord op de IKV/PvdA denk-, beter wenklijn, een meer realistische en zeker meer verantwoordelijke bijdrage willen leveren aan de nationale discussie over het veiligheidsvraagstuk, in de wetenschap overigens dat dit ons zowel door extreem links als rechts niet in dank zal worden afgenomen", aldus Nijhof. Het congres verwierp een voorstel om invoering van de neutronenbom opnieuw te overwegen. Invoering van de neutronenbom was al eerder door DS'70 afgewezen.

Na de verkiezingen kwam op 13 juni het partijkader van DS'70 in Ede bijeen om met het hoofdbestuur over de politieke toekomst van DS'70 te spreken. Alle aanwezigen spraken zich uit tegen onmiddellijke opheffing van hun partij. Besloten werd een

onafhankelijke commissie in te stellen, die een advies moest voorbereiden over de toekomst van DS'70. Op een later te houden congres zou een definitieve beslissing genomen worden.

Dit congres werd uiteindelijk gehouden op 19 december, eveneens in Ede. Tevoren had het hoofdbestuur de partijleden per brief geadviseerd de partij niet op te heffen. Dit, in tegenstelling tot het advies van de commissie, waarvan de kern luidde: Opheffing van DS'70 in haar huidige vorm en samenstelling. Maar er moest dan wel iets voor in de plaats komen en gedacht werd aan een centrum voor sociale democratie.

De congresafgevaardigden besloten in Ede, dat de partij niet opgeheven zou worden. Geprobeerd zou worden binnen een jaar het budget en het ledental te verdubbelen. Na dat jaar wordt dan opnieuw bekeken of het zin heeft om als politieke partij te blijven bestaan. Het congres liet de partij-afdelingen vrij om in het voorjaar 1982 deel te nemen aan de verkiezingen voor gemeenteraad en Provinciale Staten.

GPV

Bij de start van de verkiezingscampagne op 8 april presenteerde het GPV de bijstelling van het eigen werkgelegenheidsplan. In dit plan wilde de partij komen tot een extra loonmatiging van 3,75 procent om de werkloosheid in vier jaar te beperken tot het niveau van rond de 300.000 in 1985.

Ook sprak het GPV bij deze gelegenheid uit dat Nederland in december positief zou moeten besluiten over de modernisering van de NAVO-atoomraketten.

Vrede en veiligheid was één der drie hoofdpunten waarop door het GPV de verkiezingscampagne werd gevoerd. De andere waren de positie van huwelijk en gezin als hoeksteen van de samenleving en het sociaal-economische "nationale herstel- en ontwikkelingsplan."

Op 2 mei hield het GPV de Algemene Vergadering te Arnhem. GPV-lijsttrekker G.J. Schutte vergeleek in een redevoering het

kabinet-Den Uyl met het kabinet-Van Agt. "Het kabinet-Van Agt heeft op onderdelen een beter beleid gevoerd. De vrijheid van onderwijs was bij dit kabinet in betere - zij het niet in veilige - handen. Onze verdediging kreeg een hogere waardering dan onder het kabinet-Den Uyl, maar met name de hele en halve atoompacifisten in de CDA-fractie liepen de verantwoordelijke bewindslieden voortdurend voor de voeten. Maar het totaalbeeld dat het beleid van het kabinet-Van Agt te zien geeft, is er toch één van diepe teleurstelling. Het is het kabinet geworden van de principiële neutralisten." Hierbij doelde hij op het gebrek aan evangelische inspiratie. Hij verweet bijv. minister-president Van Agt in de zaak van de slotbede in de troonrede een essentieel onderscheid te maken tussen Van Agt als CDA'er en de premier, die naar dezelfde naam luistert. "Hiervoor kunnen we geen enkel begrip opbrengen. Deze houding ontkracht de christelijke politiek in ons land."

Op 26 september werd te Zwolle een buitengewone Algemene Vergadering gehouden, met op de agenda voorstellen inzake lijstineenschuiving (met SGP of RPF).

Binnen het GPV was men hierover zeer verdeeld. Uiteindelijk werd besloten dat een gemeenschappelijke kandidatenlijst met andere partijen aanvaardbaar is (deze beslissing viel met 101 stemmen vóór en 99 stemmen tegen). GPV-kamerlid G.J. Schutte was het niet eens met een ineenschuiving van de lijst met die van RPF en SGP. Ook de Generale Verbondsraad had de lijstineenschuiving ten zeerste ontraden. Verbondsraads' voorzitter J. van der Jagt deed in zijn slotwoord een beroep op de afgevaardigden niet verbitterd jegens elkaar te zijn en met elkaar verder te werken.

PPR

Met name de tweede helft van het jaar 1981 zorgde voor de nodige onrust binnen de partijgelederen van de PPR. Aanleiding

hiervoor was de vraag welke politieke koers de partij de komende jaren zou gaan voeren. De eerste maanden stonden daarentegen helemaal in het teken van de Tweede Kamerverkiezingen. Op 11 april hield de PPR haar voorjaarscongres in Amsterdam. Hoofdpunten op de agenda waren naast twee thema-discussies, een speech van Cees Schelling over de nota basisinkomen van de voedingsbond FNV, de presentatie van het Scenarioplan (plan over de herziening van economie en inkomens) en redevoeringen van lijsttrekker Ria Beckers en campagneleider Leo Jansen. Het congres opende met een toespraak van Ria Beckers, waarin zij waarschuwde dat de zwakkeren in de samenleving nooit de dupe mogen worden van de economische malaise. Verder uitte ze forse kritiek op de PvdA, maar ook op D'66. Ze verweet deze partijen een "angstig terugwijken naar het veilige midden terwijl de kans op een progressieve meerderheid en een ander beleid juist groeit."

Een motie, waarin men het stemgedrag van de PPR-Eerste Kamerfractie omtrent de wet Twee-Fasenstructuur op de Universiteiten afkeurde, werd aangenomen. De Eerste Kamerfractie had nl. vóór de Twee-Fasenwet gestemd, dit i.t.t. partijuitspraken, gedaan op het najaarscongres van 1980.

Ten aanzien van de lijstverbinding met de PvdA was een motie ingediend met het verzoek aan het congres af te zien van deze lijstverbinding, gezien de diverse uitspraken van het kort daarvoor gehouden PvdA-congres. Deze motie werd verworpen. Een andere motie, waarin de lijstverbinding beschouwd werd als een louter technische zaak, slechts gericht op het voorkomen dat partijen ter rechterzijde van de PvdA meer kans krijgen op een restzetel, werd met grote meerderheid aangenomen.

De week van 16 tot en met 23 mei was door de PPR uitgeroepen als anti-kernwapenweek. De akties waren geconcentreerd rond de ingang van de vliegbasis Soesterberg. Op 23 mei vond een korte slotmanifestatie plaats met muziek en sprekers. Deze slotmanifestatie gold tevens als afsluiting van de verkiezingscampagne.

Na de verkiezingen verscheen in de eerste helft van juni een nummer van Tijd en Taak (tijdschrift over Evangelie en Socialisme) over de verkiezingen, met een artikel van Erik Jurgens, waarin hij het betreunde dat de progressieve samenwerking tussen D'66, PvdA en PPR sinds 1972 bergafwaarts was gegaan. Hij betreunde het eveneens dat het de PPR niet was gelukt aantrekkingskracht uit te oefenen op het electoraat van de confessionelen. In aansluiting hierop kwam in augustus een groep "verontruste" PPR-leden bij elkaar in de Godebald-zaal in Utrecht, om te praten over een koerswijziging van de PPR, waardoor de partij weer aantrekkelijk zou worden voor kiezers uit het politieke, confessionele midden. Consequentie hiervan zou zijn dat de PPR zich meer zou gaan richten op de Partij van de Arbeid en D'66, en meer afstand moest nemen van PSP en CPN.

Leden van deze zogenaamde Godebaldgroep waren o.a. Erik Jurgens, Michel van Hulten, Wouter van Dam, Maurits Henkemans en Ad Melkert.

Gedurende dezelfde periode werkte het partijbestuur aan een voorstel over de politieke koers van de partij. De neerslag hiervan werd in een notitie "Bestuursbeleid 1982" begin oktober gepubliceerd. Hierin stond o.a. dat de PPR de politieke lijn van de afgelopen jaren consequent wil voortzetten. Ze blijft streven naar een progressieve meerderheid en wil daartoe contacten onderhouden met alle progressieve partijen (PvdA, PSP, CPN, D'66, EVP).

Op het najaarscongres van 20 en 21 november in Amersfoort werd deze beleidsnotitie besproken. Middels amendementen op de beleidspunten trachtte de Godebaldgroep de voorstellen van het partijbestuur in andere richting om te buigen. Dus: richten op kiezers links van en uit het politieke centrum, streven naar een hernieuwde, aan regels gebonden, progressieve samenwerking met allereerst de PvdA, welke kan worden uitgebouwd naar D'66, EVP en gelijkgezinden, die nu nog tot het politieke centrum behoren. Ter inleiding op het agendapunt "beleidsnotitie '82" hield PPR-voorzitter Herman Verbeek een korte redevoering.

Enkele citaten hieruit: "De beleidsnotitie kiest voor alle progressieve partijen. Niet òf voor D'66 en PvdA, òf voor PSP en CPN. De beleidsnotitie wordt verkeerd verstaan als er in wordt gelezen, dat de PPR kiest voor klein-links. De PPR heeft maar één oogmerk: de brede progressieve samenwerking, in en buiten het parlement, helpen opbouwen."

Na discussie werd de beleidsnota in stemming gebracht. De uitslag was overduidelijk: 720 PPR'ers kozen voor de beleidsnotitie van het partijbestuur, terwijl 79 PPR'ers voor de Godebaldgedachte kozen. Gevolg hiervan was dat een aantal Godebalders die zich kandidaat gesteld hadden voor partijbestuursposen, zich terugtrokken (waaronder ook Michel van Hulten voor het voorzitterschap). Als opvolger van Herman Verbeek werd Wim de Boer als partijvoorzitter gekozen. Wim de Boer was sinds januari reeds vice-voorzitter. Op de tweede dag van het congres werd een stuk over buitenparlementaire aktie besproken, waarbij het congres tien uitgangspunten vaststelde. PPR-voorzitter Wim de Boer sloot het congres af met zijn eerste toespraak als partijvoorzitter. Ten aanzien van de Godebaldgroep merkte hij op: "Ik hecht er aan om heel uitdrukkelijk te zeggen hoe ik respecteer en begrijp dat mensen in de harde werkelijkheid tot een andere opstelling komen. We hopen dat ze mee blijven werken want bij wat we te doen hebben zijn alle krachten nodig."

Op 16 december echter kwam de Godebaldgroep weer bijeen, waarbij een gedeelte van de groep, waaronder Michel van Hulten, voormalig staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat, besloot het PPR-lidmaatschap op te zeggen. Binnen enkele maanden wilde de groep beslissen op welke manier de leden politiek aktief zouden blijven.

PSP

Voor de PSP betekende 1981 o.m. winst van zetels in de Tweede Kamer. Ook na de verkiezingen bleef de PSP stijgen volgens de

opiniepeilingen.

Op 31 januari congresseerde de PSP in Den Bosch. Tijdens dit congres werd het landelijk deel van de lijst vastgesteld voor de komende Tweede Kamerverkiezingen. Als lijsttrekker werd gekozen Fred van der Spek. Aan zijn verkiezing ging een korte discussie vooraf over hoe volgens Van der Spek de houding van de PSP moet zijn ten opzichte van een linkse regering. Hij verklaarde: "Ten eerste moet een partij, die aan de verkiezingen meedoet en daarbij zetels verwerft, altijd ingaan op een uitnodiging van een andere partij. Maar de PSP staat natuurlijk altijd voor algehele socialisatie en totale ontwapening. Als we ons daar niet aan houden, plegen we kiezersbedrog..."

Tijdens haar congres in november 1980 in Leeuwarden had de PSP zich immers uitgesproken voor deelneming aan een kabinet van PvdA, D'66, CPN en PPR mits het streeft naar "socialisatie van de voornaamste produktiemiddelen", ontwapening en uit-treden uit de NAVO. In zijn toespraak tot het congres van januari '81 bekritiseerde Van der Spek het idee van de PvdA om eenzijdig kernwapentaken af te stoten en toch in de NAVO te blijven. "Het betekent dat het afstoten niet doorgaat wanneer andere Westeuropese NAVO-landen deze taken niet overnemen..." Afzonderlijke vermelding kreeg in zijn toespraak de vrouwenstrijd: "Al vormen zij geen minderheid, integendeel, ook zij zijn slachtoffer van eeuwenoude, op de vermeende superioriteit van de man gebaseerde onderdrukking..."

Naast het vaststellen van de kandidatenlijst nam het congres ook een standpunt in over het aangaan van een lijstverbinding bij de verkiezingen. Dit luidde: De PSP zal in de eerste plaats streven naar een combinatie van PPR, CPN en PSP en daarna een CPN-PSP combinatie. Mocht de CPN dit niet willen dan zal als laatste mogelijkheid een lijstverbinding van PvdA, PPR en PSP overblijven.

Op een persconferentie bij de start van de verkiezingscampagne van de PSP op 8 april verklaarde lijsttrekker Fred van der Spek dat bij de vorming van een links kabinet de CPN ook betrokken

zou moeten worden bij de formatiebesprekingen. Hij noemde het onaanvaardbaar dat de PvdA de CPN als volwaardige partner afwijst en tegelijk vraagt dat de CPN een mogelijk links kabinet gedooft. Ten aanzien van D'66 verklaarde Van der Spek niet zoveel vertrouwen te hebben in de werkelijk maatschappij-vernieuwende politiek van D'66.

De campagne zou gevoerd gaan worden met een verkiezingsprogramma, dat zich met name richtte op socialisering van de economie, inkomensnivellering, werkgelegenheid voor alle groepen uit de samenleving, ontwapening en anti-miliraristische politiek en oplossing van de woningnood.

Half april ontstond er enige opschudding binnen en buiten de PSP over uitspraken inzake de kerntaken die kamer-kandidaat Bram van der Lek voor de VPRO-radio gedaan zou hebben in een discussie met PvdA-voorzitter Max van den Berg. De Volkskrant van 15 april citeerde Van der Lek als volgt: "Over één à twee kerntaken is te praten. Dat zal wel moeten." Van der Lek verklaarde hierop "Dat antwoord 'dat zal wel moeten' sloeg niet op die kerntaken maar op Van den Bergs' eerder gestelde vragen naar bereidheid van de PSP om met de PvdA na de verkiezingen te praten. Iedereen die de PSP enigszins kent kan ook begrijpen dat een dergelijke uitspraak namens de PSP nooit gedaan kan worden. Als ik dit wel gezegd zou hebben zou ik onmiddellijk geroyeerd moeten worden. De PSP is voor volledige eenzijdige bewapening, uittreden uit de NAVO en een actieve vredespolitiek gericht op alle landen in de wereld."

Na de verkiezingen, waarbij drie zetels behaald werden, hield de PSP op 31 oktober haar najaarscongres in Amsterdam. Op de agenda stonden voornamelijk punten van huishoudelijke aard. Bij het punt verkiezing partijbestuur werd Bram van der Lek gekozen tot nieuwe voorzitter. Hij volgde Lambert Meertens op, die zes jaar lang het voorzitterschap bekleed had. Vlak na zijn verkiezing hield Van der Lek een redevoering, waarin hij o.a. inging op de anti-kernwapendemonstratie van 21 november in Amsterdam. "De demonstratie richt zich natuurlijk

tegen kernwapens in West en Oost. Maar dat mag niet worden uitgelegd op de oppervlakkige manier zoals de heer Van der Stoel van de PvdA dat deed. Zo van: daar kunnen we wel aan meedoen, want wij zijn ook tegen kernwapens in West en in Oost." Van der Lek riep desondanks de fractie van de PvdA op onder geen enkele voorwaarde in te stemmen met de plaatsing van nieuwe kernwapens op Nederlands grondgebied.

Begin december heeft het partijbestuur van de PSP de andere politieke partijen in Nederland, "in het bijzonder PvdA, D'66, PPR en CPN", opgeroepen deel te nemen aan een nog op te richten comité "Spanje niet in de NAVO". Dit nadat minister Van der Stoel, tegen de wens van diens eigen partij in, had ingestemd met de toetreding van Spanje.

PvdA

De PvdA kreeg, zoals we gezien hebben, in het jaar 1981 van alle politieke partijen verreweg de meeste aandacht in de pers. De eerste twee maanden trok met name de kernwapenkwestie veel publiciteit. Lijsttrekker Den Uyl had te kennen gegeven zich als lijsttrekker van zijn partij terug te trekken indien het verkiezingscongres eind februari zou besluiten alle Nederlandse kerntaken af te willen stoten. Naar aanleiding hiervan verklaarde partijbestuurslid Bart Tromp tijdens een spreekbeurt in Brabant dat het partijbestuur Den Uyl in deze kwestie hoorde te volgen door ook af te treden bij een dergelijk congresbesluit. Partijvoorzitter Max van den Berg verklaarde dientengevolge dat het partijbestuur zich zou beraden op zijn positie, indien het congres het compromis inzake de kernbewapening niet zou aanvaarden. Hij noemde de uitlatingen van Tromp onnodig en onjuist, gezien de machtsfactoren die hiermee in het spel gebracht werden. Wel zei Van den Berg namens het partijbestuur achter Den Uyl te staan. Een minderheid binnen het partijbestuur, Sonja van der Gaast, Piet Reckman en Felix

Rottenberg, die radicaal alle atoomtaken wilde afstoten, veranderde van opstelling door te aanvaarden dat in de komende kabinetsperiode niet alle kerntaken zouden worden afgestoten. Wel wilden ze vastgelegd zien dat in de kabinetsperiode 1985-1989 de overblijvende kerntaken zouden verdwijnen.

Op een gewestelijke PvdA-vergadering in Rotterdam eind januari betoogde lijsttrekker Den Uyl dat de PvdA in haar verkiezingsprogramma het economisch groeicijfer niet zou bijstellen, ondanks de vergroting van de economische crisis. De PvdA bleef voor de komende kabinetsperiode vasthouden aan een gemiddelde jaarlijkse economische groeinorm van 2,25 procent. Den Uyl bekritiseerde het CDA, dat de groeinorm wel verlaagd had van 2,5 tot 1,75 procent.

Op 14 februari vond een oprichtingsbijeenkomst plaats van een protestantse werkgemeenschap binnen de PvdA. De werkgemeenschap wilde zich gaan bezighouden met bezinning op de relatie tussen geloof en politiek en met studie van het socialisme.

Half februari zorgde een uitspraak van PvdA-Tweede Kamerlid Jaap van der Doef over de sociale uitkeringen voor beroering binnen de partijgelederen. Van der Doef verklaarde dat er bij het verstrekken van werkloosheids- en andere sociale uitkeringen rekening gehouden moest worden met het totale inkomen van de economische leefgemeenschap, waarvan de uitkering-trekker deel uitmaakt. Vanuit de Rooie Vrouwen in de PvdA kwam hiertegen veel protest. Ook het partijbestuur was het niet eens met Van der Doef en stelde dat de partij uit moet gaan van het individuele recht van iedere burger op een zelfstandige sociale uitkering.

Op 26, 27 en 28 februari congresseerde de PvdA in Amsterdam over het ontwerp-verkiezingsprogramma. Ten aanzien van het omstreden punt van de kernwapens werd besloten: 1. geen invoering van nieuwe nucleaire taken; 2. geen stationering op Nederlands grondgebied van de door de NAVO aan Nederland toebedachte nieuwe middellange afstandssystemen (kruisraket en

Pershing II); 3. afstoting van de in Nederlandse strijdkrachten opgenomen nucleaire wapens voor de korte afstand; 4. onmiddellijk openen van overleg inzake het verminderen van de door Nederland te verrichten nucleaire taken tot één hooguit twee. De afstoting van vier à vijf kerntaken diende binnen vier jaar uitgevoerd te worden. Hierdoor handhaafde Den Uyl zijn kandidatuur voor het lijsttrekkerschap.

Ten aanzien van abortus werd vastgesteld dat een nieuwe abortuswetgeving niet als strijdpunt zou worden opgenomen bij de formatieonderhandelingen, hetgeen verontwaardiging opriep bij de Rooie Vrouwen. Volgens Pijkel Schröder, landelijke contactvrouw, miskende het congres daarmee de grote emotionele betrokkenheid van progressieve vrouwen bij de abortuskwestie.

Handhaving van de koopkrachtgarantie voor de minima, ook vastgesteld door het congres, leverde problemen op bij het partijbestuur en de fractie. Op de laatste dag van het congres deelde het partijbestuur mee dat dit punt zich moeilijk liet rijmen met het financiële schema van het verkiezingsprogramma. Het congres ging uiteindelijk akkoord met een vertaling van het genomen besluit over de koopkrachtgarantie in een "harde randvoorwaarde".

Enige spanning gaf nog de vraag welke regeringscombinatie na de verkiezingen voor de PvdA de voorkeur had. Na een schriftelijke stemming was de uitslag dat PPR en PSP uitgenodigd zouden worden deel te nemen aan een links meerderheidskabinet, zonder echter de CPN. Een D'66-CDA-PvdA-combinatie werd evenwel niet uitgesloten, maar was tweede keus.

Het congres werd afgesloten met een rede van de lijsttrekker van de PvdA, J. den Uyl. Hij ageerde tegen het ontbreken van beleid bij het huidige kabinet. "Wij zijn niet weerloos. Wij zijn niet machteloos. Werkloosheid kan niet op slag opgeheven, ze kan wel wezenlijk worden teruggedrongen," aldus Den Uyl.

Op 14 maart belegden de Rooie Vrouwen een bijeenkomst om zich

te beraden over de voor hen teleurstellende besluitvorming op het congres rondom abortus, kernwapens en de sociale zekerheid. Ze besloten de PvdA bij de komende verkiezingen wèl te steunen. Er kwam een oproep om vooral op vrouwelijke PvdA-kandidaten te stemmen. Verder spraken de Rooie Vrouwen zich uit zich te zullen blijven inzetten voor een betere abortuswetgeving en voor verdere gelijkberechtiging van de vrouw in de samenleving.

Op 23 april, vlak voor de verkiezingen, publiceerde de PvdA het eerste van een reeks zgn. "eerstejaarsprogramma's" voor een nieuw kabinet. Hierin werd o.a. voorgesteld om in een nieuw kabinet zogenaamde projectministers aan te wijzen, die zouden worden belast met hoofdzaken van beleid, die over verschillende departementen lopen. Met de aanwijziging van deze "zware" ministers zou zo de besluitvorming versneld kunnen worden. Dit eerstejaarsprogram kon worden gezien als inbreng van de PvdA bij de komende kabinetsformatie. Kort daarna publiceerde de partij een "eerstejaarsprogramma Buitenland". Eén van de doelstellingen hieruit luidde dat indien de PvdA aan een volgend kabinet zou deelnemen, er binnen een half jaar na zijn ontstaan een nieuwe defensienota moest komen met voorstellen tot bezuinigingen op korte en lange termijn. Ook werd in dit program gesteld dat een volgend kabinet waarin de PvdA vertegenwoordigd zou zijn niet zal instemmen met plaatsing van kruisvluchtraketten op Nederlands grondgebied maar ook dat Nederland "geen verantwoording wil nemen voor het moderniseringsbesluit inzake dergelijke nucleaire middellange afstandswapens van december 1979."

Op 21 mei presenteerde de PvdA het "Eerste jaar-programma sociaal-economisch beleid", ook bedoeld als inbreng bij de kabinetsformatie. Al in het eerste jaar van de nieuwe kabinetsperiode zou de Partij van de Arbeid volgens dit program willen starten met een gericht werkgelegenheidsbeleid. Arbeidstijdverkorting en deeltijdarbeid werden genoemd als mogelijkheden om de komende vier jaar 175.000 extra banen te scheppen. Eén van de opstellers

van het programma, Van den Doel, zei in het VARA-programma "Achter het Nieuws" dat er ook enigszins getornd zou moeten worden aan de koopkracht van de minima, in ruil voor arbeidstijdverkorting. De minima zouden dan wellicht drie procent aan koopkracht moeten inboeten. De opstellers van het Eerste jaarprogramma kozen op dit punt voor de volgende formulering: "Realisering van 'Weerwerk' op het punt van economische groei en werkgelegenheid kan het mogelijk maken, dat in de komende regeerperiode de koopkracht van de minima wordt gehandhaafd, behoudens inkomensoffers als gevolg van arbeidstijdverkorting." Volgens Van den Doel onderschreef Den Uyl deze tekst. CDA-lijsttrekker Van Agt zei op een verkiezingsbijeenkomst in Nijmegen dat de PvdA-leider handhaving van de minima "onder druk van zijn economen" zou hebben laten vallen. Den Uyl zelf en ook partijvoorzitter Van den Berg beweerden echter dat de PvdA in het eerstejaarsprogramma blijft vasthouden aan de uitspraak van het februari-congres dat de minima er de komende vier jaar niet op achter uit mogen gaan.

Nog geen week na de teleurstellende Tweede Kamerverkiezingen richtten leden van de PvdA in Odijk de Werkgroep Socialistische Politiek (WESP) op. Het doel van de werkgroep was om de congresbesluiten en strijdpunten van de PvdA te bewaken. In een manifest, ondertekend door ongeveer tachtig PvdA-leden, schreef de werkgroep dat het bewaken van congresbesluiten en strijdpunten nodig is, vanwege de druk die Den Uyl op het verkiezingscongres uitoefende. Tot de ondertekenaars behoorden o.a.

P. Reckman en S. van der Gaast, beiden leden van het partijbestuur. Fractie-leider Den Uyl en fractievoorzitter Van den Berg noemden de werkgroep overbodig omdat de strijdpunten al bewaakt zouden worden door het PvdA-bestuur en de Tweede Kamerfractie. Volgens Van den Berg zou over de strijdpunten onderhandeld moeten worden, mede gezien de forse nederlaag van negen zetels die de PvdA in de verkiezingen had geleden. Het partijbestuur besloot een onderzoek in te stellen naar de oorzaken van deze nederlaag. Dit voorstel werd gedaan in een bestuurs-

notitie voor de Partijraad op 13 juni. De Partijraad wenste hieraan toe te voegen dat er een representatief onderzoek ingesteld zou worden onder leden die actief zijn geweest in de verkiezingscampagne. Verder gaf deze Partijraad zijn fiat aan de fractie om zo spoedig mogelijk een kabinet van CDA, PvdA en D'66 tot stand te brengen. Ten aanzien van het premierschap werd geen uitspraak gedaan. Een motie, waarin vastgesteld werd dat de PPR een rol zou moeten kunnen spelen bij de formatieonderhandelingen, werd aangenomen. Wel verklaarde voorzitter Van den Berg dat zo'n mogelijkheid voorlopig nog niet in zicht was. Aan het begin van de Partijraad had Van den Berg scherpe kritiek geuit op de WESP en deze gevraagd zich tijdens de formatie verder niet te roeren in het openbaar. Tijdens de Partijraad liet de werkgroep dan ook niets van zich horen. In zijn toespraak op deze 13e juni benadrukte Den Uyl het verlies van drie zetels van CDA en VVD, waardoor deze regeringscoalitie zijn meerderheid kwijt was: "Het verdwijnen van die meerderheid is een kleine maar politiek belangrijke verschuiving", en ook die moet worden gevolgd, "want anders pleegt men kiezersbedrog", aldus Den Uyl.

Een oproep (namens het partijbestuur) van M. van den Berg aan partijgenoten om deel te nemen aan de actie "Dodewaard gaat dicht", (in het PvdA-blad Voorwaarts van 25 augustus) wekte veel consternatie binnen en buiten de partij. Deze oproep luidde letterlijk: "De Partij van de Arbeid staat achter het doel "Dodewaard moet dicht" en zal dat ook door middel van een verklaring duidelijk maken. Wij kiezen daarbij uitdrukkelijk voor een open en positieve benadering en hopen dat er véél partijgenoten ons daarin zullen steunen door aan activiteiten deel te nemen." Aangezien de akties rond Dodewaard een blokkade inhielden in de week van 19 tot en met 26 september, kwamen er veel protesten, o.a. van demissionair minister Wiegel van Binnenlandse Zaken. Den Uyl had zich eerder openlijk uitgesproken tegen een blokkade van de centrale, met als argument dat besluitvorming over de kernenergie in het parlement moet

plaatsvinden en niet met geweld mag worden afgedwongen. "Op die lijn moet de PvdA blijven zitten", aldus Wiegel.

Ook burgemeester Goldberg van Dodewaard verweet de PvdA dat zij met deze oproep aanzette tot illegale akties. Den Uyl liet weten dat hij de oproep in Voorwaarts betreurde. In een reactie op deze uitlatingen verklaarde M. van den Berg dat zijn partij er van uitging dat de middelen die tijdens de aktieweek zouden worden aangewend van volstrekt vreedzame aard zouden zijn. "Partijen die aan de demonstratie deelnemen zullen er juist toe bijdragen dat de blokkade uitsluitend een demonstratief, symbolisch karakter heeft en vreedzaam verloopt", aldus Van den Berg. Den Uyl was het met deze verklaring eens, waarmee een interne partijtwist weer was bezworen. Het partijbestuur verklaarde dat de opvatting van de partij niet goed was weergegeven. Men stelde dat het doel "Dodewaard moet dicht" in algemene zin wel werd ondersteund, maar dat er geen verantwoordelijkheid werd genomen voor blokkade-akties. (Ruim een week later verklaarde de nieuwe PvdA-minister Ed van Thijn van Binnenlandse Zaken tegen een effectieve blokkade van de kerncentrale bij Dodewaard te zijn.)

Op 9 september hield de PvdA een buitengewoon congres in verband met de kabinetsformatie. Van het congres werd gevraagd een beslissend oordeel uit te spreken over het totaal-resultaat van de kabinetsformatie. Op het verkiezingscongres van februari was besloten dat na afronding van de formatieonderhandelingen een extra congres haar ja-woord moest verlenen aan het bereikte akkoord. Met slechts enkele stemmen tegen stemde het congres in met het nieuwe kabinet van CDA, PvdA en D'66. Wel werd er veel kritiek geuit op het gemaakte regeerakkoord aangezien slechts een deel van de PvdA-strijdpunten hierin was opgenomen. Ten aanzien van de kernwapens werd een motie aangenomen, waarin het congres uitsprak dat de PvdA haar steun aan het kabinet zal intrekken en de PvdA-ministers hun zetels ter beschikking zullen stellen, indien het kabinet zou besluiten tot plaatsing

van de nieuwe middellange-afstandsraketten.

Opvallend tijdens het congres was het applaus dat een congresafgevaardigde kreeg, die opperde de volgende keer maar eens wat met de VVD te proberen.

Van den Berg en Den Uyl hielden het congres voor dat er weliswaar concessies zijn gedaan in de onderhandelingen met CDA en D'66, maar dat toch de grondslag was gelegd voor een ander beleid.

Op 14 september werd door het partijbestuur een rapport gepubliceerd over de verhouding tussen PvdA en CPN. Het PvdA-congres van april 1979 had nl. de opdracht aan het bestuur meegegeven na te gaan "welke veranderingen zich bij de CPN voltrekken en of deze van zodanige aard zijn dat steun van de CPN voor een progressief kabinet kan worden verkregen." De conclusies uit het rapport waren dat de PvdA mogelijkheden ziet voor samenwerking met de CPN op concrete punten, maar dat de CPN nog niet beschouwd kan worden als volwaardige regeringspartner. Het concept partijprogram van de CPN moest toen nog gepubliceerd worden.

Op 22, 23 en 24 oktober vond in Den Haag het tweejaarlijks congres van de PvdA plaats. Een groot gedeelte van het congres werd besteed aan voorstellen met betrekking tot het huishoudelijk reglement van de partij. In zijn openingstoespraak tot het congres ging voorzitter M. van den Berg in op de regeringscrisis. Volgens hem was de ontstane breuk binnen het kabinet meer dan een bedrijfsongeval of een zakelijk conflict. "Het gaat om een fundamenteel en politiek verschil van inzicht en het zou dom zijn de crisis te kleineren." Volgens hem was het terecht dat de PvdA-ministers de politieke moed hadden om nee te zeggen tegen een voorstel, dat onvoldoende recht deed aan de beleidsuitgangspunten van het regeerakkoord. Bij weigering van andere partijen om het regeerakkoord recht te doen, zou de Partij van de Arbeid niet bang zijn om het oordeel van de kiezers te vragen.

Het congres koos voor de komende twee jaar een nieuw bestuur.

Max van den Berg werd herkozen als voorzitter, het kamerlid Stan Poppe werd eerste vice-voorzitter, terwijl Bram Peper tweede vice-voorzitter bleef. Voor de functie van eerste vice-voorzitter was Bart Tromp tegenkandidaat, maar Stan Poppe kreeg ruim drie keer zoveel stemmen. W.J. van Velzen en M. van Traa werden herkozen voor de functies van resp. algemeen secretaris en internationaal secretaris.

Op de tweede dag stond o.a. op de agenda de beleidsnota van het Partijbestuur voor de komende jaren en een rapport over de Interne Partijdemocratie. Beide stukken vonden over het algemeen de instemming van het congres.

Op de laatste dag van het drie-daags congres werd een voorstel van het partijbestuur aangenomen om de breuk met CDA en D'66 te herstellen, maar wel uitsluitend op basis van het regeerakkoord. In het bestuursvoorstel werden drie voorwaarden gesteld voor hernieuwde samenwerking met CDA en D'66, nl.:

- het scheppen van een nieuw, actief werkgelegenheidsbeleid;
- de garantie dat de koopkracht van de minima volgend jaar met niet meer dan één procent achteruitgaat;
- het terugdringen van het financieringstekort van de overheid met één procent per jaar.

Het congres sprak zich daarnaast, middels een motie, uit tegen toetreding van Spanje tot de NAVO. Verder werd vastgelegd dat een kabinet met de PvdA erin onder geen enkele voorwaarde kan overgaan tot herbevestiging van het NAVO-besluit tot plaatsing van 572 kernraketten in Europa.

Op de Partijraad van 18 december werd forse kritiek geuit op onderdelen van het door de PvdA-fractie gevoerde beleid tijdens de algemene beschouwingen. Met name het kernwapenstandpunt van de fractie werd sterk veroordeeld. De fractie had nl. een motie van het CDA ondersteund, waarin het door de PvdA verworpen NAVO-dubbelbesluit over nieuwe kernraketten erkend werd als basis voor onderhandelingen tussen Amerika en de Sovjet-Unie. De Partijraad eiste van de fractie een ondubbelzinnige koers op het gebied van de kernwapens.

De Partijraad sprak zich ook uit tegen gedwongen kortingen op de ziekteuitkeringen.

RPF

De RPF, die in 1977 geen zetel behaalde bij de verkiezingen, zou het in 1981 heel wat fortuinlijker doen. Een derde orthodox-christelijke partij maakte zo haar parlementaire entrée.

Voor dat het zover was hield de RPF op 10 januari een federatieraadsvergadering in Putten. Deze vergadering bestond uit twee delen: een korte bijeenkomst waarin enkele wijzigingen in de statuten werden behandeld en een tweede vergadering, waarin de hoofdstukken 8 en 9 van het basisprogramma werden afgerond. Aan het eind van de vergadering sprak lijsttrekker Meindert Leerling. Hij zei het onbegrijpelijk te vinden dan FNV en CNV geen steun willen geven aan het voorstel van minister Albeda om het begrip passende arbeid te verruimen. Werkvormen, eventueel buiten de streek waar de werkzoekende woont, hoorden volgens Leerling onder het begrip passende arbeid te vallen. Het thema waaronder de RPF de verkiezingen inging werd tijdens deze vergadering bekend gemaakt en luidde: "Om U te dienen". Tijdens een spreekbeurt in Zierikzee op 2 februari zei Leerling dat de RPF en de SGP een lijstverbinding zouden aangaan bij de verkiezingen van mei. Hij deed een dringend beroep op het GPV om terug te komen op zijn eerder genomen besluit en zich wel aan te sluiten bij de lijstverbinding.

Op 18 februari presenteerde Meindert Leerling het verkiezingsprogramma van zijn partij in Den Haag. In dit programma pleitte de RPF voor het verminderen van de collectieve lasten met zo'n twintig procent. Deze bezuinigingen worden vooral gezocht in de sociale uitkeringen en in de welzijnssfeer. In het verkiezingsprogramma benadrukte de RPF het behoud van het christelijk normbesef op het terrein van de zedelijkheid.

Op 11 april startte de RPF in Barneveld met een congres haar verkiezingscampagne. In zijn openingswoord wees voorzitter P. Langeler erop dat het momenteel in Nederland en in de

wereld om veel meer dan om economische problemen gaat: "het gaat vooral om geestelijke zaken".

Op het congres waren ongeveer 2000 bezoekers aanwezig.

Na de verkiezingen besloot de federatieraad tijdens een vergadering op 20 juni in Putten samenwerking te zoeken met SGP en GPV voor de provinciale verkiezingen in maart 1982. Fractievoorzitter Meindert Leerling sprak in zijn toespraak voor de raad uit dat de RPF niet een zogeheten "gedoogrol" wilde spelen. Mocht het gebeuren dat aan RPF, samen met SGP en GPV gevraagd zou worden steun te geven aan een CDA/VVD-kabinet, dan moet het regeringsprogram op fundamentele punten een duidelijke principiële ombuiging te zien geven, aldus Leerling.

Op 21 november hield de RPF weer een federatieraadsvergadering. Op de agenda stond o.a. samenwerking verkiezingen Provinciale Staten 1982 en vaststelling verkiezingsprograms Provinciale Staten/Gemeenteraden.

Ten aanzien van het agendapunt vorming van de verschillende stichtingen voor kader- en vormingswerk, jongerenwerk en wetenschappelijk bureau, waarvoor nu door de zetels in de Kamer subsidie kon worden verkregen, bleek verschil van mening te bestaan over de meest wenselijke bestuursvorm van de stichtingen. Besloten werd, gezien ook de overvolle agenda, om de mogelijkheden nog eens duidelijk op een rij te zetten, en hierover op een federatieraad op 23 januari 1982 een beslissing te nemen.

RVP

De Boerenpartij, sedert 1963 vertegenwoordigd in de Tweede Kamer, veranderde in 1981 haar naam in Rechtse Volkspartij. Lijsttrekker voor de verkiezingen in mei was kamerlid en partijvoorzitter Koekoek. Hij had de Kiesraad om deze naamswijziging verzocht, om duidelijk te maken dat zijn partij er niet alleen

is voor boeren. De Kiesraad deelde dit op 6 maart mee. Na de verkiezingen keerde de Rechtse Volkspartij niet terug in de Kamer. Koekoek deelde mee dat hij weer zou terugkomen, als "de mensen weer verstandig worden".

SGP

De oudste in het parlement vertegenwoordigde partij bleef in 1981 electoraal stabiel, al rommelde het soms binnen de partij.

Op 28 februari hield de SGP haar jaarlijkse Algemene Vergadering in Utrecht. Enkele dagen tevoren had het Hoofdbestuur van de SGP het Tweede Kamerlid ir. H. van Rossum uit Zeist aangewezen als lijsttrekker voor de Tweede Kamerverkiezingen. De fractievoorzitter van dat moment, ds. H. Abma, was niet meer beschikbaar voor het Kamerlidmaatschap. Na ir. Van Rossum werden op de kandidatenlijst geplaatst: 2. C.N. van Dis jr. 3. ir. B.J. van der Vlies. Na bekendmaking hiervan schreef een aantal prominente gereformeerden een brief aan de SGP, waarin zij bezwaar maakten tegen de kandidatuur van Van der Vlies. Deze bezwaren waren van kerkelijke aard. Bij de SGP is het gebruikelijk dat van de drie kamerleden er één lid van de Hervormde Kerk, één lid van de Christelijk Gereformeerde Kerk en één lid van de Gereformeerde Gemeenten moet zijn. Van der Vlies zou de Hervormde Kerk vertegenwoordigen, als opvolger van ds. H. Abma, maar voor enkele toonaangevende 'Gereformeerde Bonders' werd hij als "te rechts" beschouwd. Ondanks deze brief waren echter Hoofdbestuur en Raad van Advies van de SGP niet bereid om op de beslissing terug te komen. Op de genoemde Algemene Vergadering van 28 februari werd de heer Abma herkozen als lid van het hoofdbestuur van de partij, maar hij deelde mee zijn herbenoeming in beraad te willen houden. In zijn toespraak tot de vergadering zei hij o.a.: "Door de jongste ontwikkelingen rondom de kandidaatstelling is de beleidslijn van 1961 verlaten. Het gemak, waarmee een brief van een

achttiental hervormd-gereformeerden van de tafel werd geveegd, waaronder verscheidene predikanten, die adviseerden omtrent de kandidaatstelling voor zover het hervormd-gereformeerden aanging, heeft mij pijnlijk getroffen." Ds. Abma merkte verder op dat het besluit niet in de lijn lag van wat de meerderheid van de SGP-kiezers wenste. Aan het slot van zijn verklaring gaf ds. Abma aan, dat een en ander als praktische consequentie had, dat hij zijn herbenoeming als lid van het Hoofdbestuur in beraad zou houden.

Verder werd op de Algemene Vergadering het jaarverslag van de partijsecretaris en van de penningmeester behandeld. Laatstgenoemde deelde mee dat het ledental een bescheiden groei had vertoond in 1980 en wel van 20.100 naar 20.300.

In april werd ds. Abma gekozen als eerste kandidaat voor de SGP voor de Eerste Kamer. Het zittende Eerste Kamerlid K. Meuleman stelde zich niet opnieuw beschikbaar. Abma bleef zijn herverkiezing als voorzitter van de SGP in beraad houden tot na de verkiezingen. Dit heeft niet tot zijn aftreden geleid. In de Banier van 30 oktober stond vermeld dat de "voorlopige aanvaarding van het lidmaatschap van het Hoofdbestuur door de partijvoorzitter intussen een aanvaarding is geworden."

VVD

Voor de VVD betekende 1981 o.m. een verandering in die zin, dat ze van regeringspartij weer oppositie-partij zou worden na de Tweede Kamerverkiezingen.

Voor deze verkiezingen werd op een buitengewone algemene vergadering op 24 januari de kandidatenlijst definitief vastgesteld. Hierbij werd de toenmalige vice-premier H. Wiegel unaniem tot lijsttrekker gekozen. In zijn korte toespraak tot het congres zei Wiegel dat er weer gewerkt moet worden. "Gewerkt, niet alleen om ons bedrijfsleven weer gezond te maken. Niet alleen om de toekomstige welvaart veilig te stellen, gewerkt ook aan

onze veiligheid. Hier in ons land en internationaal." Hierbij bekritiseerde Wiegel de PvdA en D'66: "Bij ons is het niet zo zoals in de PvdA dat de discussie daar niet in de eerste plaats gaat over het veiligheidsbeleid, maar over de vraag of de heer Den Uyl weer lijsttrekker kan worden. Bij ons is het niet zo zoals in D'66 waar de meningen over het internationale veiligheidsbeleid uiteenlopen." Op 10 maart werd een nieuwe becijfering gepubliceerd van de financiële consequenties van het ontwerp-verkiezingsprogram van de VVD voor 1981-1985. Deze herziene berekening was nodig gezien de verslechterde economische situatie. In deze nieuwe berekening verlaagde de VVD de economische groei naar één in plaats van anderhalf procent. Het ontwerp-program met de nieuwe financiële onderbouwing werd ter vaststelling voorgelegd aan het verkiezingscongres op 20 en 21 maart in Amersfoort. Dit congres ging zelfs uit van een economische groei rond de nul procent, waarmee de groeiverwachting opnieuw verder werd teruggebracht. Verder vond het congres dat aan een zekere ontkoppeling van lonen en uitkeringen niet valt te ontkomen. Ten aanzien van de kernwapens werd besloten dat in december 1981 overgegaan diende te worden tot de plaatsing in Nederland van kruisraketten. Hiervan zou slechts kunnen worden afgezien als voor die tijd sprake is van een verminderde dreiging van Sovjetzijde.

Naar aanleiding van de beslissing van het congres om geen kiesrecht toe te kennen aan buitenlanders die in Nederland verblijven, deelde mevrouw A. Kappeyne van de Coppelo, vice-voorzitter van de VVD-Tweede Kamerfractie en nummer 4 op de VVD-kandidatenlijst mee dat zij zich terugtrok als kandidaat. Wel zou ze lid blijven van haar partij. Op dit punt herinnerde lijsttrekker Wiegel in zijn slottoespraak het congres eraan dat de fractie in de Tweede Kamer zich reeds had vastgelegd op het wel verlenen van het kiesrecht aan niet-Nederlanders en ook dat de partij zich op Europees niveau al eerder voor kiesrecht aan buitenlanders had uitgesproken. Hij vroeg het congres op dit punt en ook op het punt van de nieuwe politie-

wet de fractie in de nieuwe Tweede Kamer de vrijheid te geven van het verkiezingsprogram af te wijken. Het congres gaf met applaus aan hiermee in te kunnen stemmen.

Ten aanzien van de vraag wie met wie zou moeten regeren merkte Wiegel op dat de VVD kiest voor een nationale aanpak van de vraagstukken: "Wij kiezen ook voor een zakelijke aanpak van de problemen. Wij gaan niet uit van het absolute eigen gelijk."

Hiermee onderscheidde de VVD zich volgens Wiegel van andere partijen. De PvdA kiest officieel voor een links meerderheidskabinet en isoleert zich daarmee van andere groepen die zich niet links wensen te noemen. En D'66 zou in ieder geval voor een kabinet kiezen, waarin ook de PvdA vertegenwoordigd is. "Als je dat doet maak je je afhankelijk van een ander. Maak je je dus afhankelijk van de Partij van de Arbeid en ik denk dat je dat in alle duidelijkheid ook in de campagne zult moeten zeggen", aldus Wiegel.

Wel vond hij dat samenwerking met D'66 tot de mogelijkheden behoorde, gezien programmatische overeenstemming op tal van punten. Aanvulling van de huidige coalitie met D'66 sloot hij niet uit, wanneer een nationaal kabinet door toedoen van de PvdA er niet in zou zitten.

Op 6 april startte de VVD haar verkiezingscampagne. Tijdens een spreekbeurt in Uitgeest uitte Wiegel kritiek op minister van Sociale Zaken, Albeda. Dit naar aanleiding van een uitslating van Albeda in een vraaggesprek met 'Trouw', waarin hij zei duidelijk een voorkeur te hebben voor een kabinet van CDA, PvdA en D'66. Wiegel trok hieruit de conclusie dat "een stem op het CDA geen absolute garantie betekent voor een voortzetting van het huidige beleid".

Tijdens de jaarlijkse Algemene Vergadering op 22 en 23 mei in Den Haag werd J. Kamminga tot nieuwe voorzitter gekozen van de VVD. Hij volgde hiermee mr. F. Korthals Altes op, die vanwege zijn gezondheid het voorzitterschap neerlegde. Tijdens deze

vergadering werd mevrouw Haya van Someren-Downer postuum tot erelid van de partij benoemd.

In de slotrede van Korthals Altes bekritiseerde hij andere partijen die in hun verkiezingsprogramma's uitgaan van groei-percentages die vaak een "miskenning van de werkelijkheid" zijn.

Gedurende de kabinetsformatie adviseerde fractievoorzitter Wiegel namens de VVD fractie in een eerste brief aan de Koningin het formeren van een zo breed mogelijk samengesteld kabinet. In een tweede brief, bijna drie maanden later, nadat de drie informateurs hun opdracht hadden teruggegeven aan de Koningin, luidde het advies van Wiegel ongeveer hetzelfde. Duidelijker echter werd nu een beroep gedaan op D'66 om de opgeworpen blokkade tegen samenwerking open te breken. "Indien D'66 zou blijven bij haar ingenomen standpunt laadt zij een zware verantwoordelijkheid op zich. Een parlementair meerderheidskabinet kan dan niet worden gevormd."

Na de installatie van het nieuwe kabinet zei Wiegel op een partijraad van de VVD in Utrecht dat de VVD vanuit de oppositie niet eenzijdig zou lonken naar het CDA. "We zullen CDA, PvdA en D'66 gelijkelijk behandelen en hun zakelijk tegemoet treden", aldus Wiegel. Verder merkte hij op dat zijn partij geen kans had gekregen mee te praten tijdens de formatie en zo in de oppositie was gedrongen.

Tijdens een twee-daags congres op 11 en 12 december in Hattem werd het Liberaal Manifest vastgesteld, de beleidsvisie van de partij voor de komende tien jaar. Besloten werd o.a. hierin op te nemen dat buitenlanders actief en passief kiesrecht krijgen voor gemeenteraadsverkiezingen. Hiermee kwam de VVD terug op het eerder ingenomen standpunt van maart, dat leidde tot het terugtrekken als kandidaat voor de Kamerverkiezingen van ex-Kamerlid Kappeyne van de Coppelo. Binnen de partij had een discussie van twee jaar plaatsgevonden, voordat deze definitieve vaststelling van het Liberaal Manifest kon plaats vinden.

JAARVERSLAG 1981 DNPP

In 1981 beschikte het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen over een nieuwe ruimte aan het Hoge der A in Groningen. De zolderruimte aan de Ubbo Emmiusseingel werd vervangen door een meer functionele en lichtere behuizing met uitzicht op de gracht. Het nieuwe pand is daarom een verbetering, al is de studieruimte nog niet ideaal en is de vergaderruimte beperkt.

Personeelsformatie

Per 1 januari 1981 was de staf van het DNPP als volgt samengesteld: mevrouw A.A. Koeneman (documentaliste), dr. A.P.M. Lucardie (wetenschappelijk medewerker - 0,5 eenheden) en mevrouw A.H. Rookmaker (secretaresse).

De dagelijkse leiding werd tijdelijk waargenomen door prof. dr. I. Lipschits. Hieraan kwam een eind toen op 15 februari de vacature voor het Hoofd van het Centrum werd vervuld.

In deze functie werd benoemd drs. R.A. Koole, die sinds genoemde datum verantwoordelijk is voor de leiding van het Centrum. Hiermee is eindelijk het minimale aantal formatieplaatsen (3,5) bereikt.

In het verslagjaar 1981 liepen twee studenten van de Bibliotheek- en Dokumentatieakademie in Groningen stage op het DNPP: de heren H. Medema (jan./febr.) en B. Hadders (mei/juni).

Beheer/bestuur

Beheersmatig valt het DNPP onder de Universiteitsbibliotheek. In het verslagjaar is er veelvuldig contact geweest met de Bibliothecaris en overige medewerkers van de UB. Dit leidde o.m. tot een opwaardering van de functies van de documentaliste en van de secretaresse. De heer Koole nam deel aan de stafvergaderingen en het vakreferentenoverleg van de UB.

De afdeling Buitenbibliotheken verleende vele diensten aan het DNPP in de vorm van advies en assistentie bij het opzetten van een handbibliotheek. De heer H. Smit van deze afdeling was daartoe verschillende ochtenden op het Centrum werkzaam.

De dienstverlening is door de aanschaf van een fotocopieerapparaat verbeterd. Bezoekers kunnen van dit apparaat tegen betaling gebruik maken. Sinds juni 1981 wordt een gastenboek bijgehouden. Hieruit blijkt dat het toenemende aantal bezoekers voor een groot deel bestaat uit (doctoraal)studenten, maar dat ook wetenschappelijk medewerkers, hoogleraren, journalisten en anderen van de diensten van het Centrum gebruik maken. Vooral de systematische bibliografie, de partijprogramma's en de uitgebreide collectie dag-, week- en partijbladen worden vaak geraadpleegd.

De bindkosten van genoemde collectie, alsmede de kosten voor het opzetten van de noodzakelijke handbibliotheek drukten zwaar op het toch al zeer bescheiden budget.

Documentatie

Naast de dienstverlening nemen de documentatieactiviteiten de meeste arbeidstijd in beslag. In 1981 werden verschillende nieuwe initiatieven ontplooid: In de eerste plaats werd een brochure samengesteld, waarin een nauwkeurige beschrijving gegeven wordt van de op het DNPP aanwezige bestanden. Elders in dit Jaarboek staat aangegeven hoe men deze beschrijving kan bestellen. Een tweede initiatief gold het opzetten van een handbibliotheek ten behoeve van de bezoekers en de staf. De boeken worden niet uitgeleend.

In de loop van het jaar werden twee documentatieprojecten uitgevoerd. De eerste richtte zich op de financiën van politieke partijen; de tweede vond plaats in samenwerking met de bibliotheek van de Juridische Faculteit in Groningen, en behelsde het samenstellen van een bibliografie over verboden

politieke partijen. De resultaten van deze projecten worden in dit Jaarboek gepubliceerd.

Verder werden bandopnamen van verschillende partijcongressen gemaakt t.b.v. het geluidsarchief. De Tweede Kamerverkiezingen van mei noodden tot het verzamelen van verkiezingsprogramma's en affiches en tot het houden van informatieve lezingen bij verschillende onderwijsinstellingen. Het ten geschenke gekregen archief van de afdeling Groningen van de PSP over de periode 1960-1968 werd voorzien van een gedetailleerde beschrijving. Plannen werden ontwikkeld om te komen tot een 'partijdata-archief'.

Vanzelfsprekend werden de lopende documentatiewerkzaamheden, zoals het verzorgen van de systematische bibliografie over Nederlandse politieke partijen en het knipselarchief bijgehouden.

Onderzoek en publikaties

Het DNPP is niet bedoeld als 'werkplaats' voor onderzoek door aan het DNPP verbonden stafleden, maar heeft wel een onderzoek-stimulerende en -ondersteunende taak.

Daarom onderhoudt het Centrum contact met de Werkgroep Nederlandse Politieke Partijen (Dr. Lucardie en drs. Koole werden in januari 1982 op persoonlijke titel tot de Werkgroep toegelaten).

Het DNPP ondersteunt een onderzoek naar het middenkader van politieke partijen. Dit is een internationaal vergelijkend onderzoek, dat gecoördineerd wordt door de Universiteit van Mannheim (BRD). De heer Koole bezocht in dit verband in oktober een congres in Mannheim. In het najaar van 1982 wordt dit onderzoek afgesloten met de publikatie van een engelstalige studie. De Nederlandse groep o.l.v. prof. dr. I. Lipschits bereidt een publikatie voor, waarin het middenkader van het CDA, de PvdA, de VVD en D'66 wordt geanalyseerd. In verband met de Tweede Kamerverkiezingen stelde de heer Lucardie een matrix op, waarin de verschillende programma's

op beleidspunten worden samengevat. De Stichting Burger-schapskunde publiceerde deze matrix.

Het Jaarboek 1980 van het DNPP werd in mei 1981 gepubliceerd. In november verscheen de eerder genoemde 'Beschrijving van het aanwezige materiaal op het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen'.

Van de hand van de stafleden verschenen verder de volgende publikaties:

A.A. Koeneman, *Het partijgebeuren*, greep uit de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1981, in: Jaarboek 1981 DNPP.

A.A. Koeneman en J. Keukens, *Verboden politieke partijen in Nederland 1930-1981*, een literatuuroverzicht naar aanleiding van het verboden verklaren van de Nederlandse Volksunie, in: Jaarboek 1981 DNPP.

R.A. Koole, *Pays-Bas: lutter contre le fatalisme*, in: "Faire" (Paris), juillet/août 1981, pp. 38-41.

R.A. Koole, *'Ik heb m'n rode das maar thuisgelaten...'* beschouwing bij en letterlijke tekst van het buitengewoon congres van de PvdA over de kabinetsformatie, 9 september 1981 te Utrecht, in: Jaarboek 1981 DNPP.

R.A. Koole, *Politieke partijen: de leden en het geld*; een vergelijkend onderzoek naar de ledentallen en de inkomsten van Nederlandse politieke partijen, in: Jaarboek 1981 DNPP.

A.P.M. Lucardie, *Politieke partijen*, in: R.B. Andeweg, A. Hoogerwerf en J.J.A. Thomassen, "Politiek in Nederland" (Alphen aan den Rijn, 1981) pp. 61-78.

A.P.M. Lucardie, *Politieke stromingen en partijen in Nederland*, in: "De Syllabus" (uitgave van de Radio Volksuniversiteit), januari '82, jaargang 21, nr. 4, pp. 2-7.

A.P.M. Lucardie, *Waar blijft Nieuw Rechts in Nederland?* Een voorstudie over de continuïteit van het sociaal-economisch denken in de VVD, in: Jaarboek 1981 DNPP.

A.P.M. Lucardie, *The New Left in Western Europe: A Post Mortem and Some Predictions*. Paper aangeboden op de conferentie van de Canadian Political Science Association, Halifax, 29 mei 1981.

Relaties met instellingen en het onderwijsveld

In de loop van 1981 bracht het Hoofd van het Centrum aan alle in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen een bezoek mede ten behoeve van de dataverzameling voor het documentatieproject over partijfinanciën. De partijen sturen de meeste van hun tijdschriften gratis naar het Centrum.

Het samenwerkingsverband met de Openbare Bibliotheek te Groningen werd voortgezet. Van deze bibliotheek ontvangt het DNPP gratis de dag- en opinieweekbladen, die daarna geselecteerd en ingebonden worden.

Documentaire ondersteuning werd verleend aan verschillende onderwijsinstellingen. Met de vakgroep Eigentijdse Geschiedenis van de Rijksuniversiteit te Groningen werd samengewerkt in het kader van twee doctoraalcolleges: één college over 'New Left-bewegingen' o.l.v. prof. dr. I. Lipschits en één college over 'Nederland als gidsland?' o.l.v. drs. R.B. Soetendorp.

Ten behoeve van de colleges eigentijdse geschiedenis (drs. J. Jager) op de Bibliotheek- en Dokumentatieakademie te Groningen werd het practicum 'documentaire informatie' mede georganiseerd.

De lerarenopleiding 'Ubbo Emmius' te Groningen verzorgde tijdens de verkiezingscampagne informatiedagen en fora over de onderwerpen emancipatie, onderwijs, energie en bewapening. Het DNPP gaf daartoe documentatiesets uit en de staf van het DNPP hield enkele lezingen over de houding van politieke partijen t.a.v. deze onderwerpen. In het najaar is met drs. N. Sol overleg gevoerd over begeleiding van het project 'Politieke studieclubs' en hield de heer Lucardie een lezing over politieke partijen.

De Stichting Burgerschapskunde in Leiden gaf een 'Dossier Verkiezingen' uit. De hierin opgenomen programvergelijking werd door het DNPP verzorgd.

De Radio Volksuniversiteit (RVU) bereidde in het najaar een serie uitzendingen over politieke stromingen voor. Voor de hierbij horende syllabus werd door de heer Lucardie een artikel geschreven. In december werden de heer Koole en de heer Lucardie op het DNPP door de heer J. Stroes van de RVU geïnterviewd over de geschiedenis van de Nederlandse politieke partijen. Dit interview werd gebruikt voor vijf radio-uitzendingen in december 1981 en januari 1982. Met vele andere (universitaire) instellingen was er in 1981 incidenteel contact.

WERKGROEP NEDERLANDSE POLITIEKE PARTIJEN

Mededelingen van de Werkgroep Nederlandse Politieke Partijen
van de Rijksuniversiteit te Groningen
(per adres: Hoge der A 10 - 9712 AC Groningen)

De volgende vakgroepen participeren in de Werkgroep
Nederlandse Politieke Partijen:

Vakgroep Methoden en Technieken (Faculteit der Sociale
Wetenschappen)

Vakgroep Empirische Sociologie (Faculteit der Sociale
Wetenschappen)

Vakgroep Staatsrecht (Faculteit der Rechtsgeleerdheid)

Vakgroep Nieuwste Geschiedenis (Faculteit der Letteren)

Vakgroep Eigentijdse Geschiedenis (Faculteit der Letteren)

Op de vergadering van 28 januari 1982 werden drs. R.A. Koole, dr. A.P.M. Lucardie en drs. W.H. van Schuur als individuele leden tot de Werkgroep toegelaten. Leden van de Werkgroep zijn: dr. D.F.J. Bosscher, prof. dr. M.G. Buist, prof. dr. J.E. Ellemers, drs. R.A. Koole, prof. dr. E.H. Kossmann, prof. dr. I. Lipschits (voorzitter), dr. A.P.M. Lucardie, drs. L.P. Middel, prof. dr. F.N. Stokman, dr. G. Taal, prof. dr. P. Valkenburgh, prof. mr. J.J. Vis en drs. W.H. van Schuur.

Tussen de Werkgroep en het Centrum bestaat een zekere betrekking. Het belangrijkste onderscheid is dat de Werkgroep onderzoek kan initiëren en dat het Centrum dit geïnitieerde onderzoek kan ondersteunen.

Op het onderzoekprogramma van de Werkgroep voor 1983 staan de volgende projecten:

- onderzoek naar het middenkader van politieke partijen;
- electorale geschiedenis en electorale geografie van Nederland (vooronderzoek en inventarisatie);
- elites en middenkader in de Nederlandse politieke partijen;

- beginselen van de politieke stromingen in Nederland;
- procedure-verandering in kabinetsformaties;
- documentatie-onderzoek naar het sociaal-economische denken binnen de VVD (vanaf 1948 tot 1981);
- documentatie-onderzoek naar de ontwikkelingen van de visies van politieke partijen op de buitenlandse politiek na 1945.

SCHENKINGEN EN AANGESCHAFTE WERKEN

I. Lijst van schenkingen van particulieren, politieke partijen en wetenschappelijke bureaus van de partijen, ontvangen in het verslagjaar, afgesloten per 1 januari 1982

Particulieren

- Baljš, Chr. L. Liberaal reveil, 22 (1981), nr. 4
- Hadders. Herinneringen aan de unie waarin we ons thuisvoelen; christelijk-historische karakteristieken onder redactie van A.J. van Dulst. Z.pl., z.u., 1980. 128 blz.
- Kool, A.W. de. De kabinetsformatie '77 - tot 14 november - toegespitst op de rol van Democraten '66.
Bibliotheek- en Dokumentatieakademie Groningen, afdeling Bibliothecaris-Documentalist, mei 1981. 41 blz. Literatuurrapport.
- Lucardie, A.P.M. Middendorp, C.P. Ontzuiling, politisering en restauratie in Nederland; progressiviteit en conservatisme in de jaren '60 en '70. Meppel, Boom, 1979. 216 blz.
Andeweg, R.B. Hoogerwerf A. en S.S.A. Thomassen. Politiek in Nederland. Alphen aan den Rijn (etc.), Samsom, 1981. 445 blz.
- Middel, L.P. Een greep uit zijn geschonken (gedeeltelijk) persoonlijk archief:
 - PvdA-congresstukken '75 en '77 (+ Gewestelijk voorcongres)
 - Beschrijvingsbrieven van PvdA-congressen: '72 t/m '75
 - Kernprogramma's: PvdA-PSP-PPR (Provinciale Verkiezingen '74-'78)
 - Regeringsverklaring J.M. den Uyl ('73); verslagen 1^e + 2^e Kamerfractie PvdA '78 - '79
 - PvdA-gewest: - diverse kandidatenlijsten voor afdelingsbesturen en T.K.-verkiezingen '72
 - verslagen Statenfracties PvdA (7 maart - 10 oktober '73)

- Gemeente- en provincieprogramma's PvdA ('74-'78)
- Huisvesting:
 - werkgroep huisvesting ('74-'75)
 - huurdersvereniging Zuidhorn (1976)
 - Nederlands Verbond Huurdersorganisaties (N.V.H.) '72-'73
- Stukken wijkteam Schildersbuurt/Gem. Groningen '74-'75
- F.J.G. Jaarverslag '75-'76
- F.J.G. bladen: de Kapitalist (1972-1973)
 - Linksaf (1974-1977)
 - Kanalje (1974-1976)
- PSP: De Socialist, maandblad afd. Groningen, (1971-1974)
- Jaarverslag van de Tweede Kamerfractie van de Partij de Arbeid over de periode 1979 - september 1980
- Verslag van de werkzaamheden van de Eerste Kamerfractie van de Partij van de Arbeid over de zitting 1979-1980
- Patist, J.J. Congresredes van D'66 van 1969 tot 1980.
(Van H. van Mierlo, J. Beekmans, R. van der Scheer, J. ten Brink, J. Terlouw, J. Glastra van Loon, A. de Goede, H. van Oorschot, L.J. Brinkhorst, Zeevalking)
- nummers van Beleid Beschouwd, welke gaan over D'66 (van 1967 tot 1980)
- Scheffers, J. Kersten, Albert. Buitenlandse Zaken in ballingschap; Groei en verandering van een ministerie 1940-1945. Alphen aan den Rijn, Sijthoff, 1981. 468 blz.

Landelijke Stichting tot Handhaving van de Staatkundig Gereformeerde Beginzelen. Blad: "In het Spoor" uit de jaren '79-'80-'81.

Politieke partijen en wetenschappelijke bureaus

Christen Democratisch Appèl

- Herziening belasting-wetgeving; rapport van een commissie (Christiaanse) van het Wet. Inst. v.h. CDA. Den Haag, 1981. 106 blz
- Massa- of kassa communicatie? rapport van een commissie (Boukema) van het Wet. Inst. v.h. CDA. Den Haag, 1981. 36 blz.
- Over vredesbeleid; rapport van een commissie (Donner) van

het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. Den Haag, 1981. 48 blz.

Communistische Partij van Nederland

- Bakker, Kees. De economische politiek van de CPN 1942-1946. Amsterdam, ISPO, 1981. 57 blz.
- Bewapening of werkgelegenheid; conferentieverslag. Amsterdam, IPSO, 1981. 178 blz.
- Cahiers over de geschiedenis van de Communistische Partij van Nederland (6). Vrouwennummer. Amsterdam, 1981. 143 blz.
- Dittmar, C, Hoogstraten, P. van, Reijndorp, A. e.a. Stedelijke ontwikkeling en Volkswoningbouw in de DDR. Amsterdam, IPSO, 1981. 30 blz.
- Ontwerp-program van de CPN: doelstellingen en toekomstvisies van de Nederlandse communisten. 1981. 15 blz.
- Oudenampsen, D. Participatie, zelfbestuur en socialisme; verslag van de Rondetafelconferentie in Cavtat, Joegoslavië (september 1980). Amsterdam, IPSO, 1981. 11 blz.
- Welke taken krijgt de mens? Over de automatisering van de arbeid. Amsterdam, IPSO, 1981. 187 blz.

Democratisch Socialisten '70

- Jaarverslag over 1980
- Ruimte en inkomen; naar een redelijker inkomensverdeling in een bewoonbaar land. Amsterdam, 1977. 76 blz.
- Sociale dienstplicht, praktische solidariteit? Wetenschappelijk Instituut DS'70, 1979. 14 blz.
- Verslag Tweede Kamerfractie; periode maart 1977 tot februari 1979. 52 blz.
- Vormen en scheppen. 's-Gravenhage, DS'70, 1974. 28 blz.
- Waar(voor) staat DS'70? Amsterdam, DS'70, 1972. 8 blz.

Gereformeerd Politiek Verbond

- Cnossen, P.J. Liberalisme. Amersfoort, Stichting Mandaat, 1980. 6 blz.
- Dijksterhuis, W.H.K. Overheid en milieu. Amersfoort,

Stichting Mandaat, 1980. 25 blz.

- Jaarverslagen van het GPV over 1977, 1978, 1979
- Jaarverslagen van de Groen van Prinsterer Stichting over 1977, 1978, 1979
- Jaarverslagen van de Stichting Mandaat over 1977, 1978, 1979
- Jongeling, P. Een vast verbond. De Unie van Utrecht in haar historische context. Groningen, De Vuurbaak, 1979. 69 blz. Publikatie van de Groen van Prinsterer Stichting, nr. 37
- Kamphuis, J. Evangelisch isolement. Groningen, De Vuurbaak, 1976. 47 blz. Publikatie, ter nagedachtenis aan mr. G. Groen van Prinsterer.
- Kamsteeg, A., Dijk, E. van en E.D. Beukes. Zuid-Afrika; onder het motto: "Worden we het eens". Amersfoort, Stichting Mandaat, 1980. 38 blz.
- Kamsteeg, A.T. Liberalisme. Amersfoort, Stichting Mandaat, 1980. 5 blz.
- Kernwapen, Het, gewogen. Groningen, De Vuurbaak, 1981. 68 blz. Publikatie van de Groen van Prinsterer Stichting, nr. 42
- Middelkoop, E. van. Socialisme. Amersfoort, Stichting Mandaat, 1980. 25 blz.
- Schutte, G.J. Christen-Democratisch Appèl. Amersfoort, Stichting Mandaat, 1980. 27 blz.
- Smilde, D. SGP-RPF-GPV. Amersfoort, Stichting Mandaat, 1980. 14 blz.
- Syllabi van de Stichting Mandaat, met als onderwerpen:
 - Overheid en milieu (26 blz.)
 - Liberalisme (7 blz. + 5 blz.)
 - Socialisme (27 blz.)
 - Christen-Democratisch Appèl (27 blz.)
 - Zuid-Afrika (38 blz.)
 - SGP-RPF-GPV (14 blz.)

Politieke Partij Radikalen

- Barsten in de groei; produktie en consumptie tegen de achtergrond van welzijn, derde wereld, milieu en macht. Baarn, Het Wereldvenster, 1974. 83 blz.
- Borg, Meerten ter; Henkemans, Maurits en Erik-Hans Klijn. Toekomst van de verzorgingsstaat. Groningen, Xenos, 1980. 127 blz.
- Dieren, Wouter van; Gaay Fortman, Bas de en Henk Thomas. Help, wij zijn ontwikkeld, op zoek naar volwaardig werk en een andere levensstijl. Utrecht enz., Het Spectrum, 1978. 168 blz.
- Dutch Radicals, ideas for export. Brussel, 1977. 42 blz.
- Gaay Fortman, Bas de. De kunst van het ivoor draaien. Utrecht enz., Het Spectrum, 1979. 126 blz.
- Hoek, Klaas-Wybo van der. Leo Jansen: Europa ja, maar wel anders. Groningen, 1979. 62 blz.
- Menselijke maat; op zoek naar de menselijke maat in onze samenleving. Baarn, Het Wereldvenster, 1977. 95 blz.
- Met kernenergie geen leven. Uitgave PPR-Groningen-Drenthe, 1980. 135 blz.
- PPR Scenario, 4 dln.: exportbeperking, arbeid adelt, basisinkomen, inkomensverdeling. (1981)
- PPR-schriften:
 - nr. 1 Duif is dood - over vrede en veiligheid. 18 blz.
 - nr. 2 De beer is los - over automatisering. 17 blz.
 - nr. 3 Een kat in 't nauw - over energie. 28 blz.
 - nr. 4 Gekooide kondor - over ontwikkelingssamenwerking. 20 blz.
 - nr. 5 Haringen in een ton - bezitsbeheer een nieuwe vorm van wonen. 20 blz.
- PPRAK:
 - van 1973 13 nummers
 - van 1974 23 nummers
- Waltmans, Henk. Politieke fragmenten. Baarn, Het Wereldvenster, 1975. 85 blz.

Publikaties van de Studiestichting voor radikale politieke vernieuwing van de PPR

- Betere, Het, werk. PPR-commentaar en alternatieven op de WRR-nota "Maken wij er werk van"? 1981. 24 blz.
- Derde Wereld. 1975. 62 blz.
- Dienstplicht of schietplicht. 1976. 31 blz.
- Discussienota inkomens in de landbouw. 1976. 22 blz.
- Economische groei en economische macht. 1975. 32 blz.
- Energie en werkgelegenheid. 1978. 60 blz.
- Europa "links" laten liggen? Radicale alternatieven voor het rapport "Tindemans". 1976. 52 blz.
- Geen kernenergie, wat dan wel? Nota van het partijbestuur 1977. 38 blz.
- Grenzen aan consumptie. 1981. 42 blz.
- Grootschalig of kleinschalig produceren? 1978. 25 blz.
- Konflikt, Het, in het Midden-Oosten. 1979. 58 blz.
- Onbetaald werk en wonen. 1980. 69 blz.
- Overheid, De, en de arbeidsverdeling tussen noord en zuid. 1977. 34 blz.
- PPR, Een, visie op Zuidelijk Afrika, samengesteld door de Afrika-Werkgroep. 1977. 91 blz.
- Regionalisering van het sociaal economisch beleid. 1978. 56 blz.
- Rote, R. Het recht van de zwakste; radicale ontwikkelingspolitiek. 1978. 146 blz.
- Ruimtelijke ordening, een commentaar op de oriënteringsnota ruimtelijke ordening. 1974. 17 blz.
- Samenvatting van een commentaar op de structuurnota. 1976. 7 blz.
- Selectieve groei. 1975. 75 blz.
- Vrouw in de verzorgingsstaat. 1981. 47 blz.
- Welzijn en economie. 1976. 25 blz.
- Werkgelegenheid. 1975. 20 blz.
- Zachte, De, revolutie. 1976. 29 blz.

Pacifistisch Socialistische Partij

- Dankbaar, B., Wijkstra, J., Prins, J. e.a. Wapens of werk. Amsterdam, Stichting Vorming en Scholing, 1981. 48 blz.
- PSP en vakbeweging; discussiestuk. SVS-bulletin, nr. 29, oktober 1980. 16 blz.
- Sprekende, Een, minderheid; 4 jaar PSP in de Tweede Kamer 1977-1981. Amsterdam, 1981. 43 blz.
- Visie, De, van de PSP op energie. Amsterdam, 1981. 40 blz.
- Visie, De, van de PSP op oorlog en vrede. Amsterdam, 1981. 39 blz.
- Visie, De, van de PSP op volkshuisvesting. Amsterdam, 1981. 37 blz.

Partij van de Arbeid

- Rapport kommissie Vrede & Veiligheid 1981. 94 blz.
- Verhouding PvdA-CPN: een tussenbalans. 1981. 20 blz.

Staatkundig Gereformeerde Partij

- De Banier: van jrg. 53 (1974) 35 nummers
van jrg. 55 (1976) 9 nummers
- Ons Contact: van de jaren 1976-1981 15 nummers

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie

- Beleidsplan D'66, schets voor een regeringsbeleid in de periode 1971-1975. Bussum, 1971. 104 blz.
- Berghorst, Y.H. en P.H. Hommes. Europese verkiezingen; programma's en analyse. 's-Gravenhage, Nijhoff, 1979. 248 blz.
- Jaarboek '81-'82 Volkspartij voor Vrijheid en Democratie. 's-Gravenhage, 1981. 400 blz.
- Korteweg, P., Bakhoven, A.F., Goedhout, C. e.a. Beheersing van de overheidsuitgaven. 's-Gravenhage, Teldersstichting, 1981. 70 blz. Geschrift nr. 41
- Polak, J.M., Crince le Roy, R., Velde, G.W.A. van der e.a. Rechtsbescherming tegen de overheid. 's-Gravenhage, Telders-

stichting, 1981. 32 blz. Geschrift nr. 40

- Rapporten van de "Groep van Achttien" van de K.V.P., A.R.P. en C.H.U. 1969. 19 blz.
- Spanning, H. van en B. Woelderink. Unie in het vizier, een korte kenschets van de ontwikkelingen in de Christelijk-Historische Unie na de Tweede Wereldoorlog. Apeldoorn, Semper Agendo, 1968. 68 blz.
- Stam, W. De Boerenpartij; een politieke verkenning. Amsterdam, De Bezige Bij, 1966. 56 blz.
- VVD-congressen. Uitgetypte bandopnames van de Algemene Vergadering van de VVD op:

20-21 april 1979 in Breda
 17 november 1979 in Amsterdam
 25-26 april 1980 in Groningen
 30-31 mei 1980 in Nijmegen
 29 augustus 1980 in Rotterdam
 5 september 1980 in Enschede
 24 januari 1981 in Breda
 20-21 maart 1981 in Amersfoort

Van bovengenoemde politieke partijen, alsmede van D'66, IKB, RPF en SP heeft het Centrum vóór de Tweede Kamerverkiezingen in mei 1981 veel verkiezingsmateriaal gekregen. Daarnaast ontvangt het Centrum de door deze partijen uitgegeven bladen.

II. Lijst van in 1981 aangeschafte werken

- Ammerlaan, R. Het verschijnsel Schmelzer; het dagboek van een politieke teckel. Leiden, Sijthoff, 1973. 352 blz.
- Bibliotheek en documentatie: handboek ten dienste van de opleidingen dl.1; onder red. van Th.P. Loosjes, H. Sleurink, P. Schneiders e.a. Deventer, Van Loghum Slaterus, 1977. 674 blz.
- Bouw, C., Donselaar, J. van en C. Nelissen. De Nederlandse

- Volks-Unie; portret van een racistische splinterpartij.
 Bussum, Het Wereldvenster, 1981. 162 blz.
- Ginneken, Fred van. De PPR van 1968 t/m 1971. Breda, 1976. 177 blz.
 - Goossen, P. en G.G.J. Thissen. Parlement en kiezer: Jaarboek zittingsjaren 1978-1979 en 1979-1980. 's-Gravenhage, Nijhoff, 1981. 383 blz.
 - Groot, P.S.A. Documentaire dienstverlening. Utrecht (enz.), Het Spectrum, 1981. 86 blz.
 - Houwaart, D. Spreiding van macht, kennis en Surinamers; jaarboek van de Nederlandse politiek 1975. Amsterdam, Meulenhoff, 1976. 216 blz.
 - Huige, J., en P. Reckman. Doorn in de vuist; over democratie, crisis en linkse samenwerking. Sjaloom, 1978. 101 blz.
 - Jungman, W. Harm van Riel, een heer van stand in de Nederlandse politiek. Haarlem, De Haan, 1981. 168 blz.
 - Kok, F.C. de. Verkiezingspropaganda; een overzicht van radioprogramma's uit 1977 in de zendtijd voor politieke partijen. Utrecht, Stichting Film en Wetenschap, 1981. 114 blz.
 - Lucardie, A.P.M. The new left in the Netherlands (1960-1977): A critical study of new political ideas and groups on the left in the Netherlands with comparative references to France and Germany. Ontario, Queens' University, March 1980. 421 blz. (ingebonden fotocopie)
 - Oud, P.J. Honderd jaren: een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland 1840-1940. Bew. en voor de periode na 1940 aangev. door dr. J. Bosmans. Assen, Van Gorcum, 1979. 424 blz.
 - Parlement, partijen en buitenlandse politiek: een discussie. Met bijdr. van o.m.: L.F. van Eekelen, A. van der Hek, en A. van Staden. Baarn, In den Toren, 1977. 144 blz.
 - Puchinger, G. Ontmoetingen met anti-revolutionairen. Zutphen, Terra, 1981. 356 blz.
 - Puchinger, G. Tilanus vertelde mij zijn leven. Kampen, J.H. Kok, 1966. 294 blz.
 - Rosenthal, U., Schendelen, M.P.C.M. van en G.H. Scholten.

Ministers, ambtenaren en parlementariërs in Nederland.
Groningen, Tjeenk Willink, 1975. 218 blz.

- Schendelen, M.P.C.M. van. In de politicologische werk-
plaats: 10 jaar "Politicologische publicaties". Amsterdam,
Intermediair, 1981. 324 blz.
- Scheps, J.H. Twaalf over drie: J.H. Scheps in gesprek
met H. Algra, F.L. Polak, A. v.d. Louw (et al). Apeldoorn,
Semper Agenda, 1972. 392 blz.
- Schermerhorn, W. Minister-president van herrijzend Neder-
land; met medew. van Willem Drees sr., G. Puchinger en
A.J. van der Weele. Naarden, Strengholt, 1977. 285 blz.
- Staatsman, Een, ter navolging: Groen van Prinsterer herdacht
(1876-1976). Den Haag, Stichtingen Kader- en Vormingswerk
van ARP, CHU en KVP. 1976. 264 blz.
- Statistiek der verkiezingen 1979: Europese parlement,
7 juni - Centraal Bureau voor de Statistiek. 's-Gravenhage,
Staatsuitgeverij, 1981. 76 blz.
- Thomassen, J.J.A. Kiezers en gekozenen in een represen-
tatieve democratie. Alphen aan den Rijn, Samsom, 1976. 304 blz.
- Voss, V. Beeld van een partij: de documentaire geschiedenis
van D'66. Haarlem, De Haan, 1981. 173 blz.
- Waltmans, Henk. Frommelend naar het Catshuis; de formatie
van 1981: personen, feiten, achtergronden, meningen. Bussum,
Het Wereldvenster, 1981. 88 blz.
- Zijlstra, Jelle. Gesprekken en geschriften samengevat door
G. Puchinger met bijdr. van W. Drees sr. Naarden, Streng-
holt, 1975. 383 blz.

TE BESTELLEN PUBLIKATIES

- Jaarboek 1976 met o.a. de volgende bijdragen:
f12,50
- Interview van drs. J.Th.M. Bank en de heer G.G.J. Thissen met prof. dr. P.R. Baehr, één van de initiatiefnemers tot oprichting van D'66, op 24 september 1974
 - Geannoteerde bibliografie over de Anti-Revolutionaire Partij in de jaren 1966-1968, inclusief de Christen-Radicalen, de Groep van Achttien en de samenwerking met CHU en KVP. Samengesteld door C.C. de Beer.
 - Lijst van de politieke partijen die sedert de Tweede Wereldoorlog hebben deelgenomen aan verkiezingen voor de Tweede Kamer (met opgave van: naam van de partij, datum van oprichting, (eventueel) verkregen zetels, behaalde percentages stemmen, jaren van regeringsdeelname en de regeringscombinaties). Samengesteld door mr. D.J. Elzinga in samenwerking met A. Bakker.
- Jaarboek 1979 met o.a. de volgende bijdragen:
f12,50
- I. Lipschits, L.P. Middel en W.H. van Schuur: "Het middenkader van de VVD. Een voorlopig verslag van het onderzoek naar de afgevaardigden op de Algemene Vergadering van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie op vrijdag 10 en zaterdag 11 maart 1978 te Utrecht."
 - R.A. Koole: "De KVP en het kompas Romme/Luns."
 - A.P.M. Lucardie: "De 'New Left' in Nederland. Een interpretatie van ideologische ontwikkelingen in Provo, PSP, PPR en PvdA in de periode 1960-1977."

- L.P. Middel: "Spelregels voor 'Partijgenoten' en 'Kameraden'. Over de organisatiestructuur van de PvdA en de CPN".
- J.B. Dik en S. Singelsma. Delen uit: "Nederlandse politieke partijen en Europese samenwerking en eenwording. De houding van de ARP, CHU, KVP, PvdA en VVD 1945-1980".

Jaarboek 1980 met o.a. de volgende bijdragen:

f15,00

- I. Lipschits, L.P. Middel en W.H. van Schuur: "Het middenkader van het CDA. Een voorlopig verslag van het onderzoek naar de leden van het congres van het Christen-Democratisch Appèl op 20 januari 1979 te Den Haag".
- L.P. Middel en W.H. van Schuur: "Dutch party delegates: Background Characteristics, Attitudes towards the European Community and towards Dutch Politics, of Delegates from CDA, D'66, PvdA and VVD."
- I. Lipschits en A.P.M. Lucardie: Campaign Analysis Report: The Netherlands; the first direct elections to the European Parliament.
- A.P.M. Lucardie: "Meningsvorming binnen de PvdA. Een voorlopig verslag van een inhoudsanalyse van discussieverslagen uit de afdelingen van de Partij van de Arbeid."
- S.G. Steffensen: Waarom werd de SDAP niet ontbonden?

Beschrijving van het aanwezige materiaal op het Documentatie-
f3,50 centrum Nederlandse Politieke Partijen (najaar '81)

Deze publikaties kunt u nog bestellen door de respectievelijke bedragen over te maken op giro 826171 t.n.v. Rijksuniversiteit Groningen o.v.v. "Jaarboek 1976 (1979, 1980) of *Beschrijving*, DNPP, 084503"

AUTEURS

Mr. drs. A.H.M. Dölle is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de Vakgroep Staatsrecht van het Juridisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen

Drs. J.A.O. Eskes is als wetenschappelijk hoofdmedewerker verbonden aan het Instituut voor staats- en administratiefrecht van de Rijksuniversiteit te Utrecht

De heer J. Keukens is als bibliotheekmedewerker verbonden aan de bibliotheek van het Juridisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen

Mw. A.A. Koeneman is als documentaliste verbonden aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit te Groningen

Drs. R.A. Koole is als Hoofd verbonden aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit te Groningen

Dr. A.P.M. Lucardie is als wetenschappelijk ambtenaar verbonden aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit te Groningen